STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03545

YUDISHE GESHIKHTE

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

די יודישע געשיכטע

ניי בעארבייט

נאך פראפעסאר **גרעץ**

און אנדערע קוועלען

מיט א פארעדע פון הלל צייטלין.

פיערטער באנד:

פון יהודה'ס אונטערגאנג ביז די גאונים.

David Dawson

דריטע פערבעסערטע אויפלאגע.

פערלאג / . ב שימין / ווארשא.

פערקויף: געז. „צענטראל“ ווארשא.

Copyright S. Sreberk
NEW-YORK U. S. A.
1 9 2 4.

DRUK. SIKORA i MYLNER WARSZAWA. NOWOLIPKI 8.

אינהאלט:

די איבערגאנגס-צייט.

ערשטעם קאפיטעל:	די לאגע פון יהודה און דער גייער צענטער אין יבנה — — —	5
צווייטעם קאפיטעל:	די שפאלטונג צווישען יודענטום און קריסטענטום — —	39
דריטעם קאפיטעל:	די וויטערדיגע ענטוויקלונג פון יודענטום און דער גייער אויפשטאנד געגען רוים	60
פיערטעם קאפיטעל:	די בלוטיגע מלחמה אין יהודה —	83
פינפטעם קאפיטעל:	דער גייער צענטער אין גליל —	111
זעקסטעם קאפיטעל:	די לאגע פון די יודען אין בבל און פערסיען — — —	160
זיבעטעם קאפיטעל:	די מלוכה־איבערקעהרעניש אין בבל און די ירידה פון רוים — —	175
אכטעם קאפיטעל:	די וויטערדיגע ענטוויקלונג פון יודענטום אין יהודה און בבל — —	083
נייינטעם קאפיטעל:	יהודה אונטער די ערשטע קריסטליכע מלכים — — —	192
צעהנטעם קאפיטעל:	די ישיבות אין בבל — —	207
עלפטעם קאפיטעל:	די וויטערדיגע רוימישע מלכים און די ירידה פון פאטריארכאט — —	216
צוועלפטעם קאפיטעל:	דער אונטערגאנג פון פאטריארכאט	227
דרייצעהנטעם קאפיטעל:	דאס יודענטום אין בבל (די אבשליסונג פון תלמוד) — —	236
פיערצעהנטעם קאפיטעל:	די יודען אין פערסיען; די „סבוראים" —	244
פופצעהנטעם קאפיטעל:	יודען אין די אייראפעאישע לענדער	247
זעכצעהנטעם קאפיטעל:	יודען אין אראביען — —	273
זיבעצעהנטעם קאפיטעל:	מחמד און זיינע מלחמות מיט יודען	281

ערשטעם קאַפּיטעל.

די לאַגע אין יהודה און דער נייער גייסטיגער צענטר אין יבנה.

מיט דעם אונטערגאַנג פון ירושלים אַלס צענטר פון יהודה'ס נאַציאָנאַל-פּאָליטישען לעבען, הויבט זיך אָן אַ נייע, מערקווירדיגע עפּאָכע אין דער יודישער געשיכטע.

דער מעכטיגער שונא האָט אַלץ פערניכטעט; פון דער גאַנצער בעפעלקערונג אין יהודה איז נאָר אַ קליינער טייל איבערגעבליבען, און ער איז כמעט אינגאַנצען פערטויבט און צוטומעלט געווען פון דעם שרעקליכען חורבן. „דאָס גאַנצע לאַנד איז פּוסט, חרוב און פערווילדעט; ווער דען אָט דער טויט-שוואַכער קערפּער זיך קענען דערהאַלטען? וועט די טאָכטער יהודה קענען נאָך ווען ס'איז צו זיך קומען פון איהר שרעקליכען קלאַפּ? עס זענען, אמת, נאָך פערהאַן גרויסע יודישע קהלות אין סיריען און אין בבל, אין קליין אַזיען און מצרים; די דאָזיגע קהלות האָבען אָבער די גאַנצע צייט געצויגען זייער גייסטיגע יניקה פון דער היילינגער יהודה'שער הויפּטשטאָדט, פון ירושלים, און איצט שטעהען זיי אויך פערצווייפעלטע, דערשלאָגענע, ווי אָהן אַ זיכער'ן פעסטען באָדען

אונטער די פּנים. וואָס וועט אַלזאָ זיין? צי איז ווירקליך נישט אָנגעקומען די לעצטע שעה פאַר דעם טויזענד־יעהריגען יודישען שטאַט, און ער געהט אונטער, ווייל דאָס איז דער ווילען פון דער אויבערשטער השגחה?״— אַזעלכע טרויריגע געדאַנקען האָבען בעהערשט דעם מעהר ענטוויקעלטען עלעמענט פון די איבערגעבליבענע יודישע מאַסען, און אַנדערע פון זיי האָבען אַפילו בעטראַכט אָט די השערה פאַר אַ זיכערן פאַקט *).

און די פאָלגען פון דער דאָזיגער פערצווייפלונג זענען געווען פערשידען. אַ סך האָבען זיך אינגאַנצען דערווייטערט פון דער וועלט און פון אַלע לעבענס־תענוגים, זענען פערזונקען געוואָרען אין אַ אייביגען טרויער, כדי אויף אַזאַ אופן צו שטילען דעם צאָרן פון גאָט געגען זיין פאָלק ישראל; אַנדערע, ווידער, וועלכע האָבען זיך בעזונדער שטאַרק גענומען צום האַרצען די אבידה פון בית המקדש, אַלס היילינגער אָרט פון תשובה און חרטה פאַר גאָט, האָבען זיך אַריינגעוואָרפען אין די אָרעמס פון די יונגע קריסטליכע סעקטעס, אום אויסצופילען דעם חלל אין זייערע הערצער מיט קרבנות פון ריינע געפיהלען און האָפנונגען אויף דער נאָהנטער „מלכות השמים״. ווי אַזוי־זשע, פרעגט זיך, זענען עס נאָך אַלעם דעם די איבערגעבליבענע צוריסענע גלידער פון פאָלק דאָך בייגעקומען די שרעקליכע געפאַהר? ווי אַזוי־זשע האָבען עס די דאָזיגע צושפליטערטע כחות בעוויזען, זיך צו דערהאַלטען, ווי איין גאַנצער, פעסטער אָרגאַניזם, אין דעם משך פון הונדערטער דורות?

די ערקלערונג פון דעם פאַקט, — וועלכער בלייבט דאָך איינע פון די מערקווירדיגסטע ערשיינונגען אין דער מענשליכער געשיכטע—ליעגט, ערשטענס, אין דעם אייגענאַרטיגען גייסטיגען לעבען, מיט וועלכען דער יודישער שטאַט האָט זיך אויסגעצייכענט באַלד אין אָנהויב פון זיין ענטשטעהן. דורכגעדרונגען מיט אַ אונגעוועהנליכער אָנגעבוירענער רעליגיעזיטעט, מיט אַ טיעפען אָנגעבוירענעם זין פאַר דאָס איבערערדישע, היילינגע אין'ם מענשלי־

*) עס איז בעקאַנט, למשל, דאָס אליעזר, דער העלדישער אָנפיהרער פון דער פעסטונג מסדה, האָט פאַר דעם, איידער ער האָט אַריינגעזעצט זיין שווערד צו זיך אין ברוסט, אַ פערצווייפעלטער אויסגעשריען, אַז גאָט האָט זיך פערביזערט אויף זיין אויסדערוועהלטען פאָלק און האָט איהם פער'משפט צום אונטערגעהן.

כען לעבען, — איז דאָס יודישע פאָלק, אין תוך גענומען, לכתחילה גלײַך אַזוי ווי בעשאַפען געוואָרען נישט פאַר קײן רעגולירטער וועלטליכער מלוכה-מאַכט, וואָס מוז זיך שטיצען אויף דער פיזישער קראַפט. די שענסטע און רײַכסטע גײַסטער פון דער יודישער אומה זענען פון אײביג-אָן געווען געגען די פערטרעטער פון דער מלוכה, און די לעצטע זענען, אײגענטליך, נאָר אויף אַזוי פיעל געווען ווירק-ליכע מלוכה-מענשען, אויף וויפיעל זײ זענען פרעמד געווען דעם אָריגינעלען יודישען גײַסט, אויף וויפיעל זײ זענען ווײַט געווען פון די אײגענטימליכע יודישע טראַדיציעס. אין דער צײַט, ווען די פאָרשטע-הער פון דער מלוכה פלעגען זוכען צו ערציהען דעם פאָלק אויף די אידעאַלען פון מאַכט און קראַפט, פון וועלטליכער גרויסקײַט און ערדי-שער עשירות, — אין דער צײַט האָבען די אמת'ע לעהרער פון פאָלק אונטערגעגראָבען דעם יסוד פון די דאָזיגע בעגריפען, פלאַנצענדיג אין איהם דעם בעוואוסטזײַן פון זײַן הויכער שליחות, פון זײַנע געט-ליכע אידעאַלען, די אידעאַלען פון גײַסטיגער רײַנקײַט און הײליגקײַט, פון „לעבען ווי גאָט האָט געבאָטען", אָדער גאָר — אין גאָט און מיט גאָט; און דאָס פאָלק האָט זיך צוגעהערט צו זײַנע לעהרער מעהר ווי צו זײַנע פיהרער — די ערשטע זענען שטענדיג געשטאַנען אויף זײַן זײַט, האָבען אויסגעדריקט זײַנע נויטען און פײַנען, און אין זײַן נאָמען געקעמפפט אַנטקעגען די פערשכור'טע, אויסגעלאַסענע אַריסטאָקראַטען —: די גאַנצע רײַהע דורות, וואָס איז אַריבער פון דער צײַט, זינט דער דאָזיגער פערביטערטער קאַמפף האָט זיך אָנגעהויבען, איז אײן גרויסער טריאומף פון דאָס געטליכע איבער דאָס ערדישע אינ'ם יודישען פאָלקס-לעבען. פון דור צו דור האָט זיך די לעבענס-אַנשויאונג פון דער נבואה, איהרע בעגריפען פון גאָט, מענש און וועלט, איהר פאָרשטעלונג וועגען דער בעזונדער געטליכער שליחות פון דער יודישער אומה, — אַלץ מעהר און מעהר אײַנגעזויגען אינ'ם בלוט און מארך פון די יודישע מאַסען, און אַט די נבואה-בעגריפען, וועלכע זענען מיט דער צײַט פערוואַנדעלט געוואָרען אין שטרענגע קלאָר-בעשטימטע דינים, גזירות און חומרות, האָבען אַרויפגעלעגט אַ אײגענאַרטיגען שטעמפעל אויף דער גאַנצער פסיכיק פון דער יודישער אומה. דאָס פאָלק האָט טיעף אינערליך נישט אָנערקענט קײן שום מאַכט, אויסער דער אונבעגרענעצטער אַלמעכטיגקײַט פון גאָט אין הימעל; יעדער יחיד פון דער אומה האָט קודם כל געקוקט אויף זיך

נישט, ווי אויף א בירגער פון א בעשטימטער מלוכה, נאר ווי אויף א מיטגליעד פון א בעשטימטען כלל, פון א בעשטימטען, אויסדערוועהלטען שטאם, וואס האט אויף זיך בעזונדערע פליכטען, און קיין זאך האט נישט אזוי אנגעגריפען און אויפגעבראכט אט די יחידים, ווי די פערלעצונג פון דעם רעליגיעזען געפיהל. נישט קיין בלויזע רעוואלוציאנערען און פרייהייטס־קעמפפער האבען דורכגענעצט די ערד פון יהודה מיט זייער הייסען בלוט, נאר פיעל מעהר — און אפשר בלויז — מערטירער, מענשען בעגייסטערטע פון א געוויסער רעליגיעזער פארשטעלונג, וואס האבען זיך דערפאר מוסר נפש געווען.

דאס יודישע פאלק האט, אויף אזא אופן, נישט געקענט אונטערגעהן צוזאמען מיט דער יודישער מלוכה שוין נאר דערפאר אליין, וואס אט די ביידע בעגריפען זענען צווישען זיך די גאנצע צייט נישט ארגאניש פעראייניגט געווען, און וועהרענד די מלוכה האט כסדר געקרענקט און געגוסס'ט, האט נאך דאס פאלק געהאט די גאנצע סומע וואקסענדע גייסטיגע כחות פון א געזונדטען, לעבענספעהיגען ארגאניזם; פאקטיש זענען דא אבער געווען אויך אנדערע קרעפטען, וואס האבען שטארק מיטגעווירקט צו דערהאלטען די גאנצקייט פון דער אומה און איהר לייכטער צו מאכען דעם איבערגאנג פון איין לאגע אין דער אנדערער. אט די קרעפטען זענען: דער שאטען פון פאליטישער זעלבסטשטענדיגקייט, וואס האט נאך געשוועבט איבער א געוויסען טייל פון לאנד (אין גליל), און בעזונדער דער נייער גייסטיגער צענטר פאר דעם גאנצען פאלק, וואס איז אויפגעבויט געווארען אויף די חורבות פון בית המקדש, נאך איידער דער לעצטער איז געהאט אונטערגעגאנגען אינגאנצען. דאס איז געווען א אונגעהויער וויכטיגער שריט פון איינעם פון די גרעסטע יודישע גייסטער, וועלכע דער נאציאנאלער ערהאלטונגס־אינסטינקט האט שטענדיג אזוי ווי צוגעגרייט פאראויס פאר יעדען קריטישען מאמענט אין דער יודישער געשיכטע

אין די ערשטע צעהנדליגער יאהרען נאכ'ן חורבן איז יהודה כמעט אינגאנצען פוסט געווען. די רוימישע רעגיערונג האט אפילו געפונען פאר נויטיג, צו האלטען אין לאנד א בעזונדער פערטרעטער מיט א בעדייטענדער מיליטערישער מאכט; די לעצטע האבען אבער, ווי ס'איז צו גלויבען, קיין גרויסע ארבייט נישט געהאט, און אין דער

יִישער געשיכטע איז פון זיי קיין זכר נישט איבערגעבליבן. די רעזידענץ פון די דאָזיגע פּערטרעטער איז פערבליבן, ווי פריהער, קסריה, וואָס איז איצט, אויף וועספּאַסיאַנ'ס בעפעהל, פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ „רוימישער קאָלאָניע". אַ שטאַרקער מיליטערישער גאַרניזאָן האָט זיך געפונען שטענדיג אויך אין ירושלים, חאָטש די שטאָדט איז אינגאַנצען צעשטערט געווען, און, ווי יוסף־פלאַוויוס זאָגט עדות, „האָט זיך גאָרנישט געלאָזען גלויבען, אַז אויף דעם אָרט האָבען אמאָל מענשען געוואוינט". דער גרעסטער טייל ערד פון די ידידה'שע שטעדט און דערפער איז בעזעצט געוואָרען פון רוימישע קאָלאָניסטען, וועלכע פלעגען אַפילו אוועקנעהמען די ערד מיט געוואַלד פון איהרע יודישע בעלי בתים (סקריקון). בעזונדער האָבען זיך אָט די קאָלאָניסטען בעזעצט אין דער פּראָווינץ שומרון, און דאָ, נעבען דער הייליגער הויפּטשטאָדט פון די שומרונים, שכם, האָט זיך מיט דער צייט אויסגעבילדעט דער נייער רוימישער ישוב נעאַפּאָליס (נאַבלוס), וואו ס'האָט זיך געפונען אַ צעאוס־טעמפּעל און אַ פּלאַץ פאַר די אָלימפּישע שפּיעלען. בעזעצט פון יודען איז געבליבען נאָר דער דרום־מערב־טייל פון יהודה, אָבער אויך דאָ האָט זיך די ערד איצט גערעכענט פאַר אַ אייגענטום פון דעם רוימישען קייזערליכען הויז און די יודען האָבען פאַר זייער ערד געמוזט אָבצאָהלען אַ געוויסען מס. צו דעם דאָזיגען ערד־אָבצאָהל איז נאָך צוגעקומען דער יעי״ליכער מס פון אַ האַלבען שקל (אַ ערך פון 65 ק.), וואָס פלעגט שטרענג אויפגעמאָהנט ווערן פון אַלע יודען אין דער גאַנצער רוימישער אימפּעריע פאַר דעם קאַפּיטאָלישען יופּיטער־טעמפּעל. אָט דער „פיסקוס יודאַאיקוס" האָט פאַר די יודען געהאַט אַ בעזונדער בעליידיגענדע זייט, ווייל ער האָט געשטאַמט פון דעם האַלבען שקל, וואָס די יודען פון אַלע לענדער פלעגען יאָהר יעהרליך שיקען אַלס נדבה פאַר'ן בית המקדש אין ירושלים.

אין אַ פיעל בעסערער לאַגע האָבען זיך געפונען די יודען אין גליל. דאָ האָט דער געטרייער רוימישער וואַסאַל אַגריפּוס II נאָך אַלץ געגאָלטען פאַר אַ קעניג, און נאָך דעם אויסגאַנג פון דער גרויסער מלחמה האָט איהם וועספּאַסיאַן נישט אויפגעהערט אַרויסצעווייזען פערשיעדענע חסדים און טובות. פערברענגענדיג די מעהרסטע צייט אין רוים, אין וועספּאַסיאַנ'ס הויף, האָט דער דאָזיגער „פערדעטערישער קעניג" דאָך נישט איין מאָל זיך אָנגענומען פאַר זיינע דערשלאָגענע אונטערטאַנען און אויסגעפועל'ט פאַר זיי פערשיעדענע הנחות. נאָך אַ

גרעסערן איינפלוס אין דער ריכטונג האט געהאט אגריפּוס'עס שוועסטער בערעניקא, די בעריהמטע אונבערוועלקליכע שענהייט, וואס האט געלעבט אין טיטוס'עס פּאלאץ און געשפּיעלט די ראליע פון א קומענדיגער רוימישער קייזערין. טיטוס'עס איינערזוכט צו דער יהודה'עאישער פּרינצעסין איז דערגאנגען ביז אזוי וויט, אז ער האט אמאל געלאזען דערשטיקען זיין געוועזענעם טיש־חבר צעצינא דערפאר, וואס ער האט איהם חושד געוועזען אין געהיימע בעציהונגען מיט איהר. ווי ס'איז צו גלויבען, האט טיטוס די ערשטע צייט ווירקליך געמיינט, חתונה צו האבען מיט בערעניקא'ן און נאר דערמיט ערקלערט זיך דער פאקט, וואס דער ארעאפּאג, דער ראט פון די זעקס הונדערט און דאס פאלק פון אטען האבען געלאזען אויפשטעלן בערעניקא'ן א מאנומענט מיט א אויפשריפט, אין וועלכען זי ווערט בעטיטולט: די גרויסע קעניגין, טאכטער פון דעם גרויסען קעניג יוליוס אגריפּא. פון טיטוס'עס פּלאן האט זיך אבער גארנישט אויסגעלאזען, וויל זיין פאטער, וועספּאסיאן, און מיט [illegible] די גאנצע רוימישע אריסטאקראטיע זענען געוועזען געגען דעם [illegible] [illegible]עניקא איז דאן אוועק פון רוים, און איז אהין צוריקגעקומען ער[illegible] וועספּאסיאנ'ס טויט איצט האט זי שוין אבער געהאט געגען זיך אויך טיטוס'ען אליין, וועלכער איז פאר דער צייט אבגעקיהלט געווארען צו איהר און האט כסדר געזוכט, אונטערצוחנפה'נען דעם רוימישען פאלק. דאס האט געמאכט א שטארקען איינדריק נישט בלויז אויף בערעניקא'ן, נאר אויך אויף אגריפּוס'ען; זיי האבען זיך ביידע צוריקגעצויגען אינגאנצען פון דער רוימישער געזעלשאפט און זיי פערבראכט די לעצטע יאהרען איינזאם און פערלאזען אין זייערע פּאלעסטינישע נחלאות. אגריפּוס האט פון יענער צייט אנגעהויבען ארויסצעווייזען מעהר צוגעבונדענקייט צו זיינע ברידער־אונטערטאנען, און זיי האבען זיך צו איהם אויך שטארקער צוגעבונדען. די בלוטיגע מלחמה האט אין דער דאזיגער פּראווינץ אויך נישט איבערגעלאזען נאך זיך אזא חורבן, ווי אין יהודה, — דא האט דער קאמפּף געדויערט בלויז עטליכע חדשים און האט זיך געענדיגט מיט דער צושטערונג פון עטליכע פעסטונגען — און די צוויי גרויסע שטעדט צפּורה און טבריה, זענען פערפולט געוועזען פון יודען, וואס זענען געקומען אהער זיך זוכען א שוץ אונטער די פליגלען פון דעם יודישען „קעניג".

א דאנק אגריפּוס'עס השתדלות'ען האבען זיך מיט דער צייט

אויפגעבויט צוריק מעהרערע שטעדט אויך אין יהודה. עס איז רעסטאווירט געווארען די האנדעלס-שטאדט לידדא, די געגענד מיט רייכע וואסער-קוואלען ארום חמת, און אויך יריחו. דא האבען זיך געפונען רייכע פלאנטאציעס פון די טייערסטע באלזאם-פלאנצונגען, איבער וועלכע ס'האט זיך בעת'ן קריעג צופלאקערט א בלוטיג געשלעכט צווישען די רוימער און יודען, ווייל די לעצטע האבען עס געוואלט בעסער אינגאנצען פערניכטען, איידער איבערגעבען דעם שונא. געענדיגט האט זיך דער סכסוך דערמיט, וואס די פעלדער מיט די דאזיגע טייערע פלאנצונגען זענען איבערגעגאנגען אינ'ם רוימישען אוצר המלוכה, און כדי צו היטען אט דעם געוואלדיגען מקור פון הכנסות און איהם נאך צו פערגרעסערן, האט וועספאסיאן געמוזט איינשטימען, צו לאזען צוריק אויפבויען די שטאדט און צוצוציהען אהער וואס מעהר יודישע גערטנער. צוזאמען מיט די שטעדט אין דער געגענד פון ירדן, האבען זיך צוריק ארגאניזירט מעהרערע יודישע ישובים אויך אין דער מערב-געגענד, ארום ים.

צו אגריפוס'ען האבען זיך די איבערגעבליבענע יודען פון גליל און יהודה בעצויגען מיט ליעבע, און ווען ער איז אמאל געקומען אין דרום-יהודה, איז די גאנצע בעפעלקערונג געלאפען איהם בעגריסען. די דערשלאגענע יודען האבען קודם כל געזעהען איצט אין אגריפוס'ן דעם שאטען פון דער פריהערדיגער זעלבסטשטענדיגקייט, און אט די לעבעדיגע עראינערונג פון די בעסערע צייטען האט זיי מילד און וועיך געמאכט אויך צו די שווערע פערברעכענס, וואס דער זעלביגער אגריפוס איז בעגאנגען געגען זיין אומה, בעת דעם גרויסען פרייהייטס-קריעג.

דער עלענדער שאטען-קעניג איז אבער דאך נישט אימשטאנד געווען, צו קאנצענטרירען ארום זיך די אלע צושפליטערטע איינצעלנע קהלות, וועלכע האבען זיך נישט געהאט, אן וואס אנצוהאלטען און זענען געווען אינגאנצען הילפלאז נישט בלויז בנוגע צו זייער פאליטישער לאגע, נאר אויך — און בעזונדער שטארק — בנוגע צו זייערע רעליגיעזע פליכטען. אזוי לאנג, ווי דער בית המקדש איז געשטאנען, האבען די קרבנות געדיענט פאר דעם מיטעל-פונקט פון דער גאנצער רעליגיעזער פראקטיק; האט א יוד געזינדיגט אין וועלכער ס'איז הינזיכט, האט ער געוואוסט, אז ער האט צו ברענגען אזא און אזא קרבן און זיין זינד וועט איהם פערגעבען ווערן. דער קרבן איז אויף אזא אופן געווען כמעט דער שטארקסטער באנד, וואס האט פערבונדען יעדען יחיד פון דער אומה מיט

דער גאָטהייט; עס האָט אַלזאָ געקענט הייסען, אַז איצט, אָהן בית המקדש און אָהן אַ מזבח, איז אינגאַנצען נישט מעגליך קיין שום דער־נעהנטערונג צו גאָט, אָדער גאָר, אַז גאָט האָט זיך אָבגעזאָגט פון זיין פאָלק און וויל מעהר מיט איהם קיינע בעציהונגען נישט האָבען. דאָס זעלבע איז געווען אויך מיט דער בעשטימונג פון די צייטען, ווען עס געפאַלט אויס שבת און יום־טוב, און מיט די פּראַקטישע געבאָטען פון דעם אַלטעגליכען לעבען בכלל. אַט די אַלע פונקציעס האָבען אַנגעהערט צום סנהדרין אין ירושלים, וואָס האָט געדיענט אַלס העכסטער אויטאָ־ריטעט פאַר דער גאַנצער אומה; אונטער די חורבות פון ירושלים איז אָבער אויך די אינסטיטוציע בעגראָבען געוואָרען, און דאָס פאָלק איז געבליבען, ווי אַ שיף אָהן אַ רודער. וואָס וועט־זשע ווייטער זיין? ווער וועט דעם פאָלק פיהרען און דעם ריכטיגען וועג ווייזען? ווער וועט ער־קלערן די געזעצען פון דער תורה און זאָגען, וואָס מ'מעג און וואָס מ'טאָר נישט, וואָס ס'איז כשר און וואָס — טרפה, וואָס מ'דאַרף און וואָס מ'דאַרף נישט טאָן?

פון דער פערצווייפעלטער לאַגע האָט דעם פאָלק אַרויסגעהאָלפען דער גרויסער רבן יוחנן בן זכאי. אַט דער ליכטיגער און ווייט־זיכטיגער גייסט האָט געזעהען די געפאַהר, וואָס שטעהט פאַר דעם קיום פון דער אומה, נאָך איידער עס האָט זיך געענדיגט דער בלוטיגער אויפשטאַנד, און ווי אַ נאָכפאָלגער פון דעם גרויסען הלל, איז איהם אויך געלונגען, די געפאַהר צו פערהיטען. ער האָט געשאַפען אַ נייעם גייסטיגען צענטר, וואָס האָט ווידער פעראייניגט אַרום זיך אַלע צושפּלי־טערטע טיילען פון דער אומה און געדיענט אַלס פעסטען באָדען פאַר דער ווייטערדיגער ענטוויקלונג פון יודענטום.

רבן יוחנן בן זכאי איז געווען פון די אָנגעזעהענסטע געזעץ־לעה־רער אין ירושלים, ווען דער בית המקדש איז נאָך געשטאַנען. אין אַ אָבגעלעגענעם ווינקעל פון גאָט'ס הויז, ווייט פון דעם גאַנצען גאַסען־טומעל און פון אַלע פּאָליטישע אונרוהען, פלעגט ער זיצען מיט אַ רייהע תלמידים און לערנען מיט זיי גאָט'ס תורה, גאָט'ס געזעצען, און זיין אָנזעהען אין ירושלים איז געווען אַזוי גרויס, אַז אויסער דעם נשיא פון סנהדרין, ר' שמעון בן גמליאל, האָט ער אויך געהאַט דאָס רעכט, מבטל צו זיין אַן אַלטען אָנגענומענעם מנהג. פון דער נאַטור ווייך און מילד און אינגאַנצען אַ תלמיד פון דעם גרויסען רודף שלום, הלל הבבלי, איז ר' יוחנן אויך געווען געגען די אַקטיווע אַרויסטרעטונגען פון די

פֿאַנאַטישע רעוואָלוציאָנערען און ער האָט צוגערעדט די זעלאָטען, זיי זאָלען זיך בעסער אויסגלײַכען מיט׳ן שונא און שליסען שלום מיט איהם. ווען די בעלאַגערונג האָט זיך אָנגעהויבען און די זעלאָטען האָבען, אונטער דער געפֿאַהר פֿון טויט־שטראָף, פֿערבאָטען, צו פֿער־לאָזען די שטאָדט, האָט ר׳ יוחנן דאָך פֿעסט בעשלאָסען, צוצוקומען צום מעכטיגען שונא, כדי אויסצופֿועל׳ן ביי איהם אַ רוהיגען ווינקעל פֿאַר דער יודישער געזעץ־לעהרע, פֿאַר דער ווײַטערדיגער אויסבילדונג פֿון דעם יודישען גײַסט. צו דעם צוועק האָט ר׳ יוחנן זיך פֿערטרויט פֿאַר איין אָנפֿיהרער פֿון די סיקאַריער־באַנדען, אבא סיקרא, און אַ דאַנק יענעמס הילף איז עס זײַנע צוויי תלמידים, יהושע און אליעזר, גע־לונגען, אַרויסצוטראָגען איהם, ווי אַ טויטען, פֿון שטאָדט. דאָ איז ער געבראַכט געוואָרען פֿאַר טיטוס׳ען און דער לעצטער האָט איהם פֿרײַנד־ליך אויפֿגענומען, ווײַל עס איז בעקאַנט געווען, אַז ר׳ יוחנן האָט אָנ־געהערט צו די לאָיאַלע בירגער און געראַטען, זיך אונטערצוגעבען. די דאָזיגע געטרײַגקייט פֿון דעם רוימישען האַר האָט ר׳ יוחנן אויסגענוצט און איהם פֿאָרגעלעגט עטליכע בעשײַדענע בקשות, פֿון וועלכע די בעדײַטענדסטע איז געווען, צו לאָזען איהם, דעם פֿריעדליכען יודישען געזעץ־לעהרער, זיך בעזעצען אין דעם שטעדטיל יבנה, וואָס האָט זיך געפֿונען אויף דעם רוימישען געביעט, און גרינדען דאָרט אַ ישיבה. און טיטוס האָט די בקשה ערפֿילט — דעם רוימישען בעלאַגערער איז גאָר־נישט אײַנגעפֿאַלען אַפֿילו אַ טראַכט צו טאָן, אַז אָט די קלײנע „ישיבה“ וועט ווערן אַ קוואַל פֿון פֿרישע לעבענס־כחות פֿאַר דער דערשלאָגענער אומה, און זי וועט אַ דאַנק דעם מיט טויזענדער יאָהרען איבערלעבען איהם מיט זײַן רוימערטום צוזאַמען!

אַזוי האָט זיך ר׳ יוחנן מיט זײַנע תלמידים בעזעצט אין יבנה, — אַ שטעדטיל נישט ווײַט פֿון ברעג מיטעללענדישען ים, צווישען דער האַפֿענשטאָדט יפו און דער אַמאָליגער בעריהמטער פּלשתים־שטאָדט אשדוד. אַזוי לאַנג, ווי דער פֿערביטערטער קאַמפֿף האָט געשטורמט אין דער הייליגער הויפּטשטאָדט און פֿאַר די ווענט פֿון בית המקדש,— האָט אָבער נאָך קיין רייד נישט געקענט זײַן וועגען צוטרעטען צו אַ אינטענסיווער אַקאַדעמישער טעטיגקייט. ווען ס׳איז אָנגעקומען קיין יבנה די טרויעריגע בשורה, אַז ירושלים איז געפֿאַלען און דער בית המקדש שטעהט אין פֿלאַמען, האָבען ר׳ יוחנן מיט די תלמידים צוריסען אויף זיך זייערע קליידער און געוויינט, ווי מ׳וויינט איבער אַ נאָהנטען מענשען,

וואס איז געשטארבען; דער רבי האט אבער נישט געלאזען די תלמידים, זיך אינגאנצען מיאש זיין. די לעצטע האבען געגלויבט, אז דאס גאנצע יודענטום איז ארגאניש פערבונדען מיט'ן בית המקדש און מיט די קרבנות, און קוים איז גאט'ס הויז חרוב געווארען, ועט דאס יודענטום שוין אויך מעהר קיין תקומה נישט האבען. אויף דעם האט זיי ר' יוחנן ערקלערט, אז דער בית המקדש מיט'ן מזבח איז אינגאנצען געווען נישט מעהר, ווי א טייל פון דאס גאנצע יודענטום, וואס איז פיעל העכער און ברייטער. זיך שטיצענדיג אויף פיעל פסוקים פון די נביאים, האט ער איבערציינגט די תלמידים, אז די קרבנות אליין זענען נישט אזוי וויכטיג, ווי דער זיין זייערער און אז גאט פערלאנגט נאר אינערליכע זיטליכקייט און גוטע מעשים, און נישט קיין קרבנות. די דאזיגע פרייערע מיינונג וועגען דער בעדייטונג פון די קרבנות האט געמוזט ארויסרופען ביי ר' יוחנן דעם געדאנק וועגען שאפען א נייעם מיטעלפונקט אנשטאט דעם בית המקדש, און ער האט ארגאניזירט אין יבנה א גרויסען בית דין (טריבונאל), וואס האט פאקטיש איבערגענומען אין זיינע הענד אלע פונקציעס פון דעם אונטערגעגאנגענעם סנהדרין אין ירושלים, און געדיענט אלס העכסטע געזעצגעבענדע אינסטיטוציע פארן גאנצען פאלק. פון דער רוימישער זייט האט מען דעם לאיאלען ר' יוחנן קיינע שטערונגען נישט געמאכט ביי דער גרינדונג פון דעם בית דין, ווייסענדיג, אז ער וועט זיך בעשעפטיגען בלויז מיט געזעלשאפטליך-רעליגיעזע פראגען און וועט זיך נישט צושרייבען קיין שום פאליטישע פונקציע; דאגעגען האבען זיך אין די יודישע ספערען גופא געפונען בעדייטענדע געגנער פון אזא אינסטיטוציע, אנערקענענדיג, אז דאס סנהדרין האט בעזעסען די ענטשיידענדע געזעצגעבענדע מאכט, נאר אזוי לאנג, ווי עס האט זיך געפונען אין דעם לשכת הגזית פון בית המקדש און האט זיך גערעכענט פאר איין טייל פון דעם אלגעמיינעם רעליגיעזען צערעמאניאל אין גאט'ס הויז; קוים אבער ווערט עס איבערגעטראגען אויף אן'אנדער ארט, פערליערט עס דעם גאנצען געטליכען אויטאריטעט און הערט אויף צו זיין די פערטרעטונג פון דער אומה. ר' יוחנן האט זיך אבער פאר דעם אלעם נישט אבגעשטעלט און א דאנק זיין פערזענליכער בעריהמטקייט אין אלע קרייזען פון פאלק, איז איהם דאך געלונגען, אוועקצושטעלן די נייע אינסטיטוציע אויף א פעסטען באדען און צו געווינען פאר איהר די נויטיגע שטיצע און סימפאטיע; אזוי האט דער גרויסער בית דין אין יבנה פערטרעטען פון

איצט דעם סנהדרין אין ירושלים און איז געוואָרען דער רעליגיעזער און נאַציאָנאַלער מיטעלפונקט פאַר דער גאַנצער דיאַספּאָראַ. דאָ פלעגט רעגולירט ווערן דאָס גאַנצע געזעלשאַפטליכע און רעליגיעזע לעבען פון פאָלק, דאָ פלעגט מען בעשטימען גענוי די צייט פון חדשים און יום-טובים, און פון דאַנען פלעגען שלוחים צושיקט ווערן אין אַלע שטעדט פון סיריען און בבל, כדי איבערצוצייגען די דאָרטיגע יודישע קהלות די בעשטימונגען פון דעם גרויסען „בית דין" אין יבנה.

און דאָס פאָלק האָט זיך ביסליכווייז צוגעוואוינט צו דער נייער לאַגע. דערצו האָט אַ סך מיטגעווירקט דאָס, וואָס דער נייער גייסטיגער צענטער, פערטרעטענדיג פון איין זייט, דעם פּלאַץ פון די קרבנות אין בית המקדש, האָט, פון דער צווייטער זייט, דאָך נישט פערקלענערט די הויכע בעדייטונג פון דער דאָזיגער טראַדיציע. דער בעשעפער פון דער נייער אינסטיטוציע, ר' יוחנן בן זכאי אַליין, איז אויך נישט אַרויסגעטרעטען געגען דעם עצם מהות פון די קרבנות; ער האָט נאָר געלערנט, אַז דערווייל, כל זמן דער בית המקדש איז צעשטערט און מ'קען קיין קרבנות נישט מקריב זיין, זאָל מען דאָס אויספילען מיט צדקה און מעשים טובים. דערביי האָט ער אָבער אויך נישט אויפגעהערט, צו פלאַנצען אין פאָלק די האָפנונג, אַז באַלד וועט גאָט אַראָבשיקען זיין געזאַלבטען שליח, משיח'ן, און ירושלים צוזאַמען מיט'ן בית המקדש וועלן צוריק אויפגעבויט ווערן.

ר' יוחנן'ס טעטיגקייט אין יבנה גופא האָט זיך אויסגעדריקט אין אַ גאַנצער רייהע גזירות און תקנות, וואָס האָבען געהאַט דעם צוועק, צוצופּאַסען דאָס איצטיגע רעליגיעזע און בירגערליכע לעבען פון דער אומה צו די נייע פּאָליטישע בעדינגונגען. אַ סך מנהגים פון דער עבודה אין בית המקדש זענען דורך דעם בית דין איינגעפיהרט געוואָרען אויך אין דעם איצטיגען גאָטעסדינסט (דאַוונען) צום אָנדענקען פון דער פערגאַנגענהייט (צו די געהערן, למשל, דאָס דוכנען, ד. ה. די פייערליכע צערעמאָניע ביי דער ענדע פון דאַוונען, ווען די כהנים בענשען דאָס פאָלק; דאָס שופר בלאָזען, די פיער מינים: אתרוג, לולב, הושענות און ערבות — אום סוכות א. א. וו.); געבליבען זענען אין זייער קראַפט אויך די פערשידענע געזעצען וועגען ברענגען מעשר די כהנים און די לויים — דאָס האָט געזאָלט דערמאָנען דעם פאָלק, אַז אַט די גאָט'ס דינער וועלן זיך אין גיכען צוריק אומקעהרען צו זייער הייליגער אַרבייט. צו דעם צוועק פון איינפיהרען אַ אַלגעמיינעם פאָלקס-

טרויער נאָך דעם אומגעקומענעם בית המקדש, האָט ר' יוחנן פעראָר־דענט, אז חתן־כלה זאָלען אין דעם טאָג פון זייער חתונה נישט טראָ־גען מעהר אויפ'ן קאָפּ קיין בלומען־קרענץ, ווי דאָס איז געווען איינגע־פיהרט ביז דאַן, און עס זאָלען נישט געשפּיעלט ווערן דערביי קיין לוסטיגע נגונים.

אין פּאָליטישער הינזיכט איז ר' יוחנן אויך געגאַנגען אין די וועגען פון דעם גרויסען הלל, און ער האָט געזוכט דאָס אוועקצושטעלען אַלס יסוד פאַר דעם געמיינדע־לעבען, וואָס ער האָט געשאַפען. ער איז געווען פריינדליך געגויגט צו די געצענדיענער און האָט זיי קיינע שטערונגען נישט געמאַכט, ווען זיי האָבען געוואָלט איבערגעהן צום יודענטום; דערמיט איז ער געווען פונקט דער היפך פון פיעל פון זיינע חברים, וועלכע זענען נאָכ'ן חורבן נאָך מעהר פערביסען געוואָרען נעגען די געצענדיענער. אַט די חברים האָבען אויסגעטייטשט, למשל, דעם פסוק: וחסד לאמים חטאת (די גנעדיגקייט פון די פעלקער איז זינד) אין דעם זין, אז „די געצענדיענער מעגען אונז גוטס טאָן, וויפיעל זיי ווילען, און זיי וועט דאָס אַלץ פערערעכענט ווערן פאַר זינד, ווייל וואָס זיי טוען, טוען זיי נאָר, כדי זיך צו רייצען מיט אונז"; דאַגעגען אָבער האָט איהם ר' יוחנן אויסגעטייטשט מיט אַ טיעפען געפיהל פון פריעדליכקייט און ריינער מענשענליעבע: „אַזוי ווי די קרבנות פערגע־בען די זינד פון ישראל, אַזוי ווערט די זינד פון די פרעמדע פעלקער פערגעבען דורך גנעדיגקייט און מעשים טובים". פאָראויסזעהענדיג די געפעהרליכע פאָלגען, צו וועלכע עס קען ברענגען יעדע פערביסענע שטימונג פון פאָלק בנוגע צו דער רוימישער מאַכט, האָט ר' יוחנן גע־זוכט, צו ווירקען אויף די יודישע מאַסען און צו פלאַנצען אין זיי גע־פיהלען פון פריעדליכקייט און לאָיאַליטעט. דערפאַר טאַקי האָבען די ערש־טע פלאַוויאַנישע מלכים, וועספּאַסיאַנוס און טיטוס, זיך בעצויגען נישט זעהר שטרענג צו די יהודה'עאישע קהלות. ביז דעם בלוטדורשטיגען דאָמיציאַן האָבען די פערבליעבענע יודען נישט געשפּירט קיין בעזונדער פּאָליטישען דרוק, און דאָס איינציגע, וואָס האָט פערוואונדעט זייער האַרץ און זיי דערמאָנט אָן דעם שרעקליכען חורבן, איז געווען דער מס פאַר דעם רוימישען יופּיטער־טעמפּעל. ר' יוחנן האָט אָבער פערשטאַ־נען, אויך ד' י' אויפרעגונג צו מילדערן, אַרויפלעגענדיג די שולד פון דער גזירה אויף די יודען אַליין. „אונגליקליך פאָלק! — האָט ר' יוחנן געקלאָגט — איהר האָט נישט געוואָלט דיענען דעם הימעל (גאָט),

מוזט איהר איצט דינען פרעמדע פעלקער; איהר האט נישט געוואלט צושטייער געבען איין האלבען שקל פאר דער עבודה אין בית המקדש, מוזט איהר איצט פופצעהן שקלים געבען פאר דער מלוכה פון אייער שונא; איהר האט נישט געוואלט האלטען אין ארדנונג אייערע וועגען און גאסען און פעסטונגען, מוזט איהר איצט היטען די קאזארמעס, כדי צו שיצען דעם קייזער'ס וויינגערטנער". מיט אזעלכע מיטלען האט ר' יוחנן בן זכאי געווירקט אויף די איבערגעבליבענע טיילען פון דער אומה, און פון דעם קליינעם מיטעלפונקט אין יבנה ארויסגעגעבען בעפעהלען און פעראָרדנונגען פאר אלע יודישע קהלות אין דער רוימישער אימפעריע און אין בבל.

פיעל דויערהאפטער און טיפער איז אבער געוועזן די ווירקונג פון ר' יוחנן'ס אקאדעמישער טעטיגקייט. ר' יוחנן האט פערזאמעלט ארום זיך א רייהע תלמידים און געגרינדעט א פרייע אקאדעמיע אויף צו שטודירען די תורה אונטערן נאמען בית המדרש. אט דער בית המדרש איז געוועזן ארגאניש פערבונדען מיט'ן בית דין און די מיטגליעדער פון דער אקאדעמיע האבען זיך בעטייליגט אויך אין דער אינסטיטוציע, וואס האט געדארפט רעאליזירען די טעארעטישע בעגרינדונגען פון געזעץ און איהר פראקטיש צופאסען צום לעבען. אלס לעהרער פון דער אקאדעמיע האט ר' יוחנן קודם כל איבערגעגעבען זיינע תלמידים דעם רייכען מאטעריאל פון מונדליכע מסורות, וואס האבען געשטאמט נאך פון די אוראלטע צייטען און זענען פערמעהרט און בערייכערט געווארען אין די ישיבות פון שמאי און הלל; דערצו זענען נאך צוגעקומען די לאגישע פארמולעס (מדות), וואס א דאנק זיי האבען די נייע געזעץ-איינפיהרונגען געקענט ארויסגעדרונגען ווערן פון דער תורה גופא. אט דער מאטעריאל פון מסורות, לאגישע יסודות צו דרשה'נען די תורה, פערשיעדענע גזירות, סיגים און תקנות, וואס זענען איינגעפיהרט געווארען אין פערשיעדענע תקופות פון פערשיעדענע אויטאריטעטען, — האט געדיענט אלס גרונד-שטאף פאר דער משנה (דאס איבערגעחזר'טע, צווייטע געזעץ) און דא, אין יבנה, האט ער אנגעהויבען סיסטעמאטיש בעארבייט צו ווערן. ער איז איינגעטיילט געווארען אין צוויי זעלבסטשטענדיגע טיילען: הלכה און אגדה; די הלכה האט זיך בעשעפטיגט מיט דער אויסטייטשונג און בעגרינדונג פון די געזעצען, מיט זייערע פראקטישע אויספיהרונגען און בכלל מיט אלץ, וואס שטיצט זיך אויף די געבאטען פון דער תורה; דאגעגען בע-

שטעהט די אגדה פון מאראלישע און טעאלאגישע דרשות, געבויט אויף די פערשידענע ספּורים און מוסר־פּסוקים פון דער תורה און די נביאים, וואס האבען נישט די קראפט פון א פערפליכטונג. די אגדות האבען געהאט דעם צוועק, אויסצוטייטשען דעם פשט פון פסוק און בעזונדער, צו פלאנצען אין די צוהערער (די אגדות פלעגען אמטעהרס־טענטייל געדרשה׳נט ווערן פאר׳ן המון) גוטע מדות, צוגעבונדענקייט צו די זכרונות פון דער אומה און ווארימע געפיהלען בנוגע צו אלע איהרע ליידען, פרייד און האפנונגען.

אין דעם לעצטען טייל, אין דער אגדה, זענען פון דעם גרויסען ר׳ יוחנן אויך פערבליבען גלענצענדע מוסטערן, וואס זאגען עדות אויף זיין מילדער, עניוות׳דיגער און מענשענפריינדליכער נאטור. ער פלעגט זאגען: „אויב דו האסט געלערנט א סך תורה, האלט זיך נישט גרויס דערמיט, דען דו ביזט דערצו בעשאפען געווארען“. ער האט געפרעגט זיינע תלמידים: „וועלכער איז דער גוטער וועג, וואס דער מענש זאל זיך בעהעפטען אין איהם?“ אויף דעם האט רבי אליעזר געענטפערט: „א גוט אויג“; רבי יהושע — „א גוטער חבר“, רבי יוסי — „א גוטער שכן“; רבי שמעון — „זעהען די צוקונפט“ און רבי אלעזר האט געענט־פערט: „א גוט הארץ“. דאן האט רבן יוחנן געזאגט: מיר געפעלן די רייד פון רבי אלעזר בן ערך בעסער פון אייערע רייד, ווייל אין זיינע רייד זענען שוין דא אייערע אויך“.

ר׳ יוחנן איז געשטארבען אויף זיין בעט אין די ארעמס פון זיינע תלמידים. די לעגענדע דערצעהלט, אז דער גרויסער חולה האט פאר׳ן טויט זיך שטארק פונאנדערגעוויינט, און ווען זיינע תלמידים האבען איהם געפרעגט: „אונזער רבי, ליכט פון ישראל, רעכטער זייל, שטארקער האמער, פארוואס וויינסטו?“ האט ער זיי ערקלערט, אז ער שרעקט זיך פאר דעם אלמעכטיגען „מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא“ און פאר זיין משפט. דאן האבען די תלמידים צו איהם גע־זאגט: „רבי! בענש אונז“; אויף דעם האט ער געענטפערט: „הלואי זאל די מורא פאר גאט זיין אויף אייך אזוי שטארק, ווי די מורא פאר מענשען“. „דאס איז געווען נישט בלויז א רעליגיעזע צוואה, נאר אויך א נאציאנאלע: דאס פאלק, וואס האט פערלוירען די מלוכה־דיסציפלין, דארף זיך אונטערגעבען דער דיסציפלין פון דעם געטליכען ווארט און היטען זי אזוי שטארק פונקט, ווי ווען זי וואלט געשטיצט ווערן פון א

מענשליכער מאַכט" *).

אַזוי האָט געלעבט און געווירקט דער מעכטיגער יודישער גייסט, וואָס שטעהט ווי אַ ליכט־זייל אויף דער שוועל פון דער גאַנצער נאָך־חורבן׳דיגער ערא אין דער יודישער געשיכטע. ר׳ יוחנן האָט פעראייניגט די פערבליבענע צושפּליטערטע גלידער פון דער אומה און געמאַכט פון זיי איין גאַנצען פאָלקס־אָרגאַניזם, און אָט דעם אָרגאַניזם האָט ער פערזיכערט אַ ווייטערדיגע זיכערע עקסיסטענץ דערמיט, וואָס ער האָט איהם בהדרגה אַרויסגעפיהרט פון דעם רוישיגען, פערוויקעלטען מלוכה־לעבען און צוגעבראַכט צו דעם שטיל אָבער נישט ווענינער רייכען לעבען פון גוט אָרגאַניזירטע ק ה ל ו ת, פון גייסטיגע, אייביגע שאַפונגען.

נאָך ר׳ יוחנן׳ס טויט האָבען זיינע תלמידים אָבגעהאַלטען אַ בעראַטונג וועגען דער ווייטערדיגער הנהגה פון די פאָלקס־אַנגעלעגענהייטען און וועגען דעם אָרט, וואו עס זאָל פאָרטגעזעצט ווערן די אָנגעהויבענע אַקאַדעמישע טעטיגקייט. די מעהרהייט פון די תלמידים איז געווען דערפאַר, אַז די ישיבה זאָל ווייטער אויך בלייבען אין יבנה; נאָר איין רבי א ל ע ז ר ב ן ע ר ך, ר׳ יוחנן׳ס ליעבלינג, איז בעשטאַנען דערויף, אַז די ישיבה זאָל דורכאויס איבערגעטראָגען ווערן אין ח מ ת. און ער האָט זיינם דורכגעפיהרט: גלויבענדיג, אַז די איבריגע תלמידים וועלן זיך אָהן איהם קיין עצה נישט קענען געבען, איז ער גלייך אוועק אין דעם דערביי־איגען שטעדטיל חמת און זיך געגרינדעט דאָרטין אַ אייגענע בעזונדערע ישיבה. זיין האָפנונג האָט זיך אָבער נישט פערווירקליכט: אַ אָבגעשניטענער פון דער אַרומיגער וועלט און פון דעם לעבעדיגען געדאַנקען־אויסטויש, זענען זיינע קענטנישען וואָס ווייטער אַלץ שוואַכער און ווענינער געוואָרען, און אין דער צייט, ווען ער, דער שטאָלצער בן ערך, האָט נישט איבערגעלאָזען קיין זכר נאָך זיך אין דער יודישער געשיכטע, האָבען זיינע חברים פאָרטגעזעצט די אָנגעהויבענע אַרבייט פון זייער גרויסען רבי׳ן און זייער נאָמען איז געבליבען צום אייביגען אָנדענקען פאַר די קומענדיגע דורות. אין׳ם פאָדערגרונד פון דער דאָזיגער גרופּע געטרייע תלמידים זענען אַרויסגעטרעטען ר׳ ג מ ל י א ל ה נ ש י א, ר׳ י ה ו ש ע ב ן ח נ נ י ה, ר׳

*) דובנאָוו.

אליעזר בן הורקנוס, און שפעטער אויך ר׳ עקיבא בן יוסף, וועלכע האבען געבילדעט דעם קבוץ פון די ערשטע תנאים.

יבנה איז אויף אזא אופן פערבליבען אויך אויף ווייטער דער אויפהאלטונגס-ארט פון דעם גרויסען בית-דין, און ממילא אויך דער גייסטיגער צענטר פאר דער גאנצער אומה; די אקאדעמישע טעטיגקייט האט זיך אבער פארט נישט דערהאלטען בלויז אין יבנה אליין, און מיט דער צייט זענען ענטשטאנען נאך צוויי גרויסע ישיבות, איינע אין לידדא אונטער דער אנפיהרונג פון ר׳ אליעזר, און די אנדערע אין בקיעין (צווישען לידדא און יבנה), אונטער דער אנפיהרונג פון ר׳ יהושע. די פערטיעפונג און פערברייטערונג פון דער יודישער געזעצלעהרע האט פון דער דאזיגער צענטראליזאציע א סך פערדיענט; דערפאר אבער האט שטארק געליטען דערפון איהר איינהייט און גאנצקייט, וואס איז נאך געווען גאנץ שוואך בעפעסטיגט און האט זיך געשטיצט ביז אהער נאר אויף דעם אויטאריטעט פון דעם גרויסען רבן יוחנן. עס האט זיך פון דאסניי פונאנדערגעקאכט די אלטע מחלוקת צווישען די בית שמאי און די בית הלל; יעדער ישיבה האט אנדערש אויסגעטייטשט די פסוקים פון דער תורה און ממילא אויך — ארויסגעדרונגען פון זיי אנדערע אנווענדונגען בנוגע צו פראקטישע, אלטעגליכע פראגען; דאס, וואס אין איין ארט איז געווען ערלויבט, איז פערבאטען געווען אין א צווייטען, און „פון דער איין תורה — ווי די לעגענדע דריקט זיך אויס — זענען געווארען צוויי תורות״.

און אט, אום א סוף צו מאכען מיט די דאזיגע מחלוקת׳ען, צו בעפעסטיגען די אבגעשוואכטע איינהייט פון יודענטום און זי צו בעשיצען אויך אויף ווייטער פון יעדען עהנליכען אנפאל, דאס איז געווארען די לעבענס-אויפגאבע פון רבן גמליאל II, וועלכע ער האט זי דורכגעפיהרט מיט א אונגעוועהנליכער פעסטקייט און מיט דעם בעוואוסטזיין פון דער גרויסער נאציאנאלער נויטווענדיגקייט, וואס מאכט ווייך אפילו די הארטסטע מיטלען.

רבן גמליאל איז געווען דער זוהן פון דעם נשיא ר׳ שמעון בן גמליאל, וועלכער האט אנגעהערט צו דער פארטיי פון די מעסיגע זעלאטען און איז געשטאנען א געוויסע צייט בראש פון דער מלחמה געגען די רוימער. בעת דעם אונטערגאנג פון דער יהודה׳שער מלוכה איז ר׳ גמליאל, ווארשיינליך, נאך יונג געווען און נישט צייטיג גענוג, אום איבערצונעהמען אזא פעראנטווארטליכען פאסטען, ווי ס׳איז געווען צו

יענער צײַט די נשיאות (פֿאַטריאַרכאַט) איבערן סנהדרין און ממילא אויך איבער דער יודישער אומה; מעגליך איז אויך דאָס, אַז די רוימישע רעגירונג האָט די ערשטע צײַט געקוקט קרום אויפֿ'ן זוהן פֿון דעם פּאַטריאָטישען פֿאַטריאַרך און נישט געוואָלט בעשטעטיגען די וואַהל פֿון דער יהודה'עאישער אינטעליגענץ. די נשיאות איבערן סנהדרין איז דעריבער נאָר צײַטווײַליג איבערגעגאַנגען צו ר' יוחנן בן זכאַי, און דעמאָלס איז שוין אויך פֿאַר אַלעמען קלאָר געווען, אַז דער אמת'ער יורש פֿון דעם טיטול איז הלל'ס אײַניקעל, וועמענס פֿאָטער, זײדע און עלטער-זײדע עס זענען געווען נשיאים. נאָך ר' יוחנן'ס טויט איז די נשיאות אַלזאָ ממילא, אַלס אַ זעלבסטפֿערשטענדליכער, נאַטירליכער פֿאַקט, איבערגעגאַנגען צו דעם געזעצליכען יורש, און ווי ס'איז צו גלויבען, האָט די רוימישע רעגירונג איצט שוין יאָ סאַנקציאָנירט די וואַהל פֿון פֿאָלק. צום אונטערשייד פֿון זײַן זײדען, ר' ג מ ל י א ל ה ז ק ן, האָט מען דעם איצטיגען נשיא גערופֿען ר' ג מ ל י א ל פֿ ו ן י ב נ ה. פֿון זײַן פּריוואַט-לעבען איז אונז ווייניג בעקאַנט; דאָס ביסעל אָבער, וואָס איז יאָ דערגאַנגען צו אונז, זאָגט עדות אויף זײַן מענשליך-שענעם, מילדען כאַראַקטער. ער האָט פֿערמאָגט גרויסע נחלאות, וועלכע ער פֿלעגט געוועקגעבען אָרימע גערטנער אין אַרענדע פֿאַר אַ קלײנעם פּרײַז; ער האָט געהאַט שקלאַפֿען, און אין דער בעציהונג איז בעזונדער ריהרענד זײַן ליבע צו דעם געצענדיגענערישען שקלאַף ט א ב ו, וועלכען ער האָט הארציג בעוויינט, ווען יענער איז געשטאָרבען, און האָט איהם אַפֿילו געוואָלט בעפֿרײַען פֿאַרן לעבען, נאָר זײַן שוואָגער, ר' אליעזר, האָט עס געפֿונען פֿאַר אַ פֿערברעך געגען געזעץ. ר' גמליאל האָט אויסער זײַנע טיפֿע קענטענישען אין דער יודישער געזעץ-לעהרע, בעזעסען אויך פֿיעל אַלגעמײנע, וועלטליכע ידיעות: ער האָט געקענט די גריכישע און לאַטינישע שפּראַכען און איז געווען גוט בעהאַוועגט אין אַסטראָנאָמיע. פֿון דער נאַטור אַ קרענקליכער און שוואַכער, האָט ער דאָך אַרויסגעוויזען אַ אונגעוועהנליכע ווילענס-קראַפֿט, און דאָרט, וואו עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען כ ל ל, וועגען דער א ו מ ה, — האָט ער פֿון קײן שוואַכקײַט נישט געוואוסט.

אַלס נשיא (אויף רוימיש: פֿאַטריאַרך) פֿון דער אומה האָט ר' גמליאל געהאַט אין זײַן מאַכט אויך געוויסע פּאָליטישע פֿונקציעס און עטליכע מאָל האָט ער געדאַרפֿט פֿערטרעטען די יודישע קהלות בײַ דער רוימישער אַדמיניסטראַציע. די צײַט פֿון זײַן פֿאַטריאַרכאַט איז

געווען זעהר א אונרוהיגע, אי אינוועניג, אי אויסוועניג; פון איין זייט האט די רוימישע רעגיערונג, אונטער די בלוטיגע מלכים דאמיציאן און טראיאנוס, שטארק גערודפ׳ט די יודען פון דער רוימישער אימפעריע און אלע מאל ארויסגעגעבען געגען זיי נייע גזירות; פון דער צווייטער זייט, ווידער, האט זיך אין דער יודישער וועלט גופא אנגעהויבען דעמאלס די שפאלטונג צווישען די ארטאדאקסישע אנהענגער פון די יודישע געזעצען און טראדיציעס און די פערשידענע קריסטליכע סעקטעס, און ס׳איז פארגעשטאנען א בעדייטענדע געפאהר, אז די המוני׳שע יודען זאלען נישט איבערגעהן גאנצע מאסען אין די רייהען פון די יודען-קריסטען (יודעא-חריסטיאנער). דער נשיא איז צוליעב דעם אלעמען געצוואונגען געווען, אויסצוניצען זיין פאלמאכט מיט א געוויסער שטרענגקייט, מיט א געוויסער הארטקייט אפילו, אום צו קענען עפעס אויפטאן פאר דער לאגע, און דאס האט א סך געגעבען די מעגליכקייט, איהם צוצושרייבען פערשידענע בייזע און דעספאטישע כונות. רבן גמליאל האט זיך אוועקגעשטעלט פאר א ציעל, צוריקצוגעבען דער נשיאות איהר כבוד און צו מאכען איהר פאר׳ן צענטר פון דעם געמיינדע-לעבען, כדי די איינהייט פון דער יודישער געזעץ-לעהרע זאל אויף ווייטער געשיצט זיין פון דער צושפליטערונג, וואס די דערמאנטע ישיבות האבען מיט זיך מיטגעבראכט. זיין פלאן איז דעריבער געווען, אז יעדער דין, איבער וועלכען עס קומט פאר א מחלוקת צווישען די פערשידענע ישיבות, זאל געבראכט ווערן פארן סנהדרין, וואו די ענדגילטיגע ענטשיידונג געהערט צום נשיא; דערביי האט ער אבער נישט ארויסגעוויזען קיין דעספאטישע נייגונגען און האט זיך נישט ערלויבט צו ענטשיידען די צווייפעלהאפטע פראגען לויט זיין פערזענליכען איינזעהען; ער האט נאר פעראָרדענט, אז דאס סנהדרין זאל צוטרעטען פון דאס ניי צו קאנטראלירען די כללים און יסודות פון די בית שמאי און בית הלל, כדי דאן דורך א אלגעמיינער אבשטימונג, איינמאל פאר אלעמאל פעסט צו בעשליסען, וועלכע כללים ס׳דארפען אנערקענט ווערן פאר דעם יסוד פון דער יודישער געזעצגעבונג. דער אויפטו איז אבער ר׳ גמליאל׳ן נישט אזוי לייכט אנגעקומען; די לעגענדע דערצעהלט, אז דריי מיט א האלבען יאהר האבען זיך געצויגען די דאזיגע אקאדעמישע זיצונגען פון סנהדרין, אין וועלכע ס׳האבען זיך בעטייליגט פערטרעטער פון ביידע פארטייען, און קיינע פון זיי האט נישט געוואלט נאכגעבען פון איהרע מסורות און לאנישע בעגרינדונגען. דאן איז ארויס

א בת קול פון הימעל און האָט אויסגערופען: ביידע אי די כללים פון בית שמאי, אי פון בית הלל, זענען די ווייד פון דעם לעבעדיגען גאָט; אין דער פראַקטיק אָבער זענען גילטיג נאָר די דינים פון בית הלל". די מעהרהייט מיטגליעדער פון סנהדרין איז איינגעגאַנגען אויף דער געטליכער ענטשיידונג; נאָר איין ר' יהושע האָט זיך פון דעם בת קול אויך נישט געלאָזען איבערצייגען; ער האָט אויסגעשריען: „מיר רעכענען זיך נישט מיט קיין בת קול! די תורה איז נישט אין הימעל, נאָר אויף דר'ערד". דער פערעקשנ'טער ווידערשטאַנד,—וועלכען עס האָט אונטערגעשטיצט אויך ר' גמליאל'ס שוואָגער, ר' אליעזר — האָט אָבער דאָך קיין ערפאָלג נישט געהאַט; ר' גמליאל האָט אויסגענוצט אלע מיטלען, וואָס ער האָט נאָר געהאַט אין זיין מאַכט, אלס נשיא, און האָט ענערגיש דורכגעפיהרט די בעשטימונג פון דער מעהרהייט.

אזוי האָט זיך דערווייל געענדיגט די גרויסע מחלוקת, און די יודישע געזעצלעהרע האָט ענדליך דאָך בעקומען א פעסטען איינהייטליכען יסוד, אין דער געשטאַלט פון הלל'ס מסורות און כללים. פאַר די יודישע מאַסען איז אָט די בעשטימונג געווען א אונגעהויערע פערלייכטערונג, ווייל זיי זענען אַ דאַנק דעם בעפרייט געוואָרען פון א מאַסע דריקענדע גזירות און חומרות אינ'ם אלטעגליכען לעבען; די פאַנאַטישע אַנהענגער, ווידער, פון די דאָזיגע חומרות זענען אויך אין קיין זאַך נישט געשטערט געוואָרען, ווייל די בעשטימונג פון סנהדרין האָט בכלל נישט געטראָגען קיין רעפרעסיווען כאַראַקטער. קיינער האָט די שמאַיאיטען נישט געצוואונגען, צו ענדערן מיט אמאָל זייער גאַנצע אַרט לעבען, לויט דעם גייסט פון די אַנגענומענע בעשלוסען; יעדער איינציגער פאַר זיך האָט גאַנץ פריי געקענט לעבען ווייטער אויך לויט זיינע שמאַיאיטישע איבערצייגונגען,—עס האָט זיך געהאַנדעלט נאָר וועגען דער אלגעמיינער נאָרמע, וועגען כלל. דאָ האָט ר' גמליאל אַרויסגעוויעזען זיין גאַנצע ענערגיע און זיין גאַנצע מאַכט, און דאָס האָט אַרויסגערופען געגען איהם א שטאַרקע אָפּאָזיציע; יעדער שריט פון דער מינדערהייט, צו שטערן דעם אַנגענומענעם בעשלוס פון סנהדרין, איז שטרענג בעשטראָפט געוואָרען, און דערביי האָט זיך ר' גמליאל נישט אָבגעשטעלט אפילו פאַר די בעריהמטסטע געזעצלעהרער. און דאָס איז נאָך נישט אינגאַנצען געווען: דער ענערגישער פאַטריאַרך איז אזוי וויט אַוועק אין זיין אייפער פאַר דער איינהייט פון דער יודישער געזעצלעהרע, אז ער האָט בעפוילען, אינגאַנצען נישט אריינצולאָזען אין

דער ישיבה קיין נישט עהרליכע און קריענערישע תלמידים.

אט דער בעפעהל האט געמאכט א געוואלדיגען רושם, און פון אלע זייטען האבען זיך געהערט בעהאלטענע טענות געגען דעם דעספאָטישען נשיא, וועלכער וויל הערשען איבער דעם גייסט פון זיינע חברים און צווינגען זיי, צו דענקען אזוי ווי ער. דאך האט דערווייל נאך קיינער נישט געוואגט אפען ארויסצוטרעטען געגען דעם געאכפערטען ר׳ גמליאל׳ן, און דאס איז געשעהען ערשט דאן, ווען ער האט זיך ערלויבט, ארויפצולעגען די הארטסטע שטראף, וואס ער האט געהאט אין זיין מאכט, דעם חרם (נדוי, שמתא), אויף דעם בעריהמטען געזעצלעהרער ר׳ אליעזר בן הורקנוס. זייענדיג א הייסער אנהענגער פון שמאי׳ם געזעצ-אויסטייטשונגען, האט ר׳ אליעזר זיך פעסט געהאלטען ביי די אלטע, שמאי׳אישע, טראדיציעס, און איינמאל האט ער געגען דעם בעשלוס פון סנהדרין, וואס האט שוין געהאט געפסק׳עט די שאלה ווי די בית הלל, בעשטימט א דין לויט די בית שמאי. אלס שטראף דערפאר, האט ר׳ גמליאל בעפויהלען, אויסצורופען א חרם אויף ר׳ אליעזר׳ן, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס דער לעצטער איז געווען זיינער א שוואגער. און ווען עטליכע חברים האבען איהם אויפמערקזאם געמאכט אויף ר׳ אליעזר׳ס גרויסקייט, האט ר׳ גמליאל אויסגערופען: „רבונו של עולם! פאר דיר איינעם איז אפען און ענטפלעקט, אז נישט צוליעב מיין כבוד און נישט צוליעב דעם כבוד פון מיינע עלטערן (הלל׳ס קינדער) האב איך דאס געטאן, נאר צוליעב דיין כבוד, עס זאלען זיך נישט מעהרען קיין מחלוקת ביי יודען!”

ר׳ גמליאל האט אבער א טעות געהאט, ווען ער האט געגלויבט אז איהם וועט זיך איינגעבען מיט אזעלכע מיטלען צו דערהאלטען די איינהייט און דעם פרעסטיזש פון סנהדרין. די רעפרעסיעס געגען איינצעלנע בעריהמטע מיטגליעדער פון דעם קאלעגיום זענען געווארען אלץ אפטער צוליעב דער אפאזיציע, וואס די דאזיגע מיטגליעדער האבען ארויסגעוויזען געגען די החלטות פונ׳ם נשיא, און דאס האט וויעדער געגעבען מאטעריאל פאר נייע קאנפליקטען. א בעזונדער שטארקען איינדריק האט געמאכט דער צוזאמענשטויס צווישען דעם מעכטיגען נשיא און דעם ארימען אבער בעליעבטען און איינפלוסרייכען ר׳ יהושע בן חנניה. ר׳ יהושע, א ארימער תלמיד חכם, וואס האט זיך געשפייזט פון זיין איינענער פיזישער ארבייט, האט זיך

אויסגעצייכענט מיט זיין אונגעוועהנליכער גוטהערציגקייט און עניוות, און זענענדיג אויסערליך זעהר נישט שען, פלעגט ער דאָך מאַכען דעם בעסטען איינדריק אויף מענשען, אַ דאַנק זיינע טיעף- און שאַרפזיניגע איינפאַלען. בנוגע צו ר׳ גמליאל׳ן האָט ר׳ יהושע זיך אויך געפונען אין דער אָפּאָזיציע, כאָטש ער איז בכלל געוועזען פון הלל׳ס תלמידים און האָט אַ לאַנגע צייט נישט אַרויסגעוויזען אָפען זיין אונצופריעדענהייט מיט די בעשטימונגען פון נשיא. איינמאָל האָט זיך אָבער געמאַכט, אַז ר׳ גמליאל האָט בעשטימט דעם אָנהויב פון חודש תשרי — דער חודש, אין וועלכען עס געפאַלען אויס די גרעסטע יודישע יום-טובים און אויך יום כפור — לויט די לבנה-בעאָבאַכטונגען פון צוויי נישט קיין זיכערע עדות. ר׳ יהושע האָט אָנגעוויזען אויף אַ בעדייטענדען פעהלער אין ר׳ גמליאל׳ס בעשטימונג און אויפגעפאָדערט די חברים פון קאָלעגיום, צו בעשטימען אַ נייע בעאָבאַכטונג פון דער לבנה און ממילא אויך צו ענדערן די צייט פון די יום-טובים. ר׳ גמליאל׳ס שטענדיגער אָנהענגער און פערעהרער, ר׳ יוחנן בן נורי, און דער רייכער ר׳ דוסא בן הרכינס, זענען דאָס מאָל אויך געוועזען אויף ר׳ יהושע׳ס זייט און האָבען צוזאַמען מיט איהם אָנערקענט, אַז די עדות זענען פאַלשע. דער נשיא האָט אָבער דורכאויס געוואָלט דערהאַלטען זיין אויטאָריטעט, און ער האָט געשיקט זאָגען ר׳ יהושע׳ן: „איך בין גוזר אויף דיר, דו זאָלסט קומען צו מיר מיט דיין שטעקעל און טאָרבע און געלד-בייטעל אין דעם טאָג, וואָס לויט דיין רעכנונג געפאַלט אויס אין איהם יום כפור“. ר׳ יהושע׳ן האָט דער דיקטאַטאָרישער בעפעהל שרעקליך אָנגעגריפען, און איהם איז שווער געוועזען צו פועל׳ן ביי זיך, ער זאָל מחלל זיין דעם היילינגען יום טוב; זיינע חברים, צווישען זיי אויך ר׳ עקיבא און דער אַלטער ר׳ דוסא, האָבען איהם אָבער איבערצייגט, אַז ער מוז פאָלגען דעם נשיא׳ס בעפעהל, „וואָרום אויב מיר וועלען נעהמען נאָכטראַכטען נאָך ר׳ גמליאל׳ס בית דין, דאַרפען מיר שוין נאָכטראַכטען אויך נאָך אַלע בית-דין׳ס, וואָס זענען געווען ביי יודען פון משה רבינו ביז היינטיגען טאָג“. דאָס האָט אויף ר׳ יהושע׳ן געווירקט און ער איז געקומען אין דעם בעשטימטען טאָג צו ר׳ גמליאל׳ן, ווי יענער האָט איהם בעפויהלען. פון דער געהאָרכזאַמקייט איז ר׳ גמליאל אַזוי גערידהרט געוואָרען, אַז ער האָט איהם הארציג אויפגענומען און געזאָגט: „קום אַריין אין פריעדען, מיין רבי און מיין תלמיד! מיין רבי — אין חכמה, און מיין תלמיד — וייל

דו האסט מיר ארויסגעוויעזען אזא געהארכזאמקייט. וואויל איז דעם דור, אין וועלכען די גרויסע הערען זיך צו צו די קלענערע".

דער דאזיגער שלום האט זיך אבער נישט לאנג געהאלטען. צוליעב די שטרענגע מיטלען, וואס ר' גמליאל האט אנגעווענדט געגען זיינע געגנער איז געשאפען געווארען א גאנצע פארטיי, וועלכע האט זיך געשטעלט פאר א ציעל, אראבצוזעצען דעם דיקטאטארישען נשיא פון זיין שטוהל, און ארויפצוזעצען אויף איהם אנ'אנדערן, א וועניגער שטרענגען. אזוי ווי ר' גמליאל האט געהאט א גרונד, חושד צו זיין ר' יהושע'ן, אז ער שטעהט בראש פון דער דאזיגער רעוואלוציאנערער פארטיי, האט ער איהם נאך עטליכע מאל הארט אנגעגריפען. ר' יהושע'ס אנהענגער האבען דאס גוט געדענקט, און ענדליך איז עס געקומען צו אנ'אפענעם אויסברוך, וואס האט זיך געענדיגט מיט א פאלשטענדיגער איבערקעהרעניש אין דעם סנהדרין פון יבנה. — דאס איז פארגעקומען אויף דעם פאלגענדען אופן: צווישען די תקנות, וואס די אנשי כנסת הגדולה האבען מתקן געווען, זענען געווען אויך תפילות צוגעפאסטע צו יעדען קרבן, וואס זענען געווען א חוב פאר אלע יודען אי אין בית המקדש, אי אויסער איהם. אט דער מנהג, צו דאווענען עטליכע מאל אין טאג, האט זיך פראקטיצירט ביי יודען פון גלות בבל אן; אזוי אבער, ווי אין בית המקדש איז געווען נאר א קרבן תמיד של שחר (א שטענדיגער פריהמארגען-קרבן) און א קרבן של בין ערבים (פארנאכטיגער קרבן) און נישט קיין קרבן פון ביינאכט, איז די תפילה פון ביינאכט אויך געווען נישט זעהר פערשפרייט און א סך מיטגליעדער פון סנהדרין האבען געהאלטען, אז דאס מעריב דאווענען איז נישט קיין פליכט פאר אלע. געגען דעם איז געווען ר' גמליאל, וועלכער האט בכלל געזעהען אין די תפילות א שטארקען חזוק פאר דעם קיום פון דער אומה און האט מתקן געווען, אז יעדער יוד איז מחויב, צו דאווענען דריי מאל אין מעת לעת: אין דער פריה, פארנאכט און ביינאכט. האט זיך געמאכט אמאל א מעשה, אז איין תלמיד איז געקומען צו ר' יהושע'ן און האט איהם געפרעגט: די תפילה פון ביינאכט איז א רשות פרייוויליגע טעטיגקייט צי א חוב? און ר' יהושע האט איהם געענטפערט: א רשות. דערנאך איז דער זעלביגער תלמיד געגאנגען צו ר' גמליאל'ן און האט איהם אויך געפרעגט די זעלביגע שאלה, און ר' גמליאל האט איהם געענטפערט: א חוב. האט איהם דער תלמיד נאכגעפרעגט: סטייטש, ר' יהושע האט דאך מיר געזאגט, אז ס'איז א

רשות? האט ר׳ גמליאל איהם געזאגט: ווארט, ביז די חכמים וועלן אריינקומען אין בית המדרש, און ווען זיי זענען אריינגעקומען, האט ער געפסק׳עט, אז מעריב דאווענען איז א חוב. דערנאך האט ער זיך געווענדט צו דעם גאנצען קאלעגיום מיט דער שאלה: קיינער קריגט נישט אויף דער בעשטימונג מיינער? און ר׳ יהושע האט געענטפערט: ניין! דאס האט דעם שטרענגען נשיא שטארק אנגעגריפען, און ער האט אויסגעשריען: „יהושע! שטעל דיך אויף דיינע פיס און זאל מען איבער דיר עדות זאגען! האט זיך ר׳ יהושע געשטעלט און געזאגט: ווען איך וואלט זיין א לעבעדיגער און ער א טויטער, קען א לעבעדיגער אבלייקענען א טויטען; איצט אבער, אז איך לעב און ער לעבט — ווי קען איין לעבעדיגער אבלייקענען דעם אנדערן? איז ר׳ גמליאל געזעסען און געדרשה׳נט און ר׳ יהושע איז אלץ געשטאנען אויף די פיס, ביז אלע תלמידים זענען אויפגעקאכט געווארען און האבען א געשריי געטאן צו חוצפית דעם מתורגמן (ערקלערער, אויסטייטשער): האלט! און ער איז שטיל געווארען". דא האבען זיך פון אלע זייטען דער־הערט אויסרופען: „ווי לאנג וועט ער איהם (יהושע׳ן) אזוי מצער זיין! שוין דאס דריטע מאל פייניגט ער איהם! און ווער האט שוין פון איהם נישט געליטען, — קומט לאמיר איהם מעביר זיין פון דער נשיאות!"

און דער גאנצער קאלעגיום איז גלייך צונעטרעטען, אויסצעוועהלען א נייעם נשיא. דא זענען געווען שטימען פאר דעם זעלבינען ר׳ יהושע, ר׳ גמליאל׳ס הויפט־געגנער, די מעהרהייט האט אבער נישט געפועל׳ט ביי זיך, אזוי שטארק צו קרענקען די איינען־ליעבע פון דעם אלטען נשיא, און דער גורל איז געפאלען אויף דעם יונגען ר׳ אליעזר בן עזריה, „וועלכער איז אי קלוג, אי רייך, אי א צעהנטער דור פון עזרא (הסופר), קלוג — אז מ׳וועט איהם פרעגען, וועט ער וויסען צו ענטפערן; רייך — אז מ׳וועט דארפען זיך משתדל זיין פאר׳ן קייזער, וועט ער עס אויך קענען, און ער איז א צעהנטער דור פון עזרא׳ן — האט ער זכות אבות און ר׳ גמליאל וועט איהם נישט קענען בעשטראפען".

מיט דער בעשטימונג פון ר׳ אליעזר׳ן פאר א נשיא, זענען אב־געשאפט געווארען פיעל פעראָרדנונגען און בעגרענעצונגען, וואס זענען איינגעפיהרט געווארען פאר ר׳ גמליאל׳ס צייטען. „אין יענעם טאג האט מען אבגעזאגט דעם שומר פון טהיר (פון בית המדרש) און ס׳איז גע־געבען געווארען רשות אלע תלמידים אריינצוגעהן". „דען ר׳ גמליאל

האָט געהאַלטען, אַז לעהרנען מיט נישט קיין עהרליכ'ן תלמיד הייסט ריכטיג, ווי צו־וואַרפען אַ שטיין צו דער עבודה זרה, און ר' אליעזר בן עזריה האָט געדרשה'נט: שטענדיג זאָל אַ מענש עוסק זיין אין תורה און מצוות און אפילו שלא לשמה (נישט עהרליך) וואָרום פון שלא לשמה וועט ער קומען צו לשמה". די רעפאָרם איז גלייך אויסגענוצט געוואָרען, און ווי די לעגענדע גיט איבער, זענען צוגעקומען אין יענעם טאָג ביז דריי הונדערט בענק (לויט אַ צווייטען נוסח זיבען הונדערט בענק) אין בית המדרש; דערמיט האָבען זיך אָבער די פאָלגען פון דער איבערקעהרעניש נישט געענדיגט. די ווירקונג פון די נייע וואַהלען איז געוועזען אַזוי בעדייטענד, אַז דער טאָג, ווען די געשעהעניש איז פאָרגעקומען, איז פערבליבען אין זכרון פון די וויַיטע קומענדיגע דורות, ווי אַ בעריהמטער היסטאָרישער טאָג (בו ביום, אותו היום). אונטער דעם פאָרזיץ פונ'ם נייעם נשיא האָט זיך דאָס סנהדרין גענומען קאָנטראָלירען און פון דאָס ניי דורכשטודירען די אַלע געזעצבעשטימונגען און איינפיהרונגען, וועלכע זענען אָנגענומען געוואָרען אונטער דעם איינפלוס פון ר' גמליאל'ס אויטאָריטעט אינ'ם גייסט פון די בית הלל. פון די דאָזיגע געזעצען זענען איצט אַ סך געענדערט געוואָרען; אַ גרויסע צאָהל שאלות, איבער וועלכע ס'האָט זיך שוין פון יאָהרען געצויגען אַ מחלוקת צווישען די בית שמאי און די בית הלל, זענען פון די „חכמי יבנה" פערענטפערט געוואָרען אין דעם זין פון אַ פשרה: „נישט ווי דער און נישט ווי דער"; עס זענען פאָרגעקומען אויך פאַלען, אַז די בית הלל אַליין האָבען חרטה געהאַט אויף זייערע פריהערדיגע בעשטימונגען און אָנגעהויבען צו פסק'נען געוויסע הלכות, ווי די בית שמאי. דערביי האָט דער נייער נשיא אויפגעטאָן נאָך אַ וויכטיגע זאַך: ער האָט געלאָזען צוזאַמענרופען די יעניגע אַלע, וואָס האָבען אַליין געדענקט נאָך די אויטאָריטעטען פון די פריהערדיגע דורות און אויפגענומען פון זיי אַלע מסורות, וואָס זיי האָבען געהאַט. צווישען די דאָזיגע עדות האָבען זיך געפונען צוויי בעלי מלאכות פון ירושלים, וואָס האָבען איבערגעבראַכט אַ וויכטיגע מסורה נאָך פון שמעיה און אבטליון. דער פּראָטאָקאָל פון אַט די היסטאָרישע זיצונגען איז דערגאַנגען צו אונז אין אַ קליינעם טראַקטאַט פון דער משנה אונטערן נאָמען „עדיות".

פון די פראַגען, וואָס זענען בעהאַנדעלט געוואָרען „אין יענעם טאָג", זענען בעזונדער וויכטיג די פאָלגענדע צוויי, וואָס האָבען אַ

פּרינציפּיעלע, אַלגעמיינע בעדייטונג. עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען אַ גר פון די עמונים, צי מעג ער נעהמען אַ יודישע טאָכטער. ר' גמליאל האָט גע֯פּסק'ענט, אַז ער טאָר דאָס נישט, זיך שטיצענדיג אויף דעם בּפירוש'ען פּסוק: „לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה'" (עס זאָל נישט אַרייַנגענומען ווערן קיין זוהן פון עמון און מואב אין גאָט'ס געמיינדע); אויף דעם האָט ר' יהושע געענטפערט: „צי זיצען דען די עמונים און מואבים אויף זייערע ערטער? עס איז דאָך שוין לאַנג געקומען סנחריב און האָט אויסגעמישט די גאַנצע וועלט". אין דער צווייטער פראַגע האָט זיך געהאַנדעלט וועגען דער הייליגקייט פון די צוויי ספרים, וואָס די מסורה האָט צוגעשריבּען שלמה המלך, „שיר השירים" און „קהלת". די בית שמאי האָבּען אָנערקענט, אַז „קהלת" איז געשריבּען געוואָרען נישט מיט „רוח הקודש" און דאַרף נישט אַרייַנגענומען ווערן אין דער רייהע פון די „הייליגע שריפטען". דאָס זעלבּע איז געווען אויך מיט „שיר השירים"; געזיגט האָבּען אָבּער אין דער פראַגע די בית הלל — דער נאָמען שלמה המלך האָט מציל געווען די צוויי שענסטע פּערלען פון דער אַלט-העבּרעאישער ליטעראַטור.

אַ מערקווירדיגען אייַנדריק מאַכט ר' גמליאל'ס בּעציהונג צו די אַלע געשעהענישען פון „דעם טאָג", ווי זי ווערט געשילדערט אין דער לעגענדע. דער הייסער אָנהענגער פון אַ צענטראַלער אויטאָריטעטער מאַכט האָט זיך איצט אַליין אונטערגעוואָרפען דעם נייעם אויטאָריטעט, און נישט אויפגעהערט זיך צו בעטייליגען אין די ווייטערדיגע פערהאַנדלונגען פון סנהדרין; און נישט נאָר דאָס — ר' גמליאל האָט איצט אַליין אָנערקענט, אַז ער איז צו ווייט פערגאַנגען אין דער פערטיידיגונג פון זיינע מיינונגען, און ער האָט גענומען אויף זיך קודם כל, צו פערריכטען אָט דעם פעהלער. „ר' גמליאל האָט געזאָגט: אויבּ ס'איז אַזוי וועל איך געהן איהם (ר' יהושע'ן) איבּערבּעטען. ווען ער איז צוגעקומען צו ר' יהושע'ס וואוינונג, האָט ער געזעהען, אַז די ווענט פון שטובּ זענען שוואַרץ, און ר' יהושע זיצט און מאַכט נאָדלען". דאָס האָט אויף דעם רייך-ערצויגענעם אַריסטאָקראַט געמאַכט אַ שווערען אייַנדריק, און ער האָט זיך אָבּגערופען: איז דאָס ווירקליך דיין פּרנסה?! אויף דעם האָט ר' יהושע איהם געענטפערט: „וועה איז צו דעם דור, וואָס דו בּיזט זיין מנהיג, און וועה איז צו דער שיף, וואָס דו בּיזט איהר פיהרער! דו ווייסט נישט דעם צער פון די תלמידי חכמים, מיט וואָס זיי בּעשעפטיגען זיך און פון וואָס זיי לעבּען". האָט ר' גמליאל געזאָגט:

"דו ביזט גערעכט! זיי מיר מוחל!" ר' יהושע האט זיך אבער נישט אומגעקוקט אויף איהם. דאן האט ר' גמליאל ווידער געבעטען: "טו דאס אין דעם זכות פון מיינע עלטערן"; דאס האט געווירקט: ר' יהושע האט איהם מוחל געווען און איז אליין געגאנגען זיך משתדל זיין, אז ר' גמליאל זאל צוריק בעקומען די נשיאות. איצט האט זיך עס גע-האנדעלט וועגען דעם, ווי אזוי צו פועל'ן ביי ר' אלעזר'ן, אז ער זאל זיך אבזאגען פון דעם עהרענטיטול, וואס ער האט ערשט בעקומען, און די שליחות האט ר' עקיבא איבערגענומען אויף זיך. ר' אלעזר האט אבער גארנישט געקלערט איבער געוואלט זיך אנצוהאלטען אן דעם פאטריארכען-שטוהל, און ער האט גלייך אבגעטרעטען זיין פלאץ דעם נשיא בן נשיא; נאר כדי נישט צו פערשעמען אינגאנצען ר' אלעזר'ן, איז בעשלאסען געווארען, אז ר' גמליאל זאל עפנען און פיהרען די זיצונגען פון קאלעגיום צוויי שבתים, און ר' אלעזר — דעם דריטען שבת.

פון דאן אן איז די טעטיגקייט פון סנהדרין געגאנגען אהן גרויסע מחלוקת און שרייענדע סכסוכים. ר' גמליאל האט אויך ווייטער זיך בע-מיהט מיט אלע כחות, אבצוהיטען די איינהייט און דעם אויטאריטעט פון דעם רעליגיעזען און נאציאנאלען צענטר; איהם האט זיך אבער פארט נישט געקענט איינגעבען, צו דערשטיקען אינגאנצען די פערשיע-דענהייט פון די מיינונגען, וואס איז געלעגען אינ'ם עצם מהות פון די פלפול'דיגע דרינגענישען און געזעץ-ערקלערונגען. "דער אקאדעמישער קאמפף אין בית מדרש האט זיך נישט געלאזען אונטערווארפען די שטרעבונג פון דעם פראקטישען פאלקס-פיהרער, וואס האט קודם כל געקלערט וועגען פערשטארקען די יודישע קולטורעלע אויטאנאמיע. ר' גמליאל'ן איז נאר געלונגען ווייכער צו מאכען אט דעם קאמפף און נישט צוצולאזען דערצו, אז ער זאל אננעהמען זעהר שארפע פארמען, ער איז אבער נישט אימשטאנד געווען, איהם צו בעזייטיגען אינגאנצען".

א דאנק ר' גמליאל'ס ענערגישער הנהגה איז דאס סנהדרין אין יבנה געווארען דאס הארץ פון דער יודישער אומה. די יודישע קהלות אין די ווייטסטע לענדער האבען געקוקט אויף דער נשיאות אין יבנה, ווי אויף א איבערבלייבעניש פון דער יודישער מלוכה, וואס ווערט פער-טרעטען פון א אייניקעל פון דוד'ס הויזגעזינד, און זיי האבען אבגע-געבען דעם נשיא קעניגליכען כבוד. דער לעצטער האט בעזעסען די מאכט, צו בעשטימען ריכטער, פרנסים און אלע אנדערע פאסטענס

פאר די קהלות פון דער גאנצער דיאספארא, און די רוימישע אדמיניסטראציע האט זיך כמעט גארנישט געמישט אין די יודישע אינערליכע אנגעלעגענהייטען. ביי דער גאנצער הייסער שטרעבונג פונ'ם נשיא צו איינהייט, האט ער אבער דאך נישט געשטערט די פארשטעהער פון איינגענע ישיבות אין זייער זעלבסטשטענדיגער טעטיגקייט; די לעצטע האבען געהאט דאס רעכט, צו בעשטימען זייערע תלמידים פאר ריכטער און פאלקס-לעהרער, און אט די בעשטימונג האט געהאט די פולע קראפט, אפילו אהן דער הסכמה פון נשיא. דער אקט פון מסמיך זיין א תלמיד (געבען איהם דעם טיטול רבי, לעהרער) פלעגט צוגעהן זעהר פייערליך; אין דער געגענווארט פון צוויי מיטגליעדער האט דער ראש ישיבה ארויפגעלעגט די האנד אויף דעם אנערקענטען תלמיד, אנגעטאן אויף איהם די טאגא פון א תלמיד חכם און איהם גערופען „רבי". די דאזיגע סמיכה האט, איבריגענס, קיין געמיינזאמעס נישט געהאט מיט דער סמיכה, וואס מיר געפינען ביי די נביאים, וועלכע פלעגען אויך אנשפארען די הענד אויף די קעפ פון זייערע תלמידים, די בני הנביאים; דען דער בעגריף פון איבערגעבען דעם היליגען גייסט איז בכלל פרעמד געווארען דאס יודענטום נאכדעם, ווי ס'האבען זיך אויפגעהערט צו ווייזען אין איהם ערשיינונגען פון עכטער, געטליכער נבואה. די סמיכה פון די זקנים איז געווען נאר א מין הסכמה אדער עדות זאגען אויף דעם מוסמך, אז ער איז גענוג קאמפעטענט צו לעהרנען אנדערע און צו ענטשיידען אלערליי ריין-רעליגיעזע, ווי אויך יורידישע שאלות. דער מוסמך פלעגט אויך קריגען דעם טיטול זקן, וואס האט געדיענט פאר א אטעסטאט אויף צו קאנען אריינגענומען ווערן אלס מיטגליעד אין סנהדרין.

די עפענטליכע זיצונגען פון סנהדרין פלעגען אויך צוגעהן זעהר פייערליך. דעם העכסטען פלאץ האט פערנומען דער נשיא, און פאר איהם, אין א האלבען קרייז, האבען זיך ארומגעזעצט די אנגעזעהענסטע געזעצלעהרער. הינטער די דאזיגע מיטגליעדער זענען געזעסען אין עטליכע שורות די „זקנים"; הינטער זיי ווידער זענען געשטאנען די תלמידים און גאר צו לעצט איז דאס פאלק געלעגען אויף דר'ערד און זיך צוגעהערט. עפנען די זיצונג פלעגט דער נשיא מיט וועלכער ס'איז הלכה אדער מיט דעם אויסרוף: „פרעגט!", וואס האט געגעבען יעדערן פון קאלעגיום דאס רעכט, פארצולעגען זיינע ספיקות און שאלות. דער נשיא אליין האט נישט גערעדט צום גאנצען סנהדרין; ווען ער האט

געדראָפּט עפּעס ענטשיידען, האָט ער דאָס אין קורצען איבערגעגעבען דעם מתורגמן, און יענער האָט עס דערנאָך גענוי מסביר געווען און ערקלערט פאַר׳ן גאַנצען עולם. בײַ יעדער שאלה זענען פאָרגעקומען דעבאַטען, אין וועלכע ס׳האָבען זיך בעטהײליגט כמעט אלע מיטגליעדער, און נאָר דער נשיא אַלײן האָט געהאַט דאָס רעכט, זײ אָבצושטעלן; ער פלעגט דערבײַ אויסרופען: נגמר הדין (ס׳זענען געענדיגט די פערהאַנדלונגען), און נאָכדעם איז מען צוגעטרעטען צו דער אָבשטימונג, וואָס פלעגט זיך אָנהויבען בײַ דיני ממונות (געלד־פראַגען) פון דעם גרעסטען מיטגליעד און בײַ דיני נפשות (קרימינאַל־פראַגען) פון דעם קלענסטען, כדי די קלענערע, נישט פעסט איבערצײַגטע מיטגליעדער פון געריכט זאָלען נישט בעאײַנפלוסט ווערן אין זײערע מײנונגען פון די גרויסע.

בעזונדער וויכטיג און בעדײַטענד איז געווען די פונקציע פון סנהדרין בנוגע צו די בעשטימונגען פון די חדשים און יאָהרען. די צענטראַלע אינסטיטוציע האָט געהאַט אויף זיך די פליכט, צוצושטעלן אלע צושפרײטע יודישע קהלות אין די ווײַטסטע לענדער גענויע ידיעות וועגען דעם, ווען עס געפאַלן אוים די און די יום־טובים, און אַזוי ווי ס׳זענען נאָך דאַן נישט געווען קײן פעסט בעשטימטע קאַלענדאַר־אויסרעכנונגען, האָט דאָס סנהדרין אין יבנה געמוזט אײַנאָרדנען גענויע אָבסערוואַציעס איבער די פאַזיסען פון דער לבנה און בעזונדער איבער דאָס ערשײַנען פון דעם ערשטען לבנה־שטרײַף, וואָס האָט זיך גערעכענט פאַר דעם אָנהויב פון יודישען חודש.

אין פאַלעסטינא גופא און אין בבל פלעגט די בעשטימונג פון דעם נײַעם חודש איבערגעגעבען ווערן אין די ווײַטערע קהלות דורך אַ ספּעציעלען סיגנאַל: שײַטערהויפענס, וואָס פלעגען אָנגעצונדען ווערן בײַנאַכט אויף די שפּיצען פון די הויכע בערג; די יודישע קהלות אָבער אין די „מדינות הים״: מצרים, קלײן אַזיען, גריכענלאַנד, וואוהין די סיגנאַלען האָבען נישט געגרײַכט, — האָבען נישט געקענט וויסען גענוי דעם טאָג פונ׳ם נײַעם חודש אַזוי לאַנג, ווי ס׳זענען נישט אָנגעקומען צו זײ די שלוחים פון סנהדרין, דעריבער האָט מען מתקן געווען, אַז די קהלות אויסער פאַלעסטינא זאָלען, פון ספק וועגען, פײַערן צוויי טעג יום טוב, אַנשטאָט אײנעם, און אָט דער מנהג פון די דאָפּעלע יום טובים (יום טוב שני של גליות) איז פערבליבען ביז אויף הײַנטיגען טאָג.

מיט דעם צוועק, צו פֿערשטאַרקען די אײנהײַט פֿון דער אומה, האָט ר׳ גמליאל מתקן געווען נאָך אַ וויכטיגע תקנה: ער האָט צוזאַמענגעשטעלט אײן בעשטימטען נוסח פֿון שוהל-תפילות (דאַוונען) פֿאַר אַלע יודען אין דער וועלט. אין דער צײַט פֿון בית המקדש האָבען די תפילות, ווי מיר האָבען שוין דערמאָנט, געדיענט נאָר אַלס צוזאַץ צו די קרבנות, נישט האָבענדיג קײן זעלבסטשטענדיגע בעדײַטונג; איצט אָבער, ווען דער בית המקדש איז חרוב געוואָרען און דער קולט פֿון די קרבנות איז אונטערגעגאַנגען, האָבען די תפילות געמוזט בילדען דעם מיטעלפּונקט פֿונ׳ם רעליגיעזען לעבען, און דאָס האָט ר׳ גמליאל פֿאָרגעזעהען. ער מיט זײַן בית דין האָבען אויסגעאַרבײַט אַ פֿאָלשטענדיגען טעקסט פֿון אַלטעגליכע תפילות, וואָס ענטהאַלטען אַ רײהע לויב- און דאַנק-מזמורים צו דעם אײנציגען גאָט פֿאַר די גרויסע לעבענס-מתנות (ליכט, לעבען, גײַסט א. א. וו.), וואָס ער שענקט דעם מענשען טאָג טעגליך, און דאַן אויך עטליכע האַרציגע בקשות נאַציאָנאַלע: עס זאָל צוריק אויפגעבויט ווערן די הײליגע שטאָדט מיט׳ן בית המקדש, משיח זאָל קומען און אויסלײזען יודען פֿון גלות און די יודישע אומה זאָל בכלל צוריק בעקומען איהר אַמאָליגען גלאַנץ, איהר אַמאָליגע גרויסקײַט. ר׳ גמליאל איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט אײַנגעפֿיהרט די שמונה עשרה (אַכצעהן ברכות) אַלס חוב פֿאַר יעדען יודען דרײַ מאָל אין טאָג, און שמעון פֿון פּקולי האָט די ברכות רעדאַגירט און צוזאַמענגעשטעלט. נישט אַלע געזעץ-לעהרער האָבען אָבער מסכים געווען צו דער נײַער אײַנפֿיהרונג, און אַ בעזונדער התנגדות האָט אַרויסגעוויזען דער בעריהמטער ר׳ אליעזר בן הורקנוס, וועלכער האָט אָנערקענט, אַז יעדעס געבעט (תפילה) דאַרף אויסדריקען אַ געוויסען לעבעדיגען געפֿיהל, אַ געוויסע שטימונג, און קוים מאַכט מען עס פֿאַר אַ קביעות, פֿאַר אַ בעשטימטען אײביגען נוסח, פֿערליערט עס אינגאַנצען דעם אײגענטליכען כאַראַקטער און הערט אויף צו זײַן אַ תפילה.

אין יענער צײַט איז אויך אײַנגעפֿיהרט געוואָרען דער סדר פֿון דאַוונען בציבור. לויט דעם סדר האָט דער עפֿנטליכער גאָטעסדיענסט בעקומען אַ גאַנץ אײנפֿאַכע פֿאָרם: יעדער יוד, וואָס האָט דערגרײכט אַ געוויסע עלטער, אויב ער איז נאָר נישט קײן פֿערברעכער, מעג ווערן דער „שליח צבור“, ד. ה. ער קען זיך אַוועקשטעלען פֿאַר׳ן עמוד און פֿאָרזאָגען די תפילות אין נאָמען פֿון דער גאַנצער עדה.

דאס רעליגיעזע לעבען פון פאלק איז, אויף אזא אופן, אין אלע הינזיכטען רעגולירט געוואָרען דורכ'ן סנהדרין און דעם נשיא, און די צושטערונג פון בית המקדש האט קיין גרויסען חלל נישט איבערגעלאָזען אין הארץ פון יודענטום. דאוונען, לערנען תורה און די איבריגע אנדערע מעשים טובים האבען כמעט אינגאנצען אויסגעפילט דעם פלאץ פון די קרבנות; מעשר די כהנים און לוים, פאה (די תבואה פון די עקען פעלדער) און די איבריגע שטייערן, וואס האבען זיך ביז דאן פראקטיצירט אין יהודה, האבען נישט אויפגעהערט זיך צו פראקטיצירען איצט אויך; די פערשידענע געזעצען, וואס האבען זיך געשטיצט ביז אהער אויף דער היילינקייט פון יהודה'ס ערד, זענען אויך געבליבען אין זייער קראפט, און בכלל האט דאס גאנצע לעבען פון לאנד נישט פערלוירען זיין פריהערדיגען כאראקטער. עס זענען נאך צוגעקומען פערשידענע מנהגים, וואס האבען געזאלט דערהאלטען אין פאלק דעם לעבעדיגען, טיפען וועהטאג איבער דעם אונטערגאנג פון גאט'ס הויז, און צוזאמען דערמיט אויך די שטארקע האפנונג, אז באלד וועלן זיך פאר יהודה ווידער אומקעהרען איהרע ליכטיגע צייטען. די פאלקס=לעהרע האט פון איין זייט אזוי ווי פערפליכטעט יעדען יודען צו טרויערן איבער דעם חורבן פון ר' יהודה, און אין דער זעלביגער צייט אויך געטרייסט, געפלאנצט אין די הערצער פון איהרע צוהערער די שענסטע האפנונגען; די פיער תעניתים, וואס די גולי בבל האבען פרייוויליג גענומען אויף זיך, נאכ'ן אונטערגאנג פון ערשטען בית המקדש, זענען איצט צוריק איינגעפיהרט געווארען; דאגעגען זענען פערבליבען אין זייער קראפט די טעג פון היסטארישע נאציאנאלע שמחות.

אזוי האט אויסגעזעהען דאס אינווענינגסטע יודישע לעבען. פון אויסווענינג האט זיך יודען געלעבט נישט שלעכט נאר אונטער וועספאסיאנ'ען און טיטוס'ען; אונטער דאמיציאנוס'ען דאגעגען האבען די יודישע אונטערטאנען אין דער גאנצער רוימישער אימפעריע געמוזט אויסשטעהן א רייהע שווערע רעפרעסיעס, און ווי דאס פאלק האט שפעטער דערצעהלט, איז דער נשיא צו יענער צייט געפאהרען קיין רוים, זיך משתדל זיין, אז דער יודישער גורל זאל פערבעסערט ווערן. דאס זאל האבען געשעהען אין דער צייט, ווען דאמיציאנוס האט פלוצלינג גוזר געווען אויף אלע יודען פון דער גאנצער רוימישער אימפעריע, אז אין א משך פון דרייסיג טעג זאל פון זיי קיין זכר נישט איבערבלייבען;

זיך ד'ערוויסענדיג דערפון, האט ר' גמליאל און מיט איהם זיינע חברים: ר' אלעזר בן עזריה, ר' יהושע בן חנניה און ר' עקיבא בן יוסף, אונ־טערנענומען א רייזע קיין רוים. דערביי דערצעהלט די לעגענדע, אז דערהערנדיג דעם טומעל פון דער פרעהליכער שטאדט און פון קאפיטאלישען טעמפעל, האבען זיך ר' גמליאל, ר' יהושע מיט ר' אל־עזר'ן פונאנדערגעוויינט, אויף וואס ר' עקיבא האט זיי געזאגט: „וואס עפעס וויינען?! אויב גאט גיט אזוי פיעל גוטס א נישט געהארכזאמען פאלק, טא וויפיעל־זשע האט ער שוין אנגעגרייט אין דער צוקונפט פאר זיינע קינדער". אנקומענדיג אין רוים האבען זיך די פיהרער פון דער אומה געווענדט נאך הילף צו א בעקאנטען רוימישען סענאטאר, וואס איז געווען גוט געניגט צום יודענטום, און די פרוי זיינע, וואס האט אויך שטארק געהאלטען פון דער יודישער תורה, האט איהם, דעם מאן, צו־געדעדט, ער זאל זיך מקריב זיין פאר זיין „יודישקייט". דאס מקריב זיין זיך, האט געהייסען פשוט: זיך נעהמען דאס לעבען, ווייל ס'האט געהערשט א מנהג דארטין, אז אויב איין סענאטאר איז געשטאר־בען, איידער ס'איז אויסגעפיהרט געווארען די בעשטימונג פון סענאט ווערט די לעצטע אבגעלעגט אויף א געוויסער צייט. און דער יודע־פריינדליכער סענאטאר האט דעם קרבן געבראכט: ער האט זיך פער־סמ'ט, אננעהמענדיג פארן טויט דעם יודישען גלויבען, *) און די גזירה איז אונטער דער צייט בטל געווארען.

אין צוזאמענהאנג מיט דער רייזע פון די יודישע פערטרעטער קיין רוים זענען דערגאנגען צו אונז נאך א מאסע לעגענדעס, וואס דער־צעהלען וועגען רעליגיעזע און פילאזאפישע וכוחים, וועלכע זאלען האבען פארגעקומען צווישען די יודישע זקנים און פארשטעהער פון דער רוי־מישער אריסטאקראטיע. די לעצטע האבען געפרעגט: „אויב גאט פער־אכט אזוי דאס געצענדיענסט, פארוואס־זשע פערניכטעט ער נישט די געצען?" אויף דעם האבען די „זקנים" געענטפערט: „ווען גאט וואלט מיט אזעלכע מיטלען אויפווייזען די מענשליכע אבערגלויבערייען, וואלט איהם אויסקומען צו פערניכטען נישט בלויז די געצען, נאר אויך די זון מיט דער לבנה און די שטערנס, וועלכע א סך געצענדיענער פערגע־

*) לויט אנ'אנדער נוסח האט דער קייזער בעשטראפט מיט'ן טויט דעם דא־זיגען סענאטאר דערפאר, וואס ער האט ארויסגעוויזען אזא ליעבע צום יודענטום.

טערן, זאל די גאנצע וועלט דען אונטערגעהן צוליעב עטליכע שוטים?" אנאנדער „מין" (נאמען פון א געוויסער קריסטליך-אפקורס'ישער סעקטע) האט געזאגט ר' גמליאל'ן: „אייער גאט איז א גנב — ער האט אין שלאף אוועקגעגנב'עט א זייט ביי אדם'ען!" אויף דעם האט איהם ר' גמליאל'ס טאכטער געענטפערט: „גאט האט דא געהאנדעלט ווי יענער גנב, וואס איז אריין אין א הויז, האט צוגענומען א זילבערנע וואזע און אוועקגעשטעלט אויף איהר ארט א גאלדענע; ער האט צוגענומען ביי אדם'ען א זייט און האט איהם געגעבען א שענע פרוי א מיטארבייטערין — אזעלכע גנבים קען מען זיך ווינשען, צו האבען אפטער ביי זיך".

נאכדעם ווי די געפאהר פון דער גזירה איז אריבער האט זיך די דעפוטאציע אומגעקעהרט צוריק קיין יהודה, און ר' גמליאל האט זיך ווידער אוועקגעשטעלט אויף דער וואך פון דעם יודישען פאלקס-לעבען. דאס לעצטע האט זיך כסדר ענטוויקעלט אין דער ריכטונג פון שטרענגער פרומקייט און גאטס-פארכטיגקייט; עס האבען זיך ווייטער פראקטיצירט די אלע ריינהייטס-געזעצען (הלכות טומאה וטהרה) פון בית המקדש, חאטש אין אנ'אנדער פארם. די פרומע פרושים האבען זיך געהיט צו עסען זייערע אלטעגליכע מאלצייטען מיט דער זעלביגער ריינקייט און אבהיטענדיג די זעלביגע אלע געזעצען, וואס די כהנים און לויים האבען געמוזט אבהיטען, עסענדיג זייערע היילינגע שפייזען; די דאזיגע פרושים האבען זיך אויך שטארק אבגעהיט פון בעריהרען א מת אדער אנדערע טמא'דיגע געגענשטאנדען, און האבען זיך געשפייזט נאר מיט אזעלכע תבואות, וואס זייערע בעלי בתים האבען פינקטליך אבגעשיידט פון זיי אלע געהעריגע תרומות און מעשרות. אט די אלע האבען געבילדעט א מין ארדען אדער ברודערשאפט פון „חברים" (אזוי האבען זיך די פרושים גערופען), וואס האט, ווי ס'איז צו גלויבען, געהאט אויך א פאליטישע שאטירונג; ווער עס האט געוואלט אויפ-גענומען ווערן פאר א חבר, האט זיך געמוזט פערפליכטען צו היטען אלע רעגעלן פון דער חבורה, און קוים האט אימיצער זיך מיט עפעס פערשולדיגט געגען דעם ארדען, איז ער גלייך אויסגעשלאסען געווארען. צונעהמען א נייעם חבר האבען געקענט נישט ווענינגער, ווי דריי אלטע, און די אלע, וואס האבען געהאט וועלכע ס'איז שיכות צו דער רוימי-שער אדמיניסטראציע (מוכס'ניקעס, אויפזעהער א. א. וו.) האבען אין דעם ארדען בכלל קיין צוטריט נישט געהאט.

דעם היפך פון די דאזיגע „חברים" האבען פארגעשטעלט מיט

זיך די עמי הארצים ערד-ארבייטער. די ערשטע האבען געבילדעט אין א געוויסער מאס די יודישע פאטריציער, אריסטאקראטען, די לעצטע — דעם המון, די פלעבייער. צווישען אט די ביידע פאלקס-קלאסען איז געלעגען א מורא'דיגער תהום; די עמי הארצים זענען שרעקליך פערווילדעט געווארען אין דער צייט פון די פאליטישע איבערקעהרענישען, און די גאטספארכטיגע, געלעהרנטע „חברים" האבען גע-מוזט קוקען אויף זיי מיט א טיעפער פעראכטונג. לויט די שילדערונגען פון די „חברים" זענען די עמי הארצים געווען פאלש אין האנדעל, גראב און ברוטאל אין פאמיליען-לעבען, ווילד און מערדעריש אין אומגאנג מיט מענשען און בכלל דער סימבאל פון שלעכטס און זיטליכער פער-דארבענקייט; פון די רעליגיעזע געזעצען האבען זיי אבגעהיט נאר יענע, וואס האבען גערעדט צו זייערע רויהע אינסטינקטען, און אין אלע אנ-דערע הינזיכטען זענען זיי געווען חשוד אויף די שרעקליכסטע פער-ברעכענס. דער תהום און די שנאה צווישען די עמי הארצים און חברים איז דעריבער כסדר געוואקסען, און די זאך איז ענדליך דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז א חבר האט נישט געגעסען ביי איין טיש מיט קיין עם הארץ און האט זיך אבגעהיט פון צוריהרען צו איהם, כדי נישט טמא צו ווערן. חתונה-פערבינדונגען צווישען די ביידע קלאסען זע-נען געווען א זעלטענהייט — עס האט געהייסען, אז „ווער עס מאכט חתונה זיין טאכטער פאר אן עם הארץ טוט ריכטיג, ווי ווען ער וואלט זי בינדען און אוועקלעגען פאר א לייב" (די עמי הארצים פלעגען גראב בעהאנדלען זייערע ווייבער און זיי שלאגען), און די שנאה פון די עמי הארצים, דאגעגען, צו די תלמידי חכמים איז אין אלגעמיין געווען נאך שטארקער, ווי ס'איז געווען די שנאה פון א גוי צו א יודען. „ווען זיי וואלטען אונז נישט דארפען צום געשעפטס-פערקעהר, — האט ר' אליעזר געזאגט, — וואלטען זיי אונז מערדעריש בעפאלען און גע-הרג'עט", און ר' עקיבא, וועלכער האט געשטאמט פון די נידריגע פאלקס-שיכטען, האט זיך אין די שפעטערדיגע יאהרען אליין מודה גע-ווען, אז זענענדיג אן עם הארץ האט ער זיך געוואונשען: „הלואי זאל איך בעגעגענען א תלמיד חכם אליין אין וועג, וואלט איך, ווי אן איזעל איהם צובייסען". דאס איז געווען דער נאטירליכער פראטעסט פון די פעראכטעטע און באיקאטירטע, פאר וועלכע די אריסטאקראטען-פרושים האבען פערצוימט יעדען צוטריט צו זיך און צו דעם געמיינדע-לעבען.

און די פאלגען פון דער שפאלטונג האבען זיך באלד ארויסגעוויזען. צוריקגעשטויסען פון יעדען אומגאנג מיט די העכערע קלאסען, אויסגעשלאסען פון יעדער בעטייליגונג אין דעם לעבען פון דער קהלה, בערויבט פון יעדער גייסטיגער ווירקונג און אהן א שום פיהרער און ראט־געבער, — האבען זיך אט די פעראכטעטע פאריא׳ס ארייגעווארפען אין די ארעמס פון דעם יונגען קריסטענטום. נאכפאלגענדיג דעם געקרייציגטען „משיח" אליין, וועלכער האט זיין גאנצע אויפמערקזאמקייט געשענקט אט די „בעליידיגטע און דערשלאגענע", האבען די ערשטע קריסטליכע שלוחים אויך זיך געדרעהט נאר צווישען די ניעדריגע שיכטען פון פאלק, און די לעצטע האבען ארויסגעוויזען א טיעפע עמפפינדליכקייט פאר דער נייער לעהרע. אויף די פעראכטעטע און פערשטויסענע האט געמוזט מאכען א טיעפע ווירקונג דער פאקט, וואס די הייליגע שלוחים זענען געקומען צו זיי, האבען געגעסען און געטרונקען מיט זיי צוזאמען, און דערצו נאך פערזיכערט, אז נאר צוליעב זיי אליין איז משיח געקומען און געקרייציגט געווארען, כדי זיי זאלען אויך האבען א טייל אין די אלע גיטער פון דער בעסערער וועלט! די געזעצלעהרע פון די פרושים האט ביי זיי אוועקגערויבט די עלעמענטארסטע רעכטען, און דא האבען זיי געהערט פון דעם הייליגען פאאולוס, אז „נישט מיט מעשים און מצוות קען זיך דער מענש רעכטפארטיגען, נאר מיט׳ן גלויבען אין משיח׳ן"; דאס איינציגע וואס זיי איז געבליעבען צו טאן, איז דעריבער געווען, זיך צוצושליעסען צו דער נייער עדה, וואס האט זיי אויפגענומען מיט אפענע ארעמס און צוגעזאגט צו עפנען אלע טויערן פון דער הימעל־מלוכה.

די געזעצלעהרער, פערטיעפט אין זייער אייפער פאר דער פארמירונג פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען, האבען אינגאנצען פערזעהען יענע גרויסע מאסען, פון וועלכע עס זענען שפעטער אויסגעוואקסען פערביטערטע געגנער פון דעם דאזיגען לעבען, און נאך איידער זיי האבען בעוויעזען, זיך ארומצוקוקען, איז שוין געשטאנען פאר זיי א מעכטיגער שונא, מיט א פארטיגער וועלט־ און לעבענס־אנשויאונג, — א שונא, וואס האט מיט ריזיגע כחות זיך גענומען צושמעטערן און צושטורמען דעם פעלזען־פעסטען בנין פון טראדיציאנעלען יודענטום.

צווייטעס קאפיטעל.

די פאלשטענדיגע שפאלטונג צווישען יודענטום און קריסטענטום; די ליטעראטור.

מעכטיגע, גרויסע יודישע גייסטער האבען דערהאלטען דאס יודענטום, און אין דער צייט האבען אנדערע, נישט ווייניגער מעכטיגע יודישע פערזענליכקייטען, צוזאמען מיט נאך שטארקערע היסטארישע כחות, געשאפען דאס קריסטענטום. א גליק פאר דער לעהרע פונ'ם גליל'ער איז געווען דאס, וואס דער ליידענשאפטליך-פייערדיגער, אונרוהיגער שאול פון תרסי (פאאולוס) איז פון א פערביסענעם, פאנאטישען געגנער, געווארען נישט בלויז א אנהענגער, נאר אויך איהר פריידיגער און הויפט-בעגרינדער; אהן פאאולוס'ען וואלט די יעזוס-בעוועגונג פערבליבען נישט מעהר ווי א האלב-אסיישע סעקטע, וואס שטיצט זיך אויף א קלייענער גרופע עמי הארצי'שע חסידים און ענטוזיאסטיש-היסטערישע פרויען. עס זענען אבער געווען אויך אנדערע, היסטארישע און וועזענטליכע, אומשטענדען, וואס האבען א סך אויפגעטאן פאר דעם ערפאלג פון קריסטענטום; דא האט געשפיעלט א בעדייטענדע ראליע פון איין זייט דער אינדיפערענטיזם פון די גריכישגעבילדעטע יודען בנוגע צו די געבאטען פון דער יודישער תורה, און פון דער צווייטער זייט, דער עקעל, וואס די בעסער געשטימטע עלעמענטען פון דער גריכיש-רוימישער וועלט, האבען אנגעהויבען פיהלען צו די געצענדיענערישע ווילדקייטען און איינרעדענישען. די ערשטע, ווי

די איבערגעבליבענע יודישע עמי הארצים, האבען אין פאאולוס׳עס קריסטענטום געזעהען פאר זיך א אונגעהויערע פערלייכטערונג: די דאזיגע לעהרע האט זיי אינגאנצען בעפרייט פון די שווערע דינים און סיגים און געגעבען די מעגליכקייט, צו לעבען אין אלע הינזיכטען גלייך מיט די גוים, פערבלייבענדיג דערביי גוטע יודען; די צווייטע ווידער, די גוים גופא, האבען אנשטאט זייערע קערפערליכע געצען בעקומען דא די בעגרייפליכע פארשטעלונג פון א געקרייציגטען משיח, א גאט־מענשען און גאט׳ס זוהן — דאס האט פאר זיי געבילדעט דעם לייכטסטען איבערגאנג פון דער טראדיציאנעלער פיעלגעטעריי צו דער געטליכער איינהייט פון יודענטום.

בעזונדער גינסטיג פאר׳ן קריסטענטום האט געווירקט די צושטערונג פון בית המקדש און דער אויסערליכער אונטערגאנג פון דעם יודישען נאציאנאלען לעבען. די פערצווייפעלטע יודען האבען זיך איצט גערן איבערגעגעבען דעם גלויבען אין די הימעל־חלומות און האפנונגען פון דעם געקרייציגטען משיח. אין געוויסען הינזיכטען האט די קריסטליכע לעהרע געבראכט אויך ממשות׳דיגע, פאקטישע נוצען; דאס איז געווען אין יענער צייט, ווען די רוימישע אדמיניסטראציע האט ארויפגעלעגט אויף אלע יודען פון דער רוימישער אימפעריע א גרויסען קאפשטייער, און א סך יודען האבען געפרובט אינגאנצען פערלייקענען זייער אנגעהעריגקייט צו דער יודישער אומה. אונטער דער הערשאפט פון די ערשטע צוויי פלאוויאנישע מלכים איז אזא מין אויסערליכע אסימילאציע פון קיינעם נישט געשטערט געווארען; דער דריטער הערשער פון דער דינאסטיע, דאמיציאן, האט זיך אבער בעצויגען צו די דאזיגע יודען פיעל הארבער: ער האט בעפויהלען שטרענג צו אונטערזוכען יענע יודען, וואס האבען פערלייקענט זייער יודישקייט. דאס האט געצוואונגען די לעצטע צו זוכען פערשיעדענע מיטלען, און א סך האבען אפילו געפועל׳ט ביי זיך, צו לאזען אפערירען דעם איינציגען יודישען צייכען אויף זייער לייב און איהם אונקענטליך צו מאכען; געגען דעם איז שוין די רוימישע אדמיניסטראציע אינגאנצען מאכטלאז געווען, דער פאקט איז אבער שטארק פערפאלגט געווארען מצד דער יודישער געזעצגעבונג, וואס האט דערפאר אבגעזאגט פון עולם הבא. און דא איז געקומען פאאולוס מיט זיין לעהרע, וואס האט בעפרייט אי פון מלה, אי פון אלע אנדערע מצוות און האט נאך צוגעזאגט אלע גליקען פון דער קומענדיגער מלכות השמים — דאס האט געמוזט מאכען א שטאר־

קען רושם אויף די יודען אין רוים און קליין אזיען.

אזוי איז פון פערשידענע זייטען געוואַקסען די קהלה פון די קריסטוס-גלויביגע אין די ערשטע צעהנדליגער יאָהרען נאָכ׳ן חורבן. דאָס איז שוין נישט געווען קיין גרופּע פון אונוויסענדע פּלעבייער, פון מוכס׳ניקעס און ווייבער, נאָר אַ בעשטימטע בעוועגונג מיט אַ מאַסע אָנהענגער פון די רייכע און אינטעליגענטע קרייזען, וואָס האָט אָנגעהויבען צו ווירקען, ווי אַ נייער עלעמענט אין דער מענשליכער געשיכטע. אין אַלע גרעסערע שטעדט פון דער רוימישער אימפּעריע האָבען זיך געפונען קריסטליכע קהלות, וועלכע זענען שוין פּאַקטיש געשטאַנען אויסער די ראַהמען פון דעם יודישען לעבען, כאָטש די רוימער האָבען נאָך אַלץ געקוקט אויף זיי, ווי אויף יודען.

אַנ׳אַנדער אויסזעהען, כאָטש דעם זעלבינען תוך, האָבען געהאַט די קריסטליכע קהלות אין יהודה גופא; זיי האָבען געבילדעט אַ בעזונדער סעקטע אין קריסטענטום, אַ יודישע סעקטע מיט די יסודות פון ישו׳ס לעהרע. שטעהענדיג נאָך דערוויייל אינגאַנצען אויף דעם באָדען פון פּראַקטישען יודענטום האָבען אָט די יודען-קריסטען אָדער „מינים" (אביונים, נזירים) כסדר בעטאָנט ישו׳ס ווערטער: גלויבט נישט, אַז איך בין געקומען מבטל זיין די געזעצען (פון דער תורה); ווער עס איז זיי מקיים און גיט זיי איבער אַנדערע וועט גרויס זיין אין דער מלכות השמים". זייער בעציהונג אפילו צו קריסטוס׳ן אַליין האָט זיך אויך שטאַרק אונטערגעשיידט פון דער בעציהונג צו דעם „בן אלהים", וואָס פּאַולוס האָט געפּרעדיגט. די יהודה׳עאישע קריסטען, די וועלכע האָבען ווירקליך געלעבט מיט׳ן גליל׳ער צוזאַמען און איבערגענומען פון איהם דירעקט זיינע אידעען און מיינונגען, — זיי האָבען איהם געהאַלטען פאַר אַ הייליגען גרויסען מענשען, וואָס איז אויף אַ גאַנץ נאַטירליכען אופן געבוירען געוואָרען פון זיינע עלטערן מרים און יוסף וואָס האָבען געשטאַמט פון דוד המלך. אָט דער זוהן פון בית דוד האָט מקרב געווען די מלכות השמים, ווייל ער האָט מענשען געלעהרנט, זיך נישט גרויס צו האַלטען, צו פעראַכטען מאַטעריעלע עשירות און זיך צו שטיצען און צו ליבען איינער דעם אַנדערן, ווי ברידער, ווי קינדער פון איין טאַטען — גאָט. זייער לאָזונג איז געווען ישו׳ס אויסרוף: „גליקליך זענען די אָרימע, דען זיי געהערט די מלכות השמים".

כדי צו פערשטאַרקען זייער איינפלוס, האָבען אָט די ערשטע און

David Dawson

אָריגינעלע קריסטליכע קהלות אָנגעווענדט די זעלביגע מיטעל, וואָס
פּאַאולוס האָט אָנגעווענדט, כדי צו פּראָפּאַגאַנדירען זיין קריסטענטום.
די מעהר געלעהרנטע צווישען די יהודה׳עאישע קריסטען האָבען צוזאַ=
מענגענומען אַלע מסורות און לעגענדעס, וואָס האָבען נאָך פריש גע=
לעבט אין זייערע קרייזען, און אויף דעם יסוד פערפאַסט ישו׳ס לעבענס=
געשיכטע. אין דער לעבענס=בעשרייבונג, וועלכער זיי האָבען אָנגערו=
פען עוואַנגעליום, איז צווישען די פערשידענע מעשות וועגען
ישו׳ס הייליגקייט און זיינע מופתים, בעזונדער בעטאָנט געוואָרען די
הייליגקייט, וואָס ישו האָט צוגעשריבען די געבאָטען פון דער תורה.
געשריבען זענען די דאָזיגע עוואַנגעליען געוואָרען אין דער אומגאַנגס=
שפּראַך פון די דעמאָלדיגע יהודה׳עער: האַלב העברעאיש אין האַלב
אַראַמעאיש, און חאָטש דער טאָן איז דאָ נישט אַזוי ליידענשאַפטליך=
שטורמיש, ווי דער טאָן פון די פּאַאולי׳נישע בריעף, האָבען זיי דאָך
צוגעצויגען אויף זייער זייט אַ בעדייטענדע צאָהל אָנהענגער פון די יודי=
שע קרייזען. די לעצטע האָבען גאַנץ ווייניג געדאַרפט ענדערן זייערע
ביז אַהעריגע לעבענס=מנהגים און אַמשטאַרקסטען האָט זיך זייער אָנגע=
העריגקייט צום קריסטענטום אויסגעדריקט אין דעם, וואָס זיי האָבען
אויפגעהערט האָפען אויף אַ ממשות׳דיגער נאַציאָנאַלער גאולה און זענען
איננאַנצען פערזונקען געוואָרען אין די מיסטישע חלומות וועגען דער
נאָהנטער „מלכות השמים”. זיי האָבען שטאַרק אָבגעהיט דעם איסיי׳ש=
קריסטליכען מנהג פון טבילה און אויך די „הייליגע מאָלצייטען”, וואָס
האָבען זיך פּראַקטיצירט ביי די קריסטען פון אָנהויב אָן.

געגען דער פערשפּרייטונג פון די דאָזיגע יודען=קריסטען, וואָס
האָבען געשטעלט אין געפאַהר דעם קיום פון דער אומה און אונטער=
געגראָבען דעם נאַציאָנאַלען יסוד פון יודענטום, האָט דאָס סנהדרין אין
יבנה מתקן געווען פערשידענע תקנות, און דאָ האָט זיך אויך בעזונ=
דער אויסגעצייכענט דער פּאַטריאַרכישער נשיא, ר׳ גמליאל. ווי מיר
האָבען שוין דערמאָנט, האָט דער לעצטער, צווישען די אַלטעגליכע
תפילות, וואָס ער האָט מתקן געווען, אַריינגענומען אויך עטליכע,
וואו ס׳האָט זיך גערעדט בעזונדער וועגען דער צוריק=אויפבויאונג פון
ירושלים און דעם בית המקדש; און אַזוי ווי די „מינים” האָבען נישט
געוואָלט אָנערקענען אָט די תפילות, האָט דאָס סנהדרין געפונען פאַר
נויטיג אַרויפצולעגען אויף זיי אַ בעזונדער שטעמפּעל פון פערשאָלטונג,
און זיי אָבצוזונדערן פון דעם יודישען שוהל= און געמיינדע=לעבען. צו

דעם צוועק האָט ר׳ גמליאל צוגעגעבען צו די אַלצעהן ברכות נאָך אַ ניינצעהנטע — געגען די מינים, וואָס איז דערגאַנגען צו אונז אין דעם געענדערטען נוסח פון דער ברכה: ולמלשינים אל תהי תקוה.

אַ צווייטער פאַל פון ארויסטרעטען שאַרף געגען די „מינים“ איז פאָרגעקומען אין סנהדרין, ווען עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען דער בעדייטונג פון די עוואַנגעלישע שריפטען. אויף דער פראַגע, צי האָבען נישט די דאָזיגע שריפטען עפּעס אַ רעליגיעזען ווערט צוליעב די געטליכע נעמען, וואָס ווערן אין זיי דערמאָנט, — האָט ר׳ טרפון ערקלערט, אַז מ׳מעג זיי פריי פערברענען, נישט קוקענדיג אויף דער געטליכקייט פון די נעמען, מיט וועלכע זיי זענען פול. דערביי האָט ער צוגעגעבען די פאָלגענדע שאַרפע כאַראַקטעריסטיק: „ווען אַ רויבער וואָלט זיך גאָליאָגען נאָך איינעם, וואָלט פאַר איהם גלייכער זיין זיך צו ראַטעווען אין דער שטוב פון אַ געצענדיענער, איידער אין דער שטוב פון אַ „מין“. וואָרום די „מינים“ ווייסען דאָך פון דער תורה און לייקענען זי אָב, און די געצענדיענער ווייסען נישט פון איהר“.

די געצענדיענער, וועלכע פּאַאולוס האָט געוואונען פאַר׳ן קריסטענטום האָבען ווידער געהאַט גאָר אַן׳אַנדער פאָרשטעלונג פון דער נייער לעהרע. אין די קרייזען איז דער בעגריף פון אַ משיח־אויסלייזער אין דער שפּראַך פון די אַפּאָסטאָלען, אינגאַנצען פרעמד געוועזען און דער יחוס פון אַ בן דוד האָט דאָ אויך קיין שטאַרקען רייץ נישט געהאַט; דאָ האָט געקענט זיין די רייד נאָר וועגען אַ קאָנקרעטען געטליכען וועזען, וועגען אַ גאָט׳ס זוהן, און אַזוי האָבען זיך די ערשטע געצענדיענער־קריסטען ווירקליך אויסגעטייטשט די פּראָפּאַגאַנדאַ פון די יודישע אַפּאָסטאָלען; און קוים איז ווידער אָנגענומען געוואָרען דער בעגריף פון אַ גאָט׳ס זוהן, האָבען שוין טמילא געמוזט בעזייטיגט ווערן די אַלע ערשיינונגען און געשעהענישען אין ישו׳ס לעבען, וואָס האָבען איהם געשילדערט ווי אַ מענשען. די נאַטירליכע געבורט איז געוואָרען אַ מין פּראָפּאַנאַציע (חלול הקודש, פערשוועכונג) און פון דאַנען איז שוין נאָר איין טריט געוועזען צו דער פאָרשטעלונג, אַז גאָט׳ס זוהן איז געבוירען געוואָרען פון אַ הייליגען גייסט.

דאָ האָט בכלל געפעהלט דער יסוד פון דער אָריגינעלער קריסטוס־לעהרע — די גריכיש־רוימישע געצענדיענער האָבען נישט געוואוסט נישט פון קיין תורה און נביאים, נישט פון קיין פּראַקטישע פערהייליגטע געבאָטען; דאָ האָט זיך אפילו נישט געלאָזען רײדען וועגען די וועזענטליכע

געבאטען פון אריגינעלען קריסטענטום: דאס קאמוניסטישע לעבען און די פעראכטונג צו מאטעריעלער עשירות — דאס לעבען אין די שטעדט פון דער ציוויליזירטער רוימישער אימפעריע האט זיך נישט געלאזען איינשליסען אין די ראהמען פון א אסקעטישען וואנדערער-לעבען אין דער מדבר; דערביי האבען די דאזיגע געצענדיענער נישט געהאט ריין לעבעדיגע מסורות פון קריסטוס'עס אייגענעם לעבען און ווירקען, און דער פועל יוצא פון דעם אלעם איז געווען, אז יעדער העלעניסטישע קהלה האט זיך געהאט איהר קריסטענטום. די קליינע תלמידים האבען נאכגעטאן דעם גרויסען רבי'ן, פאאולוס'ען, און אויב ער האט געפונען אין דער קריסטוס-לעגענדע די טיעפקייט און ברייטקייט, וואס ער האט געוואלט אין איהר געפינען, האבען זיי זיך אויך ערלויבט אויסצוטייטשען די דאזיגע תורה יעדערער אויף זיין שטייגער. עס איז געשאפען געווארען א גאנצע רייהע קלענערע און גרעסערע סעקטעס, און יעדע איינע האט געהאט אנ'אנדער אפאסטאל מיט אנ'אנדער לעהרע. בעזונדער שטארק איז געווען די צושפליטערונג אין קליין אזיען, אין די „זיעבען שטערן און די זיעבען גאלדענע לייכטער"— די שטעדט: עפעזוס, סמירנא, פערגאמום, טאטירא, סארדעס, פילאדעלפיא און לאאדיצעא. דער צענטער פון געצענדיענערישען קריסטענטום איז געווען עפעזוס; דא האט פון אייביג אן געהערשט א פיינדליכע שטימונג געגען יודען, און די דאזיגע שטימונג האבען די העלעניסטישע קריסטען איצט איבערגעטראגען אויף זייערע גלויבענס-ברידער פון יודישער אבשטאמונג. דאס האט נאכמעהר פערטיעפט דעם תהום צווישען די יודען-קריסטען און זייערע געצענדיענערישע חברים, און דער קאמפף פון די ערשטע געגען פאאולוס'ען מיט זיינע תלמידים איז וואס ווייטער אלץ העפטיגער און שטורמישער געווארען. זיי האבען נישט אויפגעהערט צו בעשולדיגען פאאולוס'ען, אפילו שוין נאך זיין טויט, אז ער האט פערשפרייט א פאלשע תורה און האט אריינגעלעגט אין קריסטענטום אזעלכע כונות, וואס קריסטוס אליין איז געווען געגען זיי. „ווי אזוי האט זיך קריסטוס געקענט בעוויזען צו דעם אפאסטאל פון די געצענדיענער, (פאאולוס'ן) — האבען די יודען-קריסטען געפרעגט — ווען ער לעהרנט פונקט דעם היפך דערפון, וואס קריסטוס האט געלעהרנט?" און נישט קענענדיג שענקען איהם דאס, וואס ער האט געפרעדיגט פאלשטענדיגע פרייהייט פון דער תורה און מצוות, האט איהם יעדערער פון זיי געקוינט מיט אנ'אנדער שפאט-נאמען. בלעם, פערפיהרער, פאלקס-

פערדארבער — דאס זענען געווארען פאולוס'עס געוועהנליכע עפּיטעטען און זיינע תלמידים האבען פון די יודען־קריסטען בעקומען דעם נאמען „שול פון שטן".

די דאזיגע שפּאלטונג צווישען יודען־ און היידען־קריסטען האט אויסער דעם אפיציעלען ריין דאגמאטישען יסוד געהאט, ווי ס'איז צו גלויבען, אויך א פּאליטישען הינטערגרונד. די יודען־קריסטען האבען געטראגען א טיעפע שנאה אין הארצען צו די רוימער, צו די רוימישע מלכים און פּראקוראטארען, און געזעהען אין זיי די פערקערפּערונג פון אלדאס בייז און שלעכטס; א געוויסע „נבואה" פון איינעם פון די יודען־קריסטען זאגט פאר רוים די שרעקליכסטע פּלאגען און אונגליקען, גארנישט אהנענדיג אפילו, אז אט די שטאדט וועט אמאל ווערן דער וועלט־צענטר פון קריסטענטום; דאגעגען אבער די פּאול'ינישע שלוחים האבען כסדר גערעדט וועגען אונטערווארפען זיך דער רוימישער מאכט, וועלכע איז בעשטימט פון גאט. „יעדערער זאל זיך אונטערגעבען דער הערשענדער מאכט, — האט איינער פון די שלוחים געלעהרנט — דען עס איז נישטא קיין מאכט נישט פון גאט". אזעלכע חניפה'דיגע שמייכלערייען בנוגע צו דער זינדיגער רוים האבען געמוזט אויפרייצען די יודישע מאסען געגען דעם גאנצען סיסטעם פון די נייע קריסטען.

אזוי זענען די יודישע אנהענגער פון ישו'ס לעהרע געווען דערווייל איינגאנצען אליין: צו זייערע חברים געצענדיענער האבען זיי זיך נישט צוגעקלעפּט און זייערע יודישע ברידער האבען זיך וואס ווייטער אלץ מעהר אבגערוקט פון זיי. אין די ערשטע צייטען האט נאך געהערשט א געוויסער אויסערליכער פערקעהר צווישען די פּרושים געזעצלעהרער און געצעהלטע יודיש־קריסטליכע פארשטעהער. דער שטרענגער ר' אליעזר האט זיך אפט אונטערגעהאלטען מיט דעם קריסט יאקאבוס, און ווען ר' ישמעאל'ס א שוועסטערגזוהן האט זיך געדארפט אויסהיילען פון א גיפטיגען שלאנגען־ביס, האט ער געקלערט, זיך צו לאזען „אבשפּרעכען" דעם וועהטאג פון דעם זעלביגען יאקאבוס'ען מיט קריסטוס'עס נאמען. עס האבען זיך נאך פּראקטיצירט דאן אפילו חתונה־פערבינדונגען צווישען יודען און יודען־קריסטען, און דער תהום צווישען דיביידע פאלקס־טיילען איז נאך בכלל גאנץ פלאך געווען.

אט דער צושטאנד האט אבער לאנג נישט געדויערט. דער זאידעאליזירטער און פערעהרטער גליל'ער האט פון טאג צו טאג אלץ מעהר אנגענומען די געשטאלט פון א געטליכען וועזען און די בעגיים־

טערונג פאר איהם איז געוואקסען צוזאמען דערמיט, ווי דער פאקט האט אנגעהויבען ווערן א לעגענדע. וואס מעהר די יודישע אנהענגער האבען זיך פערטיעפט אינ'ם לעבען פון זייער משיח, אלץ מעהר האבען זיי גענומען שטודירען און פארשען די נביאים, כדי צו ענטפלעקען אין זיי אלערליי רמזים אויף אזא און אזא געשעהעניש אין ישו'ם לעבען, און דערנאך האט שוין געמוזט אלץ אזוי געשעהען — די רמזים פון דער נבואה האבען דאך געמוזט מקוים ווערן. די יודענקריסטען זענען דערי־בער אויך נישט געבליבען ביי זייערע איינפאכע פארשטעלונגען פון ישו'ם משיח'טום, און אליין נישט פיהלענדיג דאס, האבען זיי זיך אלע מאל נעהנטער צוגענוינט צו די הײדען־קריסטען, אין דער הינזיכט פון צושרייבען ישו'ן אלערליי געטליכע איינענשאפטען און וואונדער־כחות. אזוי איז געוואקסען דער תהום צווישען דאס טראדיציאנעלע יודענטום און די יודיש־קריסטליכע סעקטעס; די „אביונים", וועלכע האבען אין געמיינזאמער, קאלעקטיווער ארימקייט שטרענג אבגעהיט אלע יסודות פון ישו'ם לעהרע, זענען וואס וויי טער אלץ ווייניגער געווארען, און דאגעגען איז געוואקסען די צאהל פון די „נזירים", וועלכע האבען זיך אבגעזאגט אי פון דעם קריסטליכען קאמוניזם, אי פון דעם גרעסטען טייל געבאטען פון יודענטום. זיי האבען אבגעהיט מלה און שבת, דער־ביי האבען זיי אבער אויך געפייערט דעם טאג פון ישו'ם לעבעדיג ווערן — זונטאג. דאס האט, נאטירליך, געמוזט ארויסרופען געגען זיי פערשיעדענע פערפאלגונגען מצד דעם יודישען סנהדרין, און דער פרוד איז ממילא נאך שטארקער געווארען.

צו די „מינים" אדער יודען־קריסטען איז צוגעקומען מיט דער צייט נאך א נייע סעקטע. די נייע לעהרע פון דעם „גאט־מענשען", פער־אייניגט מיט די פילאזאפישע פשט'לעך פון די אלעקסאנדרינישע אלע־גאריסטען, — האט געשאפען גאר א נייע צונויפמישונג פון יודישע, קריסטליכע און מיסטישע עלעמענטען. פון דער צונויפמישונג האט זיך ביי די הײדען־קריסטען ווידער אויסגעבילדעט א נייע לעהרע — די מיסטיק פון דער גנאזיס. די דאזיגע לעהרע האט זיך בעשעפ־טיגט מיט דער אלטער פראגע: פון וואנען שטאמט דאס שלעכטס אין דער וועלט, און ווי לאזט זיך עס דאס שלעכטס בכלל צוזאמענפאסען מיט דעם בעגריף פון א גוטער און גערעכטער השגחה? — און האט זיך געפרובט פערענטפערן די שאלות מיט דער אנערקענונג פון א נייעם געטליכען בעוואוסטזיין. אין דעם קרייז פון אט די גנאסטיקער איז

שפעטער אריבער דער בערימטער תנא אלישע בן אבויה, וואס האט בעקומען דערפאר דעם שימפ־נאמען אחר; און ער איז נישט איינער געווען: צווישען די יודישע געזעצלעהרער גופא האבען זיך אויך געפונען עטליכע, וואס זענען בעאיינפלוסט געווארען פון דער גנאסטישער פילאזאפיע. אינ׳ם יסוד פון דער דאזיגער שטה איז געלעגען דער פערסישער דואליזם, וואס בעשטימט א בעזונדער געטליכען מקור פאר גוטס און א בעזונדערן פאר שלעכטס, א בעזונדערן פאר ליכטיגקייט און א בעזונדערן פאר פינסטערניש, און געגען דער מיינונג איז פערפאסט געווארען די ברכה „יוצר אור ובורא חושך", צו ווייזען, אז גאט איז דער בעשעפער אי פון ליכטיגקייט, אי פון פינסטערניש, אי פון גוטס, אי פון שלעכטס. די בעלי התלמוד זענען שארף ארויסגעטרעטען אויך געגען יענע, וואס האבען בעטאנט אין זייערע תפילות דעם בעזונדער נוסח: „דיך, גאט, לויבען די גוטע" אדער „דיין נאמען ווערט דערמאנט צום גוטען", ווייל זיי האבען געזעהען אין דעם א רמז אויף דער צוטיילונג פון גאט׳ס וועזען און אויף דער אנערקענונג פון צוויי בעזונדערע געטליכע כחות (שתי רשויות): א גוטען און א שלעכטען. צו דער זעלביגער עפאכע געהערט אויך ר׳ אליעזר׳ס אויסרוף: „זאלען אלע וויסען און מאכען וויסען און טיעף איבערצייגט זיין, אז גאט איז דער בעשעפער, דער פיהרער א. א. וו., דאס הייסט: גאט איז דער גאט פון אלץ, דער גאט פון ליכטיגקייט און פינסטערניש, דער גאט פון קערפער און פון גייסט — צוזאמען".

אט די אלע אקאדעמישע ערקלערונגען זענען אבער דאך צו שוואך געווען צו בעשיצען דאס יודענטום פון די אנטי־יודישע עלעמענטען, וואס האבען זיך אנגעהויבען אלץ בולט׳ער און שארפער ארויסצעווייזען אין דעם לעבען און אידעען־גאנג פון די קריסטליכע סעקטעס. צו די אייביגע וכוחים און שארפע טעארעטישע ארויסטרעטונגען, זענען מיט דער צייט צוגעקומען אויך ממשות׳דיגע צוזאמענשטויסען, וואס האבען געטראגען א פערביטערטען, פיינדליכען כאראקטער, און סוף כל סוף האט זיך דאס סנהדרין געזעהען געצוואונגען, אוועקצושטעלן די פראגע שארף און קאטעגאריש: וועלכע שטעלונג דארף די יודישע קהלה אננעהמען בנוגע צו די יודען־קריסטען און צי דארפען נאך די לעצטע איבערהויפט בעטראכט ווערן פאר מיטגליעדער פון כלל ישראל?

און די ענטשיידונג איז אויך געווען קלאר און בעשטימט — עס איז בעשלאסען געווארען אוועקצושטעלן אנ׳אייזערנע וואנט צווישען יודען

און יודען-קריסטען. דאס סנהדרין האט פערבאטען צו קויפען פון די מינים פלייש, ברויט און וויין, כדי אויף אזא אופן איבערצורייסען יעדען פערקעהר צווישען די ביידע פאלקס-שיכטען; איבער די קריסטליכע ווערק איז אויסגערופען געווארען א חרם און מ׳האט זיי פערגלייכט מיט כשוף-ספרים. דערביי איז שטרענג פערבאטען געווארען אויך זיך צו היילען מיט די לחשים און אבשפרעכענישען פון די קריסטען. די דאזיגע בעשלוסען זענען דורך בעזונדערע שלוחים צושיקט געווארען אין אלע יודישע קהלות, כדי זיי זאלען וויסען, ווי זיך צו בעגעהן מיט זייערע יודיש-קריסטליכע שכנים; די לעצטע זענען אבער פון די אלע גזירות ווייניג נתפעל געווארען. זיי האבען נישט בלויז נישט פראטעסטירט געגען דעם, וואס מ׳שליעסט זיי אוים פון דעם יודישען פאלק, נאר האבען נאך אליין אויך זיך אבגעזאגט פון זייערע ביזהעריגע שטאם- און גלויבענס-ברידער. די דאזיגע אבזאגונג איז פערפאסט געווארען אין דער פארם פון א בריעף צו „די העברעער"; אין דעם בריעף בעמיהט זיך דער געשיקטער שרייבער, ארויסצודרינגען אויף א פלפולדיגען אופן פון די פסוקים פון די נביאים, אז ישו הנוצרי איז געוועזען דער כהן גדול אינ׳ם גרויסען משכן פון דער געטליכער נאטור; „ער איז געקומען נאר איינמאל אינ׳ם הייליגטום נישט מיט קיין בלוט פון שעפסען און קעלבער, נאר מיט זיין אייגען בלוט, און האט אויסגעלייזט די וועלט אויף שטענדיג".

„ישוע דער משיח — שרייבט אוים דער שרייבער פון בריעף — איז געוועזען נעכטין און ער איז דא היינט און וועט זיין אייביג; לאזט זיך נישט פערפיהרען פון פערשיעדענע פרעמדע תורות, דען בעסער איז פאר׳ן הארצען, ווען עס שטיצט זיך אויף גנעדיגקייט און נישט אויף געזעצען וועגען עסען, — געזעצען, וואס טויגען נישט פאר׳ן מענשען; מיר האבען א מזבח, וואס די משרתים פון משכן טארען אויך פון איהם נישט עסען, דען די קערפער-טיילען פון די קרבנות, וואס זייער בלוט איז געשפרענגט געווארען אין קדשי קדשים דורכ׳ן כהן גדול צו פערגעבען די זינד, — זענען פערברענט געווארען מחוץ למחנה; דעריבער איז ישוע, ווען ער האט געהייליגט דאס פאלק מיט זיין בלוט, אויך געפייניגט געווארען אויסערן טויער (פון שטאדט); לאמיר-זשע דעריבער ארויסגעהן צו איהם מחוץ למחנה און טראגען זיין שאנד; דא האבען מיר נישט קיין אייביגע שטאדט — מיר זוכען די שטאדט פון דער צוקונפט".

דאָס איז געווען אַ גרויסער מאָמענט ניט בלויז אין דער יודי־שער געשיכטע. דאָס יודענטום און דאָס קריסטענטום זענען זיך פונאַנ־דערגעגאַנגען אין צוויי פיינדליכע, אנטקעגנגעזעצטע ריכטונגען, דער צווייג האָט זיך אָבגעריסען פון בוים און אַליין אָנגעהויבען וואַרצלען צו לאָזען, — וואָרצלען, וואָס האָבען כסדר געזוכט, צו פערשטעלן און צו דערשטיקען דעם גרויסען אַלטען בוים, פון וועלכען זיי האָבען אַמאָל זייער יניקה געצויגען.

און דער קאַמפּף האָט זיך אַזוי גיך ניט געענדיגט. דער ער־האַלטונגס־אינסטינקט פון יודענטום האָט איצט אָנגעהויבען ארבייטען מיט זיין גאַנצער קראַפט און די גייסטיגע פיהרער פון דער אומה האָבען זיך גענומען פאַר דעם אַלטען אויסגעפּרובטען מיטעל: אָבצוזומען, אָבזונדערן. אַזוי ווי די ווירקונג פון דער גנאָסטישער לעהרע האָט פערחאַפּט גאַנץ ברייטע קרייזען פון פאָלק, האָט ר׳ עקיבא פאַרגעלעגט, מ׳זאָל בעהאַלטען פונ׳ם המון (ניט דרש׳נען) דעם טעקסט פון יענע שטעלן אין דער תורה און אין די נביאים, וואו עס רעדט זיך וועגען דער יצירה פון דער וועלט און וועגען דעם מהות פון דער העכ־סטער גאָטהייט (מעשי מרכבה), כדי אויף אַזאַ אופן אָוועקצונעהמען דעם באָדען פון די אַלע גנאָסטישע טרוימערייען און מעטאַפיזישע גרילבלעניש. די עוואַנגעלישע בריעף, שריפטען און ווערק זענען אינ־גאַנצען פערבאָטען געוואָרען אין דער יודישער גאַס און די חכמים האָבען געלעהרנט, אַז לייענען ספרי מינים הייסט ריכטיג, ווי לייקענען אין דעם יודישען גאָט און אין דער יודישער תורה. די תנאים פון יענער צייט האָבען געטאָן פאַר׳ן יודענטום דאָס זעלבע, וואָס די נביאים האָבען געטאָן אין די אַלטע דורות: זיי האָבען אָבגעהיט די ריינקייט פון דער יודישער אמונה און דערהאַלטען אין פאָלק די ריינע בעגריפען פון יו־דענטום וועגען גאָט׳ס פערהעלטעניש צו דער וועלט און צו די מענש־ליכע מעשים. און ניט נאָר פאַר דעם גייסט, — זיי האָבען געזאָרגט אויך פאַר די מצוות, פאַר די פּראַקטישע געבאָטען פון דער תורה. ווייל די גנאָסטיקער האָבען געלעהרנט, אַז די געזעצען שטאַמען ניט פון גאָט אַליין, נאָר פון אַ קלענערן געטליכען כח; ווייל די קריסטען פון אַלערליי סעקטעס האָבען בכלל געזעהען אין די געבאָטען פון דער תורה, נאָר אַלעגאָרישע רמזים און בילדער, — האָט מען פון דער יודישער זייט בעטאָנט די בוכשטעבליכע הייליגקייט פון געזעץ און זיין שטרענגע קראַפט. די מצוות פון דער תורה זענען ניט געגעבען

געוואָרען פון רחמנות וועגען אָדער צוליעב אַנדערע פערשטענדליכע מענשליכע כונות, נאָר וויַיל גאָט'ס אונבעגרייַפליכער ווילען איז אַזוי געוועזען, און „ווער עס זאָגט (צו גאָט): אויף אַ פויגעל-נעסט גרייכט דיין רחמנות *), הייסט מען איהם שווייַגען", „וויַיל ער מאַכט די מדות פון גאָט פאַר רחמנות-געזעצען און אין דער אמת'ען זענען זיי נאָר גזרות". אַזוי איז ביסליכווייַז איינגאַנצען אַוועקגעפאַלען די מאָראַליש-ערציהעריש בעדייַטונג פון געזעץ, און אויף דעם אָרט איז אין פאָלק געפּלאַנצט געוואָרען דער געדאַנק, אַז די געבאָטען פון דער תורה זע-נען בעפעהלען פון אַ שטרענגען האַר, פאַר דעם עובר זיין פון וועלכע מ'ווערט שטרענג בעשטראָפט. דאָס איז געוועזען אַ ביטערער טעות, וואָס האָט זיך שעדליך אָבגערופען אויף דער גאַנצער שפּעטערדיגער ענט-וויקלונג פון יודענטום; פאַר דעם מאָמענט איז דאָס אָבער דורכאויס נויטיג געוועזען אַלס געגענזאַץ צו די גריבלעניִשען און אַלעגאָרישע פּשט'לעך פון די קריסטליכע גנאָסטיקער.

אין יענער עפּאָכע איז געמאַכט געוואָרען נאָך אַ וויכטיגער שריט, וואָס האָט אויך געהאַט אַ אונגעהויערע בעדייַטונג פאַר דעם קיום פון דער אומה: עס זענען אָנגענומען געוואָרען מיטלען אָבצוהיטען די גאַנצקייט פון די אַלט-יודישע הייליגע שריפטען און זיי רייַן צו האַלטען פון יעדען פרעמדען עלעמענט. אין דער צייט פון די כנסת הגדולה איז דער ציקל „הייליגע שריפטען" בעשטאַנען פון די דריי אָבטהיילונגען: תורה, די אַלטסטע כראָניק (ביז'ן גלות בבל) און די נביאי'שע ביכער. פון יענער צייט אָן איז אָבער געשאַפען געוואָרען נאָך אַ גאַנצע ליטע-ראַטור פון פּסאַלמען, משלים, פילאָזאָפישע און לירישע ווערק, אַפּאָ-קאַליפּטישע נבואות און נאָך אַזעלכע הייליגע ספרים, און די אַלע טהיילען זענען ביסליכווייַז אייַנגעשלאָסען געוואָרען אין דער נייער אָבטהיי-לונג פון די הייליגע שריפטען, אונטערן נאָמען: כתובים. צו די זענען צוגעקומען נאָך אַ בעדייַטענדע צאָהל ווערק, וואָס זענען אין דעם נייעם ציקל נישט אַריינגעגאַנגען, וויַיל מ'האָט זיי געפונען פאַר צו-וואַכעדיג, און זיי האָבען געטראָגען דעם נאָמען „ספרים חיצונים".

---

*) וויַיל עס שטעהט אין דער תורה: דו זאָלסט נישט אַוועקנעהמען די פוי-געל-מוטער מיט איהרע קינדער צוזאַמען; שיק אַוועק פריהער די מוטער און דערנאָך נעהם דיר די קינדער.

דאָס סנהדרין אין יבנה האָט אָבער דעם צושטאַנד נישט געקענט אָפּ בעהאַלטען אַזוי ווי ער איז געוועזען; דער גאַנצער ציקל פֿון דעם גייסטיגען אוצר, וואָס דאַרף דינען אַלס אַלגעמיינעם היילינגטום פֿאַר דער גאַנצער אומה, האָט איינמאָל פֿאַר אַלע מאָל געמוזט אָבגעשלאָסען ווערן, כדי עס זאָלען זיך אין איהם נישט אַריינרייסען קיין זייטיגע ווערק, און דאָ, ביי דער געלעגענהייט, איז דערוועקט געוואָרען אַ פֿראַגע וועגען עטליכע פֿון די ווערק, וואָס זענען שוין אַריין אין די „שריפֿטען“; בעזונדערע וכוחים האָבען אַרויסגערופֿען די ספרים: „שיר השירים“, וואָס זעהט אויס, ווי אַ וועלטליך ליעבעס-ליעד אָהן אַ שום רעליגיעזער שאַטירונג, און „קהלת“, וואָס גראָבט אונטער מיט זיין סקעפּטיציזם די אמונה אין השארת הנפש. ביי די וכוחים האָט מען געפּרובט דערמאָנען אויך דאָס, וואָס וועגען די ספרים איז שוין געוועזען אַמאָל אַ רייד ביי די חכמים און מ׳האָט זיי געוואָלט „בעהאַלטען“; דאָס האָט אָבער נישט געווירקט, און סוף כל סוף איז בעשלאָסען געוואָרען, איינצושליעסען די ביידע ספרים, וואָס טראָגען אויף זיך שלמה המלך׳ס נאָמען, אין דער רייהע פֿון די הייליגע שריפֿטען (האַגיאָגראַפֿען). דער וכוח וועגען די דאָזיגע ספרים האָט זיך געענדיגט אין דעם „בעריהמטען טאָג“ פֿון דער אַקאַדעמישער איבערקעהרעניש אין יבנה, ווען ר׳ גמליאל איז אָבגעזאָגט געוואָרען פֿון דער נשיאות, און ר׳ עקיבא האָט וועגען דעם געזאָגט, אַז ס׳קען נאָך זיין אַ שטיקעל קלעהר וועגען „קהלת“, אָבער נישט וועגען „שיר השירים“. „ס׳איז נישט געוועזען — האָט ער אויסגערופֿען — אין דער וועלט נאָך אַזאַ גרויסער טאָג, ווי דער, ווען ס׳איז גענעבען געוואָרען שיר השירים. אויב אַלע „שריפֿטען“ זענען קודש (הייליג) איז דער ספר — קודש קדשים (דאָס הייליגסטע היילינגטום)“.

צו די „ספרים חיצונים“ (אויסווענינגסטע ווערק, אַפּאָקריפֿען), דאַנגענען, האָבען זיך די מיטגליעדער פֿון סנהדרין בעצויגען זעהר שטרענג. זיי האָבען אָבגעשלאָסען די כתובים און צוזאַמענגעשטעלט דעם גאַנצען ציקל פֿון די הייליגע שריפֿטען אין דער געשטאַלט, אין וועלכער זיי האָבען זיך דערהאַלטען ביי יודען ביז איצט (תורה: בראשית, שמות, ויקרא במדבר, דברים; נביאים: I יהושע, שופֿטים, שמואל, מלכים; II ישעיה, ירמיה, יחזקאל, הושע, יואל, עמוס, עובדיה, יונה, מיכה, נחום, חבקוק, צפניה, חגי, זכריה, מלאכי; כתובים: תהלים, משלי, איוב, שיר השירים, רות, איכה, קהלת,

אסתר, דניאל, עזרא, נחמיה, דברי הימים), און אזעלכע ווערק, ווי דער „ערשטער ספר המכבים“, „בן סירא“ זענען געבליבען אויסער דעם ביבלישען קאנאן. צו די ספרים חיצונים זענען צוגערעכענט געווארען אויך די אלע ווערק, וואס זענען געשאפען געווארען אין דער עפאכע פון די חשמונאים און די רוימישע פראקוראטארען, און האבען זיך פערופען אויף אלטע אויטאריטעטען („תהלות שלמה“, „ספר חנוך“ און נאך אנדערע), אדער האבען מיחס געווען זייערע ערצעהלונגען צו די צייטען פון די אלטע מלכים („יהודית“, „טוביה“). די גריכיש-געשריבענע ווערק פון דער יודיש-העלענישער ליטעראטור זענען אויך אריין אין דעם ציקל (די שפעטערדיגע מכבער-ביכער, „שושנה“, „חכמת שלמה“), און אזוי ווי דאס פאלק האט נישט שטארק אבגעהיט די דאזיגע וואכעדיגע ספרים, זענען א סך פון זיי פערלוירען געגאנגען און זייער גרעסטער טייל איז דערגאנגען צו אונז אין גריכישע איבערזעצונגען.

דעם זעלביגען גורל פון די אפאקריפען האבען געהאט אויך די א פ א ק א ל י פ ט י ש ע ווערק, די אלעגארישע זעהונגען און נבואות. צו די ווערק פון דעם טיפ, וואס זענען געשאפען געווארען לויט דעם מוסטער פון „ספר דניאל“, געהערן דער „פירטער ספר עזרא“ און די „זעהונגען פון ברוך (בן נריה)“. „אין געהיימע אלעגארישע בילדער ווערט דא (אין די ווערק) פארגעזאגט דער קומענדיגער גורל פון דער יודישער אומה, וואס האט נאר-וואס איבערגעלעבט א שרעקליכע קאטאסטראפע. די מחברים פון „עזרא“ און „ברוך“ טרייסטען דעם פאלק דערמיט, וואס די אלע צרות האט גאט אויף איהם אנגעשיקט, כדי איהם ריין צו מאכען פון זיינע זינד, און אין דער צוקונפט וועלן אנקומען פאר איהם ליכטיגע צייטען. „אט דער יאהרהונדערט וועט זיך ענדיגען מיט עשו׳ס ממשלה, און דער קומענדיגער וועט זיך אנהויבען מיט דער ממשלה פון יעקב׳ן“ (עזרא VI, 9); „ציון וועט זיין פערוויסט, דערנאך אויפגעבויט, דאן וועט זי ווידער פאלען און בלייבען וויסט ביז א געוויסער צייט, נאר צום סוף וועט זי בענייט און בעריהמט ווערן און וועט זיין געקרוינט אויף אייביג“ (ברוך III, 34 — 31).

די דאזיגע צוויי זעהונגען, וואס שטאמען פון ארץ ישראל, זענען געווען בעקאנט צווישען אלע יודישע קהלות אויך אין דער דיאספארא. עס האט זיך בעוויזען א גריכישע איבערדיכטונג פון „ברוך“, צו די זעהונגען פון „עזרא“ זענען צוגעגעבען געווארען שטעלן מיט קריסטליכע

טענדענצען, און אַז די אַפּאָקריפען זענען דערנאָך אַריין אין דעם ביבלישען קאַנאָן פון דער קריסטליכער קירכע צוזאַמען מיט נאָך פיעל אַנדערע „ספרים חיצונים", וואָס דער קאַנאָן פון סנהדרין האָט זיי אויסגעשלאָסען" (דובנאָוו).

א בעדייטענדער געווינס פאַר דער ליטעראַטור פון יענער עפּאָכע איז געוועזען די נייע גריכישע איבערזעצונג פון דער ביבעל. די נויטווענדיגקייט פון א נייער, ערהליכער ביבעל־איבערזעצונג האָט זיך שטאַרק געפיהלט אין די נאַציאָנאַלע יודישע קרייזען צוליעב דעם, וואָס די קריסטען האָבען אויסגענוצט די אַלטע איבערזעצונג פאַר די צוועקען פון זייער פּראָפּאַגאַנדע. זיי פלעגען לייענען ביי זייער גאָטעסדיענסט קאַפּיטלען פון די נביאים אין דער אַלעקסאַנדריניטשער איבערזעצונג פון די אַזוי גערופענע זיעבעציגער (סעפּטואַגינטאַ), און כדי אַרויסצובעקומען פון די הייליגע טעקסטען פערשיעדענע רמזים אויף קריסטוס'עס לעבען און ווירקען, האָבען זיי דאָרט געענדערט און צוגעגעבען געוויסע שטעלען—ווי פאַר זיי האָט געפּאַסט. עמפּערט איבער די דאָזיגע פאַלשקייטען, האָבען די אַלעקסאַנדרינישע יודען, פון זייער זייט, צוריק איבערגעמאַכט די צוגעגעבענע נוסחאות, כדי צו בעזייטיגען פון דאָרטען די טענדענציעזע רמזים, און אַזוי איז די סעפּטואַגינטאַ געוואָרען א מין קאַמפּפס־פּלאַץ, אויף וועלכען יעדערע פון די ביידע פּאַרטייען האָט איבערגעלאָזען איהרע שפּורען.

אין די קרייזען פון דעם סנהדרין אין יבנה איז דעריבער געבוירען געוואָרען דער געדאַנק, צו שאַפען א נייע פאַלשטענדיגע איבערזעצונג פון די הייליגע שריפטען, און גראָד האָט זיך דאָרט געפונען איינער, וואָס איז אַמבעסטען פּאַסענד געווען פאַר אַזא ריזיגער און פערראַנטוואָרטליכער אונטערנעהמונג; דאָס איז געווען א געוויסער מיטגליעד פון א רייך־אַריסטאָקראַטישער גריכישער פאַמיליע, מיט'ן נאָמען ע ק י ל ס, וואָס איז איבערגעגאַנגען צום יודענטום און איז געוואָרען א איבערגעגעבענער אַנהענגער און פריינד פון די יודישע געזעצגעבער, ווי פון דער יודישער געזעצגעבונג גופא. עקילס איז לכתחילה גלייך צוגעגאַנגען צו דער אַרבייט מיט דעם צוועק, צו קעמפּפען מיט די אַלע קניטשען און רמזים פון די קריסטליכע דרשנים, און בעזיצענדיג גרינדליך די ביידע שפּראַכען, העברעאיש און גריכיש, האָט ער זיך מיט א אונגעוועהנליכער פּינקטליכקייט גענומען איבערזעצען די תורה וואָרט ביי וואָרט, ניט דורכלאָזענדיג קיין וואָרט, קיין אות. איהם איז די הייליגקייט פון

אָריגינאַל טייערער געוועזן, ווי די שענקייט פון דער איבערזעצונג, און ער האָט זיך אָפט ערלויבט, צו פערבויגען אפילו די נאַטירליכע פאָרמען פון דער גריכישער שפּראַך דאָרט, וואו דאָס איז נויטיג געוועזן, כדי פּינקטליכער איבערצוגעבען דעם אינהאַלט פון טעקסט. ווען ער האָט געענדיגט זיין אַרבייט האָט ער זי פאָרגעלייענט פאַר די געזעצלעהרער ר׳ אליעזר און ר׳ יהושע, און זיי זענען געבליבען שטאַרק צופריעדען; דאָ האָט ער זיך אָבער בעקאָנט מיט ר׳ עקיבא׳ן און מיט זיין מעטאָדע, אויסצוטייטשען יעדען אות, יעדען תו פון דער תורה און ארויסצודרינגען פון איהם אַ בעזונדער כונה, — און ער האָט זיך גענומען איבעראַרבייטען די איבערזעצונג פון דאָס ניי. אין דער צווייטער איבערזעצונג האָט עקילס נאָך פּינקטליכער און בוכשטעבליכער איבערגעגעבען דעם העברעאישען טעקסט, און די אויטאָריטעטען פון קאָלעגיום האָבען אויסגעדריקט זייער טיעפע צופריעדענהייט פון דער אַרבייט אין דעם מאמר: „גאָט האָט בעגאַבט יפת׳ן (דאָס גריכענטום) מיט אַ שענער שפּראַך, איצט וועט זי רוהען אין די געצעלטען פון שם (דאָס יודענטום)". אויף ווי וויט עקילס׳עס ווערטליך־טרייע איבערזעצונג פון דער תורה האָט אויסגענומען אפילו ביי די פּרימסטע איז צו זעהען דערפון, וואָס זי האָט בעקומען כמעט די הייליגקייט, ווי דער העברעאישער טעקסט, און דאָס סנהדרין האָט זי רעקאָמענדירט אַלע יודישע קהלות צו דעם צוועק פון עפענטליכע פאָרלעזונגען. אויף אַזאַ אופן איז די סעפּטואַגינטאַ אין די ערשטע צייטען ביסליכווייז אַרויסגעשטופּט געוואָרען פון די יודישע קהלות און אַפילו די קריסטליכע „אביונים" האָבען אויך זיך בענוצט בעסער ביי זייער גאָטעסדיענסט מיט דער נייער איבערזעצונג, ווי מיט דער אַלטער; די דאָזיגע „אביונים" זענען אויך געווען געגען די קינסטליך־פאַלשע נבואה־רמזים איבער ישו׳ס געטליכקייט, און צווישען זיי מיט די איבריגע הייידען־ און יודען־קריסטען זענען אויף דעם באָדען פאָרגעקומען שטאַרקע סכסוכים. (עקילס, למשל, האָט איבערגעזעצט די ווערטער פון ישעיה: „זעה, אַ יונגע פרוי איז מעוברת, וועט אַ זוהן געבוירען און איהם אַ נאָמען געבען עמנואל", און די קריסטען האָבען געלייענט: „זעה, אַ יונג־פרוי וועט מעוברת ווערן" — כדי אריינצולעגען דעם נביא אין מויל אַ רמז אויף ישו׳ס געבורט פון אַ הייליגער יונגפרוי).

דער ערפאָלג און די פּאָפּולאַריטעט פון עקילס׳עס ביבעל־איבערזעצונג איז פון דעסטוועגען געווען גאַנץ וועניג דויערהאַפט. אין די

שפעטערדיגע יאהרהונדערטער בעגעגענט מען זי שוין זעהר זעלטען, און צו אונז זענען דערגאנגען פון איהר נאר די קליינע פראגמענטען. וואס האבען זיך דערהאלטען אין דער ליטעראטור פון די ערשטע קריסטלי־כע לעהרער. לויט דעם מוסטער פון עקילס'עס איבערזעצונג איז שפע־טער געמאכט געווארען דער כאלדעאיש־אראמעאישער תרגום פון דער תורה; דאס איז דער תרגום אונקלוס (פערגרייזט פון עקילס), וואס איז געוואָרען זעהר פאפולער צווישען אלע יודען פון דער דיאס־פארא, און דרוקט זיך נאך ביז היינטיגען טאג צוזאמען מיט'ן העברע־אישען טעקסט.

א בעזונדער ארט אין דער יודישער ליטעראטור פון יענער עפא־כע פערנעהמען די ווערק פון יוסף בן מתתיהו אדער, ווי מ'האט איהם שפעטער גערופען, יאזעפוס פלאוויוס. נאך דעם טרויערי־גען אויסגאנג פון דער גרויסער נאציאנאלער מלחמה, אין וועלכער ער, יוסף, האט געשפיעלט די ראליע פון א פעררעטער, — איז פאר איהם צווישען די בעזיעגטע קיין ארט נישט געבליעבען; ער איז דאן אינגאנ־צען אריבער אין לאגער פון די רוימער און האט זיך מיט זיי ענג צו־זאמענגעלעבט. וועספאסיאן האט איהם געשענקט גרויסע שטרעקעס ערד אין יהודה אנשטאט זיין נחלה נעבען ירושלים וואס איז פערנומען גע־ווארען פון דעם רוימישען גארניזאן; יוסף איז אבער אין יהודה נישט פערבליעבען; ער האט אוועקגעגעבען זיין ערד אין ארענדע, און איז אליין אוועק, מיט טיטוס'ען צוזאמען, קיין רוים, וואו ער איז פריינד־ליך אויפגענומען געווארען פון זיין קייזערליכען בעשיצער, און האט ביי־געוואוינט אלע פייערליכקייטען און טריאומף־צוגען פון די פערשכור'טע בעזיעגער איבער דער דערשלאגענער יהודה. יוסף'ן איז אפילו געשענקט געווארען דאס רעכט, ארויסצונעהמען זיינע פריינד און בעקאנטע פון צווישען די געפאנגענע און, ווי ס'איז צו גלויבען, האט ער אט דעם זכות ברייט אויסגענוצט. פון דאן אן האט ער פערבראכט אין רוים א ערך פון דרייסיג יאהר, זיך געפינענדיג אין די העכסטע קרייזען פון דער דארטיגער געזעלשאפט. וועספאסיאן האט איהם געגעבען דעם טי־טול „רוימישער בירגער" און בעשטימט א יעהרליכע פענסיע, און די זעלביגע גענויגטקייט האבען איהם ארויסגעוויזען אויך די שפעטערדי־גע פלאוויאנישע מלכים, טיטוס און דאמיציאן.

ביי זיין גאנצער צוגעבונדענקייט צו די רוימישע הארען און זייער קולטור, האט אבער דער דאזיגער געוועזענער חבר פון די יודישע

„פרושים" דאך נישט געקענט רוהיג אריבערטראגען די פעראכטונג, וואס זיינע ברידער האבען איהם ארויסגעוויזען, און ער האט כסדר געזוכט, זיך צו רעהאבילטירען, זיך ריין צו וואשען פון די אלע חטאים, וועלכע מ'האט איהם צוגעשריבען. ער האט געוואלט איבערציינגען זיינע צארענדיגע ברידער, אז אין דעם גאנצען אונגליק פון דער אומה זענען שולדיג געווען נאר די „רוצחים"-זעלאטען, וואס האבען אויפגערייצט געגען יהודה דעם כעס פון די אלמעכטיגע רוימער, און אזוי ווי ער האט בעזעסען א שטארקען ליטערארישען טאלאנט, האט ער זיך גענומען בעשרייבען דעם גאנצען מהלך פון די לעצטע יודישע מלחמות. געטריבען צו אזא ארבייט האט איהם אויך זיין פאטריאטישער געפיהל: די רוימישע היסטאריקער האבען פאלש בעשריבען די לעצטע מלחמה, און חוזק געמאכט פון די יודישע קעמפפער, — און מורא האבענדיג דערפאר, טאמער וועלן די רוימישע הארען געפינען אין זיין בעשרייבונג עפעס א פגיעה בכבוד פאר זיך, האט ער געגעבען דאס ווערק צו לייענען וועספאסיאנ'ען, טיטוס'ען, אגריפוס'ען און די איבריגע הויכגעשטעלטע אנטיילנעהמער פון דער גרויסער מלחמה. די לעצטע האבען בעשטעטיגט יוספ'ס בעשרייבונגען, און ערשט דאן האט ער דאס ווערק פובליקירט פריהער אין זיין אייגענער שפראך, העברעאיש *), און דערנאך אויך אין גריכיש. דאס ווערק האט זיבען טיילען און נעהמט ארום די גאנצע עפאכע פון די חשמונאים און ארומ'ער, די הערשאפט פון די רוימישע פראקוראטארען ביז דעם העלדישען אויפשטאנד פון די פאטריאטישע זעלאטען, אין וועלכע דער אויטאר זעהט פון דעסטוועגען נישט מעהר, ווי א באנדע פערברעכערישע פאלקספערפיהרער, באנדיטען און „רוצחים".

געענדיגט דאס ווערק וועגען דער לעצטער עפאכע פון דעם יודישען לעבען, האט זיך יוסף גענומען ארבייטען איבער א ווערק, וואס האט א אונגעהויערע בעדייטונג פאר דער יודישער היסטאריאגראפיע—די געשיכטע פון דער יודישער אומה, פון די אוראלטסטע צייטען ביז צו דעם אונטערגאנג פון בית שני. די „יהודה'עאישע אלטערטימער" — אזוי האט יוסף אנגערופען זיין יודישע געשיכטע, וואס איז לכתחילה

*) דער העברעאישער טעקסט פון דעם ווערק איז מיט דער צייט פערלוירען געווארען, און צו אונז איז דערגאנגען נאר די גריכישע אויסגאבע.

גלייך געשריבען געווארען אין דער גריכישער שפראך — ענטהאלטען צוואנציג ביכער, פון וועלכע די ערשטע צעהן גיעבען איבער דעם גאנצען היסטארישען מאטעריאל פון די ביבעל-ווערק, מיט פערשיעדענע לעגענדארישע הוספות און בעלייכטונגען ; דאגעגען בעגעגנען זיך אין די אנדערע צעהן ביכער פראגמענטען פון אזעלכע יודישע און גריכישע כראניקעם, וועלכע זענען צו אונז גארנישט דערגאנגען, און בנוגע, למשל, צו דעם לאנגען פעריאד פון די ערשטע חשמונאים ביז דעם יודיש-רוימישען קריעג (אנ׳ערך פון צוויי הונדערט יאהר) איז יוספ׳ס בעשרייבונג אין זיינע „אלטערטימער" כמעט דער איינציגער היסטארישער מקור, וואס איז צוגעקומען צו אונז און האט אונז געגעבען די מעגליכקייט זיך צו אריענטירען אין דעם תהום פון די פערנעבעלטע תלמודישע לעגענדעס.

די „יהודה׳עאישע אלטערטימער" זענען דורכגעדרונגען מיט א ריין נאציאנאלען גייסט. אין די שילדערונגען פון דער אלטער יודישער פערגאנגענהייט, האט טיטוס׳עס פאווארים נישט געהאט וואס מורא צו האבען דערפאר, טאמער וועט ער אנגרייפען די רוימישע איינגעליבע, און ער האט זיך באמת געגעבען די מיה, אויפצוהויבען דעם יודישען נאציאנאלען כבוד, צו ווארפען א העלע און ליכטיגע שיין אויף דער יודישער תורה, אויף די גרויסע יודישע גייסטער. מיט דעם ווערק האט יוסף אלזא געקענט אבשוואכען אין א געוויסער מאס די שנאה, וואס זיינע ברידער האבען געפיהלט צו איהם פאר זיינע פעררעטערישע מעשים; ער איז אבער אריינגעצויגען געווארען באלד אין א שארפער פאלעמיק מיט א פערביטערטען געגנער, וועלכער האט איהם געצוואונגען צוריק אויפצורודערן די אלע אמאליגע וואונדען און זיי נאך שטארקער פונאנדערצורייסען.

דער דאזיגער געגנער איז געוועזען יוסטוס פון טבריה, דער פיהרער פון די דארטיגע זעלאטען, וואס האט זיך בעטייליגט אין דעם גליל׳עאישען אויפשטאנד און אויך פערלאזען די פאהן אין רעכטען ברען פון קאמפף. יוסטוס איז גלייך נאך די ערשטע צוזאמענשטויסען אריבער אין אגריפוס׳עס לאגער : דער לעצטער האט איהם מוחל געוועזען זיינע רעוואלוציאנערע מעשים און געמאכט פאר זיין סעקרעטאר, און אט דער געוועזענער פרייהייטס-קעמפפער איז איצט אויך ארויסגעטרעטען מיט א ווערק וועגען דער לעצטער מלחמה, אין וועלכען ער האט אנגעקלאגט יוספ׳ן אלס רוימער-פיינד און אלס הויפטשולדיגען און הויפט-

אָנפיהרער פון דעם גאנצען גליל'עאישען אויפשטאנד. דער צוועק פון דעם ווערק איז געווען, צו קאמפראמיטירען דעם פערהאסטען יוסף'ן אין די אויגען פון זיינע אדונים; די לאגע אין רוים איז אבער איצט, אין דאמיציאנ'ס צייטען, געווען אזעלכע, אז יוסף'ן איז פשוט פארגעשטאנען א געפאהר פאר זיין לעבען, און דאס האט איהם געבראכט דערצו, אז ביי איהם איז רעכט געווארען, ארויסצוטרעטען מיט א אפענער גיפטיגער בעשולדיגונג געגען זיך אליין, אלס זוהן פון יין פאלק, אבי נאר זיך דערמיט ווי ס'איז ריין צו וואשען פאר די רוימער. יוסף האט ארויסגעלאזען זיין „לעבענס-בעשרייבונג", וואו ער האט גערעדט הויפטזעכליך וועגען דער לעצטער מלחמה, און אין דער בעשרייבונג האט ער זיך בעמיהט צו דערוייזען, אז ער האט באלד פון ערשטען טאג אן פערראטען זיין פאלק, און נאך אלס קאמענדאנט פון דער יהודה'עאישער פעסטונג אין גליל, האט ער שוין געזוכט מיטלען, ווי אזוי אריבערצוגעהן צו די רוימער.

די ווירקונג פון דעם בוך איז געווען אנ'אבשטויסענדע, א עקעלהאפטע, און יוסף איז ווידער געווארען דער סימבאל פון אלדאס בייזעס און פאלשעס פאר דער גאנצער אומה. איהם איז אבער פארט נישט בעשערט געווען, צו שטארבען אין פאלשטענדיגער פעראכטונג, און גראד האט זיך איהם אין יענער צייט געמאכט באלד א גינסטיגע געלעגענהייט ארויסצוטרעטען אלס פערטיידיגער און בעשיצער פון דעם יודישען כבוד, וואס האט געמוזט ארויסרופען א טיפע דאנקבארקייט צו איהם פון אלע יודישע קרייזען. יוסף איז ארויס מיט א ניי ווערק „געגען אפיאן" אדער „וועגען דער אלטקייט פון דעם יהודה'עאישען פאלק", — א ווערק, וואס האט פעראייביגט זיין נאמען אין דער יודישער געשיכטע אלס טיפען דענקער, וועלכער איז ווירקליך דורכגעדרונגען געווען מיט א הייסער ליבע צו זיין פאלק. „געגען אפיאן" איז א פייערדיגע פערטיידיגונג פון יודענטום געגען די אלע פאלשע אנפאלען און בלבולים, מיט וועלכע ס'זענען כסדר ארויסגעטרעטען אלערליי יודאפאבען אין פערשידענע צייטען, אנהויבענדיג פון דעם עגיפטישען כהן מאנעטאן ביז דעם בעריהמטען חוצפה'דיגען יודען-פרעסער אפיאן. דא האט זיך יוסף נישט געשייט אפילו פאר זיינע רוימישע בעשיצער, און פערטיידיגענדיג אין דעם ווערק מיט א בעזונדער גלוט די שענקייט און טיפקייט פון די יודישע עטיש-רעליגיעזע אידעאלען, ערלויבט ער זיך זאגאר צו בעטאנען זייער יתרון אנטקעגען די זעלביגע אידעאלען פון דער גריכיש-

רוימישער קולטור. עס פיהלט זיך דאָ אין יעדער שורה דער טיעפער גייסטיגער פּאַטריאָטיזם פון דעם פּאָליטישען פּערדעטער, — דאָס שטאָלצע בעוואוסטזיין פון דער אייגענער קולטורעלער גרויסקייט, די איבערציַיגונג פון דער אונגעהויערער בעדייטונג, וואָס די יודישע וועלט- און לעבענס-אַנשויאונג האָט פאַר דער גאַנצער מענשליכער קולטור, און וואָס מ'פערטיעפט זיך מעהר אין דעם קליינעם ספר קומט מען אַלץ מעהר צו דעם אויספיהר, אַז אַט דער אַריסטאָקראַטישער סאַלאָן-פילאָזאָף איז נאָר על פּי טעות אַריינגעצויגען געוואָרען אין'ם שטראָם פון די פּאָליטישע טומלענישען. זיין איינציגעס פערברעכען איז געוועזען דאָס, וואָס ער האָט געפועלט ביי זיך אַמאָל, איבערצונעהמען די קאָמאַנדאַ פון אַ רעוואָלוציאָנערען גאַרניזאָן אין דער צייט, ווען ער האָט, ערשטענס, נישט געגלויבט אינגאַנצען אין דער רעוואָלוציע און איז, צווייטענס, איבערהויפּט נישט געוועזען קיין מענש פון קריעג און שווערד. די בלינדע אומשטענדען האָבען דעם פריעדליכען דענקער און היסטאָריקער געמאַכט פאַר אַ פיהרער פון צוהיצטע, צורייצטע סאָלדאַטען — דערפון האָט געמוזט אַרויסקומען נאָר דאָס, וואָס ס'איז אַרויסגעקומען: שוואַכמוטיגע אַרויסטרעטונגען, געפעהרליכער סקעפּטיציזם און ענדליך אויך — פערראַט.

דריטעס קאַפּיטעל.

די וויטערדיגע ענטוויקלונג פון יודענטום און דער נייער אויפשטאַנד געגען רוים.

(93—117.)

דער לייכט-טורעם פאַר דער גאַנצער יודישער אומה איז געוועזן דאָס סנהדרין אין יבנה, און וויל מען רעדען וועגען די פּערזאָנען, וואָס האָבען געשפּילט די הויפּט-ראָליע אין דער אינטענסיווער טעטיגקייט פון דעם דאָזיגען סנהדרין, מוז מען זיך אָבשטעלען אויף די פאָלגענדע פינף: דער נשיא רבן גמליאל, ר׳ אליעזר בן הורקנוס, ר׳ יהושע בן חנניה, ר׳ עקיבא בן יוסף און ר׳ ישמעאל בן אלישע.

אויב ר׳ גמליאל האָט פאָרגעשטעלט מיט זיך אין דעם קאָלעגיום די שטרעבונג צו איינהייט און אויטאָריטעט; די שטרעבונג, צו שאַפען א פעסטען מיטעלפונקט, וואו עס זאָל בעשטימט און נאָרמירט ווערן דאָס גאַנצע רעליגיעזע און נאַציאָנאַלע לעבען פון דער אומה, — האָט זיין שוואָגער ר׳ אליעזר דאָ פערטרעטען פונקט דעם היפך דערפון: די שטרעבונג, זיך פעסט צו האַלטען ביי דער איינענער איבערציי֞גונג, אפילו אויך אין דעם פאַל, ווען זי געהט געגען דעם בעשלוס פון דער מעהרהייט. א אָנהענגער פון די בית שמאי, איז ר׳ אליעזר געוועזן געגען די אַלע נייע מעטאָדעס און פאָרמולעס (מדות) אויף צו דרשה׳נען די תורה און ארויסצודרינגען פון איהר געזעצען און כוונות; פאַר איהם האָבען עקסיסטירט נאָר די מונדליכע מסורות, וואָס ער

האט איבערגענומען בירושה פון די אלטע אויטאריטעטען, און זיין לע־
בענס־אויפגאבע איז אויך בעשטאנען נאר אין דעם, אבצוהיטען דעם
ראזיגען איבערגענומענעם מאטעריאל און איהם איבערצוגעבען גאנצער־
הייד די קומענדיגע דורות. זיין אונגעוועהנליכער זכרון האט איינגעשלא־
סען אין זיך א גאנצען אוצר פון איבערגענומענע מסורות, און ר' יוחנן
בן זכאי האט געזעהען אין איהם „א אויסגעפלאסטערטע ציסטערנע, אין
וועלכער עס נעהט נישט פערלוירען קיין טראפען"; ער האט אבער
אויסגעמיטען יעדע שאלה, אויף וועלכער ער האט קיין פארטיגע תשובה
נישט געהאט, און אין אזא פאל פלעגט ער ענטפערן: „דאס האב איך
פון מיינע רביים נישט געלערנט".

ר' אליעזר האט אלזא געבילדעט דעם קאנסערוואטיווען עלע־
מענט; ער איז געווען דער ז כ ר ו ן, די „אויסגעפלאסטערטע ציסטער־
נע", וואס לאזט קיין טראפען נישט אויסרינען, וועלכע לאזט אבער אויך
קיין נייע טראפענס נישט אריינדרינגען; און אזוי ווי די מעהרהייט פון
קאלעגיום איז שוין געווען דורכגעדרונגען מיט דעם גייסט פון הלל'ס
„מדות", מיט דעם גייסט פון אויסטייטשען די ווערטער פון דער תורה
און ארויסדריגגען פון איהר אלע געזעצען אויף א זעלבסטשטענדיגען,
לאגישען אופן, — זענען די צוזאמענשטויסען צווישען איהם און דעם
סנהדרין געווען אונפערמיידליך; דערצו איז ר' אליעזר געווען זעהר
איינגע'עקשנ'ט און לא די, וואס ער האט נישט געוואלט נאכגעבען קיינ־
מאל פון זיין פרינציפ, האט ער נאך געפאדערט דורכאויס, אז די
צווייפעלהאפטע הלכות זאלען פ ר א ק ט י ש דורכגעפיהרט לויט ז יי ן
איבערצייגונג געגען דעם בעשלוס פון דער מעהרהייט. עס איז דערי־
בער געקומען ענדליך דערצו, אז די חברים האבען זיך פערבייזערט
אויף איהם און אנגעווענדט געגען איהם דעם שארפסטען מיטעל, דעם
ח ר ם. די הלכה, איבער וועלכער דער קאנפליקט איז פארגעקומען,
איז גראד געווען נישט קיין זעהר וויכטיגע, עס האט זיך אבער געהאנ־
דעלט וועגען דעם דעספאטישען טאן, וועגען דעם שטרענגען ענטפער
אויף אלע ארגומענטען פון די חברים: „א י ך ט ר ע ט נ י ש ט א ב
פ ו ן מ יי נ ע ר יי ד"—און דער חרם איז אויסגערופען געווארען. די
שליחות, איבערצוגעבען דעם שטרענגען געזעץ־לעהרער די ידיעה וועגען
דער הארטער שטראף, האט ווידער איבערגענומען אויף זיך דער בע־
ליעבטער ר' עקיבא. איינגעהילט אין שווארצען, האט ער זיך אוועק־
געשטעלט פאר ר' אליעזר'ן און געזאגט מיט א ווייכער שטים: „מיר

דולט, אז די חברים שיידען זיך אב פון דיר". ר' אליעזר'ן זענען ארויס-געטריבען געוואָרען פון די אויגען; ער האט אבער מקבל געווען אויף זיך די גזירה פון סנהדרין: „ער האט צוריסען אויף זיך די קליידער, אויסגע-טאָן די שיך און זיך אוועקגעזעצט, אבגערוקט, אויף דר'ערד". די לעגענדע גיט דערביי צו, אז צוליעב ר' אליעזר'ס טרערען, איז א דריטעל פון אלע תבואות און פרוכטען אין דער וועלט צוקלאפט גע-וואָרען און דאס טייג ביי די ווייבער אין די הענד איז געוואָרען פיילט. פון דאן אָן האט ר' אליעזר געלעבט וויט פון זיינע חברים און וויט פון סנהדרין בכלל; וועהרענד דער צייט האט ער געפרובט פערקעה-רען מיט די יודען-קריסטען, וועלכע זענען נאך דאמאלס נישט אבגע-געריסען געווען פון דער יודישער קהלה, און ווען דאמיציאנ'ס שלוחים האבען אנגעהויבען צו רודפ'ען די קריסטען, זעהענדיג אין זיי א גע-פאהר פאר א נייעם פאליטישען אויפשטאנד (ווייל לויט דער אמונה פון קריסטענטום האט דער משיח, ישו, געשטאמט פון די מלכי בית דוד),— איז ר' אליעזר אויך אריינגעצויגען געוואָרען צווישען די בעשולדיגטע. דער טעות האט זיך אבער ארויסגעוויזען, און ווען דער שטאטהאל-טער פון קסריה האט זיך אויסגעדריקט: „ס'איז אונמעגליך, אז א מיטגליעד פון סנהדרין זאל זיך אבגעבען מיט אזעלכע נארישקייטען", האט ר' אליעזר איהם ערקלערט, אז ער האט ווירקליך קיין געמיינזא-מעס נישט מיט די קריסטען.

דער היפך פון ר' אליעזר'ס פערגליווערטקייט און אייזערנעם קאנסעקווענץ איז געווען ר' יהושע בן חנניה. ער האט אריינגע-בראכט אין סנהדרין דעם נאכגיעביגען, בייגזאמען, פשרה'דיגען עלע-מענט און געשיצט אי די לעהרע, אי דעם פאלק פון איבערטריעבע-נער איינזייטיגקייט. אלס לוי האט ר' יהושע יונגערהייד נאך געזעהען דעם גלאנץ פון בית המקדש, וואו ער האט געזונגען מיט'ן לויים-כאר, ער איז אבער נישט אריין אין די רייהען פון די קעמפפער, און ווען ר' יוחנן בן זכאי האט פערלאָזען די בעלאגערטע הויפט-שטאדט, איז ר' יהושע מיט איהם מיטגעגאנגען. נאך ר' יוחנן'ס טויט איז ר' יהושע געוואָרען איינער פון די זיילען פון קאלעגיום; ער האט אבער דערביי זיין בעשעפטיגונג נישט אוועקגעוואָרפען, און א דאנק דעם טאקי, וואס ער איז אין זיין אלטעגליכען לעבען געשטאנען נאהנט צו די ברייטע שיכטען פון פאלק, האט ער געהאט אויף זיי זעהר א שטארקע ווירקונג.

ר׳ יהושע איז געווען אַ טיפער ידען אין אַסטראָנאָמיע און האָט זיך בכלל בעשעפטיגט מיט פערשידענע פיזישע און מעטאַפיזישע וויסענשאַפטען; זײַן הויפט־טעטיגקײַט איז אָבער דאָך געווען די יודישע געזעצלעהרע, און דאָ האָט ער זיך אינגאַנצען געהאַלטען בײַ די כללים פון זײַן גרויסען רבי׳ן ר׳ יוחנן בן זכאי. אַ מענש פון לעבען מיט אַ אָפענעם, ליכטיגען בליק אויף גאָט׳ס וועלט, איז ר׳ יהושע געווען געגען יעדער פאָרם פון עקסטרעמער פרומקײַט, פון אַסקעטיזם, און ווען ער האָט געזעהען, אַז ס׳ווערט נתרבה די צאָהל פון די פרושים־אַסקעטען, וואָס ווילען קײַן פלײַש נישט עסען און קײַן ווײַן נישט טרינקען, ווײַל מ׳פלעגט זיך דערמיט בענוצען אין בית המקדש צו קרבנות און נסכים, — האָט ער זיך געווענדט צו זיי מיט די שאַרפע ווערטער: „אויב אַזוי, דאַרפען מיר קײַן ברויט נישט עסען, ווײַל ס׳זענען בטל געוואָרען די מנחות *), און קײַן וואַסער נישט טרינקען, ווײַל ס׳זענען בטל געוואָרען די וואַסער־גיסונגען! דער תירוץ איז אָבער, אַז מ׳איז נישט גוזר אויף אַ צבור אַזאַ גזרה, וואָס דער צבור קען געגען איהר נישט בײַשטעהן". ר׳ יהושע איז געווען געגען די אַלע חומרות און גזירות, וואָס האָבען נישט געהאַט קײַן שום מקור אין געזעץ, און זענען אַרויסגעגעבען געוואָרען נאָר אַלס אָבצוימונגען, כדי צו פערהיטען די געזעצען גופא, און בײַ אײַנעם אַזאַ פאַל האָט ער דאָס פערגלײַכט מיט אַ כלי אײל, אין וועלכער מ׳גיסט אַרײַן וואַסער: „וואָס מעהר וואַסער עס קומט אַרײַן, אַלץ מעהר אײל רינט אויס". דאָס האָט געהייסען, אַז וואָס מעהר בעשרענקונגען און חומרות עס ווערן אײַנגעפיהרט איבעריגע, אַלץ מעהר געהט פערלוירען פונ׳ם עצם יודענטום, פון דער תורה גופא.

ר׳ יהושע׳ס ווירקונג אויף דער אויסבילדונג פון יודענטום איז געווען אונגעהויער גרויס און פרוכטבאַר; איהם איז אָבער בעדײַטענד איבערגעגאַנגען דער חבר ר׳ עקיבא בן יוסף, וועלכער איז אָהן אַ שום צווײַפעל געווען דער בעגאַבטסטער, אָריגינעלסטער און אײַנפלוסרײַכסטער צווישען דער רײַהע גרויסע פערזענליכקײַטען פונ׳ם דעמאָלדיגען סנהדרין. דאָס פאָלק האָט שפעטער אײַנגעהילט די יוגענד־יאָהרען פון זײַן געליבטען פיהרער אין אַ נעבעל פון פּאָעטיש־שענע, ראָמאַנטישע

---

*) אַ מין ברויט־קרבן.

לעגענדען; פון דעם נעבעל שיינט אָבער ארוים אויך די ווירקליכקייט פון זיין אָבשטאמונג, געבורט און ערציהונג. ר׳ עקיבא בן יוסף האָט געשטאמט פון אָרימע גרים און אין דער יוגענד האָט ער זיך אויפגעהאלטען אלס פאסטוך אין די גיטער פון דעם רייכען כלבא שבוע. דער אָרימער פאסטוך האָט אָבער בעזעסען א שטארקע צוציהונגסקראפט, און די טאָכטער פון דעם ירושלים׳ער מאגנאט, רחל, האָט זיך אין איהם פערליעבט. זי איז מרוצה געוואָרען מיט איהם חתונה צו האָבען, אויב ער וועט אוועק אין א ישיבה לעהרנען און ווערן א געבילדעטער מענש, און ר׳ עקיבא האָט די בעדינגונג אָנגענומען: ער האָט זיך אוועקגעלאָזען וואנדערן פון איין ישיבה אין דער אנדערער, און זיין נאָמען איז געוואקסען פון יאָהר צו יאָהר. אונטער דער צייט האָט זיך דער רייכער אריסטאָקראט דערוואוסט פון זיין טאָכטער׳ס ליעבע צו דעם אָרימען פאסטוך און ער האָט זי ארויסגעטריעבען פון זיין הויז; זי איז אָבער טריי געבליעבען איהרע געפיהלען, און נישט די שפּאָט פון אלע, און אויך נישט דער הונגער איז אימשטאנד געווען אויסצולעשען ביי איהר אין הארצען די גליהענדע ליעבע צו דעם וואקסענדען געניע *). און זי האָט זיך דערווארט: דער פאסטוך איז געוואָרען איינער פון די אָנגעזעהענסטע מיטגליעדער אין דעם סנהדרין פון יבנה, און באלד אין זיין אייגענע ישיבה אין דעם שטעדטיל ב נ י ב ר ק (נעבען י ב נ ה) געוואָרען א נייער, געוואלדיגער צענטר, וואָס האָט צוגעצויגען טויזענדער תלמידים פון אלע עקען פון לאנד.

פאר דער וויסענשאפט פון יודענטום, פאר דער יודישער געזעצלעהרע איז ר׳ עקיבא געווען דער דירעקטער נאָכפאָלגער פון הלל הזקן בנוגע צו דעם גאנג פון אויסטייטשען די ווערטער פון דער תורה און נישט פערלאָזען זיך אויף דער מסורה אליין; ער האָט אָבער אויף דעם יסוד געשאפען אינגאנצען א נייעם בנין, „א נייע שול“. זיך שטיצענדיג אויף הלל׳ס יסוד, האָט ר׳ עקיבא געשאפען א אייגענעם סיסטעם, פון וועלכען די קאָנסעקווענצען ענטוויקלען זיך שוין ממילא, פון זיך אליין. דער דאָזיגער סיסטעם קוקט אויף דעם פערהאנענעם מאטעריאל פון איבערגענומענע מסורות נישט, ווי אויף א טויטען אוצר, וואָס

*) די לעגענדע דערצעהלט, אז זי האָט אמאָל אין א שרעקליכער נויט אָבגעשוירען איהרע שענע צעפּ און זיי פערקויפט פאר ברויט.

וואַקסט נישט און פערמעהרט זיך נישט און מוז זיך שטיצען נאָר אויף דעם זכרון פון געצעהלטע מענשען; ר׳ עקיבא בעטראַכט אָט דעם מאַטעריאַל, ווי אַן׳אײַביגען לעבעדיגען קוואַל, אין וועלכען עס ענטפלעקען זיך אַלץ נײַע אוצרות. אַלס דעם העכסטען גרונדזאַץ פון זײַן סיסטעם האָט ר׳ עקיבא אַוועקגעשטעלט דעם כלל, אַז דער הלכי׳שער (געזעצען=) טײַל פון דער תורה איז אינגאַנצען נישט גלײַך צו די זעלביגע טײַלען אין אַנדערע געזעץ=ביכער. די מענשליכע אויסשפּראַך בענוצט זיך מיט געוויסע וואָרט=קלאַנגען, ווענדונגען, וואָרט=בילדער, ווידערהאָלונגען, פערשענערונגען, — קורץ: מיט אַ געוויסער פאָרם, וואָס האָט גאָרנישט צום עצם אינהאַלט און איז אויסגערעכענט נאָר פאַר דעם שענערן קלאַנג, פאַר׳ן געשמאַק; אַנדערש איז עס אָבער מיט דער אויסשפּראַך פון דער געטליכער תורה: דאָ איז קײַן פאָרם אַבסאָלוט נישטאָ, דאָ איז אַלץ אין אַלט. דאָ איז נישטאָ איבריג קײַן וואָרט, קײַן בוכשטאַב, קײַן נקודה — יעדע נקודה, יעדער אויסדריק, יעדעס בײַ=, נעבען= און פערבינדונגס=וואָרט האָט אַ אײַגענע, בעזונדערע, געטליכע כונה. צו הלל׳ס זיבען מדות, האָט ר׳ עקיבא דעריבער צוגעגעבען אַ גאַנצע רײַהע נײַע כללים און פאָרמולעס, וואָס האָבען געגעבען די מעגליכקײַט אָנצושעפּען גאַנצע בערגער מיט הלכות אויף אײַן וואָרט פון דער תורה. לויט דעם סיסטעם איז יעדע געוועהנליכע אויסטײַטשונג פון דער תורה שוין אַלײַן געוואָרען אַ מקור פאַר נײַע שלום=פאָלגערונגען, און אַזוי האָט זיך עס געקענט ציהען ביז דאָס אונענדליכע. „איך וועל מאַכען אַזוי, — האָט ר׳ עקיבא זיך אַרויסגערופען — אַז די ווערטער פון די חכמים זאָלען בלײַבען אויף אײַביג”, און ער האָט דורכגעפיהרט זײַן סיסטעם מיט אַ אונגעוועהנליכער פעסטקײַט, זיך נישט אָבשטעלנדיג אפילו פאַר די שאַרפסטע קאָנסעקווענצען. עס איז פאָרגעקומען אַ פאַל, אַז ר׳ עקיבא׳ס אַ תלמיד, נחמיה פון עמאוס (העמסוני), וועלכער האָט זיך געהאַלטען בײַ זײַן רבי׳ס סיסטעם און האָט אויך געדרשה׳נט אַלע את׳ען פון דער תורה *), — האָט זיך אָבגעהאַלטען צו דרשה׳נען דעם „את” פו

*) את — דיענט אין העברעאיש אויף צו בעצײַכענען די געגענווײַטיגע פער=העלטעניש און די בעציהונג פון די ווערטער (פאַרטיקעל).

פסוק: את ד׳ אלהיך תירא (פאר גאט, דיין גאט זאלסטו מורא האבען), ווייל ער האט נישט געפועל׳ט ביי זיך, צוצוגעבען נאך איין זאך אין דער וועלט, וואס דער מענש זאל זיין פערפליכטעט, מורא צו האבען דערפאר אזוי ווי פאר גאט; דאן איז ר׳ עקיבא געקומען און האט געדרשה׳נט: „את ד׳״ — דאס מיינט מען: איהם און זיין תורה, דאס הייסט, אז אויסער גאט איז יעדער יוד מחויב זיך צו פארכטען אויך פאר דער תורה (אדער פאר תלמידי חכמים)

מיט זיין סיסטעם האט ר׳ עקיבא אויסגעבראכען א נייעם וועג און געעפענט נייע האריזאנטען אויף דעם געביעט פון דער יודישער געזעצפארשונג. די תורה שבעל פה, יעדע איינציגע פון די אלע מונד־ליכע דינים און גזירות, אויף וועלכע א סך האבען געקוקט, ווי אויף איינענע, ווילקירליכע אויפטועכצען, וועלכע האבען מיט דעם געטליכען ווילען גארנישט צו טאן, — האט איצט בעקומען א אנשפארונג אין וועלכען ס׳איז ווארט פון דער תורה, און א סך הלכי׳שע שטרייטיגקיי־טען זענען איצט ממילא איבערגעריסען געווארען. אויף די חברים פון קאלעגיום האט ר׳ עקיבא׳ס נייער סיסטעם געמאכט א אונגעוועהנליכען איינדריק, און אלע האבען מודה געווען, אז אהן דעם געניאלען אויפטו פון די נייע כללים, וואלטען די געזעצען פערגעסען אדער פערנאכלע־סיגט געווארען. ר׳ עקיבא׳ס שארפזיניגע איינפאלען אין דער הינזיכט פון געפינען אין דער תורה א רמז אדער א אסמכתא (אנשפארונג) אויף וועלכער ס׳איז מסורה, האבען ארויסגערופען בעגייסטערונג און ערשטוי־נונג צוזאמען, און אזא גייסטיגער ריעז, ווי ר׳ יהושע בן חנניה, האט איינמאל אויסגעשריען: „א, ווען איינער וואלט ארא בנעהמען די ערד פון דיינע אויגען, אונזער רבי, יוחנן בן זכאי! דו האסט אמאל געצווייפעלט ביי דער בעשטימונג פון איין הלכה, ווייל דו האסט נישט געקענט געפינען פאר איהר קיין מקור אין דער תורה, און אט איז געקומען ר׳ עקיבא און האט אזא מקור גלייך געפונען!״ מיט א עהנליכער בעגייסטע־רונג איז דורכגעדרונגען אויך דער אויסרוף פון דעם בעריהמטען ר׳ טרפון: „עקיבא! שיידען זיך פון דיר, הייסט ריכטיג, ווי שיידען זיך פון לעבען! מיט דיינע כללים מאכסטו צוריק לעבעדיג דאס, וואס די מסורה אליין האט פערגעסען״.

ר׳ עקיבא האט אונטערגענומען נאך א וויכטיגען שריט, וואס האט אויך געמאכט א גרויסען רושם אין דער אקאדעמישער וועלט. ביז איהם זענען די הלכות געלערנט געווארען אהן א צוזאמענהאנג און

ניִשט גרופּירטערהייד, אַזוי אַז עס האָט זיך געפאָדערט אַ אונגעוועהעג־ליכער זכרון און אַ אונערמיעדליכע התמדה, כדי צו געדענקען זיי אין דעם משך פון יאָהרען; דאָס האָט ר׳ עקיבא געוואָלט בעזייטיגען, און ער איז געקומען דעם זכרון צו הילף. ער האָט גענומען סיסטעמאַטיזי־רען די הלכות און זיי צוזאַמענשטעלען גרופּעם־ווייז לויט׳ן אינהאַלט (וועגען שבת, וועגען עריות, וועגען געלד־ און קרימינאַל־ענינים א. א. וו.). אַזוי זענען ענטשטאַנען בעזונדערע, אָבגעטיילטע טעקסטען (מסכתות), און אין יעדער מסכתא האָט ער איינגעטיילט די געזעצען לויט דער צאָהל (צום בייַשפּיעל: „גייַן און דרייַסיג אבות מלאכות (גרונד־אַרבייטען) זענען פערבאָטען אום שבת", „אין פופצעהן פעלן זע־נען די פרויען פריי פון יבום" א. ג. א.). די דאָזיגע „משניות דרבי עקיבא" האָבען געדיענט אַלס יסוד פאַר דער שפּעטערדיגער פאַלשטענ־דיגער סיסטעמאַטיזירונג פון דער משנה.

רייַכע פערלען זענען דערגאַנגען צו אונז פון ר׳ עקיבא׳ן אויך אין דעם מאָראַל־ און רעליגיעז־פילאָזאָפישען טייל פון תלמוד, אין דער אַזוי גערופענער אגדה. ער האָט געזאָגט: „אַלץ (וואָס דער מענש טוט) ווערט (פון גאָט) געזעהען, נאָר דער פרייער ווילען איז געגעבען, און די וועלט ווערט געמשפּט מיט גוטס, און אַלץ איז אָבהענגיג פון דער צאָהל מעשים, וואָס דער מענש איבט אויס" — דאָס קען גערע־כענט ווערן פאַר אַ קורצער לעזונג פון דער אייביגער פראַגע וועגען דעם געגענזאַץ צווישען דער געטליכער השגחה און דעם מענשענס פרייען ווילען. זיין מיינונג וועגען גאָט׳ס בעציהונג צו דער יודישער אומה, האָט ער אויסגעדריקט אין דעם פאָלגענדען מאמר: טייַער איז דער מענש, דען ער איז בעשאַפען אין גאָט׳ס געשטאַלט, נאָכמעהר טייַער זענען די יודען, וואָס גאָט רופט זיי אָן: קינדער, און האָט זיי געגעבען אַ טייַערע כלי — די תורה.

ר׳ עקיבא׳ס אָפּטימיזם האָט זיך ניִשט אָבגעשטעלט אפילו פאַר דעם גרויסען אונגליק פון דער אומה. די לעגענדע דערצעהלט: איינמאָל האָט ר׳ עקיבא געוואַנדערט אין דער געגענד פון דער פער־וויסטער ירושלים צוזאַמען מיט ר׳ גמליאל הנשיא, ר׳ יהושע בן חנניה און ר׳ אליעזר בן עזריה. צוקומענדיג נעהנטער צום שטאָדט האָבען זיי געריסען קריעה, צום צייכען פון טרויער, און אַזוי זענען זיי צוגעגאַנגען צום בית המקדש־באַרג; דאָ האָבען זיי געזעהען, ווי אַ שאַקאַל איז אַרויסגעלאָפען פון צווישען די חורבות פון בית המקדש, און זיי האָבען

זיך פונאנדערגעווײנט, נאר אײן ר׳ עקיבא האט זיך געפרעהט. דאן האבען די חברים געפרעגט: „פארוואס פרעהסטו דיך?" — „פארוואס ווײנט איהר?" האט ער זײ געענטפערט מיט א פראגע. — צי קען מען דען נישט ווײנען, — צוזעהענדיג, ווי דער קדשי-קדשים, וואו קײנער אויסער'ן כהן-גדול האט נישט געטארט אראײנקומען, איז געווארען א ארט פארווילדע חיות?" — אט דעריבער טאקי פרעה איך מיך — האט ר׳ עקיבא געענטפערט; — אויב ס'איז מקוים געווארען די נבואה, אז ירושלים וועט ווערן א הויפען חורבות, מוז דאך מקוים ווערן אויך די צווײטע כארזאגונג פון אונזערע נביאים, — אז ירושלים וועט צוריק אויפגעבויט ווערן.

א בעזונדער פלאץ אין דעם „כרם שביבנה" (דעם ווײנגארטען אין יבנה: דאס סנהדרין) האט פערנומען ר׳ ישמעאל בן אלישע. אין דער אויסטײטשונג פון געזעץ האט ער פערטרעטען דעם נאטירליכען זין און, אזוי צו זאגען, דעם געזונטען מענשען-פערשטאנד, און דאס האט איהם אװעקגעשטעלט אין א שארפער אפאזיציע בנוגע צו דעם פלפול'דיגען לעהר-סיסטעם פון דעם געניאלען ר׳ עקיבא. —

א זוהן פון דעם לעצטען כהן גדול אין ירושלים, איז ר׳ ישמעאל, אלס קינד נאך, אװעקגעפיהרט געווארען נאכ'ן חורבן קײן רוים צוזאמען מיט אלע געפאנגענע; דא האט ער דורך א צופאל צוגעצויגען אויף זיך די אויפמערקזאמקײט פון דעם בעריהמטען ר׳ יהושע בן חנניה (ווען יענער איז געוועזען אין רוים) און דער לעצטער האט איהם אויסגעקויפט און אװעקגעפיהרט קײן יהודה, וואו ער איז אין גיכען געווארען א אנגעזעהענער מיטגליעד פונ'ם סנהדרין אין יבנה. פון איהם ווערט אויך דערצעהלט, אז ער האט פערווענדט זײן גאנץ פערמעגען, אויסצוהאלטען און צו שטיצען די ארימע מײדלעך, וועלכע זענען פעראריםט און פעריתומ'ט געווארען אין דער צײט פון אויפשטאנד.

אי'ם נעגענזאץ צו ר׳ עקיבא'ס כלל, אז די געטליכע תורה איז פול מיט רמזים און כונות, ווײל זי איז אינגאנצען אינהאלט און האט קײן פארם נישט, — האט ר׳ ישמאעל כסדר בעטאנט, אז „די תורה בענוצט זיך מיט א מענשליכער אויסשפראך" (דברה תורה בלשון בני אדם) און האט אויך ווידערהאלונגען, ווענדונגען, ווארט-בילדער און רעדנערישע אויסמאלונגען—צו דעם צוועק פון פערשענערן די פארם. דרשה'נען די אותיות אדער די בײ- און נעבען-ווערטער פון דער תורה, הײסט אלזא פשוט אראײנלעגען אין די דאזיגע ווערטער אײגענע, פאלשע

כונות—אַזעלכע , וואָס זענען גאָרנישט געווען במציאות אין דעם געטלי־
כען געדאַנק . ווי־זשע דען , אַלזאָ , זאָלען די מונדליכע מסורות צוזאַ־
מענגעבונדען ווערן מיט דער תורה ? אויף דעם זענען פעראַן הלל׳ס
זיבען מדות . אַט די מדות דרשה׳נען נישט די אותיות און נקודות פון
דער תורה , נאָר דעם זין , די לאָגישע כונה פון דעם געזעץ אין
אַלגעמיין , אַזוי ווי ער איז אויסגעדריקט אין דער שפּראַך פון געזעצגע־
בער , און זיי , די מדות גופא , לאָזען זיך אויך אַרויסדרינגען פון דעם
זין פון דער תורה . ר׳ ישמעאל האָט צו די דאָזיגע זיבען מדות צו־
געגעבען נאָך זעקס , און די אַלע דרײַצעהן כללים זענען אָנגענומען גע־
וואָרען אַלס יסוד פאַר דער יודישער געזעץ־אויסטײַטשונג צוזאַמען מיט
ר׳ עקיבא׳ס סיסטעם : ביידע זענען געבליבען גלייכבערעכטיגט און די
חכמים פון די שפּעטערדיגע דורות האָבען זיך מיט ביידען גלייך בע־
נוצט אין זייער אַקאַדעמישער טעטיגקייט . ווי דער גרעסטער טייל פון
די מעהר־בעדייטענדע קאָלעגיום־מיטגלידער , האָט אויך ר׳ ישמעאל
געהאַט אַ אייגענע ישיבה מיט אַ סך תלמידים , און די הלכות פון דער
ישיבה זענען דערגאַנגען צו אונז אין תלמוד אונטער דעם בעזונדערן
נאָמען „תנא דבי ר׳ ישמעאל“ (אין ר׳ ישמעאל׳ס ישיבה איז גע־
לעהרנט געוואָרען) .

די דאָזיגע פינף זײַלען פון סנהדרין — ר׳ גמליאל , דער פער־
טרעטער פון קאָנצענטרירטער אײַנהייט , ר׳ אליעזר בן הורקנוס , דער
דערהאַלטער פון די מסורות , ר׳ יהושע , דער קלוגער פערמיטלער און
אויסגלייכער פון שאַרפע סתירות , ר׳ עקיבא , דער שאַרפזיניגער געזעץ־
ערקלערער און סיסטעמאַטיקער , און ר׳ ישמעאל , דער פערטרעטער
פון דעם פשוט׳ען פערשטאַנד — האָבען צוגעבראַכט ביז אַ בעשטימטען
פעסטען פונקט דעם אויסבילדונגס־פּראָצעס פון יודענטום . זיי האָבען
אַרויפגעלעגט אַ אייגענאַרטיגען שטעמפּעל אויף דעם גאַנצען בנין פון
דער יודישער געזעצלעהרע , און אַ דאַנק זיי איז די לעצטע אַזוי גע־
קרעפטיגט געוואָרען , אַז זי האָט בעקומען די מעגליכקייט נישט בלויז
בייצושטעהן געגען יעדען אײַנפלוס , נאָר אויך אויסצואיבען אַ גאַנץ בע־
דייטענדען אײַנפלוס אויף אַנדערע . עס איז כסדר געוואַקסען די צאָהל
פון די אינטעליגענטע געצענדיענער , וואָס זענען איבערגעגאַנגען צום
יודענטום , און ווען מ׳נעהמט אין בעטראַכט די שווערע קרבנות , וועל־
כע אַזאַ מין געצענדיענער האָט געמוזט נעהמען אויף זיך , צושליסענדיג
זיך צו דער יודישער אומה , מוז מען אָנערקענען , אַז דאָס יודענטום אין

זיין טראדיציאנעלער, ארטאדאקסישער געשטאלט, האט בעזעסען נישט קיין קלענערע צוציהונגס-קראפט, ווי דאס בעניטע, אבסטראקטע יודענטום — דאס יודענטום פון די קריסטליכע שלוחים. די לעצטע האבען געוואנדערט פון שטאדט צו שטאדט אלס מיסיאנערען-פראפאגאנדיסטען, און גערעדט און איבערצייגט און אלערליי מופתים געוויזען און אלץ נאכגעגעבען, אבי צו געווינען נייע נפשות פאר זייער לעהרע; דער ניי-בעקעהרטער קריסט האט קיינע פליכטען אויף זיך נישט גענומען, ער האט זאגאר זיינע אלטע לעבענס-מנהגים נישט געדארפט ענדערן און געקענט בלייבען ווייטער אין דעם קרייז פון זיין פאמיליע, דען עס האט געהייסען ביי די שלוחים: „ווען א ברודער (קריסט) האט א אונגלויביג (געצענדיענעריש) ווייב, און זי לאזט עס זיך געפעלן, צו בלייבען וואוינען ביי איהם, זאל ער זיך פון איהר נישט שיידען. און ווען א (גלויביגע) ווייב האט א אונגלויביגען מאן, און ער איז מרוצה צו וואוינען ביי איהר, זאל זי זיך פון איהם נישט שיידען".

בנוגע צום יודענטום איז אבער די זאך גאנץ אנדערש צוגעגאנגען. יודען האבען אין דער צייט קיין מיסיאנערען נישט געשיקט, און לא די, וואס זיי האבען זיך נישט געיאגט נאך קיין גרים, האבען זיי נאך געמאכט די לעצטע פיעל שוועריגקייטען, ווען יענע האבען זיך שוין געהאט ענטשלאסען דעם שריט צו מאכען. זיי האבען זיך געמוזט אינגאנצען אבשיידען פון זייערע פאמיליעס און אבזונדערן פון זיי אין עסען, אין טרינקען און אין דעם גאנצען אלטעגליכען לעבענס-פערקעהר, און נישט קוקענדיג אויף דעם אלעמען, זענען דאך פארגעקומען אפטע פאקטען פון איבערגעהן צום יודענטום אין די מזרח-לענדער, אין קליין אזיען און בעזונדער אין רוים, — אין דער הויפט-שטאדט פון דעם לאנד, וואו די יודען זענען שוין דאן אויך אכזריות'דיג פערפאלגט און גערודפ'ט געווארען.

צופריעדענהייט און א געוויסען שטאלץ האט ארויסגערופען אין די יודישע קרייזען דאס איבערגעהן צום יודענטום פון דעם גריכישען אריסטאקראט עקילס. ער האט געשטאמט פון דער געגענד פאנטום, וואו ער האט געהאט גרויסע נחלאות און א מאסע שקלאפען, און זענדיג א מענש מיט טיעפע עטישע נייגונגען און א גרינדליכער פילאזאפישער בילדונג, האט ער פערלאזען דאס הײדענטום און זיך צוגעשלאסען צו די רייהען פון די הײדען-קריסטען; באלד האט ער אבער זיך אבגעזאגט פון קריסטענטום און איהם אויסגעפיטען אויף דער

לעהרע פון די יודישע חכמים. דעם יודענטום איז עקילס טריי געבליעבען זיין גאנצען לעבען, און ער האט אבגעהיט די שווערסטע פליכטען — ווי איינער פון די פרימסטע צווישען די יודען פון יענער צייט. ווען זיין פאטער א״ז געשטארבען, און די ברידער האבען איהם ארויסגעצאהלט זיין חלק ירושה פאר די געצענבילדער וואס זיי האבען גערירשה'נט, האט ער פון דעם געלד קיין הנאה נישט געוואלט האבען און האט עס אריינגעווארפען אין ים.

בעזונדער בעריהמט האט זיך עקילס געמאכט אין דער יודישער וועלט מיט זיין איבערזעצונג פון דער ביבעל, וועגען וועלכער מיר האבען גערעדט אין דעם פריהערדיגען קאפיטעל. אט די ארבייט האט איהם אריינגעבראכט אין דעם ענגען קרייז פון די גרויסע תנאים, און זיין ליעבע צו ר׳ גמליאל'ן איז געוועזען אזוי שטארק, אז ווען דער לעצטער איז געשטארבען, האט ער, צום צייכען פון טרויער, געלאזען פערברענען א מאסע טייערע כלים און קליידער.

אין דער וועלט-שטאדט רוים האט די ערשיינונג פון איבערגעהן צום יודענטום אנגענומען כמעט א מאסען-האפטען כאראקטער. רוימער פון די העכסטע געזעלשאפטליכע קרייזען, זענענדיג דורכגעדרונגען מיט דער ערהויבענקייט פונ'ם גאט פון ישראל, מיט דעם גייסט פון זיין מערקווירדיגער געשיכטע און מיט די עטיש-רעליגיעזע יסודות פון זיין לעהרע, — זענען געווארען אדער האלבע גרים און האבען אבגעהיט געצעהלטע יודישע מצוות, אדער זיי זענען אינגאנצען אריבער אין דער יודישער קהלה. דער שארפזינניגער רוימישער היסטאריקער טאציטוס קען זיך די ערשיינונג נישט ערקלערן, וואס די רוימער אין זיין צייט פעראכטען זייערע געטער, זאגען זיך אב פון זייער פאטערלאנד, פון זייערע עלטערן, קינדער און שוועסטער, נאר אום זיך צוצושליעסען צו די יודען; א ענליכע פערוואונדערונג האבען מיר שוין, אין א פריהערדיגען קאפיטעל, ציטירט פון דעם בעריהמטען סאטיריקער יובענאל, און ווי ס'איז אנצונעהמען האט עקסיסטירט אין רוים א גאנצער בעזונדער קרייז פון איבערצייגטע אנהענגער פון יודענטום, קאנצענטרירט ארום דעם בעריהמטען עפאפראדיטאס, דעם איבערגעגעבענעם פריינד פון יוסף בן מתתיהו אדער יאזעפוס פלאוויוס. פון די אלע פאקטען האט אבער קיין איינער נישט געמאכט אזא רושם אין רוים, ווי דער פאקט מיט דעם אלטען פעטער פון קייזער און געוועזענעם צווייטען קאנסול פלאוויוס קלעמענס, וועלכער האט ארויסגעוויע-

זען א בעזונדער הייסע ליבע צום יודענטום.

די ידיעה, אז א פערוואנדטער פון קייזער, א פעטער פון דעם רשע, וואס האט חרוב געמאכט דעם בית המקדש, איז געווארען א הייסער אנהענגער פון יודענטום, האט זיך דערטראגען ביז צו דעם קרייז פון די געזעץ־לעהרער אין פאלעסטינא און ארויסגערופען דארטין פאנטאסטישע האפנונגען. דאס איז געווען גראד אין דער צייט, ווען דאמיציאן האט דערהויבען צוויי זיהן פון דעם זעלבינגען קלעמענס און זיי געמאכט פאר צעזארען, וואס עס האט געהייסען, אז דער פאטער פון דעם קומענדיגען קייזער זאל זיין א הייסער אנהענגער פון יודען און יודענטום!

אונטער דער צייט האט זיך דער בלוטדורשטיגער דאמיציאן דערוואוסט פון דער עפידעמישער נייגונג צום יודענטום, וואס האט ארומגעחאפט די אריסטאקראטישע שיכטען פון דער רוימישער געזעלשאפט, און ער איז געווארען שרעקליך אויפגעקאכט אי געגען די דאזיגע פערראטערישע רוימער, אי געגען דער „אפיקורסישער" אומה בכלל. עס זענען נישט דערגאנגען צו אונז קיין גענויע קוועלען וועגען דאמיציאנ'ס טעטיגקייט אין זיינע לעצטע יאהרען; עס איז אבער בעקאנט, אז ער האט געלאזען אויספיהרען א מאסע טויט־שטראפען איבער הויכגעשטעלטע רוימער פאר זייערע נייגונגען צום יודענטום, און לויט איין נוסח האט זיך דער זעלבינגער קלעמענס אויך געפונען צווישען די דאזיגע קרבנות *).

צו יענער צייט געהערט, ווי ס'איז צו גלויבען, אויך דער שרעקליכער בעפעהל, אויסצוטויטען פאר איין מאל אלע יודען פון דער רוימישער אימפעריע, — דער בעפעהל, וואס צוליעב איהם זענען די פיהרער פון דער אומה געפאהרען קיין רוים זיך משתדל זיין און בעטען. די רעטונג פון דער גזירה איז געקומען אונערווארטעט, אהן דער הילף פון די שלוחים: די הויפישע פערשווערונג, אין וועלכער ס'איז אריינגעגאנגען אויך זיין פרוי, האט ענדליך בעפרייט דער רוימישער וועלט פון דער שרעקליכער חיה אין מענשענגעשטאלט.

*) דעם צווייען נוסח האט בען מיר שוין איבערגעגעבען אין א פריהערדיגען קאפיטעל. לויט איהם האט ער זיך אליין דאס לעבען גענומען, כדי אויף אזא אופן צו ראטעווען די יודען פון דער געפאהר, וואס זיי איז פארגעשטאנען.

דאמיציאנ'ס נאכפאלגער איז געוועזן דער עהרווירדיגער זקן נערווא. געראכט, קלוג און מענשענפריינדליך, האט איהם געפעהלט נאר די יוגענד אליין, כדי צו בעפעסטיגען זיינע נייע ארדנונגען און צוריק אויפשטעלן דעם בנין פון דער רוימישער מלוכה, וואס איז צו־שפליטערט און רואינירט געווארען פון דאמיציאנס גרויזאמע אכזריות'ען, און אין דער קורצער צייט, וואס ער איז געזעסען אויף דעם רוימישען טראן (פון סעפט. 96 ביז יאנ. 98), האט ער אויך בעוויזען א מאסע אויפצוטאן, ווי פאר דער אלגעמיינער ארדנונג אין לאנד, אזוי פאר די גערודפ'טע יודען און גרים. ער האט ארויסגעגעבען א געזעץ, לויט וועלכען דאס אריבערגעהן צום יודענטום האט זיך נישט גערעכענט פאר קיין אקט פון כפירה, און דערצו האט ער אין א גרויסער מאס פערלייכטערט אויף די צוואנג פון דעם שענדליכען יודענשטייער. לויט זיין פעראָרדנונג האבען אינגאנצען אויפגעהערט די אכזריות'דיגע העצעס געגען יענע יודען, וואס האבען זיך געוואלט אויסבעהאלטען פון דעם אבצאהל, און די בעדייטונג פון דער הנחה איז געוועזן אזוי גרוים פאר די יודען פון דער רוימישער אימפעריע, אז זיי האבען געלאזען אויס־גיעסען א ספעציעלע מטבע צום אנדענקען פון דעם דאזיגען קייזערלי־כען חסד. די מטבע האט געהאט אויף איין זייט דאס בילד פון קייזער, און אויף דער צווייטער זייט א פאלמע (סימבאל פון דער מלכות יהודה) מיט'ן אויפשריפט: Fisci Judaici Calumnia subtada (די אנקלאגען וועגען דעם יודענשטייער זענען אבגעשאפט).

ווי געזאגט, איז די הערשאפט פון דעם דאזיגען מענשליכען הערשער געוועזן גאנץ ווייניג דויערהאפט: ער איז געשטארבען און האט איבערגעלאזען פאר א יורש דעם שפאניער אולפיום טראיאנוס. מיט דער טראן־בעשטייגונג פון דעם לעצטען הויבען זיך צוריק אן די אלטע פיינדליכקייטען און רייבונגען צווישען די יודען און רוימער, און באלד זענען די ביידע פעלקער ווידער געשטאנען מיט וואפען אין די הענד איינס געגען דאס אנדערע.

דער מעכטיגער בעזיגער פון די דאקיער ביים דונאי, האט גע־חלומ'ט וועגען די לארבער־קרענץ פון אלעקסאנדער דעם גרויסען, און זיין בליק איז געפאלען אויף די לענדער פונ'ם ווייטען מזרח. איבער אלע וועלט־טיילען האבען געפלאטערט די אייזערנע פליגעל פון דעם רוימישען אדלער, נאר דארט, אין די טיפענישען פון אזיע, האבען זיך געפונען צוויי גרויסע, בליהענדע לענדער פרייע, זעלבסט־

שטענדיגע. דאס האט שטארק גערייצט די איינגעליעבע פון דעם קייזער מיט די גרויסע חלומות, און ער האט זיך פערנומען דורכאוים, זיי אוועקצולעגען פאר די פיס פון זיין טראן. ער האט זיך אוועקגעלאזען קיין מעסאפאטאמיע (בבל) און ארמעניע און איז צוגעקומען ביז דער הויפטשטאדט פון פארטיען; דער קאמפף איבער די דאזיגע פראווינצען איז איהם נישט שווער אנגעקומען, און ער האט געקיינט האפען, אז באלד וועט ער האבען אין זיין מאכט די ביידע טעריטאריעס צווישען פרת און חדקל און צווישען אינדוס און גאנגעס. דא איז אבער, גאר אונערווארטעט, אויסגעוואקסען א נייע קראפט, וואס האט צושטערט אלע פלענער פון דעם גרויסען הערשער.

די יודען, אנגעקומענע פון נאכ'ן חורבן, ווי אויך אלט-בעזעסע-נע, האבען דא געלעבט אין גרויסע מאסען און פערנומען אליין גאנצע פראווינצען, וואו זיי האבען געהאט איינענע פיהרער מיט גאנץ זעלבסשטענדיגע אינערליכע פערוואלטונגען. די דאזיגע יודען האבען זיך געפיהלט גאנץ גוט אונטער די פארטישע מלכים, און זעהענדיג איצט פאר זיך די געפאהר, ארונטערצופאלען אונ״ער דעם שרעקליכען יאך פון די צושטערער פון זייער פרייהייט, פאטערלאנד און בית המקדש, — האבען זיי בעשלאסען זיך צו נעהמען פאר'ן געוועהר. נציבין, וועלכע איז געווען אינגאנצען בעפעלקערט פון יודען, האט ארויסגעוויזען א שטארקען ווידערשטאנד און האט אבגעהאלטען די מעכטיגע רוימער א לאנגע צייט אויסער די טויערן פון שטאדט; מוטיג געקעמפפט געגען טראיאנ'ס מחנה האט אויך דאס פירשטענטום אדיא-בענע, וואס איז בעהערשט געווארען פון א יודישען קעניג (א אייניקעל פון מונבז המלך), און אויב טראיאנ'ען האט זיך איינגעגעבען צו דער-שטיקען דעם אויפשטאנד, האט דאס איהם אבער דאך נעהנטער צו דער פערווירקליכונג פון זיין חלום נישט צוגעפיהרט. אין דער צייט, ווען ער האט געהאלטען דעם קאמפף פאר געענדיגט און האט זיך אומגעקעהרט מיט זיין מחנה קיין אנטיוכיא (115), האבען די איינגענומענע פראווינ-צען צוריק אויפגעהויבען די פאהן פון אויפשטאנד, און אזוי האט זיך די מלחמה פערשלעפט אויף א לאנגע צייט.

די אויפרעגונג צווישען די יודען פון דער דיאספארא איבער טראיאנ'ס ארויסטרעטונגען איז דערווייל געוואקסען פון טאג און האט זיך אלץ מעהר און מעהר פערשפרייט. אויסער די פארטישע לענדער האבען זיך גרויסע יודישע מאסען געפונען אויך אין סיריען, קליין אזיע, מצרים

אין צפון אפריקא ; דאס זענען געווען אנטלאפענע פון דער גרויסער שחיטה אין יהודה, וועלכע האבען זיך קיים געראטעוועט אין די קהלות פון זייערע ברידער און געבראכט מיט זיך דעם פרישען וועהטאג איבער דער פערלוירענער היימאט און דעם גיפטיגען האס צו די בלוטיגע בעזיגער . אט די אויפגערייצטע שטימונג געגען די רוימער איז איבערגעגאנגען אויך צו די אלטבעזעסענע יודען פון די אלע קהלות, און אין פיעל ערטער האט די דאזיגע שטימונג געבראכט צו ערנסטע צוזאמענשטויסען צווישען די רוימער און יודען .

דער ערשטער אויסברוך פון דעם יודישען צארן אויסער די גרענעצען פון יהודה איז פארגעקומען אין אלעקסאנדריע , אין 73-טען יאהר , נאך דעם טרויעריגען עפילאג פון דער גרויסער מלחמה , ווען די אנטלאפענע פון דער לעצטער פעסטונג מסדה זענען אנגעקומען מאסען-וויז קיין מצרים און האבען איבערגעגעבען אלע איינצעלהייטען פון דעם שרעקליכען חורבן און פון דער אכזריות , מיט וועלכער די רוימער זענען זיך בעגאנגען מיט זייערע קרבנות . עס האט געשמעקט מיט א ווידערהאלונג פון די אלע שרעקליכע סצענעס אויף דעם עגיפטישען באדען ; ווי אומעטום , איז אבער די יודישע אריסטאקראטיע דא אויך געווען גענוג מיושב'דיג , נישט צו דערלאזען צו אזא שריט , און די געקומענע פאנאטישע זעלאטען זענען געצוואונגען געווען זיך צושפרייטען איבערן לאנד . דא זענען פיעל פון זיי אריינגעפאלען אין די הענד פון דער רוימישער אדמיניסטראציע , וועלכע האט זיי אנגעטאן די שרעקליכסטע יסורים און געצוואונגען , צו אנערקענען זיך פאר געטרייע אונטערטאנען פון דעם רוימישען קייזער . נישט אלע מאל אבער איז דאס די רוימער געלונגען : די פערעקשנ'טע זעלאטען זענען דא אויך נישט וויכער געווארען און האבען דעם שונא נישט געוואלט נאכגעבען .

אויף דעם יסוד פון די אלע פאקטען האט דער רוימישער פראקוראטאר אין אלעקסאנדריע זיך געאיילט , צו-וויסען צו געבען אין רוים וועגען דעם אויפשטאנד פון די יודען אין עגיפטען , און דאס האט דעם בייזען וועספאסיאנ'ען אריינגעבראכט אין אזא גרימצארן , אז ער האט בעפוילען , צו בעשטראפען די יודען אין עגיפטען מיט דער הארטער שטראף , וואס ער האט נאר געקענט פאר זיי צוטראכטען : פערמאכען דעם טעמפעל אין לעאנטאפאליס , וואס איז געשטאנען איבער צוויי הונדערט יאהר און האט געדינט פאר דעם צווייטען רעליגיעזען

צענטער — נאָך דעם בית המקדש אין ירושלים. דערבײַ זענען אַלע כלים פון דעם טעמפּעל קאָנפיסקירט געוואָרען פאַר דעם רוימישען אוצר המלוכה, און דער בנין אַלײן איז פערמאַכט און פערחתמ'עט געוואָרען.

דערמיט האָבען זיך אָבער די אונרוהען נאָך נישט געענדיגט. אין דער זעלביגער צײַט, ווען וועספּאַסיאַנ'ס משרתים זענען געווען פערנומען מיט די יודישע זעלאָטען אין עגיפּטען, האָט אין דער שכנות'דיגער קירענײַקע אויפגעפלאַקערט אַ נײַע בעוועגונג. דאָ האָט דער אָנגעקומענער קנאי יהונתן צונויפגענומען אַרום זיך ביז צווײַ טויזענד מאַן פון דער יודישער בעפעלקערונג אין שטאָדט, און האָט געפּרובט זיך אַנטקעגען שטעלן די רוימישע סאָלדאַטען. נאַטירליך האָט אויך דער אויפשטאַנד זיך געענדיגט נישט בעסער פון די פריהערדיגע; דער רוימישער פערוואַלטער פון דעם ליבישען ראַיאָן, קאַטולוס, האָט ענדליך דאָך צושלאָגען דעם הײַפעל יודישע פּאַטריאָטען; דערבײַ האָט ער דעם דערמאָנטען יהונתן געפאַנגען און אַוועקגעפיהרט קײן רוים, אַלס הויפּט-אָנפיהרער פון דער גאַנצער בעוועגונג. דער זעלביגער קאַטולוס האָט זאָגאַר געפּרובט אַרײַנציהען די אָנגעזעהענע יודען פון אַלעקסאַנדריע און רוים (צווישען די לעצטע אויך דעם בעריהמטען יאָזעפוס פלאַוויוס,) אַלס מיטשולדיגע אין דעם בונד. דער אויפטו האָט זיך איהם אָבער נישט אײַנגעגעבען: די אַלע בעשולדיגטע זענען בעפרײַט געוואָרען, און זײַן גאַנצען כעס האָט וועספּאַסיאַן אויסגעלאָזען צו דעם געפאַנגענעם יהונתן, וועלכען ער האָט פערורטײַלט צו שווערער לײַב-שטראָף און דערנאָך איהם געלאָזען פערברענען לעבעדיגערהײַד.

אַזוי האָט זיך געענדיגט דער זעלאָטישער שטורם, וואָס האָט אויפגעטרײַסעלט אַלע יודישע קהלות פון דער רוימישער אימפּעריע. די שטרײַטיגקײַטען און אויפשטאַנדען האָבען נאָכמעהר פונאַנדערגעבלאָזען די שנאה, וואָס האָט פון אײַביג-אָן געהערשט צווישען דער גריכיש-רוימישער בעפעלקערונג און זײַערע יודישע שכנים, און די לעצטע האָבען אָנגעהויבען מאַסען-ווײַז אויסצעוואַנדערן אין די פּאַרטישע לענדער, בעזונדער אין בבל. אומגליקליכסטען זענען געווען די יודען, וואָס האָבען אויסגעוואַנדערט קײן צפון-אַראַביען און זיך בעזעצט אין דער געגענד פון מעדינאַ; דאָ איז געלונגען, צו גרינדען דאָרטין אַ נײַעם זעלבסטשטענדיגען יודישען ישוב, וואָס האָט עקסיסטירט ביז'ן זיעבעטען יאָהרהונדערט. אין די ערשטע יאָהרען האָבען אָבער די יודען אין די פּאַרטישע לענדער זיך אויך גאַנץ גוט געפיהלט. אַ דאַנק

דער שוואַכקייט פון דער אָרטיגער אַדמיניסטראַציע, זענען דאָ די יודישע קהלות איינגאַנצען זעלבסטשטענדיג געווען אין זייערע אינערליכע אַנגעלעגענהייטען, און מיט דער צייט האָבען זיך געבילדעט ביי זיי גרויסע צענטערן פאַר דער יודישער געזעצלעהרע, וואָס האָבען געדיענט אַלס יסוד פאַר דער שפּעטערדיגער תלמוד'ישער אַקאַדעמיע.

געקרעפטיגט און אָבגעפרישט אונטער דער פּאַרטישער ממשלה, האָבען אָט די יודישע צענטערן אַלזאָ געמוזט טראָגען אין האַרצען אַ שטאַרקע שנאה צו זייערע אַמאָליגע רוימישע פערפאָלגער, און איצט, ווען די לעצטע האָבען זיי דאָ אויך געפונען און געוואָלט אַרויפלייגען זייער האַנד אויף דער יודישער פרייהייט, — האָט זיך דאָס גאַנצע יודענטום אַ טרייסעל געטאָן. די האָפנונג, וואָס די גייסטיגע פיהרער האָבען נישט אויפגעהערט צו פלאַנצען אין פאָלק, — די האָפנונג, אַז באַלד וועט דער בית המקדש צוריק אויפגעבויט ווערן — האָט גענעהרט דעם פרייהייטס-גייסט פון דער יוגענד און איהם שטענדיג וואַך געהאַלטען, און דערצו איז נאָך צוגעקומען די חוצפה'דיגע אַכזריות, מיט וועלכער די רוימישע סאָלדאַטען האָבען בעהאַנדעלט די איינגענומענע בעפעלקערונגען; דאָס האָט דעם יודישען צאָרן איינגאַנצען צופלאַקערט, און דער רעוואָלוציאָנערער שטורם האָט זיך, ווי אַן אוראַגאַן, דורכגעטראָגען דורך אַלע יודישע קהלות, ווי אין די פּאַרטישע אַזוי אויך אין די לענדער פון דער רוימישער אימפּעריע. „נידער מיט די רוימער!“ דאָס איז געוואָרען דער לאָזונג פון דער גאַנצער דיאַספּאָראַ, און באַלד זענען אויך פ י ה ר ע ר אויסגעוואַקסען, וואָס האָבען זיך אַוועקגעשטעלט בראש פון די אויפגערעגטע מאַסען, און אָבגעווענדעט דעם שטראָם פון זייער כעס און פערביטערונג אין איין בעשטימטער ריכטונג.

דעם ערשטען סיגנאַל צו דער בעוועגונג האָבען געגעבען די צוויי ברידער י ו ל י אַ נ ו ס און פּ אַ פּ אָ ס פון אַלעקסאַנדריע, וועלכע זענען אָנגערופען געוואָרען „דער שטאָלץ פון ישראל“. זיי האָבען אַרויסגערופען צום קאַמפּף די יודען פון דער פּראָווינץ קירענייקע, און פון דאַנען האָט זיך דער אויפשטאַנד פונאַנדערגעטראָגען איבער אַלע רוימישע געביעטען אין אַפריקא, וואו עס האָט זיך געפונען אַ קליינער טייל פון דעם רוימישען מיליטער. פון די קירענייאישע יודען גופא האָט זיך אויך אויסגעטיילט בעזונדער אַלס אָנפיהרער אַ געוויסער אַ נ ד ר ע אַ ס אָדער, לויט אַן אַנדער נוסח, ל ו ק ו אַ ס, און באַלד האָט דער אויסברוך אָנגענומען אַ ערנסטען שטורמישען כאַראַקטער. די יודען האָבען זיך

ארויסגעוואָרפען אויף דער שוואך-בעשיצטער רוימישער בעפעלקערונג
מיט א אונגעוועהנליכער פערביטערטקייט, און ווען מ'זאל אפילו אננעה-
מען, אז די שילדערונגען פון די רוימישע קוועלען וועגען די דאזיגע
געשעהענישען זענען שטארק איבערגעטריבען, בלייבט אבער אלץ
דער פאקט, אז די אויפגעקאָכטע יודישע מאסען האבען זיך אכזריות'-
דיג נוקם געוועזען אן זייערע פערפאָלגער און געצוואונגען די געפאנגענע
רוימער, זיך צו ראנגלען מיט ווילדע חיות.

געשטילט די צורייצטע נקמה-אינסטינקטען אינ'ם בלוט-שטראָם
פון דער קירענייאישער געצענדינערישער בעפעלקערונג *), — האבען
זיך די יודישע פאטריאָטען נאך נישט אבגעשטעלט: זיי האבען זיך
פערא‍ייניגט מיט זייערע ברידער אין עגיפטען. דאָ האבען זיי צושלאָגען
די מחנה פון דעם אלעקסאנדרינישען שטאטהאלטער לופוס, וואס איז
זיי ארויס אנטקעגען, און די גאנצע פראָווינץ איז ארייננעפאלען אין
זייערע הענד. דאס האט ארויסגערופען א פערביטערטען צאָרן ביי דער
געצענדינערישער בעפעלקערונג פון אלעקסאנדריע גופא און זי האט
מיט דער זעלביגער אכזריות אויסגעהרג'עט די יודישע איינוואוינער פון
שטאָדט; באלד זענען אבער אנגעקומען די יודישע זיגער פון קירעניי-
קע, און האבען זיך נוקם געוועזען פאר די אומגעקומענע ברידער. זיי
זענען בעפאלען אלעקסאנדריע און האבען זי אויף אזוי פיעל חרוב גע-
מאכט, אז די שטאָדט האט שפעטער געמוזט כמעט פון דאס-ניי אויפ-
געבויט ווערן. לופוס מיט זיינע רוימישע מחנות האט נישט געקענט
אבהאלטען דעם שטראָם פון די צעווילדעטע יודישע שאַרען, און די
אנגסט פון די גריכען און רוימער אין דער עגיפטישער הויפט-שטאָדט
איז געוועזען אזוי גרויס, אז מאסען פון זיי זענען אין דער פינסטער אנט-
לאָפען אויסערן שטאָדט, און יעדער מינדסטער גערויש האט אויף זיי
א טויט-ציטערניש אנגעוואָרפען. אויף דער אינזעל ציפערן (קפריסין),
וואו יודען האבען שוין געוואוינט א לאנגע צייט און געהאט א סך שוה-
לען, האט זיך געשטעלט בראש פון דעם אויפשטאנד א געוויסער
ארטעמיאָן, און אויך דאָ איז די אָרטיגע בעפעלקערונג אינגאנצען
הילפלאָז געוועזען געגען דעם ווילדען אויסברוך פון דער יודישער נקמה;

*) לויט די דערמאָנטע גוזמא'דיגע רוימישע קוועלען זענען אין יענע טעג
געפאלען פון יודישע הענד ביז 220,000 געצענדינער

די הויפטשטאדט סאלאמיס, איז צושטערט געווארען, און לויט א געוויסער איבערגעטריבענעם היסטארישען מקור, האבען די יודען אויסגעהרג'עט אויף דער אינזעל איבער 240,000 גריכען.

די ידיעות וועגען מאסען־שחיטות פון גריכען און רוימער דורך יודישע רעוואלוציאנערען האבען געצוואונגען טראיאנוס'ען אנצונעהמען ענערגישע מיטלען. פון בבל, וואו ער האט זיך דאן געפונען, האט ער אװעקגעשיקט א שטארקע מיליטערישע מאכט, אונטער דער אנפיהרונג פון מארטיוס טורבא מיט דעם אויפטראג, צו דערשטיקען די יודישע מרידה אין מצרים, קירעניײַקע און אויף דער אינזעל ציפערן. געגען די יודען פון די אזיאטישע פראווינצען האט טראיאן אװעקגעשיקט א צווייטע מחנה און האט זי איבערגעגעבען זײַן ליעבלינגס־געגעראל, דעם מאוריטאנישען פירשט לוזיוס קוויעטוס, וועלכען ער האט דערנאך בעשטימט פאר זײַן נאכפאלגער אויף דעם רוימישען טראן. דער יודישער אויפשטאנד האט אלזא ארומגענומען טראיאנ'ען פון פערשיעדענע זײַטען, און ווען עס װאלט זײַן מעהר אחדות, מעהר סיסטעם אין דעם דאזיגען ווילדען אויסברוך פונ'ם ביז אהער אונטערדריקטען פאלקס־צארן, וואלט אפשר דער מעכטיגער ריזען־קערפער פון דער רוימישער אימפעריע שוין דעמאלט (117 — 116) בעקומען יענעם הארטען שטויס, וואס ער האט בעקומען אין עטליכע הונדערט יאהר ארום פון די צפון־לענדישע בארבארען.

פון די אװעקגעשיקטע מחנות האט די ערשטע ענטוויקעלט א שטארקע און אויסגערעכענטע מלחמה־טעטיגקײַט. טורבא איז זעהר פארזיכטיג צוגעגאנגען צו די צענטערן פון דעם יודישען אויפשטאנד אין די פראווינצען, וואס זענען איהם איבערגעגעבען געווארען, און נאך א רײַהע בלוטיגע צוזאמענשטויסען איז עס די רוימער געלונגען צו ווערן די בעלי בתים פון דער לאגע, א דאנק זײַער גרעסערער צאהל קריעגס־געלערנטע סאלדאטען און בעזונדער א דאנק דעם, וואס זיי האבען ארויסגעשטעלט גאנצע מחנות רײַטער־סאלדאטען געגען די שלעכט בעוואפענטע יודישע מאסען. די יודישע קעמפפער זענען איצט אלזא ארײַנגעפאלען צו זײַערע פריהערדיגע קרבנות אין די הענד, און די לעצטע האבען זיך אן זיי ביטער נוקם געווען. די רוימישע לעגיאנען האבען ארומגערינגעלט די יודישע געפאנגענע און מיט די שפיזען זיי דורכגעשט[illegible] ד־ ביי האבען זיי די פרויען געשענדעט און געטויט אויף דעם גרויזאמס[illegible] אופן. טורבא האט געלאזען חרוב מאכען אויך

די אורא̇לטע אלעקסאנדריניש גרויסע שוהל, וואס איז געווען א וואונ-דער-ווערק פון דער עגיפטיש-גריכישער ארכיטעקטור. דער זאל פון שוהל איז געווען אזוי גרויס, אז אין די ווייטערע ווינקלען האט מען נישט געהערט דעם חזן׳ס שטימע, און ביי יעדעם מאל, ווען דער עולם האט געדארפט ענטפערן „אמן״, האט מען געמוזט געבען דערצו א בעזונדער סיגנאל (אויפהויבען א פאהן); די דאזיגע שוהל איז די גאנצע צייט געשטאנען, ווי א דארן אין די אויגען פון די געצענדיענער, און האט שוין געהאט א סך קלעפ איבערגעטראגען; מיט דעם לעצטען פאגראם איז זי אבער אינגאנצען צושטערט געווארען, און צוזאמען מיט איהר איז אונטערגעגאנגען אויך דער גלאנץ פון דער יודישער קהלה אין אלעקסאנדריע.

געענדיגט זיין ארבייט אין מצרים, האט טורבא אריבערגעפיהרט זיין מחנה אויף דער אינזעל ציפערן, וואו ער האט די יודישע איינוואוי-נער אינגאנצען פערטיליגט. און די ארטיגע בעפעלקערונג האט זיך נאך דערמיט נישט געשטילט; איהר שנאה צו די יודען איז געווען אזוי שטארק, אז זי האט געשאפען א געזעץ, לויט וועלכען קיין איינציגער פון דעם יודישען שטאם טאר קיינמאל נישט בעטרעטען די ערד פון דער אינזעל, אפילו אין דעם פאל פון א שיפס-ברוך.

מיט נישט קיין קלענערן ערפאלג און מיט נישט ווייניגער אכ-זריות האט געפיהרט דעם קאמפף געגען די יודען פון בבל און ארמענ-יען דער צווייטער „בערוהיגער״, קוויעטוס. הייזער, גאסען, וועגען און שטעגען זענען בעדעקט געווארען מיט טויטע יודישע קערפער׳ס, און אלס בעלוינונג פאר דער דאזיגער טעטיגקייט, האט איהם טראיאן בע-שטימט פאר א שטאטהאלטער איבער גאנץ פאלעסטינא מיט בעזונדערע ברייטע פאלמאכטען. אזוי ווי דער אלגעמיינער פאלקס-שטורם האט פערחאפט אויך די יודען פון פאלעסטינא, האט קוויעטוס גלייך געפונען א גינסטיגען באדען פאר זיין אכזריות׳דיגער „בערוהיגונג״. טויזענדער יודישע קרבנות האבען ווידער אנגעפילט די שטעדט פון יהודה, און דער טרויער איבער די געפאלענע איז געווען אזוי גרויס, אז דאס סנהדרין האט בעשטימט א נייעם טרויער-צייכען צום אנדענקען פון דעם גרויסען פאלקס-אונגליק — די כלות אין דעם טאג פון דער חתונה זאלען נישט טראגען די געוועהנליכע בלומען-קרענץ.

נאך די אלע נצחונות איבער די יודישע מורדים האט טראיאן אליין געמוזט פון דעסטוועגען פערלאזען די איינגענומענע פאזיציעס אויף

דעם פּאַרטישען באָדען, און דערבײַ האָט ער זיך אויך געמוזט אָבזאָגען פון זײַן גאַנצען פּלאַן, צו פערוואַנדלען דאָס פּאַרטישע לאַנד אין אַ רוימישער פּראָווינץ ; דאָס איז פאַר דעם שטאָלצען טרוימער געוועזן אַ צו־שטאַרקער קלאַפּ און זײַן געזונד איז דערפון שטאַרק רואינירט געוואָרען. אין אַ קראַנקען צושטאַנד האָט מען איהם געבראַכט קײן אַנטיוכיאַ, און פון דאָרטין האָט מען איהם צוגעפיהרט ביז ציליציע, וואו ער איז געשטאָרבען (117).

טראַיאַנ'ס הערשאַפט איז געוועזן אַ בלוטיגע עפּאָכע אין דער יודישער געשיכטע. צום בעדויערן, זענען צו אונז נישט דערגאַנגען קײן גענויע היסטאָרישע קוועלן וועגען אַלץ, וואָס איז פאָרגעקומען אין יענער וויכטיגער צײַט, און מיר מוזען זיך בענוגנען מיט די פערנעבעלטע לעגענדעס, אין וועלכע ס'איז גאַנץ שווער אויסצוגעפינען דעם פאַקטישען קערן. אײַן תלמוד'ישע לעגענדע דערצעהלט: טראַיאַנ'ס ווײַב האָט געבוירען אַ קינד תשעה באָב בײַנאַכט, ווען אַלע יודען זענען געזעסען אויף דר'ערד און האָבען געקלאָגט אויף דעם חורבן פון בית המקדש, געשטאָרבען, ווידער, איז דאָס קינד אום חנוכה, ווען אַלע יודישע הײַזער זענען געוועזן פײַערליך אילומינירט צום אָנדענקען פון די מכבי'שע נצחונות. און מוסרים האָבען זיך געפונען, וואָס האָבען דערטראָגען דער קײזערין, אַז יודען האָבען געטרויערט, ווען דער יורש־עצר איז געבוירען געוואָרען, און געפראַוועט אַ יום־טוב — ווען ער איז געשטאָרבען, האָט דאָס דער קײזערין אַרײַנגעבראַכט אין גרויס גרימצאָרן און זי האָט אַװעקגעשריבען צו איהר מאַן, דעם קײזער: אײדער דו געהסט בערוהיגען די באַרבאַרען, בערוהיג בעסער די יודען, וואָס האָבען אָן דיר מורד געוועזן. און טראַיאַן האָט איהר געפאָלגט: ער האָט זיך אַרויפגעזעצט אויף אַ שיף, און אַ שטאַרקער ווינט האָט איהם געבראַכט קײן יהודה בלויז אין פינף טאָג, אַנשטאָט דעם, וואָס געוועהנליך האָט דאָס געמוזט דויערן פיעל לענגער. אַרויפגעטרעטען אויף דער יודישער ערד, האָט טראַיאַנוס־קיסר געטראָפען די חכמים, ווי זײ האָבען געדרשה'נט דעם פּסוק: „גאָט וועט אויף דיר אָנשיקען אַ ווײַטען פאָלק פון עק וועלט, וואָס וועט קומען צופליהען מיט דער געשווינדקײַט פון אַ אָדלער". האָט ער צו זײ געזאָגט: „איך בין דער אָדלער! איך האָב געדאַרפט פאָהרען צעהן טאָג און בין אײַנגעפאָהרען אין פינף!" — און אַרומרינגלענדיג די יודען מיט זײַנע לעגיאָנען האָט ער זײ געלאָזען אויסהרג'נען ; דערנאָך האָט דער קיסר זיך געווענדט צו די

יודישע פרויען און געזאגט צו זיי: „גיט זיך אונטער מיינע לעגיאנען. ווען ניט — וועל איך טאן מיט אייך דאס זעלבע, וואס מיט אייערע מענער"; אויף דעם האבען איהם די פרויען געענטפערט: „טו מיט די קלענערע דאס, וואס דו האסט געטאן מיט די גרעסערע". דאן האבען די רוימישע סאלדאטען זיי אלעמען אויסגעהרג'עט און דאס בלוט פון די פרויען האט זיך צוזאמענגעגאסען מיט'ן בלוט פון די מענער: עס איז געווארען איין גרויסער בלוט-שטראם, וואס האט זיך געצויגען אזש ביז דער אינזעל ציפערן.

די העלדען פון דער לעגענדע, די קייזערין פלאטינא, האט ווירקליך געשפיעלט א בעדייטענדע ראליע אין דעם רוימישען הויף-לע-בען פון איהר צייט, און נאר א דאנק איהר איז ניט דערפילט געווא-רען טראיאנ'ס לעצטער ווילען, אז קוויעטוס זאל זיין דער יורש פון דעם רוימישען טראן. זי האט געגעבען צו וויסען דער ארמעע, אז איהר מאן האט בעשטימט אלס זוהן און טראן-יורש זיין פערוואנדטען עליוס האדריאן, און דער לעצטער איז גלייך געקרוינט געווארען פאר א הערשער פון דער רוימישער אימפעריע.

פיערטעס קאַפּיטעל.

די בלוטיגע מלחמה אין יהודה.

(117—140.)

אַרויפטרעטענדיג אויף דעם רוימישען הערשער־שטוהל האָט האַדריאַן געפונען פאַר זיך אַ ריזיגע פעלקער אין אַ רעוואָלוציאָנערען צושטאַנד און עטליכע פראָווינצען, וואָס האָבען זיך אויך געקליבען אָראָבצוּוואַרפען פון זיך די קייטען פון דער רוימישער איבערהערשאַפט. די דאָזיגע שטימונג האָט זיך בעזונדער שטאַרק פונאַנדערגעפלאַקערט נאָכ׳ן טויט פון דעם אייזערנעם טראַיאַנוס־קיסר, און באַלד זענען אַלע מזרח־ און מערב־לענדער געווען אַרומגענומען פון אַ שטאַרקען רעוואָלוציאָנערען פלאַם, וואָס האָט געקענט ווערן שטאַרק געפעהרליך פאַר דער גאַנצקייט פון דער מעכטיגער רוימישער אימפעריע; און אָט דער צושטאַנד האָט אַרויפגעוואָרפען אַ שרעק אויף דעם נישט זעהר קריגערישען נייעם הערשער: ער האָט אָנגעהויבען צו געהן אויף פשרות, נאָכצוגעבען. זיין ערשטער שריט אויף דעם וועג איז געווען דאָס, וואָס ער האָט זיך אינגאַנצען אָבגעזאָגט פון יעטוועדער פרעטענזיע אויף די פּאַרטישע לענדער און זיי איבערגעלאָזען די פריהערדיגע מושלים; דאַן זענען געקומען די איבריגע רעוואָלוציאָנערע פעלקער, וועלכע ער האָט אויך בעהאַנדעלט מיט דער זעלביגער נאָכגיעביגקייט, און ענדליך די אויפגערעגטע יודען פון דער רוימישער אימפעריע, וואָס האַדריאַן האָט זיך אַרויסגעוויזען זעהר פריינדליך צו זיי. ער האָט בעזייטיגט פון זיין אמט אין פּאַלעס־

טינא דעם אכזריות'דיגען קוויעטוס, און חאטש ער האט געהאט דערביי נאר אנ'אנדער כונה, — די כונה, פטור צו ווערן פון א געפעהרליכען פרעטענדענט אויף דעם רוימישען טראן—האבען די יודען דאך געזעהען אין דעם אקט א חסד פון קייזער און האבען דאס אפילו בעטראכט פאר א ישועה פון הימעל. קוויעטוס האט גראד געהאט בעקומען דאן אין זיינע הענד אלס געפאנגענע די צוויי בעריהמטע יודישע פיהרער, יוליא-נוס און פאפאס, וועלכע ער האט זיך געקליבען צו טויטען, און נאר האדריאנ'ס בעפעהל האט זיי מציל געווען פון דער אכזריות'דיגער שטראף. „ווען אייער גאט איז אזוי שטארק, — האט זיך דער מעלטי-גער קוויעטוס, ווי די לעגענדע דערצעהלט, געווענדט צו די געפאנגע-נע — טא זאל ער אייך מציל זיין פון מיינע הענד". אויף דעם האבען די פעראורטיילטע געענטפערט: „דו ביזט גארנישט ווערט, אז גאט זאל צוליעב דיר ווייזען א נס, דען דו ביזט נישט קיין זעלבסטהערשער, נאר א אונטערטאן פון א העכערער מאכט"; און אין דעם אויגענבליק, ווען די געפאנגענע זענען געפיהרט געווארען צו דעם מערטירער-טויט, איז אנגעקומען דער שליח מיט דעם בעפעהל, וואס האט אראבגעזעצט דעם בלוטיגען שופט פון זיין ריכטער-שטוהל און אבגעשאפט זיינע משפטים. דער טאג פון דער דאזיגער ישועה איז געפייערט געווארען, ווי א נאצי-יאנאלער געדענק-טאג, אונטער דעם נאמען יום טרינוס (12 אדר) *).

אט די אלע נאכגיעביגקייטען פון דעם נייעם הערשער האבען ארויסגערופען צווישען די יודישע מאסען פון דער דיאספארא פערשיע-דענע פאנטאסטישע האפנונגען. אזוי ווי אלע יודישע אויפשטאנדען געגען די רוימער האבען געצויגען זייער יניקה נאר פון דער פערביטערטער טיעפער שנאה, וואס די יודען האבען געטראגען אין הארצען צו די צושטערער פון בית המקדש, איז די צוריק-אויפבויאונג פון דעם זעלבען געווארען דער איינציגער וועג אויף צו דערהאלטען די פריעדליכע שטי-מונג צווישען דער יודישער בעפעלקערונג, און ווען די פיהרער פון יו-דענטום האבען דאס ערקלערט האדריאנ'ען, האט ער אויסגעדריקט זיין בערייטקייט צו פערווירקליכען דעם פארשלאג. זיין שרעק פאר פערווי-קעלטע מלחמות, וואס האבען געקענט ארויסשטעלן גרעסערע קריעגס-

*) די פאלקס-מסורה האט צוזאמענגעבונדען די געשעהענישען פון טראיאנוס'עס פערטרעטער, קוויעטוס, ג[illegible]'ן נאמען פון טראיאנוס'ען אליין.

העלדען פון איהם, און דערצו זיין שוואכקייט, אויפצושטעלן צוריק די חורבות פון בעריהמטע אלטע שטעדט, האבען זיך דא פעראייניגט, צו בעפריעדיגען דעם הארציגסטען יודישען פערלאנג. כדי צו צוטרעטען צו דער רעסטאוראציע פון בית המקדש האט מען געמוזט פריהער די גאנצע שטאדט לעבעדיג מאכען, און באלד זענען הונדערטער ארבייטער אוועקגעשטעלט געווארען (אונטער דער אויפזיכט פון דעם בעריהמטען עקילס) ארום די חורבות פון דער פערוויסטער הויפטשטאדט.

די קאסטען פון דער דאזיגער בענייאונג זענען געזאמעלט געווארען פון פאלק, און בראש פון אט דער זאמלונגס-טעטיגקייט זענען אוועקגעשטעלט געווארען די זעלביגע צוויי פיהרער, וועלכע זענען א דאנק האדריאנ'ס בעפעהל נצול געווארען פון טויט. זיי האבען ארגאניזירט עטליכע צענטערן פאר דער געלד-זאמלונג, און עס האט זיך אנגעהויבען א לעבהאפטע בעוועגונג צווישען אלע יודען פון דער דיאספארא; פון אלע זייטען האבען זיך געטראגען גרויסע סומען געלד, די בעגייסטערונג פון די יודישע מאסען איבער דער האפנונג, וויעדער צו האבען א הייליגען מיטעלפונקט, איז געוואקסען פון טאג, און די פליעגלען פון דער יודישער פאנטאזיע האבען זיך שטארק פונאנדערגעשפיעלט; א געוויסער יודיש-גריכישער דיכטער האט פעראייביגט די פרעהליכע שטימונג, וואס האט געהערשט דעמאלט צווישען יודען, אין שענע גריכישע פערזען. ווי זיינע פארגענגער מיט'ן מויל פון דער סיביליע, אזוי רעדט דער דיכטער אויך פון דער גאהנטער משיח-צייט, פון דעם גרויסען נצחון, וואס דאס יודענטום וועט אבהאלטען איבערן הייידענטום, און וועגען די אלע גליקען, וואס הויבען זיך אן מיט דער הערשאפט פון דעם „בלאנדלאקיגען גוטהערציגען קייזער".

אויף וויפיעל אבער די יודען האבען זיך געפיהלט גליקליך פון דער גרויסער האפנונג, וויעדער צו האבען זייער צענטר, זייער הייליגטום, אויף אזוי פיעל זענען די קריסטען נישט צופריעדען געוועזען פון האדריאנ'ס אויפטו. זיי האבען די גאנצע צייט כסדר געפלאנצט אין זייערע צוהערער דעם געדאנק, אז ישו, אלס געטליכער משיח, האט בעפרייט דער וועלט פון קרבנות און דעריבער מאקי איז דער בית המקדש חרוב געווארען, און דא האט גאר געהאלטען דערביי, אז דער בית המקדש זאל צוריק אויפגעשטעלט ווערן! אזא פאקט האט געקענט צו-נישט מאכען אלע זייערע סברות און פשט'לעך, און דער בעריהמטער אלעקסאנדריניש ער אפאסטאל בארנאבאס געפינט פאר נויטיג צו פערהאפען

די געפאהר און זי פאראוים אויסצוטייטשען. ער שרייבט צו זיינע חברים: „די יעניגע, וועלכע האבען דעם בית המקדש צושטערט, וועלען איהם צוריק אויפבויען! דאס וועט געשעהען. דורך זייערע מלחמות איז ער פון די שונאים צושטערט געווארען, איצט וועלען זיי און די דינער פון זייערע שונאים איהם צוריק אויפבויען, אבער נאר צוליעב דעם, כדי די הייליגע שטאדט, דער בית המקדש און דאס פאלק ישראל זאלען ווידער איבערגעגעבען ווערן (צו די פיינד)“.

צוזאמען מיט די קריסטען האבען די אלטע יודישע שונאים, די שומרונים, אויך קרום געקוקט אויף דער ווידער־אויפבויאונג פון דער יודישער הויפטשטאדט. זיי האבען, ווי זייערע עלטער־זיידעס אמאל, אין דער צייט פון כרש מלך פרס, געמסר׳ט די יודען פאר דער צענטראלער רעגירונג און איהר געגעבען צו פערשטעהן, אז די אויפגעבויטע הויפטשטאדט מיט׳ן בית המקדש וועט אויפמונטערן דעם יודישען פאלק און איהם טרייבען צו נייע אויפשטאנדען און איבערקעהרענישען. און די מסירות האבען געווירקט: אין דער צייט, ווען דער רוימישער פערטרעטער אין פאלעסטינא האט צוגעזאגט די יודען אלע גליקען און פרייהייטען, האט האדריאן אליין שוין אנגעהויבען צוריקצוציהען זיין אמאליגע הבטחה. אין אנהויב האט ער פון דעסטוועגען מורא געהאט, אפען צוריקצונעהמען זיין ווארט, און ער האט אנגעהויבען אבצוציהען די ארבייט מיט פערשידענע תרוצים און הינטערשפיצלעך (ער האט, למשל, געפאדערט, אז דער בית המקדש זאל אויפגעשטעלט ווערן נישט אויף דעם פריהערדיגען פלאץ); ביסליכווייז האט ער אבער אינגאנצען אראבגעווארפען די מאסקע און דא איז קלאר געווארען זיין אמת׳ע כונה: ער האט ווירקליך בעשלאסען, צוריק אויפצושטעלען די פערוויסטע ירושלים, אבער נישט אלס יודישע הויפטשטאדט, נאר אלס געצענדיענערישער צענטר פאר די מזרח־לענדער מיט א גרויסען יופיטער־טעמפעל.

די קלאנגען וועגען דער דאזיגער שרעקליכער ענדערונג האבען ארויסגערופען א שטארקע אויפרודערונג אין דער יודישער וועלט. עס האט געהייסען, אז דער רוימישער הערשער האט חוזק געמאכט פון דער יודישער אומה און זי אבגענארט, און דאס האט נישט געקענט פערבלייבען אהן א שארפען פראטעסט. זאל יעדער יוד מיט זיין לעבען אבצאהלען דעם שונא פאר דער גרויסער נאציאנאלער בעליידיגונג — דאס איז איצט געוועזען די שטימונג פון דער אויפגערעגטער

יודישער יוגענד, און דער שאטען פון דעם קומענדיגען בלוטיגען אויפשטאנד האט שוין געשוועבט איבער די יודישע בערגער און טאלען. די מיושב'דיגע זקנים האבען אבער אויך נישט געשוויגען; זיי האבען רוהיגער און ניכטערער געקוקט אויף דער לאגע און האבען פארגעזעהען די אלע שרעקליכע פאלגען, צו וועלכע עס קען פיהרען א פאלקס-אויפשטאנד געגען רוים. בראש פון דער דאזיגער פארטיי איז געשטאנען דער בעריהמטער ר' יהושע בן חנניה, וועלכער האט נאך ר' גמליאל'ס טויט געשפיעלט די הויפט-ראליע אין דער טעטיגקייט פון סנהדרין, און ווען די אויפגעקאכטע פאלקס-מאסען האבען זיך פערזאמעלט אינ'ם עמק יזרעאל, גרייט זיך ארויפצוווארפען, ווי צורייצטע חיות, אויף די פערדרעטערישע רוימער, איז ר' יהושע אוועק אהין און האט זיך געווענדט צו די פערזאמעלטע מיט בערוהיגענדע רייד. ר' יהושע האט גערעדט צום פאלק אין יענער פארם, וועלכע איז אמבעסטען צוגעפאסט, צו שטילען דעם גלות פון א אויפגערייצטער מאסע: ער האט אין א שענעם משל געשילדערט דעם ביטערען צושטאנד פון דער יודישער לאגע, ווי זי איז אין דער ווירקליכקייט. „א לייב האט אויפגע-געסען זיין פערצוקונג און א ביין איז איהם געבליבען שטעקען אין האלז; האט דאס איהם שטארק וועה געטאן, און ער האט צוגעזאגט א גרויסע בעלוינונג יענעם פון די חיות, וואס וועט איהם דעם ביין פון האלז ארויסציהען. איז געקומען דער בושעל האט ארייגעשטעקט זיין לאנגען שנאבעל ביים לייב אין האלז און האט דעם ביין ארויסגעצויגען; און ווען ער האט געפרובט דערנאך בעטען זיין בעלוינונג, האט דער לייב זיך אבגערופען: דאנק גאט, וואס דו האסט דיין קאפ ארויסגעצויגען פונ'ם לייב'ס האלז. אזוי זענען מיר אויך:— האט ר' יהושע גענעדיגט זיין משל — מיר דארפען צופריעדען זיין, וואס מיר זענען ארויס גאנצערהייד פון די הענד פון דער דאזיגער אומה".

ר' יהושע'ס מוסר האט געווירקט פאר דעם אויגענבליק און די יודישע מאסען האבען זיך דערווייל אבגעהאלטען פון אקטיווע ארויסטרעטונגען; די שנאה צו דעם רוימישען הערשער האט אבער דאך נישט אויפגעהערט צו גליהען ביי זיי אין די הערצער. כאראקטעריסטיש ביי דעם פאקט איז דאס, וואס האדריאנ'ען אליין האבען יודען נארנישט נעגעבען צו פיהלען דערווייל די ענדערונג, וואס איז פארגעקומען אין זייער בעציהונג צו איהם. אויף זיינע רייזעס איבער קליין-אזיע און סיריען האט ער בעזוכט אויך יהודה, און די בעפעלקערונג

האט איהם אויפגענומען מיט אזא גראנדיעזער פייערליכקייט, אז דער סענאט האט געפונען פאר נויטיג צו פערדאָמען די ראזיגע רייזע אי- בער יהודה דורך א ספעציעלער מטבע. דא איז אויף איין זייט גע- שטאנען אויסגעמאָלט דער קייזער אנטקעגען א פרויען-געשטאלט (מלכות יהודה) נעבען א מזבח, אויף וועלכען ביידע האבען זיך געקליעבען מקריב צו זיין א קרבן. דערביי זענען געשטאנען דריי קינדער (די דריי פאלעסטינישע פראווינצען) און האבען דערלאנגט דעם קייזער פאלמען-צווייגען צום צייכען פון שלום.

באלד האט זיך אבער אנגעהויבען ארויסצעווייזען די אמת'ע בע- ציהונג פון די ברייטע פאלקס-מאסען צו די רוימער און זייער הער- שער. דער לעצטער האט זיך אלץ מעהר און מעהר צוזאמענגעלעבט מיט דעם געדאנק, צו מאכען ירושלים פאר א צענטר פון גאנצע היידניש- דיי אין גאנצען מזרח, און דאס האט כסדר פערשטארקט און פונאנ- דערגעבלאזען די פערביטערונג פון די יודישע מאסען, וועלכע האבען געזעהען אין האדריאנ'ס שריט די פאלשטענדיגע פערניכטונג פון דעם יודישען נאציאנאלען לעבען.

עס האבען זיך אנגעהויבען אין יהודה אינטענסיווע פארברייי- טונגען צו דער נאהענטער מלחמה. די יודישע שמידעריין, וואס האבען געגאסען כלי-זיין פאר'ן רוימישען חיל, זענען אויפמערקזאם גע- ווארען אויף דעם, אז אין ניכען וועלן זייערע אויסארבייטונגען פערנוצט ווערן אין קאמפף מיט די פערטהיידיגער פון דעם יודישען כבוד, און דאס געוועהר איז פון איצט אן געארבייט געווארען אזוי, אז עס זאל נישט שעדליך זיין. די מערות אין די בערג פון יהודה האבען געדינט די פערשוואוירענע מחנות אלס בעהעלטעניש פאר די געזאמעלטע קריעגס-מכשירים און אויך אלס גינסטיגע פאזיציעס צו בעפאלען דעם שונא פון הינטען; דערביי האט דער בעריהמטער ר' עקיבא אויך ענט- וויקעלט א ענערגישע קאנספיראטיווע טעטיגקייט מיט דעם צוועק, אויפ- צוהויבען די שטימונג פון פאלק. דער ראזיגער פלאמענדער גייסט, וואס איז נאך ר' יהושע'ס טויט אנערקענט געווארען פאר דעם ראש פון סנהדרין, האט פעסט געגלויבט אין דעם ערפאלג פון דער איצטי- גער פאטריאטישער בעוועגונג און איז איבערצייגט געווען, אז דאס איז דער לעצטער קריזיס, נאך וועלכען עס וועלן זיך אנהויבען די ליכטיגע צייטען פאר דער דערשלאגענער יהודה. ער האט דעריבער געמאכט איצט א רייזע איבער אלע יודישע קהלות אין קליין אזיע, בבל און

פאלעסטינא און אומעטום געוועקט, געמונטערט און גערופען צום קאמפף מיט רוים פאר דער בעפרייאונג פון פאטערלאנד.

אזוי זיינען סיסטעמאטיש בעזארגט געווארען אלע נויטיגע הכנות צום אויפשטאנד. די ארבייט איז צוגעגאנגען אזוי פלאנמעסיג און געשיקט, אז אין דעם משך פון דער גאנצער צייט האט די רוימישע אדמיניסטראציע קיין זאך נישט בעמערקט, און זי האט זיך געכאפט ערשט דאן, ווען אלץ איז שוין גרייט געווען און דער אויפשטאנד האט זיך שוין פונאנדערגעפלאקערט. געוועהר, קאמוניקאציאנס-מיטלען, סאלדאטען — אלץ איז געווען גענוג און אין א גלענצענדער ארדנונג און ווי פון זיך אליין איז אויסגעוואקסען א מעכטיגער קריגס-פיהרער, וועלכער האט מיט זיין פערזאן נאכמעהר פערשטארקט די פאטריאטישע בעגייסטערונג און דעם קריגערישען מוט פון די יודישע מחנות. דאס איז געווען א געוויסער ב ר - כ ו ז י ב א (פון דער שטאדט כוזיב), א מענש מיט א אונגעוועהנליכען מוט, וועלכער האט דער אבגעשוואכטער רוים פון דער דעמאלדיגער צייט פערשאפט נישט ווייניגער צרות, ווי דער בעריהמטער ה א נ י ב א ל אין די אמאליגע צייטען. פון בר כוזיבא'ס אבשטאמונג און יוגענד איז קיין שפור נישט איבערגעבליבען אין דער יודישער פאלקס-לעגענדע. ווי יעדער רעוואלוציאנס-העלד, איז ער אויך פלוצלונג אויסגעוואקסען פ ו ן פאלק און האט זיך גלייך אוועקגעשטעלט א י ב ע ר איהם, ווי דער איינציגער מיטעלפונקט פון דער גאנצער בעוועגונג, ווי די צענטראלע פערזאן פון דעם גאנצען מענשענשטראם, צו וועלכער אלע מוזען זיך צוהערען. זיין ווירקונג איז געווען שטארק און בעצויבערנד נישט בלויז אויף די ברייטע מאסען, נאר אויך אויף די גרויסע געצעהלטע גייסטער פון דער אומה, און פון די האט זיך בעזונדער אויסגעצייכענט ר' ע ק י ב א. ווען ער האט דאס ערשטע מאל דערזעהען דעם העלדישען פיהרער, האט ער מיט התפעלות אויסגערופען: „דאס איז דער מלך המשיח!" און געלייענט אויף איהם דעם פסוק: דרך כוכב מיעקב (ס'איז אויפגעגאנגען א שטערן פון יעקב); פון דאן אן האט איהם דאס פאלק אנגעהויבען רופען ב ר כ ו כ ב א (דער זוהן פון די שטערן) און אונטער דעם שטאלצען נאמען איז זיין אנדענקען פערבליבען אויך אין דער געשיכטע. — בכלל האט ר' עקיבא'ס בעגייסטערונג א סך געווירקט, אויפצוהויבען פון איין זייט די שטימונג פון פאלק בנוגע צו דעם ערפאלג פון דער רעוואלוציאנערער בעוועגונג, און פון דער צווייטער זייט — צו פערגרעסערן ביי בר-כוכבא'ן אליין די

מיינונג וועגען זיך, וועגען זיין אַלמעכטיגקייט. ר׳ עקיבא האָט געגלויבט, אַז נאָך דעם איצטיגען אויפשטאַנד וועלען זיך אָנהויבען די צוגעזאָגטע משיח׳ס צייטען, און ער האָט אויסגעטייטשט אויף זיין צייט חגי׳ס נבואה: „נאָך אַ ווייל, און איך וועל הימעל און ערד מאַכען ציטערן, אומוואַרפען דעם טראָן פון די מלוכות און פערטיליגען די מאַכט פון די געצענדינער“. עס האָבען זיך, אמת, געפונען אויך מעהר מיושבדיגע צווישען די גייסטיגע פיהרער פון דער אומה, וועלכע האָבען געקוקט אויף ר׳ עקיבא׳ס ענטוזיאַזם, ווי אויף אַ פאַלשער אילוזיע, ווי אויף אַ גייסטיגער פערבלענדעניש, און איינער האָט אפילו אָפען און ענטשלאָסען געזאָגט צו איהם: „עקיבא! גראָז וועט אַרויסוואַקסען פון דיינע באַקען און דער בן-דוד (משיח) וועט נאָך אַלץ ניט זיין!“ ר׳ עקיבא׳ס איינפלוס אויפן פאָלק איז אָבער פיעל שטאַרקער געוועזען, און קוים האָט ער געקוקט אויף בר-כוכבא׳ן, ווי אויף אַ שליח פון גאָט, וואָס האָט אויסצופילען אַ גרויסע שליחות און דערנעהנטערן די נאַציאָנאַלע גאולה, האָט זיך דאָס גאַנצע פאָלק אויך בעצויגען צו איהם מעהר, ווי צו אַ געוועהנליכען וועלטליכען פיהרער. די גאַנצע בעוועגונג האָט בעקומען אַ געוויסע רעליגיעזע שאַטירונג און פון אַלע לענדער זענען גרויסע מחנות יודישע קעמפפער געקומען צו דעם פערעהרטען מלך המשיח און זיך אוועקגעשטעלט אונטער זיין פאָהן. צו די לעצטע זענען צוגעשטאַנען מאַסען פון די שכני׳שע געצענדינער, וועלכע האָבען אויך געקרעכצט אונטער דעם שווערען רוימישען יאָך און זיך געוואָלט פון איהם בעפרייען, און עס האָט אויסגעזעהען, אַז דער מעכטיגער בנין פון דער רוימישער אימפעריע וועט דאָ בעקומען אַ געוואַלטיגען קלאַפּ אַז די מיט צרות צוזאַמענגעהאַלטענע גלידער פון דעם ריזיגען אָרגאַניזם וועלען בּיסליכווייז צופאַלען. מיר האָבען ניט קיין גענויע קוועלען וועגען דער ווירקליכער צאָהל פון די קעמפפער, וואָס בר-כוכבא האָט געהאַט אין זיין מאַכט; אויף וויפיעל אָבער ס׳איז צו אורטיילען לויט דער מוטיגער און פרעהליכער שטימונג, וואָס האָט געהערשט אין די רעוואָלוציאָנערע רייהען, קען מען אָננעהמען פאַר ניט איבערטריבען די צאָהל פון פיער הונדערט טויזענד, ווי זי איז אָנגעגעבען אין אַ יודישער קוועלע, אָדער זאָגאַר פינף הונדערט אַכציג טויזענד מאַן, — ווי עס גיט אָן דער גריכישער היסטאָריקער דיאָ קאַסיוס. מיט אַזאַ אַרמעע אין די הענד האָט זיך בר-כוכבא געפיהלט גאַנץ מונטער, און לויט אַ געוויסער ליגענדע זאָל ער זיך אפילו האָבען אַרויסגערופען: „גאָט! העלף נאָר

דו ניַשט אונזערע שונאים; מיר ווילן זיך שוין אליין העלפען!" די זעל־ביגע לעגענדע דערציילט אויך, אַז בר־כוכבא האָט איינגעפיהרט אַ געוויסען עקזאמען פון העלדענמוט פאר די, וואס האבען געוואלט ארייג־טרעטען אין זיין חיל: יעדער סאלדאט האָט זיך געמוזט אליין אָבהאקען איין פינגער. געגען דער איינפיהרונג זענען אָבער שארף ארויסגעטרעטען די געזעצלעהרער איג׳ם נאָמען פון דער תורה, וואס פערבאָט אזעלכע מעשים; דעמאָלט האט בר־כוכבא אויסגעפונען אַנ׳אַנדער מיטעל, אויס־צופרובען די גבורה פון זיינע סאלדאטען: ער האט געהייסען יעדערן אויסרייסען מיט׳ן ווארצעל אַ צעדערבוים פון וואלד לבנון.

געגען דער דאזיגער ריעזיגער קראפט איז דער רוימישער שטאט־האלטער אין יהודה גארניַשט בכח געווען אויפצוטאָן. ער האט זיך אפילו געפרובט עטליכע מאָל אנטקעגענשטעלן די יודישע מחנות און דערשטיקען דעם אויפשטאנד מיט אכזריות׳דיגע מיטלען; געענדיגט האבען זיך אָבער די אלע צוזאמענשטויסען מיט דעם נצחון פון די יודי־שע פאטריאטען, די צאָהל פון וועלכע ס׳איז כסדר געוואקסען. רו־פוס (אזוי האט געהייסען דער רוימישער שטאטהאלטער אין יהודה פון יענער צייט; אין דער תלמודישער לעגענדע איז ער בעקאנט אונטערן נאָמען טורנוסרופוס) איז געלאָפען מיט זיין גארניזאן פון איין פעסטונג אין דער אנדערער און אין דעם משך פון איין יאהר (פון 132 ביז 133) זענען ביז פופציג בעפעסטיגטע פלעצער און איבער נייַן הונדערט אָפענע שטעדט און דערפער אין יהודה, גליל און שומרון איבערגעגאַנ־גען צו די רעוואלוציאָנערען אין די הענד. אין דער רייהע פון די דאָ־זיגע שטעדט איז, ווי ס׳שיינט, געווען אויך ירושלים אליין, און צו יענער צייט דארף מען צושרייבען די בראָנזענע און קופערנע מטבעות מיט די אויפשריפטען: „שמעון" (בר־כוכבא) אויף איין זייט, און „לחרות ירושלים" (צו דער בעפרייאונג פון ירושלים)— אויף דער צווייטער.

ענדליך האָבען זיך אין רוים דערטראָגען ידיעות וועגען דעם אויפשטאנד אין יהודה און וועגען די שרעקליכע מפלות פון דעם דאר־טיגען רוימישען שטאטהאלטער; דאס האט אויף האדריאנ׳ען געמאכט אַ שווערען איינדריק און ער האט גלייך ארויסגעשיקט קיין פאלעסטינא אַ גרויסע מחנה סאלדאטען. די דאזיגע מחנה איז צוזאמענגעשטעלט גע־ווארען פון די לעגיאָנען, וואס האבען זיך ביז אהער געפונען אין פע־ניציען, עגיפטען, אראביען, מעזיען און מוריטאניען; די שיפען פון סיר־ען און פעניציען האבען אט די לעגיאנען אראבגעזעצט אויף די ברעגען

פון פאַלעסטינאַ און צוזאַמען מיט דער נייער אַרמעע זענען אויך אָנגעקומען די בעריהמטע רוימישע קריעגס-פיהרער פובליום מאַרצעלוס, דער שטאַטהאַלטער פון סיריען, און לאָליוס אורביציוס, דער פריהערדיגער שטאַטהאַלטער פון ניעדער-דייטשלאַנד. די ביידע העלדען האָבען אָבער דעם רוימישען חיל קיין ישועה נישט געבראַכט; זיי האָבען אויך גישט געקענט ביישטעהן געגען דעם אָנגריף פון די יודישע מחנות, און ביי די איצטיגע צוזאַמענשטויסען איז אויך דער נצחון געבליעבען אויף דער יודישער זייט.

איבער די רוימישע געפאַנגענע האָבען די פּאַטריאָטען דאָס מאָל קיינע אַכזריות'דיגע מעשים נישט אויסגעאיבט; דאַגעגען האָט אָבער בר-כוכבא זיך זעהר פיינדליך פערהאַלטען צו די יודען-קריסטען, וואָס האָבען געלעבט אין יהודה. זיי זענען צו יענער צייט נאָך מעהר פערהאַסט געווען פון די רוימער גופא — אַלע האָבען אויף זיי געקוקט, ווי אויף פערדעטער און שפּיאָנען. אין דעם בענייטען מלוכה-וועזען, ווען אַ סך יודישע געזעצען זענען צוריק אַריין אין זייער קראַפט, האָבען די ריכטער אַרויסגעגעבען שטרענגע שטראָפען געגען די דאָזיגע בלומרש'טע יודען, וואָס האָבען זיך מיט אַ פערביטערטער עקשנות אָבגעזאָגט אַ אָנטייל צו נעהמען אין דער גרויסער מלחמה פאַר דאָס זיין אָדער נישט-זיין פון דער יודישער אומה, און נאָך געשטיצט אָפט די רוימער, — חאָטש ס'ווערט דערביי אין ערגעץ נישט דערמאָנט קיין טויט-שטראָף, ווי עס גיעבען אָן פאַר אַ פאַקט די שפּעטערדיגע קריסטליכע קוועלן *).

אַזוי האָט זיך די מלחמה געצויגען גאַנצע צוויי יאָהר (134 — 132), און די רוימער האָבען פאַר זיך קיין אויסוועג נישט געפונען;

*) מיט דעם צוועק נאָכמעהר אָבצוזונדערן די יודישע מאַסען פון די יודען-קריסטען האָט דאָס סנהדרין פון יענער צייט איינגעפיהרט אַ בעדייטענדע תקנה; אַזוי ווי די קריסטען האָבען אָנגעהויבען זיך צו בענוצען אין זייערע תפילות מיט דעם זעלביגען טיטול פאַר קריסטוס'ן, מיט וועלכען די יודען האָבען גערופען נאָר גאָט אַליין (האַר, אדוני), — האָט דאָס סנהדרין פעראָרדענט, [illegible] די יודען זאָלען אין זייערע תפילות און בעגריסונגען זיך נישט בענוצען מיט דעם פולען נאָמען אדוני, נאָר מיט דער פיער-זילביגער בעצייכנונג (י ה ו ה).

די נייע צוגעשיקטע מחנות זענען איינע נאך די אנדערע צוקלאפט געווארען, און מיט יעדען נצחון פון דער יודישער מחנה איז אלץ גרעסער געווארען די געפאהר, עס זאלען זיך נישט צושליסען צו איהר די לענדער פונ׳ם גאנצען מזרח. דאס האט געצוואונגען האדריאנ׳ען, ער זאל זיך אנהויבען בעציהען צו דעם אויפשטאנד פיעל ערנסטער, ווי ער האט זיך בעצויגען צו איהם ביז אהער; ער האט אבגערופען פון דער וויטער בריטאניען דעם בעריהמטען יוליוס סעווערוס און האט איהם אוועקגעשיקט קיין יהודה. דער דאזיגער העלדישער קריעגספיהר׳ער, וואס האט נאר וואס געהאט אונטערדריקט דעם פאטריאטישען אויפשטאנד פון די פרייהייטס-ליעבענדע ענגלענדער, איז אנערקענט געווארען פון האדריאנ׳ען פאר דעם איינציגען, וואס איז אימשטאנד זיך צו פערמעסטען מיט דעם יודישען פייערדיגען פאטריאטיזם.

ביי זיין אנקומען אויפן קריעגס-פלאץ האט סעווערוס געפונען פאר זיך פון דער יודישער זייט א אויפגעמונטערטע און גוט אוועקגעשטעלטע ארמעע, אונטער דער אנפיהרונג פון א גלענצענדען קריעגס-העלד. ער האט דעריבער נישט געפועל׳ט ביי זיך, ארויסצוטרעטען אין א אפענער מלחמה מיט דעם צענטר פון דער יודישער מחנה, און האט זיך בעגרענעצט מיט קלענערע אנפאלען אויף די פונאנדערגעווארפענע יודישע מיליטער-אבטהיילונגען. ווי וועספאסיאן, האט אויך סעווערוס בעזונדער אויסגערעכענט אויף דעם מאנגעל אין לעבענס-מיטעל, וואס וועט זיך סוף כל סוף דאך מוזען אנהויבען צו פיהלען אין דעם קליינעם איינגעשלאסענעם לאנד, וואו אלע בירגער האבען פערלאזען זייער פעלדער און אקער-אייזענס און זיך גענומען פאר׳ן שווערד און שפיז. זיין ערשטע טעטיגקייט איז אלזא בעשטאנען נאר אין דעם, וואס ער האט געזעהען אבצושניידען אלע וועגען צום לאנד און צו פערטיליגען די קליינע יודישע וואנדער-טרופען. אזא טאקטיק פאדערט א סך צייט, זי פיהרט אבער זיכערער צום ציעל, און סעווערוס האט געהאט גענוג געדולד, זיך צו האלטען ביי דער טאקטיק ביז׳ן לעצטען אויסגאנג פון דעם שרעקליכען קריעג. די מלחמה האט זיך געצויגען יאהרע-לאנג; די רוימער זענען אבער וואס וייטער אלץ שטארקער און פעסטער געווארען און האבען ענדליך אנגעהויבען אבצונעהמען ביי די יודען צוריק די אלע איינגענומענע פאזיציעס. ביי די צוזאמענשטויסען האבען זיך אהן א שום צווייפעל אבגעשפיעלט וואונדערבארע סצענעס פון העלדענמוט און אויפגעפלאמטען פאטריאטיזם; עס זענען אבער, לייד׳ער, קיינע

קוועלן נישט דערגאנגען צו אונז מיט פרטים וועגען דעם דאזיגען קאמפף אויף לעבען און טויט פון דער יודישער אומה. די העלדישע מעשים פון בר גיורא און יוחנן פון גוש-חלב זענען פעראייביגט געוואָרען — אפשר געגען זיין אייגענעם ווילען — אין די היסטאָרישע ווערק פון זייער גרעסטען שונא, און דאגעגען האָבען די לעצטע קריגס-גבורות פון די יודישע העלדען, די לעצטע שטורם-אויסברוכען פון דער יודישער לעבעדיגער קראפט, — נישט געפונען פאר זיך קיין גריפעל, וואס זאל זיי אויפצייכנען אויף היסטאָרישע טאוולען פאר די קומענדיגע דורות. און נישט בלויז די יודישע, אפילו די ר ו י מ י ש ע שילדערונגען פון דעם קריעג, וואָס זענען פערצייכענט געוואָרען פון דעם רעדנער א נ ט א נ ו ס י ו ל י א נ ו ס — זענען אויך פערלוירען געגאנגען. דערגאנגען צו אונז פון יענער מערקווירדיגער עפּאָכע זענען נאָר עטליכע תלמודישע לעגענדעס, וואָס שילדערן די יודישע העלדישקייט, די יודישע טויט-מוטיגע בעגייסטערונג. די פּופציג בעפעסטיגטע פלעצער, וועלכע האָבען זיך געפונען אין די יודישע הענד, זענען אלע צוריק איבערגעגאנגען צו די רוימער, און די לעצטע פעסטונג, אין וועלכער ס'האָבען זיך אָנגעקלאָמערט די איבערגעבליבענע יודישע קעמפּפער, איז געוועזען ב י ת ר, א יונגע שטאָדט נישט ווייט פון ים, צו דרום זייט פון קסריה. דאָ האָבען זיך ארום בר כוכבא'ן צוזאמענגענומען אלע אנטלאָפענע און געראטעוועטע פון גאנצען לאנד, און די בעלאגערונג פון דער פעסטונג איז סעווערוס'ען נישט לייכטער אנגעקומען, ווי וועספּאסיאנ'ען ירושלים ביי דעם פריהערדיגען אויפשטאנד. די אונטערערדישע הויהלען און וועגען האָבען א לאנגע צייט פערזאָרגט דער בעפעלקערונג מיט נאהרונגס-מיטעל און א טייכעל, וואס זאל זיך האָבען געפונען אין שטאָדט, האָט זי געשיצט פון וואסער-מאנגעל; ענדליך איז אָבער אויך אָט דער לעצטער ווינקעל פון לאנד געפאלען. וועגען די סבות פון דעם רוימישען נצחון זענען פערהאַן אין דער לעגענדע עטליכע נוסחאות. לויט איין נוסח האָבען צוויי שומרונים איבערגעגעבען די רוימער דעם פּלאן פון די אונטערערדישע וועגען; לויט א צווייטען — האָבען די רוימער איינגענומען דעם טייכעל און עס האָט אויסגעפעהלט וואסער, און לויט א דריטען—איז די עראָבערונג פון ביתר אין אלגעמיין געוועזען א רעזולטאט פון פעררעטערישען שפּיאָנאזש. עס האָט זיך דערצעהלט אין פאלק, אז א געוויסער בעריהמטער צדיק, מיט'ן נאָמען ר' אליעזר פ ו ן מ ו ד ע י ן, האָט זיך אנגעקלייידט אין א זאק

מיט אש און געפאסט און גאט געבעטען, ער זאל זיך מרחם זיין איבער
דער אונגליקליכער שטאדט און נישט איבערגעבען זי דעם שונא אין די
הענד. האבען די תפילות געווירקט און דער רוימישער שר, מיעד פון
דעם הארטנעקיגען פערביטערטען קאמפף, האט שוין געוואלט אינגאנצען
אויפגעבען די בעלאגערונג. דאן איז צו איהם געקומען א שומרוני און
געזאגט: דו וועסט איינעהמען די שטאדט, ווען דו וועסט געפינען א
מיטעל ארויפצעווארפען א חשד פון פערראט אויף איהר הייליגען שוצ-
גייסט, אויף דעם אלטען ר' אלעזר'ן; „דען אזוי לאנג — האט ער צו-
געגעבען — ווי די דאזיגע הון וואלגערט זיך אין אש, וועט ביתר נישט
איינגענומען ווערן". און דער זעלביגער שומרוני האט זיך אליין גלייך
גענומען דורכצופיהרען דעם טייוולאנישען פלאן. ער האט זיך דורך א
אונטערערדישען גאנג אריינגעגנב'עט אין שטאדט און צוקומענדיג צו
דעם הייליגען ר' אליעזר, האט ער איהם עפעס איינגערוימט אין אויער;
פערזונקען אין זיינע תפילות האט זיך דער הייליגער זקן גארנישט צו-
געהערט צו דעם שפיאנ'ס רייד און איהם גארנישט בעמערקט; די ארו-
מיגע אבער, וואס האבען צוגעזעהען די סצענע, האבען דאס דער-
טראגען צו בר-כוכבא'ן, און ער האט געלאזען ברענגען צו זיך דעם
שומרוני, וועלכער האט דא פערענדיגט זיין אנגעהויבענע ארבייט. אויף
בר-כוכבא'ס פראגע: וואס ער האט גערעדט מיט ר' אליעזר'ן? האט
דער שומרוני געענטפערט: „וועל איך דיר זאגען דעם אמת, וועט מיך
מיין האר טויטען, וועל איך דיר דעם אמת נישט זאגען — וועסט דו
מיך טויטען; וויל איך שוין בעסער דורך דיין האנד פאלען, איידער
פערראטען די סודות פון מיין האר". פון דער תשובה האט בר-כוכבא
געדרונגען, אז ס'עקסיסטירט עפעס א פערדעטערישער אבמאך צווישען
ר' אליעזר'ן מיט'ן אויסווענינגסטען שונא, און ער האט דעם ערש-
טען, וועלכער איז געווען זיינער א נאהנטער קרוב, אויך גערופען צו
זיך און געפאדערט פון איהם אנ'ערקלערונג וועגען זיינע אונטערהאנד-
לונגען מיט'ן שונא'ס שליח. ר' אליעזר האט אויף דעם געענטפערט,
אז ער ווייס גארנישט פון וואס צו זאגען, און דאס האט דעם צורייצטען
קריגס-פיהרער אריינגעבראכט אין אזא גוימצארן, אז ער האט דעם
קוים-לעבעדיגען גרויסען זקן א שטויס געטאן מיט'ן פוס, און יענער איז
אנידערגעפאלען — טויט. באלד דערויף האט זיך געהערט א בת-קול
פון הימעל: „דו האסט דעם ארעם פון ישראל געלעהמט און זיין אויג
געבלענדעט, דערום וועט דיין ארעם געלעהמט און דיין אויג געבלענדעט

ווערן"; און אין דעם זעלבינגען טאג איז ביתר געפאלען און בר־כוכבא געטויט געווארען. די דאזיגע לעגענדע איז אויך די איינציגע יודישע קוועלע, וואו עס רעדט זיך וועגען דער ענדע פון דעם געוואלטיגען יודישען העלד. שפעטער האט מען דערצעהלט, אז איין רוימישער סאלדאט האט געבראכט בר־כוכבא'ס קאפ און זיך בערימהמט, אז ער האט דעם העלד געטויט; דאס האט זיך אבער ארויסגעוויזען פאר א ליגען, דען מ'האט דערנאך געפונען בר־כוכבא'ס קערפער ארומגעווי־קעלט פון א שלאנג, און סעווערוס האט זיך אויסגעדריקט: „ווען א גאט וואלט דעם מענשען נישט טויטען — קיין מענשענקראפט וואלט איהם קיינמאל נישט בייגעקומען".

די רוימישע סאלדאטען, וואס האבען זיך אריינגעריסען אין דער איינגענומענע שטאדט, האבען זיך גענומען פאר זייער געוועהנליכער ארבייט אין אזא פאל: די שחיטה צווישען דער שטאדטישער בעפעל־קערונג איז געוועזען אזוי שרעקליך, אז די פערד זענען ביז די נעזער געגאנגען אין בלוט, און דער שטראם פון דעם דאזיגען בלוט האט זיך, ווי א טייך, געצויגען ביז צום ים, וואס איז געוועזען א מייל ווייט פון שטאדט, און האט מיטגעצויגען מיט זיך שווערע פעלזענשטיינער. דריי הונדערט יונגע קעפליך פון יודישע קינדער האט מען געפונען צוזאמע־טערט אן איין שטיין, און פון דער גאנצער יוגענד אין ביתר זאל זיך האבען געראטעוועט, נאר דער איינציגער זוהן פונ'ם פאטריארך. די פערטיליגונג האט ארומגענומען דער גאנצער מענליכער בעפעלקערונג, און ווען די פרויען פון די אויסגעהרג'עטע האבען געוואלט בעשטעטיגען פאר די בית דין'ם דעם פאקט פונ'ם טויט פון זייערע מענער — האבען זיי קיין לעבעדיגע עדות נישט געפונען. די אלגעמיינע צאהל פון די געפאנגענע און געפאלענע אין דעם איצטיגען, בר־כוכבא'שען קריעג, דערגרייכט אין דער יודישער מסורה ביז צו א אונגעהויערען ציפער, און דאך ווערט זי בעשטעטיגט אויך פון א רוימישער קוועלע. דער גוט־אינפארמירטער גריכישער היסטאריקער דיא קאסיוס דערצעהלט, אז אויסער די אומגעקומענע פון הונגער און פייער, זענען אויפ'ן שלאכטפעלד אליין געפאלען ביז פינף הונדערט טויזענד מאן; דער דאזי־גער מענשען־חורבן דארף אבער צוגעשריבען ווערן נישט נאר די יו־דישע מחנות אליין — אויך די רייהען פון דעם רוימישען חיל זענען אויסגעראטען און פערטיליגט געווארען. א גרויסער טייל פון די רוימי־שע לעגיאנען האט זיין לעבען איבערגעלאזען אין די יהודה'אישע

בערגער און טאלען, און ווען האדריאן האט זיך געווענדט צום סענאט מיט דער ידיעה וועגען סעווערוס'עס נצחון, האט ער נישט געוואגט, אנצוהויבען די ערקלערונג מיט דעם געוועהנליכען נוסח: „איך און די ארמעע געפינען זיך אין א גוטען צושטאנד”, ווייל צופיעל טויזענדער לעבענס פון דער דאזיגער ארמעע האט דער נצחון געקאסט. איבער דעם טעם האט דער סענאט אויך נישט בעשטימט קיין טריאומף-צוג פאר'ן קייזער, ווי דער מנהג איז געווען, און נאר סעווערוס אליין האט בעקומען דעם עהרען-צייכען פון א טריאומפאטאר.

מיט דעם אונטערגאנג פון דער שטאדט ביתר (135) איז נאך די מלחמה אינגאנצען נישט געענדיגט געווען. עס זענען נאך געבליע-בען פונאנדערגעווארפען איבער'ן לאנד א רייהע קלענערע אבטיילונגען פון דער יודישער מחנה, וואס פלעגען זיך בעהאלטען אין די מערות און וועלדער און אנפאלען פון הינטען אויף די רוימער. כדי צו פער-לעשען די דאזיגע לעצטע האלאוועשקעס פון דעם גרויסען פייער, האט סעווערוס צושטעלט מעהרערע וואך-פאסטענס אין פערשידענע פונקטען פון לאנד אזוי, אז די, וואס זענען נצול געווארען פון איין וואך, האבען געמוזט אריינפאלען אין די הענד פון דער אנדערער. אזוי זענען בים-ליכווייז אלע סאלדאטען אויסגעהרג'עט, אלע אויפגעשטאנענע שטעדט און דערפער פערברענט און דאס גאנצע לאנד חרוב ומוחרב געווארען. די געפאנגענע, וועלכע זענען בעשטאנען אממעהרסטען פון נישט דער-וואקסענע קינדער און פרויען, האט מען טויזענדער-ווייז צונויפגעשלעפט אויף די שקלאפען-מערק אין חברון און עזה, און צוליעב דעם, וואס די אנגעבאטענע סחורה איז אזוי פיעל געווען, זענען די געפאנגענע אוועקגעגעבען געווארען פאר'ן קלענסטען פרייז דעם ערשטען און בעס-טען. די איבערגעבליעבענע פון דער אונגעהויערער שקלאפען-מחנה זע-נען אוועקגעפיהרט געווארען קיין עגיפטען, און דא זענען מאסען פון זיי אומגעקומען אין וועג פון הונגער און פון ים-שטורעם. עס זענען נאך אבער אלץ געבליעבען אנטלאפענע, וואס זענען געלעגען בעהאל-טען אין אבגעלעגענע מערות, אום איבערצעווארטען די שרעקליכע יאגד פון די רוימישע סאלדאטען; נישט האבענדיג קיין שפייז-מיטלען האבען זיך אט די אונגליקליכע געשפייזט מיט דעם פלייש פון די מתים, וואס זענען אין אנהויב הויפענס-ווייז געלעגען אנגע-ווארפען אויף די פעלדער. אזוי ווי די יאגד פון די רוימער האט זיך אזוי גיך נישט געענדיגט, און די בעהאלטענע האבען געמוזט לעבען

אין זייערע הויהלען א לאנגע צייט, האבען זיי זיך צוגעוועהנט צו דעם שרעקליכען געשמאק פון מענשענפלייש, און יעדען טאג האט אנ'אנדערער פון די הויהל-איינוואוינער געמוזט ארויסגעהן און אויפזוכען דעם קערפער פון א געפאלענעם. האט זיך געמאכט איינמאל, — דערצעהלט די לעגענדע — אז איינער פון די אונגליקליכע האט גענומען פון דר'ערד א טויטען קערפער און האט דערקאנט אין איהם זיין פאטער. איז ער אוועק צוריק אין דער מערה און געזאגט צו די חברים, אז ער האט גארנישט געפונען; האבען זיי ארויסגעשיקט א צווייטען שליח און דער האט יא געבראכט א קערפער, וועלכען מ'האט גלייך אויפגעגעסען. דערנאך האט זיך אבער דער זוהן דערוואוסט, אז דאס איז געוועזען דער זעלביגער קערפער, וועלכען ער האט איבערגעלאזען, האט ער זיך פונאנדערגעוויינט און געשריען: „וועה צו די קינדער, וואס שטילען זייער הונגער מיט'ן פלייש פון זייער פאטער", און שפעטער האט מען געלייענט אויף זיי די נבואה פון יחזקאל: לכן אבות יאכלו בנים בתוכך ובנים יאכלו אבותם (דערום וועלן עלטערן עסען זייערע קינדער ביי דיר און קינדער — זייערע עלטערן). די רוימער האבען אבער די אונגליקליכע דאס דאזיגע עלענדע לעבען אויך נישט פערגונען; מ'האט זיי דורכאויס געוואלט ארויסקריגען פון זייערע בעהעלטענישען, און שלוחים האבען אויסגערופען אין גאנצען לאנד, אז יענע, וועלכע וועלן זיך פרייוויליג אונטערגעבען, וועט מען שענקען דאס לעבען. מיט אזעלכע מיטלען איז די רוימער געלונגען, צונויפצוזאמלען טויזענדער פון די דאזיגע בעהאלטענע אין דעם טאל רמון (בקעת רמון), פון וואנען ס'איז ארויס דער ערשטער סיגנאל צום קאמפף. דא האט דער רוימישער אריסטאקראט זיך אויסגעלאכט פון די לייכטגלויביגע, און געזאגט: „איידער איך וועל האבען אויפגעגעסען דעם קוכען מיט דעם שטיקעל הון, וועל איך זוכען איינעם פון זיי און איהם נישט געפינען", — און די ארומיגע סאלדאטען האבען מיט זייערע שווערדען און שפיזען שוין געזארגט דערפאר, אז דער גרויסער זיגער זאל קיין ליגנער נישט בלייבען. גליקליך זענען געוועזען נאר יענע, וועלכע האבען בעוויזען אריבערצוגעהן די גרענעצען פון בבל און אראביען—אהין האט די רוימישע אכזריות נישט געקענט דערגרייכען. אין די לענדער, דאנעגען, פון דער רוימישער אימפעריע אויסער יהודה האבען די יודען אויך געפיהלט אויף זיך האדריאנ'ס גרימצארן: ער האט איינגעפיהרט פאר זיי א בעזונדער לייב-אבצאהל, וועלכער איז נאך פיעל דריקענדער

געווען פון דעם יורענשטייער, וואס וועספאסיאן האט אויף זיי ארויפגעלעגט.

אזוי האט זיך געענדיגט דער שטורמישער אויסברוך פון דעם יודישען פרייהייטס-גלות, וואס האט אין דעם משך פון דעם לעצטען יאהרהונדערט איינגעשלונגען א גרויסען טייל פון גאנצען פאלק. די יודישע אומה האט ווידער בעקומען אזא קלאפ, וואס וואלט געגוג זיין צו פערטיליגען דעם שטארקסטען פאלקס-ארגאניזם; די יודישע אומה איז אבער נישט פערטיליגט געווארען. עס האבען זיך נאר טיעפע און געדיכטער אנגערוקט די שווארצע וואלקענס אויף דעם יודישען הימעל; יודען האבען פון איין זייט טיעפער אראבגעבויגען דעם קאפ צו דר'ערד' און פון דער צווייטער זייט — העכער אויפגעהויבען די אויגען צום הי-מעל; אין דער יודישער גאס האט מען אויפגעהערט צו לאכען, און „פון דעם לעצטען אויפשטאנד (פולמוס) הָט מען גוזר געווען, אז די כלה זאל נישט געטראגען ווערן אין איהר חופה-שטוהל דורכ'ן שטאדט".

און אט דער פאקט, וואס זיינע לעגיאנען זענען אימשטאנד גע-ווען, צו פערניכטען נאר דאס יודישע לאנד, אבער נישט די יודישע אומה, — האט האדריאנ'ען נישט געלאזען רוהען. הויפענס פון צעהנדליגער טויזענדער אומגעקומענע יוד'ען האבען בעדעקט די מיט בלוט דורכגעווייקטע פעלדער פון זייער פערוויסטען פאטערלאנד; דאס האט אבער נאך נישט געשטילט דעם נקמה-דורשט פונ'ם רוימישען הערשער. ער האט געוואלט דורכאויס דאס גאנצע יודישע פאלקס-טום פערניכטען, די גאנצע אומה אונטערברענגען, און ער האט זיך גענומען דורכפיהרען די דאזיגע אויפגאבע מיט א אונגעוועהנליכער פערביסענקייט און אכזריות.

האדריאנ'ם ערשטער שריט אויף דעם וועג איז געווען דאס, וואס ער האט דעם פריהערדיגען טיניוס-רופוס צוריק בעשטימט פאר א פראקוראטאר איבער יהודה. די כונה פון דער בעשטימונג איז געווען בולט און אפען: רופוס האט גוט געקאנט דאס יודישע לעבען און איז דער איינציגער אימשטאנד געווען, דורכצופיהרען די נייע געזעצען, וועלכע האבען געהאט דעם צוועק, איבערצורייסען די אלע גייסטיגע און רעליגיעזע פעדים, וואס האבען צונויפגעבונדען די איבערגעבליע-בענע גליעדער פון פאלק און געמאכט פון זיי איין גאנצען ארגאניזם. כדי ארויסצורייסען דעם לעבענס-נערוו פון דער יודישער אומה: די איבערגעבליבענע חורבות פון ירושלים מיט'ן בית המקדש, האט רופוס

זיך קודם כל גענומען, צו פערניכטען די דאזיגע שפורען. ער האט געהייסען אבריינינגען דעם בית־המדרש־בארג פון דעם הויפען שטיינער און באלקענס, וואס זענען דא געלעגען אנגעווארפען נאך פון טיטוס'עס צייטען אן, און געלאזען דורכאקערן דעם גאנצען שטח פון דער ערד, אויף וועלכען ס'איז געשטאנען דער בית המקדש. די שטאדט אליין, דאגעגען, האט האדריאן געלאזען פון דאס ניי אייפבויען, און איצט האט איהם שוין קיינער נישט געשטערט, צו מאכען ירושלים פאר א געצענדיענערישען צענטר. ער האט בעזעצט די שטאדט מיט אויסגעדיענטע רוימישע סאלדאטען, גריכען, סירער, פעניציער און בכלל מענשען פון די פערשידענסטע נאציאנאליטעטען — אויסער דער יודישער. די נייע שטאדט האט בעקומען דעם נאמען עליא קאפיטאלינא (לכבוד דעם קייזער עליא האדריאן און דעם נאט יופיטער פון קאפיטאליום) און איז געבויט געווארען לויט דעם גריכישען סטיל, מיט צוויי מארק־פלעצער, א פאלקס־טעאטר און אנדערע עפענטליכע געביידען. אויפ'ן ארט, וואו דער בית־המקדש איז געשטאנען, איז אויפגעשטעלט געווארען א גרויסארטיגער יופיטער־טעמפעל און דא האט זיך אויך געפונען האדריאנ'ס סטאטוע. ווי ס'גיט איבער א קריסטליכע מסורה, איז אויף דעם ארט, וואו ס'האט זיך געפונען קריסטוס'עס קבר, אויפגעשטעלט געווארען א טעמפעל פאר דער געטין ווענערא, און אזוי האבען זיך דא געפונען סטאטועען און בילד־זיילען פון נאך אנדערע גריכישע און פעניצישע געטער. אויף דעם וועג, וואס האט געפיהרט צו בית לחם, איז אויפגעשטעלט געווארען א זייל מיט א חזיר־קאפ, וואס האט די יודען בעזונדער שטארק געקרענקט. געשוינט זענען נישט געבליבען אויך די שומרונים; אויף דעם בארג גריזים, וואו ס'איז אמאל געשטאנען זייער הייליגער טעמפעל, האט האדריאן אויך געלאזען אויפשטעלען א יופיטער־טעמפעל.

דערביי אליין האט זיך אבער האדריאנ'ס פערניכטונגס־פאליטיק נאך נישט אבגעשטעלט. ער האט זיך גענומען פאר א מוסטער דעם אמאליגען סירישען דעספאט אנטיוכס עפיפאנעס, און ווי יענער האט ער אויך אנגעהויבען אנצעווענדען די אכזריות'דיגסטע, שרעקליכסטע צוואנגס־מיטלען, כדי אבצורייסען די יודען פון זייער אמונה, פון זייערע לעבענס־מנהגים. די הארטסטע שטראפען זענען בעשטימט געווארען פאר'ן אבהיטען די דריי הויפט־יסודות פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען: מלה, שבת פון לעהרנען די תורה. נישט אונבעשטראפט זע־

בען אבער געבליבען אויך די וועניגער בעדייטענדע געביטען פון דער יודישער תורה און אפילו יענע מנהגים, וואס האבען געהאט בלויז א געזעלשאפטליכען, און נישט קיין רעליגיעזען יסוד. כדי זיך צו בעוואפענען פון געהיימע פערברעכענס געגען די דאזיגע בעפעהלען, האט רופוס ארגאניזירט א גאנצען שטאב פון שפיאנען און מוסרים, וואס האבען נאכגעשפירט די טריט פון יעדען יודען און פאר'ן היטען דעם מינדסטען יודישען מנהג — גלייך איבערגעגעבען אין די הענד פון דער אכזריות'דיגער בעשטראפונגס-מאכט. אזוי האבען זיך אין דער יודישער געשיכטע ווידער איבערגעחזר'ט די מורא'דיגע פלאגען און צרות פון עפיפאנעס'עס צייטען, און דער אונטערשיד צווישען די ביידע דעספאטען איז בעשטאנען נאר אין דעם, וואס האדריאן האט קיין פאזיטיווע געצענדיענערישע מעשים נישט געפאדערט פון זיינע יודישע קרבנות. נישט קענען אבהיטען די יודישע געבאטען איז אבער פאר יודען אויך גענוג שרעקליך געוועזען, און דער גאנצער פעריאד פונ'ם חורבן ביתר ביז האדריאנ'ס טויט ווערט אין דער יודישער פאלקס-מסורה בעצייכענט אלס די צייט פון גזירות, רדיפות און שמד.

שרעקליכער נאך פון אלץ איז געוועזען דאס, וואס ס'איז בטל געווארען דער גרויסער גייסטיגער צענטר אין יבנה, און די ברייטערע מאסען פון פאלק האבען נישט געוואוסט, ווי זיך נוהג צו זיין: צי זאלען זיי זיך שטרענג האלטען ביי דעם געבאט פון דער תורה און דערפאר זייער לעבען מקריב זיין, אדער זיי זאלען מציל זיין דאס לעבען און זיך אונטערגעבען אויף דער צייט דער טרויעריגער נויטווענדיגקייט. כדי צו בעשטימען די לאגע, זענען זיך די איבערגעבליבענע געזעץ-לעהרער צונויפגעקומען אויף א געהיימער בעראטונג אין לוד; דא האבען זיך אין אנהויב די מיינונגען צוטיילט. אנדערע האבען זיך ארויסגעזאגט דערפאר, אז יעדער יוד איז מחויב זיך מוסר נפש צו זיין, זיין לעבען אוועקצוגעבען פאר יעדען געבאט פון דער תורה, אהן א שום אונטערשיעד, צי די זאך, וואס מ'צווינגט איהם צו טאן, איז א הארבעם פערברעכען, צי א לייכטעם; און דאגעגען האבען אנדערע ערקלערט, אז עובר זיין געצוואונגענערהייד הייסט נישט עובר געוועזען, און אז דאס איז געגען דעם גייסט פון דער תורה גופא, אוועקצוגעבען דאס לעבען אפילו פאר דעם הארבסטען פון איהרע געבאטען; אט די געזעצלעהרער זענען דעריבער געוועזען דערפאר, אז ביי די איצטיגע שרעקליכע רדיפות מעג מען אפילו עבודה זרה דינען — אבי לעבען צו בלייבען. ענדליך איז אבער געלונגען צו גע-

פינען א מיטעל-וועג צווישען די דאזיגע עקסטע מיינונגען, און נאך דער אבשטימונג איז בעשלאסען געווארען, אז אויף אלע מצוות פון דער תורה מעג מען עובר זיין, אום נישט געטויט צו ווערן, אויסער אויף די דריי: עבודה זרה (געצענדיענסט), גלוי עריות (זנות) און שפיכות דמים (מארד). דאס איז געווען א נארמע פאר'ן כלל; עס האבען זיך אבער געפונען מאסען פרטים (איינצעלנע), וואס האבען זיך מיט דער נארמע נישט גערעכענט: זיי האבען אבגעהיט אלע געבאטען פון דער תורה און דערפאר דאס לעבען אוועקגעגעבען. אין דער הינזיכט האבען א בעזונדער העלדענמוט ארויסגעוויזען די געזעצלעהרער נופא, וועלכע זענען אממעהרסטען פערפאלגט געווארען פון די רוימישע שפיאנען. זיי פלעגען זיך פערקלייבען אויף די וויטסטע דעלער און דארטין לעהרנען מיט זייערע תלמידים, און ווען ר' עקיבא האט אמאל אין אזא מאמענט בעמערקט א רוימישען שפיאן, האט ער געהייסען די תלמידים ליינען די תפילה „שמע ישראל" שטילערהייד, כדי דער שפיאן זאל זיי נישט דערהערן. די גאנצע ביטערע דערשלאגענקייט פון יענער שרעקליכער צייט, איז אויסגעדריקט אינ'ם מאמר פון דעם בעריהמטען ר' ישמעאל: „פון דעם טאג, וואס די מלכות רומי האט זיך פערשפרייט און אנגעהויבען גוזר צו זיין אויף אונז שווערע גזירות, און איז מבטל תורה און מצוות, און לאזט אונז נישט מל זיין אונזערע קינדער, — וואלט זיין דאס בעסטע, אז מיר זאלען גוזר זיין אויף זיך אליין, נישט צו נעהמען קיין ווייבער און נישט צו האבען קיין קינדער, כדי אברהם'ס געשלעכט זאל כלה ווערן פון זיך אליין".

נישט ווייניג איז געווען די צאהל אויך פון יענע, וואס האבען זיך גארנישט געוואלט אויסבעהאלטען פון די רוימישע בעאמטע און אפען אבגעהיט די מינדסטע געבאטען פון יודענטום, זיך גארנישט רעכנענדיג מיט דער מורא'דיגער שטראף. אויף די דאזיגע „יודען פון ארץ ישראל אין דער צייט פון שמד, איז — ווי ס'דריקט זיך אוים א תלמודישע אגדה — געלייענט געווארען דער פסוק: לאוהבי ולשומרי מצותי (צו מיינע ליעבהאבער און היטער פון מיינע געבאטען). מ'פרעגט איהם: פארוואס געהסטו געטויט ווערן? ווייל איך האב געהאלטען דעם לולב; פארוואס געהסטו געהאנגען ווערן? ווייל איך האב געגעסען מצה אום פסח; פארוואס געהסטו פערשטיינט אדער געקעפט ווערן? ווייל איך האב געלעהרנט תורה און מל געווען מיין קינד". דאס זענען געווען די געוועהנליכסטע שטראפען און אויך די לייכטסטע, דען פיעל

שרעקליכער פון די, איז געווען די לאגע פון יענע, וועלכע זענען פערראורטיילט געווארען צו לעבעדיגע ענויים, צו לאנגזאמע גיהנם־יסורים. די מסורות וועגען יענע שטראפען זענען איינפאך שוידערהאפט: „אייזערנע קוגלען האט מען ארונטערגעלעגט די פערראורטיילטע אונטער די ארעמס און קנוילען פון וואל האט מען געווייקט אין וואסער און ארויפגעלעגט אויפ׳ן הארצען פונ׳ם פערראורטיילטען, כדי דאס פייער זאל איהם נישט אדורכנעהמען גלייך און ער זאל נישט באלד שטארבען"; „די מלכות האט גוזר געווען, אז ווער עס לעגט תפילין, דעם זאל מען דעם שעדעל צושמעטערן", און נאך אזעלכע מורא׳דיגע גרוי־זאמקייטען, וואס געהען איבער די שרעקליכסטע פארשטעלונג פון דער מענשליכער פאנטאזיע. פערבאטען געווארען איז אויך די יודישע קליי־דונג, און אין מדרש דערצעהלט זיך: „איינמאל האבען צוויי תלמידים פון ר׳ יהושע געענדערט זייער קליידונג אין דער צייט פון שמד. האט זיי אנגעטראפען איין רוימישער אויפזעהער, און געזאגט צו זיי: זענט איהר די קינדער פון דער תורה — גיט אוועק דאס לעבען פאר איהר; און אויב איהר זענט נישט איהרע קינדער — פארוואס־זשע גיט איהר אוועק דאס לעבען? האבען זיי צו איהם געזאגט: מיר זענען איהרע קינדער און גיבען אוועק פאר איהר דאס לעבען, נאר ס׳איז נישט דער מענשליכער שטייגער, בידים דאס לעבען אוועק־צוגעבען".

און נאך דער גאנצער שמירה מיט די אלע אונמענשליכע שטראפען, וואלטען די פרומע יודישע מאסען דאך אימשטאנד געווען ווי ס׳איז אבצונארען די רוימישע אויפזעהער, — ווען נישט געוויסע יודישע פעררעטער, וועלכע זענען געשטאנען ביי דער זייט פון דער רוימישער אדמיניסטראציע און איהר אויפמערקזאם געמאכט אויף אלע בעהאלטע־נע קנייטשעלעך פון דער יודישער תורה און אויף די אלע תחבולות, מיט וועלכע די יודען בענוצען זיך, כדי פערבייצוגעהן דעם בעפעהל פון דער מאכט. דאס זענען געווען אממעהרסטענטייל געוויסענלאזע קאריעריסטען, וואס האבען פערקויפט זייער נשמה פאר דעם דאנק פון האר, און אנדערע פון זיי האבען אנגעהערט צו די גנאסטישע פארטייען, וועלכע האבען געהאלטען פאר א הייליגע פליכט צו שטערן די טעטיג־קייט פון די פראקטישע יודישע געבאטען. צו די דאזיגע פערביטערטע שונאים פון דעם יודישען געזעץ האט אנגעהערט אויך דער בעריהמטער געזעץ־לעהרער אלישע בן אבויה, וועלכער איז איבערגעגאנגען צו די

מינים און האט בעקומען דערפאר דעם נאמען אחר (אנ׳אנדערער). ער האט געלעהרנט די רוימישע אויפזעהער, אונטערצושיידען א וויכטי־גען רעליגיעזען אקט פון א נישט וויכטיגען און צו וויסען, וואס עס הייסט א אמת׳ער פערברעך געגען דעם יודישען דין. די לעצטע זענען אויף אזא אופן בעקאנט געווארען מיט אלע איינצעלהייטען פון דעם יודיש־רעליגיעזען לעבען און האבען שוין דערשמעקט פון דער ווייטען, וואו עס קומט פאר א רעליגיעזע האנדלונג.

די בעקאנטשאפט פון די רוימער מיט דעם כאראקטער פון דער יודישער אומה איז דערגאנגען ביז אזוי וויים, אז זיי האבען אנגעהויבען מיט א בעזונדער אכזריות צו פערפאלגען די פאקטען פון לערנען מיט תלמידים און זיי געבען סמיכה. מיט די פערפאלגונגען האבען האדריאנ׳ס שלוחים געטראפען דאס יודענטום אינ׳ם געפעהרליכ־סטען פונקט, דען ביי די בעדינגונגען פון יענער צייט זענען די דאזיגע צוויי וועגען געבליבען כמעט די איינציגע אויף צו דערהאלטען די אומה. די געזעצלעהרער, וועלכע מ׳האט געחאפט לערנענדיג מיט תלמידים, זענען בעשטראפט געווארען מיט א אכזריות׳דיגען טויט, און דעם זעלביגען סוף האבען געהאט אויך יענע, וואס האבען געגעבען סמיכה ווענען ס׳איז פון די יונגע געלערנטע. פאר אט דעם לעצטען פערברעך זענען אפילו די קהלות פעראנטווארטליך געווען: די שטאדט מיט דער גאנצער סביבה, וואו ס׳איז פארגעקומען דער אקט פון סמי־כה, זענען פערברענט און צושטערט געווארען. — אין די פערפאלגונ־גען זאל אויך דער דערמאנטער אחר א גרויסע שולד האבען; וועניג־סטענס ווערט פון איהם דערצעהלט, אז ער האט א סך געזעצלעהרער איבערגעגעבען די רוימער אין די הענד, און אויף די יונגע תלמידים האט ער אויך געפרובט ווירקען, זיי אבצורייסען פון דער יודישער געזעצלעהרע.

ביי אזא לאגע האבען זיך, נאטירליך, געמוזט געפינען אויך מעהר מיושב׳דיגע, רוהיגערע, וואס האבען געראטען זיך אונטערצוגעבען און איבערצעווארטען די שלעכטע צייט. צו די האט אנגעהערט אויך ר׳ יוסי בן קסמא; פון איהם ווערט דערצעהלט, אז ווען ר׳ חנינא בן תרדיון איז געקומען צו איהם, האט ער זיך צו איהם געווענדעט מיט די ווערטער: „חנינא מיין ברודער! דו ווייסט נישט, אז גאט אליין האט דער אומה איבערגעגעבען די מאכט! זי האט זיין בית המקדש חרוב געמאכט, זיין פאלאץ פערברענט, אויסגעהרג׳עט זיינע פרימסטע

און בעסטע קינדער , — און דאך לעבט זי נאך ; און איך האב געהערט זאגען פון דיר , אז דו זיצט און ביזט עוסק אין לערנען , נעהמסט צו־נויף ארום דיר תלמידים און האלסט א ספר תורה אין שוים — מיך וועט נישט וואונדערן , ווען מ'וועט דיך מיט דיין ספר תורה צוזאמען פערברענען !"

פאר זיינע פריעדליכע געדאנקען איז דער דאזיגער ר' יוסי שטארק חשוב געווען אין הויף פון דעם רוימישען שטאטהאלטער , און ווען ער איז געשטארבען זענען אלע רוימישע גדולים נאכגעגאנגען נאך זיין ארון . זיין ווירקונג אויף די חברים איז אבער געווען זעהר א שוואכע , און ווען מ'האט דעם זעלבינען ר' חנינא ווירקליך געחאפט שפע־טער לערנענדיג מיט תלמידים , האט ער זיך אפילו נישט געפרובט אפלייקענען , און אפען ערקלערט : „איך האב עוסק געווען אין לער־נען , ווי מיין גאט האט מיך געבאטען" .

צו דעם דאזיגען ר' חנינא האט די פאלקס־מסורה צוגעגעבען נאך ניין הייליגע מערטירער , וואס האבען זיך מקריב געווען פאר דעם קיום פון דער יודישער תורה ; דאס זענען די בעריהמטע „עשרה הרוגי מלכות" , פון וועלכע די לעגענדע ווייסט צו דערצעהלען אזעלכע ריה־רענדע און שוידערהאפטע פאקטען . און דער וויכטיגסטער פון וועלכע ס'איז געווען ר' עקיבא . אט דער געוועזענער פייערדיגער אגיטאטאר פאר דעם אויפשטאנד געגען רוים , האט זיך נאך דעם שרעקליכען אויסגאנג פון דעם גרויסען חלום , איבערגעגעבען מיט דעם גאנצען גלוט פון זיין נשמה דער גייסטיגער ערציהונג פון פאלק און דער ענט־וויקלונג פון דער יודישער געזעצלעהרע . ער האט פארטגעזעצט זיין אקאדעמישע טעטיגקייט אין דעם קרייז פון א גאנצער רייהע תלמידים , חאטש ער האט געזוכט דערביי ווי ווייט מעגליך איז געווען , זיך אויס־צובעהאלטען פון דעם רוימישען שפיאנאזש . אומזיסט האט איהם פפוס בן יהודה געווארענט , ער זאל זיך נישט איינשטעלען צו לעהרנען מיט זיינע תלמידים , ווייל די בליקען פון די שפיאנען לויערן אויף איהם און וועלן איהם ענדליך פון דעם בעהאלטענסטען ווינקעל אויסגעפינען ; ר' עקיבא האט איהם אויף דעם געענטפערט מיט דעם פאלגענדען משל : „א פוקס איז אמאל געשטאנען אויפ'ן ברעג פון א טייך און געזע־העז , ווי די פיש אין וואסער יאגען זיך און שפרינגען איבער פון איין ארט אין אנדערן . „פון וועמען אנטלויפט איהר עס ?" האט דער פוקס געפרעגט . „מיר אנטלויפען — האבען די פיש געענטפערט — פון די

נעצען, וואס די מענשען שטעלן אן, אונז צו פאנגען". דאן האט דער פוקס געזאגט: קומט-זשע ארויס אויף דער יבשה וועל'מיר לעבען איך מיט אייך צוזאמען, ווי עס האבען געלעבט מיינע עלטערן מיט אייערע. אויף דעם האבען די פיש זיך אבגערופען: דו ביזט עס דער פוקס, וואס מ'רופט דיך: דער קליגסטער פון אלע חיות, דו ביזט דאך גאר א נאר; מה-דאך אין וואסער, אינ'ם קוואל פון אונזער לעבען, האבען מיר מורא, היינט אויף דער יבשה, וואו מיר קענען נישט לעבען, דארפען מיר דאך געווים מורא האבען. אזוי זענען מיר אויך: אויב מיר שרעקען זיך פאר א געפאהר, לעהרנענדיג די תורה, וועגען וועלכער עס שטעהט געשריבען: כי היא חייך וארך ימיך (זי איז דיין לעבען און דיין לאנגיעהריגקייט), טא וואס-זשע וועט שוין זיין, ווען מיר וועלן זיך אינגאנצען אבשיידען פון איהר?"

אין א קורצער צייט ארום איז פפוס'עס נבואה מקוים געווארען: מ'האט ר' עקיבא'ן געהאפט לעהרנענדיג מיט די תלמידים און אריינגע-זעצט אין געפענגעניש, דא האט רופוס איהם בעהאנדעלט מיט דער גרעסטער אכזריות, וועלנדיג אויף אזא אופן בויגען די רעליגיעזע עקשנות פון דעם גרעסטען יודישען אויטאריטעט. ער האט איהם אבגעהאלטען א לאנגע צייט אין געפענגעניש אונטער דער שטרענגסטער שמירה. די חברים-געזעצלעהרער, וועלכע זענען אהן ר' עקיבא'ן גע-בליבען פעריתום'ט און אהן א רבי'ן, האבען אבער אנגעווענדט אלע מעגליכע מיטלען, כדי צוצוקומען צו דעם גרויסען געפאנגענעם און צו בעקומען פון איהם א תשובה אויף די צווייפעלהאפטע שאלות. עס האט געטראפען, אז מ'האט געגעבען א שליח דריי הונדערט דינאריעס (דינרים), ער זאל זיך איינשטעלען און אריינקומען צו ר' עקיבא'ן. אמאל פלעגט מען זיך דערביי בענוצען מיט א פשוט'ען געשיקטען איינפאל; אזוי האט זיך ר' יוחנן הסנדלר איינמאל פערשטעלט פאר א פעדלער (הויזירער), און פערבייגעהענדיג פאר'ן טהיר פון געפענגניש, האט ער אויסגעשריען: „ווער קויפט נאדלען! גאפלען! אז ס'איז פאר-געקומען א חליצה צווישען איהם און איהר — ווי איז דער דין?" און ר' עקיבא האט איהם ארויסגעענטפערט דורכ'ן פענסטער: א שפינדעל האסטו? א. א. וו. — ס'איז כשר".

אזוי איז ר' עקיבא אבגעזעסען אין תפיסה יאהרען-לאנג, און ווען רופוס האט געזעהען, אז די עקשנות פון דעם גרויסען יודישען געזעצ-לעהרער איז פיעל שטארקער פון זיינע צוואנגס-מיטלען, האט ער

געגלויבט, זיך נוקם צו זיין אן איהם מיט א מורא'דיג-אכזריות'דיגער טויט-שטראף: ער האט געלאזען אבשינדען ר' עקיבא'ן דאס לייב פון די ביינער מיט אייזערנע קאמען; דער עקזאלטירטער הימעל-מענש האט זיך איהם אבער אויך איצט נישט אונטערגעגעבען: ר' עקיבא האט מיט א אונגעוועהנליכער רוהיגקייט איבערגעטראגען די שרעקליכע יסורים, און זיינע ליפען האבען נישט אויפגעהערט צו שעפטשען די תפילה: „שמע, ישראל, ד' אלהינו, ד' אחד!". די דאזיגע קאלטקייט האט איבערראשט דעם אכזריות'דיגען בלוט-שופט, רופוס'ען, און ער האט אויסגערופען: „צי ביזטו נישט א כשוף-מאכער, און מיט כשוף מאכסטו דיר אזוי לייכט דיינע וועהטאגען?" אויף דעם האט ר' עקיבא געענטפערט: איך בין נישט קיין כשוף-מאכער, נאר מיין גאנצען לע-בען האב איך געלייענט דעם פסוק: ואהבת את ד' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך (דו זאלסט ליעב האבען גאט דיין גאט מיט'ן גאנצען הארצען, מיט דער גאנצער נשמה און מיט'ן גאנצען פערמעגען); דאס ערשטע און דאס דריטע האב איך מקיים געווען: איך האב ליעב געהאט גאט מיט'ן גאנצען הארצען און מיט'ן גאנצען פערמעגען. דאס צווייטע אבער איז מיר נאך נישט צו דער האנד געקומען; איצט-זשע, ווען ס'האט זיך מיר געמאכט מקיים צו זיין דעם „ובכל נפשך" — זאל איך איהם נישט מקיים זיין?" און ר' עקיבא האט נישט אויפגעהערט צו לייענען די תפילה, ביז ער האט אויסגעהויכט זיין נשמה מיט דעם אויסרוף, וואס ענטהאלט אין זיך דעם תמצית פון גאנצען יודענטום — „ד' אחד!" (גאט איז איינציג).

דער טויט פון דעם גרויסען פיהרער, וואס איז געווען נישט ווייניגער אונגעוועהנליך פון זיין לעבען, איז געבליעבען אלס מוסטער פאר די קומענדיגע דורות און די גאנצע מערטירער-גרופע איז אנגערופען געווארען אויף זיין נאמען: „ר' עקיבא מיט די חברים". די אקאדעמישע קרייזען האבען מיט ר' עקיבא'ס טויט פערלוירען דעם שארפזיניגסטען געזעצ-לעהרער, דעם רבי'ן, און זיי האבען געזאגט: „פון ר' עקיבא'ס טויט זענען די ארעמס פון דער תורה געבראכען און די קוואלען פון דער חכמה — פערשיט".

מיט נישט קיין קלענערער גייסט-שטארקייט און הייליגען העלדענ-מוט האט זיך אויסגעצייכענט אויך דער מערטירער-טויט פון דעם דער-מאנטען ר' חנינא בן תרדיון. איהם האט מען איינגעוויקעלט אין די פארמעטען פון זיין ספר-תורה און אזוי ארויפגעלעגט אויף א שייטער-

הויפען פון טרוקענע צווייגלעך; דערביי האט מען, כדי צו פערשטארקען און צו פערלענגערן די העלישע יסורים, ארויפגעלעגט איהם אויפן הארצען געווייקטע, נאסע וואל-קנוילען. די אכזריות פון דעם טויט איז געווען אזוי שרעקליך, אז דער תלין אליין האט שוין דאס נישט געקענט אריבערטראגען און געראטען ר׳ חנינא׳ן, ער זאל אראבנעהמען די קנוילען פון הארצען, כדי ער זאל גיכער פערברענט ווערן. ר׳ חנינא האט זיך אבער דערפון אבגעזאגט, ווייל ער האט געזעהען אין דעם א אקט פון זעלבסטמארד. דאס האט דעם פראפעסיאנעלען רוצח אינגאנצען פון די כלים ארויסגעבראכט: „ער האט פערגרעסערט די פלאמען, האט אראבגענומען די קנוילען פון ר׳ חנינא׳ס הארץ און איז אליין אויך — אריינגעשפרונגען אין פייער״. צוזאמען מיט ר׳ חנינא׳ן איז פעראורטיילט געווארען צום טויט אויך זיין פרוי, און זייער טאכטער איז אוועקגעפיהרט געווארען אין א בית-הזונות.

פון די איבריגע מערטירער זענען דערגאנגען צו אונז פרטים נאר וועגען ר׳ ישמעאל בן אלישע, ר׳ שמעון, ר׳ חוצפית המתורגמן, ר׳ ישובב הסופר און ר׳ יהודה בן בבא. דער לעצטער האט זיך געשראקען דערפאר, עס זאל נישט איבערגעריסען ווערן די גאנצע קייט פון דער מסורה, ווייל אהן דער סמיכה פון די אומגעקומענע „זקנים״ וועלן די איבערגעבליבענע תלמידים קיין אויטאריטעט קראפט נישט בעזיצען; ער האט דעריבער צוזאמענגענומען זעקס פון ר׳ עקיבא׳ס בעסטע תלמידים, און האט זיי מסמיך געווען. געטאן האט ער עס „צווישען צוויי גרויסע בערג און צוויי גרויסע שטעדט — צווישען אושא און שפרעם״; דא האט ער ארויפגעלעגט זיינע הענד אויף די בעריהמטע תלמידים: ר׳ מאיר, ר׳ יהודה ברבי אלעאי, ר׳ שמעון בן יוחאי, ר׳ יוסי בן חלפתא, ר׳ אלעזר בן שמוע און ר׳ נחמיה, — און זיי דערמיט אויטאריזירט אלס זעלבסטשטענדיגע געזעצלעהרער און ריכטער; דערווייל איז אנגעלאפען א מחנה רוימישע סאלדאטען, האט ר׳ יהודה אויסגעשריען צו די תלמידים: „קינדער! אנטלויפט!״ האבען זיי צו איהם געזאגט: „און וואס וועט מיר דיר זיין?״ אויף דעם האט ער געענטפערט: „איך ליעג פאר זיי, ווי א פערלאזענער שטיין״. דאן זענען די תלמידים זיך צולאפען אין פערשיעדענע זייטען, און פון דעם גרויסען זקן זענען די סאלדאטען נישט אבגעטרעטען פריהער, ביז זיי האבען צולעכערט זיין קערפער, ווי א זיפ.

אויסער די הרוגי מלכות פון דעם אקאדעמישען קרייז זענען

David Dawson

געוועזן אויך אנדערע, וואס זענען אומגעקומען מיט דעם שטראהלען-
קראנץ פון א מערטירער-קרוין אויף די קעפ. פון די האבען זיך בעזונ-
דער אויסגעצייכענט די בעריהמטע צוויי אנפיהרער פון דעם פריהער-
דיגען אויפשטאנד, לוליינוס און פפוס צוליעב זייער גרויסען אנזע-
הען, האט מען זיי פארגעלעגט, זיי זאלען בלויז טרינקען וואסער פון
א קאלירטען גלאז, כדי די ארומיגע זאלען עס אננעהמען פאר געצענ-
ווין; זיי האבען זיך אבער דערפון אויך אבגעזאגט און זיך אונטערגע-
ווארפען די אכזריות'דיגסטע יסורים.

אזוי האט זיך האדריאן נוקם געווען אן די איבערגעבליבענע
פון דעם גרויסען אויפשטאנד; און נישט נאר די לעבעדיגע—אויך אויף
די טויטע האט זיך זיין צארן אויסגעגאסען. ער האט בעפוילען, נישט
צו לאזען מקבר זיין די אלע געפאלענע און פערמשפט'ע. די פעלדער
און וועגען פון יהודה זענען אלזא פערווארפען געווען מיט טויטע קער-
פערס, און דערפון האבען זיך פערשפרייט איבערן לאנד פערשידענע
מגפות. מיט דער אונמענשליכקייט האט האדריאן געוואלט אי אבשרע-
קען די איבערגעבליבענע טיילען פון דער אומה, זיי זאלען מעהר
נישט וואגען צו חלום'ען וועגען בעפרייען זיך פון רוים, אי ערנידרי-
גען די יודען אין די אויגען פון די שכני'שע בעפעלקערונגען, אי פשוט
אויסראטען דעם לעצטען געדעכעניש פון דער יודישער אומה אויף
יהודה'ס ערד. דערגרייכט האט ער אבער נישט מעהר, ווי די ערשטע
צוויי, די יודישע אומה איז געבליבען, ווי אן אייביגער מאנומענט
אויף די חורבות פון אלע אלטע קולטור-פעלקער — די מעכטיגע רוים
אויך איינגעשלאסען. דער גייסטיגער הערא'איזם פון די „בארבארישע
יהודה'ער" האט שפעטער אין ערשטוינונג ארייגעבראכט זאגאר האד-
ריאנ'ען אליין, און לויט א יודישער מסורה זאל ער אפילו האבען זיך
ארויסגערופען איינמאל: „גרוים איז דאס שעפעלע, וואס שטעהט צווי-
שען זיבעציג וועלף!"

א געוויסע ווירקונג אין דער הינזיכט פון אבשוואכען דעם צובונד
צו דער יודישער אומה האט האדריאנס אינקוויזאטארישע טעטיגקייט
געהאט אויף די יודען-קריסטען. פערפאלגט פון די יודישע פאטריאטען
אין דער צייט פון אויפשטאנד, זענען זיך די דאזיגע יודען-קריסטען
צולאפען אין די שטעדט אויף יענער זייט ירדן און האבען זיך דארטין
אויפגעהאלטען; דער אונגליקליכער אויסגאנג פון דעם קריעג מיט זיינע
טרויעריגע פאלגען האט אבער געטווט ווירקען אויך אויף זיי. אין דעם

„שקוץ משומם" (דעם יופיטער בילד), וואס האדריאן האט אוועקגעשטעלט אויפן הר הבית, האבען זיי געזעהען א צייכען פון דעם שרעקליכען וועלט-געריכט, וואס דערנעהנטערט זיך, פון דעם שרעקליכען טאג, ווען ישו וועט זיך ווידער באווייזען אין די וואלקענס; דערביי האבען האדריאנ׳ס אכזריות׳דיגע פערפאלגונגען זיי אויך נישט אויסגעמיטען, דען די רוימישע באאמטע האבען נישט געמאכט קיין חלוק צווישען א יודען און א קריסט. דאס האט געצוואונגען די פונאנדערגעווארפענע קריסטליכע גרופען, זיך צוזאמענצורעדען און זיך איינמאל פאר אלע מאל אבצורייסען אינגאנצען פון דער יודישער אומה. די ארבייט פון דורכפיהרען דאס, האבען גענומען אויף זיך צוויי לעהרער פון דער קריסטליכער קירכע, קוואדראטוס און אריסטידעס; זיי זאלען האבען צוגעשטעלט האדריאנ׳ען א געשריבענע ערקלערונג וועגען דעם, אז דאס קריסטענטום איז א זעלבסטשטענדיגע רעליגיע, וואס האט קיין צוזאמענהאנג נישט מיט׳ן יודענטום, און די אנהענגער פון דעם נייעם גלויבען דארפען נישט ליידען פאר די זינד פון יענע, מיט וועלכע זיי האבען קיין געמיינזאמעס נישט. פון יענער צייט אן דאטירט זיך די פאלשטענדיגע פעראייניגונג און פערשמעלצונג פון די מעהרסטע יודישע מיט די געצענדינערישע קריסטליכע סעקטעס, וועלכע האבען זיך שוין לאנג געהאט אבגעריסען פון דעם יודישען נאציאנאלען ארגאניזם. די יודען-קריסטען האבען אויפגעהערט צו היטען די עטליכע מצוות פון דער יודישער תורה, וואס זיי פלעגען ביז דאן נאך אבהיטען, האבען אנגענומען דעם אינהאלט פון קריסטענטום אין דער געשטאלט, ווי ער האט זיך אויסגעבילדעט צווישען די געצענדינערישע קריסטען, און האבען צום ערשטען מאל אוועקגעשטעלט בראש פון זייער געמיינדע, אלס בישאף, דעם נישט-געמל׳טען מארקוס. אזוי ווי די קריסטען האבען זיך צוגעחנפה׳ט צו האדריאנ׳ען און אויסגעפועל׳ט ביי איהם גרויסע חסדים און הנחות, האבען זיך געפונען אויך א סך יודען, וואס זענען ארייין אין זייער קהלה, וועלנדיג אויף אזא אופן זיך באפרייען פון די שרעקליכע רדיפות און פערפאלגונגען; דאס האט נאכמעהר פונאנדערגעריסען די שוואכע פעדים, וואס האבען צונויפגעבונדען דאס יודענטום מיט׳ן קריסטענטום, און פון דאן אן זענען אט די ביידע וועלט- און לעבענס-אנשויאונגען שוין געשטאנען איינע אקעגען דער אנדערער נישט ווי פריינדליכע גליעדער פון איין און דעם זעלביגען שטאם, נאר ווי צוויי גאנץ זעלבסטשטענדיגע רעליגיעזע ארגאניזאציעס.

פינפטעם קאפיטעל.

דער נייער צענטר אין גליל.

(140—210.)

די מלחמה מיט האדריאנ׳ען איז געוועזען די לעצטע פראבע פון דער יודישער אומה, זיך צו בעפרייען פון דעם רוימישען יאך מיט דער הילף פון איהר פיזישער קראפט. דאס פאלק האט צוזאמענגענומען זיינע לעצטע כחות און איז געגאנגען זיך שלאגען אויף לעבען און טויט מיט זיין אייביגען שונא; געענדיגט האט זיך אבער דער קאמפף אויך דאס מאל מיט׳ן נצחון פון שונא, און יהודה איז געלעגען האלב א טויטע פאר זיינע פיס. די שטעדט צושטערט, דאס לאנד פערוויסט, די איינוואוינער טויט אויפ׳ן שלאכטפעלד אדער אויפ׳ן עשאפאט, פערשטעקט אין א פינסטערער מערה אדער אין די ארעמס פון שונא גופא —אזוי האט אויסגעזעהען דער גאנצער דרום=טייל פון לאנד (יהודה) נאך דעם „חורבן ביתר". אויסער דער ניי אויפגעבויטער „עליא קאפיטאלינא", וואס איז אויסגעוואקסען אויף די חורבות פון ירושלים, און וואו קיין יוד האט נישט געטארט אריינקומען, זענען די אלע געוועזענע בליהענדע שטעדט געבליבען כמעט אהן א שום בעפעלקערונג, און דער זעלביגער גורל איז אויסגעפאלען אויך אויף דעם שטעדטיל יבנה, וואו ס׳האט זיך געפונען דאס בעניימטע סנהדרין. די פערוויסטונג פון דרום-פאלעסטינא איז געוועזען אזוי גרויס, אז דער גאנצער טערמין יהודה (Judaea) האט פון דעמאלט אן אויפגעהערט בענוצט צו ווערן

אין די רוימישע דאָקומענטען און אָנשטאָט איהם איז דאָרט אַריין אין געברויך דער טערמין סיריא־פּאַלעסטינא (Syria Palaestina).

מעהר בעפעלקערט, האָטש אויך גענוג פערוויסט, איז געבליע־בען דער צפון־טייל פון לאנד, דאָס אזוי גערופענע גליל. אהין האָבען איצט אויסגעוואנדערט די אלע, וועלכע האָבען זיך געראַטעוועט פון האדריאַנ'ס פערפאָלגונגען, און דאָרט איז געלעגט געוואָרען דער יסוד פאַר אַ נייעם פאָלקס־צענטר. דאָס איז פאָרגעקומען נאָכדעם, ווי האדר־יאַן איז געשטאָרבען (138), און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ שטאַרקע רעאַקציע געגען זיינע אכזריות'ען און רדיפות. אויפ'ן רוימישען טראָן איז אַרויף אַנטאָנינוס פּיוס (אַנטונינוס־קיסר), און ער האָט אָבגעשאַפט די אַלע עדיקטען, וואָס זענען אַרויסגעגעבען געוואָרען געגען דער יודי־שער אמונה; אויף זיין ספּעציעלען בעפעהל איז יודען ערלויבט געוואָ־רען אָבצוהיטען אַלע געבאָטען פון זייער גלויבען, צווישען די אויך דעם געבאָט פון מלה, וועלכער איז פריהער פערבאָטען געוועזען אַלס אַ אַקט פון קאַסטראַציע *).

פאַר דער דאָזיגער אָבשאַפונג פון די שרעקליכע „שמד־גזירות" האָבען די זיך יודען אַליין משתדל געוועזען, און לויט אַ געוויסער תלמו־דישער לעגענדע, איז די זאַך פאָרגעקומען אויף דעם פאָלגענדען אופן. אין קסריה, די רעזידענץ פון דעם רוימישען שטאַטהאַלטער, האָט זיך געפונען אַ פאָרנעהמע רוימישע מאַטראָנע, וואָס האָט שטאַרק מיטגע־פיהלט די יודישע צרות און האָט דערביי געהאַט אַ שטאַרקען איינפלוס אויף די פאָרשטעהער פון דער רוימישער אדמיניסטראַציע. האָבען זיך צו דער מאַטראָנע געווענדט דער תנא ר' יהודה בן שמוע מיט זיינע חברים, און געפרעגט ביי איהר אַנ'עצה, וואָס צו טאָן געגען די אונ־מענשליכע פערפאָלגונגען, וואָס די יודען האָבען אויסצושטעהן פון דער רוימישער מאַכט; אַלס ענטפער אויף דעם האָט זיי די מאַטראָנע געראַ־טען, זיי זאָלען זיך פּרובען בעטען רחמים ביי דער העכערער אדמיניס־

*) קאַסטרירען — הייסט מסרס זיין, אַראָבנעהמען דעם מענליכען גליעד.— בנוגע צו פרעמד-גלויביגע איז דער פערבאָט געגען מלה איצט אויך פערבליעבען אין זיין קראַפט; צוזאַמען דערמיט איז געבליעבען אין זיין קראַפט אויך דער בעפעהל, וואָס האָט פערבאָטען יודען אַריינצוקומען אין „עליא קאַפּיטאָלינא" (די געוועזענע ירושלים).

טראציע — אפשר וועט זי וויכער ווערן; און די שלוחים האבען אזוי געטאן; זיי האבען זיך אוועקגעשטעלט ביינאכט פאר'ן פאלאץ פון שטאטהאלטער און געוויינט און געשריען: „גאט אין הימעל! צי זענען מיר דען נישט אייערע ברידער, קינדער פון איין פאטער! צי זענען מיר דען נישט פון איין מוטער געבוירען! מיט וואס זענען מיר ערגער פון אלע פעלקער, וואס איהר זענט גוזר אויף אונז אזעלכע שווערע גזירות!" די דאזיגע בקשה האט געווירקט, און אין א קורצער צייט ארום איז אנגעקומען די בשורה, אז אלע פריהערדיגע גזירות זענען אבגעשאפט. דער טאג, ווען די בשורה איז אנגעקומען, איז אריינגענומען געווארען אין רעיסטער פון די נאציאנאלע געדענק-טעג: עס האט געהייסען, אז דאס פאלק איז ווידער פריי געווארען.

די ידיעה, אז די רדיפות און גזירות געגען דער יודישער אמונה זענען בטל געווארען, האט זיך גלייך פונאנדערגעטראגען אין אלע לענדער, וואו די איבערגעבליבענע פון דעם גרויסען שטורם האבען עמיגרירט, און פון אלע זייטען האבען אנגעהויבען אנקומען צוריק קיין פאלעסטינא מאסען אנטלאפענע און באהאלטענע. צווישען די לעצטע האבען זיך געפונען אויך די זעקס תלמידים פון דעם בעריהמטען ר' עקיבא, וועלכע ר' יהודה בן בבא האט געגעבען סמיכה. זיי זענען געהאט אנטלאפען קיין בבל, און האבען שוין געוואלט דארטין עפנען ישיבות; איצט אבער האבען זיי זיך אומגעקעהרט אינ'ם לאנד פון דעם געוועזענעם גרויסען גייסטיגען צענטר. די דאזיגע ערשטע שוואלבען פון דער קומענדיגער גייסטיגער אויפלעבונג האבען זיך גלייך צונויפגעזאמעלט אין דעם היסטארישען רמון-טאל (בקעת רמון), צו בעשטימען די יאהרען און די חדשים, ווייל אין די אלע יאהרען פון שמד האט מען נישט געקענט רעגולירען דעם שמיטה-יאהר און דאס האט געקאנט ברענגען צו גרויסע אונארדנונגען אין דעם יודישען קאלענדאר-וועזען. דאן האבען זיי זיך בעזעצט אין דעם גליל'עאישען שטעדטיל אושא, און זיך ערקלערט אלס א קליין סנהדרין. דערביי האבען זיי זיך נישט בעגנוגענט מיט זייער אויטאריטעט, און געגיכט צוצוציהען קיין אושא די לעבען-געבליבענע געזעצלעהרער פון אלע עקען לאנד.

אזוי איז דער צוריבענער, מיט בלוט פערגאסענער און האלבגוסס'ער פאלקס-ארגאניזם שוין צו זיך געקומען, און די געזעצלעהרער האבען זיך ווידער גענומען, איינצופליעסען אין איהם מוט און שטארקייט. די מיטגליעדער פון דער איצטיגער גרופע תנאים

האָבען פאָרטגעזעצט די טעטיגקייט פון זייערע פאָרגענגער און ווידער צוזאַמענגעקניפּט די מסורה, — האָטש זייער צאָהל איז געוועזען נישט גרויס. די בעדייטענדסטע פון דעם איצטיגען קאָלעגיום זענען געוועזען ר׳ שמעון, א זוהן פון דעם לעצטען פּאַטריאַרך ר׳ גמליאל, ר׳ נתן פון בבל, ר׳ מאיר און ר׳ שמעון בן יוחאי. דער ערשטער, ר׳ שמעון בן גמליאל, האָט זיך מיט נסים געראַטעוועט פון האדריאַנ׳ס האַנד און איז אַנטלאָפען קיין בבל; אַלס געזעצליכער יורש פון דעם פּאַטריאַרכען-טיטול האָט ער אָבער נישט געקענט בלייבען פון דער ווייטען, ווען עס האָט זיך צוזאַמענגעשטעלט א נייער סנהדרין, און קומענדיג קיין אושא איז ער ווירקליך גלייך אויסגעקליבען געוואָרען פאַר דעם נשיא פון קאָלעגיום. דעם קאָמפּלעט פון דער נשיאות האָבען אויסגעפילט ר׳ נתן פון בבל אַלס „אב בית דין״ און ר׳ מאיר אַלס „חכם״. אין דער ערשטער צייט זענען אַפילו פאָרגעקומען פערשידענע סכסוכים צווישען דעם נשיא און די איבריגע מיטגליעדער פון קאָלעגיום, און עס האָט געהאַלטען דערביי, אז מ׳האָט זוהן זאָל געשעהען דאָס איינע, וואָס מ׳האָט פאַטער: מ׳זאָל איהם מעביר זיין פון דער נשיאות; מיט דער צייט האָט זיך אָבער איינגעגעבען די סוכסוכים אויסצוגלייכען און ר׳ שמעון איז געבליבען אויף זיין הויכען פּאָסטען. צו דעם שלום האָט פיעל געהאָלפען דאָס, וואָס די סכסוכים זענען אַממעהרסטענטייל געוועזען פּרינציפּיעלע (וויל ר׳ שמעון, ווי זיין פאָטער, האָט אויך כסדר געשטרעבט צו פערגרעסערן דעם אויטאָריטעט און די איינהייט פון סנהדרין), און קיינער האָט דעם יונגען נשיא נישט געקענט חושד זיין אין פערזענליכע פניות. די כאַראַקטעריסטיק פון דעם לעצטען שפּיעגעלט זיך אַמבעסטען אָב אין דעם אַפאָריזם, וואָס איז דערגאַנגען צו אונז פון איהם אין די „פרקי אבות״: „אויף דריי זאַכען שטעהט די וועלט: אויף אמת, גערעכטיגקייט און שלום״.

די אָריגינעלסטע און בעדייטענדסטע פערזענליכקייט פון יענעם קרייז איז אָבער געוועזען נישט די פונ׳ם נשיא; ר׳ שמעון האָט בעקומען די נשיאות און איז געוועזען דער קאָפּ פון סנהדרין נאָר צוליעב זיינע דינאַסטישע רעכט אויף דעם טיטול; פיעל גרעסער און בעדייטענדער איז אָבער געוועזען די טעטיגקייט און די ווירקונג פון דעם דערמאָנטען ר׳ מאיר. ווענען דער אָבשטאַמונג פון דעם דאָזיגען גרויסען גייסט האָבען זיך אין פאָלק אַרומגעטראָגען פערשידענע נוסחאות, און לויט איין

אגדתא זאל ער זאגאר האבען געוועזען אנ'אייניקעל אדער אנ'אור-אייניקעל פון דעם רוימישען קייזער נ ע ר א (נירון-קיסר), וועלכער איז, ווי די מזרח-פעלקער האבען געגלויבט, נישט געהרג'עט געווארען, נאר אנטלאפען ערגעץ אין טיעף אזיען און זיך דארט מגייר געוועזען. ווי דער גרעסטער טייל פון די תנאים האט זיך ר' מאיר אויך געשפייזט פון א מלאכה ער איז געוועזען א איבערשרייבער און פלעגט מאכען קאפיעס פון די הייליגע שריפטען. אזוי ווי ער האט ערפונדען א מיטעל, צו מאכען דעם כתב גלאנצענדיגער און דויערהאפטיגער (ער האט אריינגעטאן אינ'ם טינט קופער-וויטריאל; אויף גמרא-לשון: ק נ ק נ ת ו ם), איז ער געוועזען בעריהמט אין זיין פאך און האט פערדינט דריי שקלים א וואך; דערפון האט ער צוויי דריטעל אויסגעגעבען פאר זיין פאמיליע און מיט דעם איבריגען געשטיצט די אריטע חברים.

ר' מאיר האט געהאט פאר א פרוי די געלערנטע טאכטער פון דעם בעריהמטען ר' חנינא בן תרדיון, מיט'ן נאמען ב ר ו ר י ה, און אזוי ווי די צווייטע טאכטער פון דעם מערטירער איז, צוזאמען מיט'ן פאטער'ס טויט, אוועקגעפיהרט געווארען אין א שאנד-הויז, האט ער זיך, גלייך ווי ער איז צוריקגעקומען קיין פאלעסטינא, גענומען זוכען דער שוועגערין, כדי זי צו בעפרייען. ער איז געגאנגען פון איין שטאדט אין דער אנדערער, און ווען ער איז געקומען אין דער שטאדט, וואו זיין ווייב'ס שוועסטער האט זיך ווירקליך געפונען, האט ער פריהער געוואלט דערגעהן, צי זי איז נאך ריין; צו דעם צוועק האט ער זיך פערשטעלט פאר א רוימישען ריטער, און ווען ער איז איבערצייגט געווארען אין איהר אונשולד, האט ער אונטערגעקויפט די שומרים און זי ארויסגענומען. ווען די אדמיניסטראציע האט זיך דערוואוסט פון דעם פאקט, האט זי ארויסגעשיקט שלוחים, נאכצויאגען די אנטלאפענע; ר' מאיר האט אבער זעהר געשיקט געשפיעלט זיין ראליע אלס רוימער, און אזויערנאך איז איהם געלונגען זיך ארויסצודרעהען פון דער געפאהר. בעקאנט איז אויך די ריהרענדע אגדה, וואס שילדערט די גייסטיגע גרויסקייט פון ר' מאיר'ן מיט זיין פרוי, די בעריהמטע ב ר ו ר י ה. „ס'איז געוועזען א מעשה ביי ר' מאיר'ן, אז ער איז געזעסען און האט גערדרשה'ט צו מנחה-צייט שבת, און אין דערהיים זענען דערווייל געשטארבען זיינע צוויי קינדער. וואס האט געטאן זייער מוטער? האט זי זיי אוועקגעלעגט אויפ'ן בעט און איבערגעדעקט מיט א ליילעך. איז אבענד איז ר' מאיר געקומען פון בית המדרש;

פרעגט ער: וואו זענען מיינע צוויי קינדער? זאָגט זי: זיי זענען אוועק אין בית מדרש. שטוינט ער: איך האָב דאָך געקוקט אין בית המדרש און האָב זיי נישט געזעהען? האָט זי איהם געגעבען אַ כוס צו הבדלה און ער האָט הבדלה געמאַכט, דערנאָך האָט ער זיך ווידער געווענדט צו איהר: מיינע קינדער וואו זענען? און זי האָט איהם ווידער געענטפערט: זיי זענען אוועקגעגאַנגען דאָרטין-און-דאָרטין און וועלען באַלד קומען. דאַן האָט זי איהם דערלאַנגט צום עסען, און ווען ער האָט אָבגעגעסען האָט זי זיך אָבגערופען: רבי, איך האָב צו פרעגען אַ שאלה: איינער האָט ביי מיר איינגעלעגט אַ פקדון און איצט וויל ער איהם אָבנעהמען; זאָל איך איהם אָבגעבען, צי נישט? האָט ער צו איהר געזאָגט: מיין טאָכטער! ווי שיקט זיך עס, נישט אָבצוגעבען יענעמס פקדון? אויף דעם האָט זי געענטפערט, אַז אָהן זיין וויסען האָט זי עס נישט געוואָלט אָבגעבען; דערביי האָט זי איהם אָנגענומען פאַר'ן האַנד, צוגעפיהרט צום בעט און אָבגעדעקט דאָס ליילעך. האָט ער דערזעהען זיינע צוויי טויטע קינדער און זיך פונאַנדערגעוויינט, און זי האָט געזאָגט: רבי, דו האָסט דאָך אַליין געזאָגט, אַז מ'דאַרף אומקעהרען דעם פקדון, ווען יענער קומט איהם מאָהנען; עס שטעהט געשריבען: ד' נתן, ד' לקח, יהי שם ד' מבורך (גאָט האָט געגעבען, גאָט האָט גענומען: זאָל גאָט'ס נאָמען זיין געבענשט)".

די חברים אין קאָלעגיום האָבען געקוקט אויף ר' מאיר'ן, ווי אויף אַ גייסטיגען ריעז, „וואָס רייסט אוים בערג און צומאָהלט זיי איינעם מיט'ן אַנדערן", און דערצו איז ער געווען אַזוי זעלבסטשטענדיג אין זיינע מעשים און מיינונגען, אַז ער האָט זיך ערלויבט זאָגאַר צו שטעהן אין בעציהונגען מיט דעם פערדעטערישען אלישע בן אבויה (אחר) און צו לעהרנען פון איהם געוויסע צווייפעלהאַפטע הלכות. אויף די פאָרוואורפען פון זיינע חברים, וואָס האָבען געקוקט קרום אויף די בעציהונגען, האָט ר' מאיר געענטפערט: „איך האָב געפונען אַ מילגראַם; זיין קערן האָב איך אויפגעגעסען און די שאָלעכץ אוועקגעוואָרפען". ער האָט אַמאָל בעגלייט זיין אַפּיקורסי'שען רבי'ן צו-פוס, זיך אונטערהאַלטענדיג מיט איהם אין לעהרנען, וועהרענד יענער איז געזעסען אויף זיין פערד. פלוצלינג האָט זיך אחר אָבגערופען צו זיין תלמיד-בעגלייטער: „מאיר, קעהר דיך אום. דאָ ענדיגט זיך אַ תחום-שבת". — „קום דו אויך צוריק", האָט זיך ר' מאיר געפרובט. — „פאַר מיר, האָט אחר געענטפערט, זענען פערשלאָסען אַלע טויערן פון תשובה,

און עס איז שוין לאנג ארויס א בית-קול און געזאגט: „קערט זיך אום אלע פארפירטע קינדער, אויסער אלישע-אחר, וועלכער האט דערקענט מיין כח און מורד געווען אן מיר". שפעטער, ווען אחר איז קראנק געווארן, איז ר' מאיר געקומען צו איהם און ווידער געבעטען: „קער דיך אום", און אלישע „האט זיך פונאנדערגעוויינט און איז געשטארבען וויינענדיג".

א דאנק די בעציהונגען מיט זיין גנאסטישען רבי'ן, האט ר' מאיר אליין זיך אויך אפט אונטערהאלטען מיט נישט יודישע פילאזאפען. א בעזונדער הארציגע פריינדשאפט האט געהערשט צווישען איהם און דעם נעא-פלאטאניקער איינימאס פון גדרה, וועלכער איז געווען א שטארקער פערעהרער פון יודענטום און האט געהאלטען, אז פלאטא מיט פיטאגאראס'ן האבען געשעפט זייער חכמה פון דער יודישער תורה, און ווען דער לעצטער האט געטרויערט נאך זיינע עלטערן איז דער גרויסער יודישער געזעצלעהרער געגאנגען איהם טרייסטען. די דאזיגע טאלעראנץ האט ר' מאיר ארויסגעוויזען נישט בלויז בנוגע צו איינציגע פארשטעהער פון דער געצענדינערישער וועלט, נאר בנוגע צו דער גאנצער געצענדינערישער וועלט בכלל; ער האט געלערנט: „פון וואנען ווייסען מיר, אז א געצענדינער, וואס איז עוסק אין דער תורה, האט דעם דין, ווי א כהן-גדול? ווייל עס שטעהט געשריבען: „אלה החקים והמשפטים, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" (דאס זענען די געזעצען, וואס דער מענש דארף זיי אבהיטען און לעבען מיט זיי): עס שטעהט האדם (דער מענש), דאס הייסט, אפילו א געצענדינער האט דעם דין ווי א כהן-גדול, אויב ער איז עוסק אין דער תורה".

בנוגע צו דער הלכי'שער מסורה האט זיך ר' מאיר געהאלטען ביי דעם סיסטעם פון זיין רבי'ן, ר' עקיבא. די חברים האבען געזאגט אויף איהם, אז מ'קען קיינמאל נישט דערגעהן געגוי, וואס ער וויל, ווייל ער פלעגט מיט זיינע שארפזיניגע פשט'לעך און פלפולים ברענגען בעווייזען אי פאר, אי געגען דער בעשטימונג פון א געזעץ, און אפטמאל האט ער זאגאר בעוויזען מיט זיין שארפער דיאלעקטיק — מתיר צו מאכען דאס, וואס איז אין דער תורה גופא בפירוש פערבאטען, אדער פערקעהרט. צווישען זיינע תלמידים האט זיך געפונען איינער מיט'ן נאמען סומכוס, וועלכער האט זיך אויך אויסגעצייכענט מיט זיין אונגעוועהנליכער חריפות און פלפול'דיגע געגנג, האבען די חכמים געזאגט אויף איהם מיט א שארפער איראניע: ער איז א גרויסער חריף,

נאָר פסק'נען א שאלה ביי יודען קען ער נישט. די דאָזיגע התנגדות צו דעם גייסט פון פלפול און שאַרפזיניגע סאָפיזמען האָט זיך אַרויסגעוויזען אין אַ געוויסער מאָס אויך בנוגע צו ר' מאיר'ן אַליין, און אַ סך פון זיינע הלכות זענען נישט אָנגענומען געוואָרען אין דער פּראַקטיק.

ר' מאיר האָט פאָרטגעזעצט ר' עקיבא'ס טעטיגקייט נישט נאָר אין דעם סיסטעם, ווי אַזוי צו דרשה'נען די הלכות פון דער תורה, — ער האָט זיך אויך פערנומען מיט דער סיסטעמאַטישער צוזאַמענשטעלונג פון די געזאַמעלטע געזעצען און מסורות. דאָס איז געווען אַ העכסט דרינגענדע בעדערפעניש אין יענער צייט פון רדיפות און מערטירערטויטען, וואָס האָט פלוצלינג אָבגעריסען פון לעבען כמעט אַלע בעדייטענדע געזעץ-לעהרער, און ר' עקיבא'ס תלמיד האָט דאָס דאָזיגע בעדערפעניש גלענצענד אויסגעפילט. ער האָט צונויפגענומען דעם גאַנצען לעהר-מאַטעריאַל פון די גרויסע רביים, און איהם סיסטעמאַטיש בעאַרבייט אונטער דעם טיטול משנה.

אַ רייכע און פיעלזייטיגע פערזענליכקייט איז געווען אויך דער צווייטער פון קאָלעגיום, ר' שמעון בן יוחאי, וועלכער האָט געהאַט זיין ישיבה אין דעם גליל'עאישען שטעדטיל תקוע. אים געגענזאַץ צו זיין פאָטער יוחאי, וועלכער איז געווען אַ גרויסער חשוב ביי די רוימישע בעאַמטע, איז ר' שמעון געווען אַ ביטערער שונא פון די רוימער און זייער קולטור, און ווען ער האָט זיך אַמאָל ערלויבט, צו זידלען די „מלכות הרשעה" פאַר אַ גרויסען עולם, האָט מען עס דערטראָגען צו דער אַדמיניסטראַציע, וועלכע האָט איהם דערפאַר פערמשפט צום טויט. ר' שמעון איז דאַן אַנטלאָפען און האָט זיך בעהאַלטען אין אַ מערה; דאָ האָט ער אָבגעלעבט אַ גאַנצע רייהע יאָהרען (ביז האַדריאַנ'ס טויט), זיך שפּייזענדיג מיט די טייטלען פון דעם בוים, וואָס האָט זיך דאָרט געפונען, און מיט'ן וואַסער פון דעם דאָרטיגען טייכעל, און דאָס האָט זעהר שלעכט געווירקט אויף זיין געזונדס-צושטאַנד: דאָס לייב איז ביי איהם אינגאַנצען בעדעקט געוואָרען מיט געשווירען און וואונדען. איינמאָל האָט ער געפּרובט אַרויסטרעטען פון זיין בעהעלטעניש, און דערוויסענדיג זיך, אַז די שרעקליכע צייטען זענען שוין אַריבער, איז ער אַוועק צוריק אין לאַנד. כדי זיך אויסצוהיילען פון די שווערע וואונדען, האָט ער זיך געבאָדען אין די וואַרימע וואַסער-קוואַלען פון טבריה (חמי טבריה), און אויס דאַנקבאַרקייט צו דער שטאָדט, וואו ער איז בעפרייט געוואָרען פון זיין שווערער קרענק,

האָט ער אויסגעאַרבײַט אַ גענויען פּלאַן פון די שטאָדטישע פּלעצער, וועלכע זענען ווירקליך טמא, און פון יענע, וואָס זענען ריין, אום אויף אַזאַ אופן אַראָבצונעהמען פון דער גאַנצער שטאָדט דעם חשד פון טומאה, וואָס איז אַלט געווען שוין איבער הונדערט מיט צוואַנציג יאָהר *).

אָט דער פאַקט פון אָבלעבען אַ לאַנגע צײַט אין אַ מערה האָט געדיענט דעם פאָלק אַלס קאַנווע פאַר פערשידענע לעגענדעס און וואונדער־ערצעהלונגען, און ס'איז געקומען אַזוי ווײַט, אַז דער ניכטערער און שטרענג־לאָגישער געזעצלעהרער איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ בעל־מופת, אין אַ מענשען פון סודות און מיסטישע פאַנטאַזיעס. די דאָזיגע לעגענדעס האָבען זיך נישט אויפגעהערט צו וועבען אַז ביז אין טיעפען מיטעלאַלטער, און ווען ס'איז אין XIII־טען יאָהרהונדערט געפונען געוואָרען דער אַזוי גערופענער „זוהר", האָט דאָס פאָלק איהם אויך צוגעשריבען ר' שמעון בן יוחאי. דער אויטאָריטעט און די הײליגקײט פון דעם בוך איז פון דאַן אָן כסדר געוואַקסען, און צוזאַמען מיט איהם איז געוואַקסען אויך די קדושה פון דעם כלומר'שט מיסטישען תנא; פון XVI־טען יאָהרהונדערט אָן איז ר' שמעון'ס קבר אין מרון געוואָרען אַ פונקט, וואוהין ס'ם ציהען זיך די פרומע יודען פון אַלע לענדער, און ביז הײַנטיגען טאָג ווערט נאָך דער קבר בעזוכט פון אַ מאַסע פּילגרימען.

אויף ווי ווײַט די היסטאָרישע ווירקליכקײַט איז געגען דער דאָזיגער כאַראַקטעריסטיק פון ר' שמעון בן יוחאי, לאָזט זיך בעזונדער דײַטליך זעהען אין זײַן בעציהונג צו דער הלכי'שער מסורה. אין זײַנע אויסטײַטשונגען פון געזעץ איז ר' שמעון געווען פונקט דער היפּך פון ר' עקיבא'ן און ר' מאיר'ן. ער האָט זיך שטענדיג בעמיהט אויסצופאָרשען גענוי דעם טעם, דעם לאָגישען גרונד פון געזעץ, כדי אַרויסצוציהען דערפון פערשידענע נײַע שלום־פאָלגערונגען, נײַע מעגליכקײַטען. זײַן ערקלערונג הויבט זיך שטענדיג אָן מיט דער פראַגע:

*) די שטאָדט טבריה איז געבויט [illegible] הורדוס־אַנטיפּאַ לכבוד דעם קײזער טיבעריוס; די פרומע יודען אָבער האָבען דאָ נישט געוואָלט וואוינען, ווײַל אויף דעם פּלאַץ איז געווען אַמאָל אַ בית עולם און זיי האָבען חושש געווען פאַר טומאה.

פאַרוואָס האָט די תורה געזאָגט דאָס און דאָס (מפני מה אמרה תורה)? און אויף דער שאלה, למשל, פאַרוואָס האָט די תורה געהייסען איבערלאָזען פאה (די עקען פון די נישט געשניטענע תבואה) אויף די פעלדער, גיט ער אָן פיער טעמים, וועלכע שטיצען זיך אַלע אויף דעם געוועהנליכען מענשליכען פערשטאַנד.

פון ר׳ שמעון בן יוחאי זענען דערגאַנגען צו אונז אויך אַ סך זעהר כאַראַקטעריסטישע אגדי׳שע מאמרים. אַ פערביסענער געגנער פון׳ם גאַנצען רוימערטום, האָט ער זיך שטענדיג אויסגעדריקט וועגען זיי מיט די שאַרפסטע ווערטער, און ווען איינער פון די חברים האָט געפּרובט לויבען די אויסערליכע ציוויליזאַטאָרישע טעטיגקייט פון די רוימער: די מאַרק-פּלעצער, די בריקען, די בעדער, וואָס זיי האָבען אויסגעבויט, — האָט ר׳ שמעון מיט כעס אויסגעשריען: „אַלץ, וואָס די רוימער האָבען געמאַכט, האָבען זיי געמאַכט נאָר פון זייער בעקוועמליכקייט-וועגען. זיי האָבען פערפּוצט די שטאָדטישע מאַרק-פּלעצער, כדי אַוועקצוזעצען דאָרטין אויסגעלאַסענע פרויען; זיי האָבען אויסגעבויט בעדער, כדי צו וואַשען און ריינינגען זייערע קערפּער׳ס; זיי האָבען אויפגעשטעלט בריקען, כדי אויפצומאָהנען די שטייערן״. אין זיין בעציהונג צום לעבען בכלל האָט ר׳ שמעון אויך קיין אַסקעטישע נייגונגען נישט אַרויסגעוויזען; ער דריקט זיך אויס אין איין אָרט: „די תורה איז געגעבען געוואָרען נאָר פאַר מן-עסער. דען ווי אַזוי קען עס אַ מענש זיצען און לערנען, און נישט וויסען, וואו ער וועט נעהמען צום עסען און טרינקען; זיצען און זיך פּשט׳לען און נישט וויסען, וואו ער וועט נעהמען אַ קלייד אויפ׳ן לייב?״ ער האָט געהאַט אַ גרויסען קרייז תלמידים, און חייל ער האָט איבערגעלעבט אַלע זיינע חברים, איז ער געוועזען אַ געוויסע צייט כמעט דער איינציגער אויטאָריטעט פאַר אַלע פראַגען פון דעם רעליגיעזען לעבען.

דער דריטער, לויט זיינע מעלות, אין דעם נייעם קאָלעגיום איז געוועזען ר׳ יהודה ברבי אלעאי, אַ געבוירענער פון דעם שטעדטיל אושא גופא און אויך אַ דאָרטיגער תושב, וועלכער איז אין אַ סך הינזיכטען ענליך געוועזען צו ר׳ יהושע בן חנניה. בעשיידען, קלוג, געשיקט און בערעדעוודיג, האָט ער שטענדיג געוואָלט, צו מילדערן די אָנגעצויגענע בעציהונגען צווישען די רוימער און דער יודישער אומה, און ער ווערט אומעטום בעצייכענט מיט דעם טיטול „חכם״ און ראש המדברים. ווי ר׳ יהושע, האָט ער זיך אויך געשפּייזט

פון אַ מלאכה, און זיין שפּרוך איז געווען: „גרוים איז די אַרבייט — זי בעעהרט דעם אַרבייטער; ווער עס לעהרנט נישט זיין זוהן קיין מלאכה, טרייבט איהם צווישען גזלנים”. ביי דעם כלל האָט זיך, ווי ס׳שיינט, שטאַרק געהאַלטען ר׳ יהודה׳ס חבר, ר׳ יוסי בן חלפתא, וועלכער איז געווען לויט זיין פּראָפעסיע אַ גאַרבאַר (בורסקי). ר׳ יוסי האָט צוזאַמענגעקליבען אַ רייהע משנות אונטער דעם גריכישען נאָמען נימוקין (Nomikon); ער האָט אויך צוזאַמענגעשטעלט אַ קורצע חראָניק פון בריאות עולם ביז דעם בר־כוכבא׳שען קריעג. אין דער דאָזיגער חראָניק („סדר עולם”), וואָס האָט אַ געוויסע בעדייטונג פאַר דער יודישער היסטאָריאָגראַפיע, בעמיהט זיך ר׳ יוסי אויסצופילען און אויסצוגלייכען די פערנעבעלטע און צווייפעלהאַפטע דאַטומס פון די הייליגע שריפטען, דאַגעגען אָבער פון אַלעקסאַנדער מוקדון אָן האַלט ער זיך גאַנץ זעלבסטשטענדיג, און ס׳בלייבט נאָר צו בעדויערן דעם פאַקט, וואָס די נאָטיצען אין דער חראָניק זענען זעהר קורץ.

פון ר׳ עקיבא׳ס איבריגע תלמידים זענען צו אונז קיינע איינצעלהייטען נישט דערגאַנגען; בעקאַנט איז נאָר, אַז אויסער די דאָזיגע ישיבות אין גליל, האָט זיך געפונען נאָך איין ישיבה אין יהודה, און די חכמים פון יענער ישיבה ווערן אָנגערופען „רבותינו שבדרום”.

נעבען די אַלע אויסגערעכענטע תנאים האָט אַ בעזונדער פּלאַץ פערנומען דער אויבענדערמאָנטער ר׳ נתן, אַ זוהן פון דעם „ראש גלותא” (פּאַטריאַרך) אין בבל; צו אונז זענען נישט דערגאַנגען קיין קוועלן וועגען די סבות, וואָס האָבען אָט דעם אַריסטאָקראַטישען געלעהרנטען געצוואונגען צו פערלאָזען זיין רוהיג היימאַט־לאַנד און צו קומען קיין פּאַלעסטינא אין דער צייט, ווען אויף יעדערן איז געהאַנגען דאָס שווערד פון פיין און שמד; עס איז נאָר בעקאַנט, אַז אין דעם רעסטאַוורירטען סנהדרין אין אושא איז איהם געגעבען געוואָרען דער טיטול „אב בית דין”. ר׳ נתן האָט זיך בעזונדער אויסגעצייכענט אין דעם יורידישען טייל פון דער יודישער געזעצלעהרע און אין אַסטראָנאָמיע, און ווי דער גרעסטער טייל פון די תנאים אין יענער צייט האָט ער אויך סיסטעמאַטיזירט בעזונדערע זאַמלונגען פון הלכות, וועלכע רופען זיך אויף זיין נאָמען „משנת דרבי נתן” אָדער „תוספתא דרבי נתן”.

פון די דאָזיגע אַלע געזעצלעהרער איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרען דאָס בעניימטע סנהדרין אין אושא, וועלכער האָט ענערגיש געאַר־

בייט פאר דער אויפלעבונג פון דער יודישער געזעצלעהרע, וואס האט פון אייביג-אן געהאט די זעלביגע בעדייטונג, ווי די אויפלעבונג פון דעם יודישען לעבענס-גייסט. די טעטיגקייט פון דעם סנהדרין אין דער ריכטונג איז נאך מעהר אינטענסיוו און ענערגיש געווארען, א דאנק דער געפאהר פון א טיעפער שפאלטונג, וואס האט זיך אנגערוקט פון בבל; דא איז פארגעקומען פאלגענדעס: אין דער צייט, ווען די געזעצלעהרער אין גליל האבען געארבייט מיט אלע כחות צוריק פליסיג צו מאכען דאס פערגליווערטע בלוט פון דעם יודישען פאלקס-גייסט, צוריק צו שאפען איין גייסטיגען צענטר פאר דער גאנצער אומה, אבצוהיטען פון פערלוירען געהן דעם מאטעריאל פון די איבערגעגעבענע הלכות און מסורות דורך סיסטעמאטישע זאמלונגען,—אין דער צייט האט א יהודה׳עאישער עמיגראנט אין בבל זיך ארומגעטראגען מיט דער אידעע, איבערצוטראגען אהין דעם צענטר פון דער אומה, ד. ה. צו גרינדען דארטין א נייעם סנהדרין, וואס זאל איבערנעהמען אין זיינע הענד אלע אנגעלעגענהייטען פון כלל-ישראל. גערופען האט מען דעם עמיגראנט חנניה; דאס איז געווען א ברודערן-זוהן פון דעם בעריהמטען ר׳ יהושע בן חנניה, וועלכען דער גרויסער פעטער האט אוועקגעשיקט פון ארץ ישראל, כדי איהם אויף אזא אופן צו דערווייטערן פון דעם איינפלוס פון די מינים (יודען-קריסטען). חנניה האט זיך בעזעצט אין נהר פקוד, נישט ווייט פון נהרדעה, און ארגאניזירענדיג דארטין א גרויסען בית דין, אין דער געשטאלט פון סנהדרין, האט ער זיך אליין גענומען די נשיאות, און א געוויסען נחוניא בעשטימט פאר׳ן אב בית דין; דער דאזיגער בית דין איז גלייך צוגעטרעטען צו בעשטימען דעם יאהר פון שמיטה און בכלל אלע יודישע קאלענדאר-פראגען, און די דארטיגע קהלות, וועלכע זענען אין דער צייט פון שמד אינגאנצען געבליעבען אהן א שום צענטראלער אינסטיטוציע, האבען הארציג בעגריסט דעם נייעם סנהדרין ביי זיי אין לאנד. אין פאלעסטינא האט אבער די ידיעה וועגען דעם סנהדרין ארויסגערופען א שטארקע אונצופריעדענהייט; דא האט מען אין דעם פאקט געמוזט זעהן א געפאהר פאר דער איינהייט פון יודענטום, און דער פאטריארך ר׳ שמעון בן גמליאל האט געפונען פאר זיין פליכט, אנצוווענדען אלע מעגליכע מיטלען, כדי אבצושוואכען די בעדייטונג פון דעם גלות-צענטר און זאגאר אויך איהם אונטערצוברעכען אינגאנצען. צו דעם צוועק האט ער ארויסגעשיקט צוויי שלוחים, ר׳ יצחק און ר׳ נתן, מיט א בריעף צו

דעם נשיא פון יענעם סנהדרין, וואָס האָט געטראָגען אויף זיך דעם טיטל: „למעלת קדושתו של חנניה (אָן זיין הייליגקייט — חנניה)"; שטאַרק גערירט און געשמייכלט פון אַזאַ כבוד, האָט חנניה זעהר האַרציג און פריינדליך אויפגענומען די שלוחים פון ארץ ישראל, און פאָרגעשטעלט זיי פאַר זיין קאָלעגיום מיט פערשידענע שבחים און קאָמפּלימענטען. דאָס זענען די גרעסטע פון יודען, — האָט ער אויף זיי אויסגערופען — זייערע עלטערן האָבען משמש געווען אין בית המקדש, און זיי זענען געקומען לערנען אין אונזער ישיבה.

אויף אַזאַ אופן האָבען זיך די שלוחים ערוואָרבען דעם צוטרוי און די אַכטונג פון'ם גאַנצען קאָלעגיום, און ערשט דעמאָלט האָבען זיי זיך גענומען דורכפיהרען זייער שליחות: קאָמפּראָמיטירען דעם סנהדרין אין נהר־פקוד און אויסווירקען ביי די יודישע קהלות אין בבל, זיי זאָלען זיך צוריק ווי פריהער אונטערוואַרפען דעם אויטאָריטעט פון דעם איינציגען צענטער אין לאַנד פון די אבות. זיי האָבען געלייענט פאַר'ן פאָלק דעם אינהאַלט פון די בריעף, וואָס זיי האָבען מיטגעהאַט מיט זיך, אין וועלכע ס'איז ערקלערט געוואָרען, אַז אַזוי ווי די שמד־גזירות זענען בטל געוואָרען, די חכמים האָבען זיך אומגעקעהרט יעדערער אין זיין היים און דאָס סנהדרין האָט זיך ווידער צונויפגעזאַמעלט אין דער שטאָדט אושא, דאַרפען אַלע יודישע קהלות זיך צוהערן צו די פערארדנונגען פון דעם איינציגען צענטער און חנניה איז נאָר אַ פערברעכער און אַ פורץ־גדר, ווען ער וויל צורייסען די אחדות פון דער אומה און בעשאַפען אַ נייעם צענטער אויסער די גרענעצען פון ארץ ישראל. כדי צו דעמאָנסטרירען אָפען פאַר'ן גאַנצען פאָלק די אונגעזעצליכקייט פון חנניה'ס בעשטימונגען, האָט איינער פון די שלוחים אַראָבגעלייענט פון דער טריבונע: „אלה מועדי חנניה בן אחיו של ר' יהושע" (דאָס זענען די יום טובים פון חנניה, ר' יהושע'ס ברודערן־זוהן), אלס אַ פּאַראָדיע אויף דעם פסוק פון דער תורה: „אלה מועדי ד'" (דאָס זענען די יום־טובים פון גאָט); דער צווייטער שליח האָט אויך געטאָן דאָס זעלבע און פאַראָדירט די נבואה: „כי מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים", לייענענדיג אויפ'ן קול: „כי מבבל תצא תורה ודבר ד' מנהר פקוד (דען פון בבל וועט אַרויסגעהן תורה און גאָט'ס וואָרט פון נהר פקוד).

די דאָזיגע איראָנישע אויסרופען האָבען געמאַכט אַ שטאַרקען רושם אויפ'ן פערזאַמעלטען עולם, וועלכער האָט זיך איצט ערשט אַרומגעזעהען, אַז שטיצענדיג חנניה'ס אינסטיטוציע קען ער ווירקליך שאַדען

ברענגען די אחדות פון דער אומה און אז זיי רייסען זיך דערמיט אָב פון זייערע ברידער אין ארץ ישראל און פון דער תורה. אומזיסט האָט חנניה איצט געפרובט אָבשוואַכען די ווירקונג פון די שלוחים דערמיט, וואָס ער האָט געזוכט, זיי אראָבצעוואַרפען און צו פערדעכטיגען: די אויפגעמונטערטע שלוחים האָבען אָפען ערקלערט, אז דאָס נעגען־סנהד־רין אין בבל האָט די זעלבע בעדייטונג, ווי א צווייטער מזבח, ביי וועלכען חנניה און נחוניא דיענען פאַר כהנים גדולים, און ווער עס שטיצט אָט דעם סנהדרין זאָגט זיך דערמיט אָב פון גאָט און פון כלל ישראל. חנניה האָט זיך פון דעסטוועגען נאָך אַלץ נישט געוואָלט אונ־טערגעבען, און געפרובט זיך ווענדען צו ר׳ יהודה בן בתירא, וועלכער האָט געהאַט א ישיבה אין נציבין, אויף דער גרענעץ צווישען דער פּאַרטישער און רוימישער מלוכה; ר׳ יהודה האָט אָבער אויך אָנער־קענט, אז יעדער יוד איז מחויב זיך אונטערצוגעבען דעם גרויסען בית דין אין ארץ ישראל. דאַן האָט ר׳ חנניה שוין קיין ברירה נישט גע־האַט און געמוזט זיך אָבזאָגען פון זיין גרויסען חלום; ער האָט צושיקט בריעף אין אַלע קהלות פון גלות, אין וועלכע ער האָט אָבגערופען זיינע קאַלענדאַר־בעשטימונגען און דערמיט האָט זיך געענדיגט די צענטראַלע טעטיגקייט פון דעם סנהדרין אין בבל.

אונטער דער צייט איז אין דעם קאָלעגיום פון אושא גופא פאָר־געקומען א שטאַרקער סכסוך, וואָס האָט געקאָנט ברענגען צו די זעל־ביגע פאָלגען, צו וועלכע עס האָט אמאָל געבראַכט דער סכסוך צווי־שען ר׳ גמליאל׳ן און ר׳ יהושע׳ן אין יבנה. ר׳ שמעון בן גמליאל, וועלנדיג אויפהויבען די בעדייטונג פון דער נשיאות, האָט געפרובט איינפיהרען א מין עטיקעטע, וואָס האָט געזאָלט אויסצייכנען איהם פון די איבריגע פּרעזידיום־מיטגליעדער, ר׳ נתן און ר׳ מאיר. די דאָזיגע עטיקעטע האָט בעפוהלען: „ווען דער נשיא קומט אריין שטעלט זיך אויף דאָס גאַנצע פאָלק, און קיינער זעצט זיך נישט פריהער, ביז ער זאָגט נישט: זיצט; ווען דער אב בית דין קומט אריין, מאַכט מען צוויי שורות (שפּאַליערן) פון ביידע זייטען, ביז ער קומט צו צו זיין פּלאַץ, און ווען דער חכם קומט אריין, בלייבט איינער זיצען און איינער שטעלט זיך אויף אזוי לאַנג, ביז ער זעצט זיך אויף זיין אָרט“. אָט די רעפאָרם איז איינגעפיהרט געוואָרען אָהן דעם וויסען פון די ביידע פּרעזידיום־מיטגליעדער, און ווען זיי זענען אריינגעקומען און ראַיעז יעדען יהוי דעם שנוי אינ׳ם צערמאָניאל, האָבען זיי זיך שט־

לערהייד פערשוואוירען, צו בעליידיגען דעם נשיא פאר'ן גאנצען עולם דערמיט, וואס זיי וועלען איהם פערווארפען פון אלע זייטען מיט שאלות, אויף וועלכע ער וועט נישט וויסען צו ענטפערן. מיט דעם מיטעל האָבען זיי געגלויבט, צוצוברענגען די זאך ביז אזוי וויט, אז דער קאָלעגיום וועט אויסדריקען דעם נשיא זיין אונצוטרוי און אויסוועהלען גלייך אנ'אנדערן אויף זיין ארט. דער איינפאל האט זיך אבער נישט איינגעגעבען; ר' שמעון האט זיך דערוואוסט פון דער פערשווערונג געגען איהם און האט זיך צוגעגרייט מיט תשובות אויף אלע מעגליכע שאלות, און אפעלירענדיג צו דעם גאנצען קאלעגיום, האט ער אויסגעפועל'ט א ערלויבניש, אויסצושליסען די „רעוואלוציאנערען" פון דער פערזאמלונג. ווען ר' נתן מיט ר' מאיר'ן זענען דערנאך געקומען האבען זיי אלזא געפונען פאר זיך די טהירען פון בית־מדרש פערשלאָסען, און דאס האט זיך געמוזט שלעכט אברופען אויף דער גאנצער אקאדעמישער טעטיגקייט פון קאלעגיום; א סך צווייפעלהאפטע הלכות, זענען געבליבען נישט ערקלערט און ס'איז ענדליך געקומען דערצו אז איינער (ר' יוסי בן חלפתא) האט אפען אויסגעשריען: „די תורה איז אויסוועניג און מיר זיצען אינוועניג!" דאן איז דער נשיא ווייכער געווארען און האט ערלויבט די אויסגעשלאסענע אריינצוקומען אין בית מדרש, נאר ער האט ארויפגעלעגט אויף זיי אנ'אנדער אקאדעמישע שטראף. דער שטאלצער ר' מאיר האט זיך אבער איצט אויך נישט געוואלט אונטערגעבען; ער האט נישט אויפגעהערט צו דערצערנען דעם פערביטערטען נשיא, און דער לעצטער האט זיך גענזעהען געצוואונגען, אויסצורופען אויף איהם א חרם. דאס האט ר' מאיר'ן נאכמעהר אויפגעקאכט, און ער האט אויסגעשריען: „איך רעכען מיך נישט מיט אייער חרם אזוי לאנג, ווי איהר וועט מיר נישט ערקלערן, וועמען, פארוואס און צוליעב וואס איהר האט מיך מחרים געווען". דער רעזולטאט פון דעם צוזאמענשטויס איז געוועזן דאס, אז ר' מאיר האט זיך דערווייטערט אינגאנצען פון סנהדרין און זיך בעזעצט ערגעץ אין קליין אזיע, וואו ער איז אויך געשטארבען. פאר'ן טויט האט ער אנגעזאגט, מ'זאל דעם ארון מיט זיין קערפער אוועקשטעלן אויפ'ן ברעג פון ים, וואס געהט דורך ארץ ישראל, וועט עס הייסען, אז ער איז בעגראבען געווארען אין דער היילינגער ערד.

די צייט פון ר' שמעון'ס נשיאות איז רייך געוועזן אויך אין דריקונגען און אונרוהען פון אויסוועניג. די שנאה צווישען יודען און רוימער

איז פון דעם האדריאנישען קריעג אן כסדר [illegible], און אין די [illegible]
טערדיגע יאהרען פון אנטאנינוס'עם ממשלה [illegible] יודען [illegible]
צושטעהן פערשידענע גזירות און רדיפות. [illegible]
גע רדיפות האבען דערשלאגען די שטימונג פון [illegible], [illegible] זעהן
פון דעם מאמר, וואס איז דערגאנגען צו אונז [illegible] ר' [illegible] בן גמלי-
אל'ם נאמען: „אויב די ערשטע, וואס האבען דערשמעקט נאר אביסל
צרות פון דער מלכות רומא הרשעה, זענען אזוי ארא[illegible]פאלען ביי
זיך, היינט א פשיטא שוין מיר, וואס וואלגערן זיך אב טעג, יאהרען,
דורות און תקופות אין דער דאזיגער מלכות און זינקען ביז'ן האלז אין
צרות און גזירות! מיר נעהמען אויך אן די צרות פאר ליעב, נאר
ווען מיר וואלטען וועלן אויסשרייבען זיי אלע, וואלטען מיר קיינמאל
נישט געענדיגט". עס זענען זאגאר פערהאן רמזים פון רוימישע
קוועלן וועגען געוויסע רעוואלוציאנערע אונרוהען, וואס האבען אויסגע-
בראכען אין פאלעסטינא, אינ'ם לעצטען יאהר פון אנטאנינוס'עם הער-
שען (161). די דאזיגע פראבע פון א נייעם אויפשטאנד איז, ווי ס'איז
צו גלויבען, געשטאנען אין צוזאמענהאנג מיט די הכנות צו דער מלחמה,
וואס די פארטאנער האבען אין יענער צייט ווידער געפרובט אונ-
טערנעהמען געגען רוים. צו די דאזיגע אונרוהען בעציהט זיך, ווי
ס'שיינט, אויך די תלמודישע אגדה פון יענער צייט, וואס דערצעהלט,
אז די רוימישע רעגירונג האט זיך געפרובט אוועקנעהמען ביי יודען
דאס רעכט, צו האבען אייגענע ציוויל-געריכטען. א צווייטע תלמודישע
לעגענדע רעדט אויך וועגען [illegible]ווערע רעפרעסיעס געגען יודען, וואס
האבען געצוואונגען דעם גרעסטען געזעצלעהרער פון דער עפאכע, ר'
שמעון בן יוחאי, צו פאהרען קיין רוים, זיך משתדל זיין פאר זיינע
ברידער.

אין דער בעציהונג צו די האפנונגען, וואס יודען האבען געלעגט
אויף דער מלחמה, וועלכע האט זיך צופלאקערט צווישען די פארטאנער
און רוימער פאר דער הערשאפט פון מארק אורעליוס, איז זעהר כא-
ראקטעריסטיש דער מאמר פון דעם זעלבינען ר' שמעון בן יוחאי; ער
האט געזאגט: „ווען דו זעהסט א פערסישען (פארטישען) פערד צוגע-
בונדען צו איינער פון די מצבות אין ארץ ישראל, האף אויף דאס
אנקומען פון משיח'ן". עהנליך דערצו און נאך מיט מעהר בעשטימט-
קייט האט זיך אויסגעדריקט ר' יהודה ברבי אלעאי: „די צושטערער
(פון ירושלים) איז בעשערט צו פאלען פון פערסישע (פארטישע) הענר".

אַט די פיינדליכע געפיהלען פון יודען בנוגע צו רוים האָבען גע־דיענט דעם קייזער, וואָס האָט געפיהרט די מלחמה מיט די פּאַרטאַ־נער, וועראָס׳ן, אַלס מאָטיוו פאַר נייע רעפּרעסיעס געגען די יודען פון דער רוימישער אימפּעריע; וועראָס האָט בענייט האַדריאַנ׳ס בע־פעהל, און האָט פערבאָטען יודען די מצות: שבת, מלה, און טבילה. די פערפאָלגונגען האָבען אָבער זיך נישט לאַנג געצויגען, און נאָך וועראָס׳עס טויט, ווען אויף דעם רוימישען טראָן איז פערבליעבען נאָר מאַרק אוירעליוס אליין, זענען די דערמאָנטע גזירות אָבגעשאַפט געוואָרען. דער דאָזיגער געקרוינטער פילאָזאָף איז איבערהויפט געווען אַ געגנער פון צוואַנגס־מיטלען און פערפאָלגונגען, און אויך דאָס קריס־טענטום האָט אין זיין צייט לייכטער אָבגעאָטעמט.

וועגען דעם זעלבינען קייזער־פילאָזאָף זעגען דערגאַנגען צו אונז פערשיעדענע קוועלען, וועלכע זענען זיך סותר איינע די אנדערע; פון איין זייט דערצעהלען די תלמודישע אגדות זעהר פיעל וועגען די האַר־ציגע בעציהונגען, וואָס האָבען געהערשט צווישען אוירעליוס׳ען (אנטאָ־נינוס־קיסר) און דעם יודישען פּאַטריאַרך; און דאַגעגען שילדערן די רוי־מישע קוועלען גאַנץ אַנדערש אוירעליוס׳עס בעציהונג צו יודען. דאָרט דערצעהלט זיך, אַז זענענדיג אין יהודה (175), איז ער שטאַרק אונ־צופריעדען געווען דערפון, וואָס די בעפעלקערונג האָט איהם נישט גע־נוג פייערליך אויפגענומען, און ער האָט אויסגעשריען: „אָט ענדליך, האָב איך געזעהען אַ פאָלק, וואָס איז נאָך ערגער פון די מאַראָקמאַנען, קוואַדען און סאַרמאַטען!"

אין יענער צייט איז אין דעם אינערליכען לעבען פון דער יודי־שער אומה פאָרגעקומען אַ בעדייטענדע געשעהעניש: ר׳ שמעון בן גמליאל איז געשטאָרבען און דער פּאַטריאַרכען־שטוהל איז איבערגעגאַנ־גען צו זיין זוהן ר׳ יהודה, וואָס איז בעקאַנט אונטער׳ן נאָמען ר׳ יהודה הנשיא. געבוירען אין דער עפּאָכע פון די שמד־גזירות, ווען דאָס פאָלק האָט מיט זיין לעבען געמוזט בעצאָהלען פאַר דעם גרויסען חלום פון פרייהייט און זעלבסטשטענדיגקייט, איז ר׳ יהודה אַזוי ווי ערצויגען געוואָרען גלייך מיט דעם געדאַנק, איינמאָל פאַר אַלע מאָל פעסט אָוועקצושטעלען די אינוועניגסטע גאַנצקייט, איינינקייט און שטאַרקייט פון פאָלק אַזוי, אַז קיינע ווינטען זאָלען איהם נישט קענען מעהר צושפּליטערן און צורייסען, און ער האָט אַט די אויפגאַבע דורכ־געפיהרט. ווי זיין עלטער־זיידע הלל האָט ר׳ יהודה אויך מיט זיין

אייגענער פערזאָן געשאפען א פעסטען באָדען פאר דעם אויטאָריטעט פון דער אינסטיטוציע, וואָס איז געשטאַנען אונטער זיין רשות, און דאָס ווערק, וואָס איז פון איהם געשאַפען געוואָרען, האָט דעם דאָזיגען אויטאָריטעט געזיכערט און פערזיכערט.

ר׳ יהודה איז געווען זעהר רייך און זיין הויף האָט זיך אויסגעצייכענט מיט א קעניגליכען לוקסוס, — אין פאָלק האָט זיך געזאָגט, אז די פערד־שטעלער פונ׳ם נשיא האָבען מעהר ווערט, ווי די שאַצ־קאַמערן פון דעם פערסישען קעניג. פון דער עשירות האָבען אָבער די אָרוּמיגע און די הונדערטער תלמידים פון זיין קאָלעגיום מעהר גענאָסען, ווי ער אַליין. ווען עס האָט אויסגעבראָכען א שרעקליכער הונגער אין דער גאַנצער רוימישער אימפעריע, האָט דער יודישער נביא געעפענט זיינע תבואה־מאַגאַזינען און געטיילט קאָרן די נויטבעדערפטיגע. אין אָנהויב האָט ער געהאַט בעשטימט, אז עס זאָלען געשטיצט ווערן נאָר „בעלי מקרא, בעלי משנה און בעלי תלמוד״, נישט קיין „עמי הארצים״; ווען איינער פון די תלמידים האָט איהם אָבער אויפמערקזאַם געמאַכט אויף דער אונעהרליכקייט פון אזא מין בעשטימונג, און האָט זיך געווענדעט צו איהם מיט די ווערטער: „רבי! שפייז מיך, ווי א ראָב, ווי א הונט״ — האָט ר׳ יהודה אָנערקענט די אונגערעכטיגקייט און געזאָגט: „זאָלען אַלע אַריינגעהן״. א ענליכער פאַל איז פאָרגעקומען א צווייטען מאָל, וואו דער נשיא האָט אויך אַרויסגעוויזען פריהער זיין אָנגעבוירענע הארטע נאַטור און דערנאָך — א סך מענשענפריינדליכקייט און רחמנות; עס זענען געקומען צו איהם די טעכטער פון דעם פערדעטערישען תנא אלישע־אחר און געבעטען שטיצע. האָט זיי דער פאַטריאַטישער נשיא אָבגעזאָגט און געלייענט אויף זיי דעם פסוק: אל יהי לו מושך חסד ואל יהי חונן ליתומיו (ער זאָל איהם קיין גנעדיגקייט נישט אַרויסווייזען און זאָל נישט בארמהערציג זיין צו זיינע יתומים); דאַן האָבען זיך די טעכטער אָבגערופען צו איהם: „רבי! געדענק זיין תורה און פערגעס זיינע מעשים״, און ר׳ יהודה האָט מיט טרערען אין די אויגען זיי געגעבען, וואָס זיי האָבען געוואָלט.

צוליעב נישט בעקאַנטע סבות איז דאָס סנהדרין אין יענער צייט איבערגעטראָגען געוואָרען פון איין אָרט אין אַנדערן: פון אושא קיין שפרעם, פון שפרעם קיין בית שערים און פון בית שערים קיין ציפורי. אינ׳ם לעצטען שטעדטיל האָט זיך דאָס סנהדרין אַריבערגעצויגען צוליעב ר׳ יהודה׳ן אַליין, ווייל די לופט האָט דאָ זעהר גוט געווירקט אויף דעם

געזונד־צושטאנד פונ'ם קרענקליכען נשיא. אין צפורה האט דאס סנהדרין דערגרייכט די העכסטע שטופע פון זיין אויטאריטעטר מאכט; דא האט זיך געפונען א פאלשטענדיגער קאמפלעט פון 70 מיטגליעדער, וועלכע האבען געהאט צו ענטשיידען אלע געזעלשאפטליכע און רעליגיעזע אנגעלעגענהייטען פון דער אומה, לויט דעם צערעמאניאל, וואס איז געוועזען איינגעפיהרט אינ'ם סנהדרין פון „לשכת הגזית". איבער די דאזיגע זיבעציג מיטגליעדער איז געשטאנען דער נשיא, וועלכער האט בעזעסען א אונבעגרענצטע מאכט, און אין פאלק האט זיך געזאגט, אז פון משה'ן אן איז נישט געוועזען אזא פעראייניגונג פון תורה און גדולה אין איין ארט, ווי ביי ר' יהודה הנשיא. פיהרען די ישיבה, השגחה געבען אויף דער הנהגה פון די יודישע קהלות, ענדגילטיג בעשטימען די קאלענדאר־אויסרעכנונגען, מסמיך זיין תלמידים, אנפיהרען די זיצונגען פון סנהדרין, — אט די אלע פונקציעס האבען זיך געפונען אין די הענד פון דעם מעכטיגען נשיא, און זיין פאפולאריטעט איז דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז דאס פאלק האט איהם גערופען בלויז רבי, ווייזענדיג דערמיט, אז אלע איבריגע געזעצלעהרער האבען אנטקעגען איהם קיין בעדייטונג נישט. מיט דער צייט האט דאס סנהדרין אליין געגעבען דעם נשיא מעהר רעכט, וויפיעל עס האבען געהאט אלע נשיאים פאר איהם; ר' יהודה איז געוועזען זעלבסטהערשער אין זיין קאלעגיום — ער האט נישט געהאט נישט קיין אב בית דין, נישט קיין חכם; האט דער גאנצער קאמפלעט פון סנהדרין בעשטימט איינעם אויף א פאסטען אדער געגעבען איינעם סמיכה אהן דעם נשיא'ס הסכמה, האט די בעשטימונג אדער די סמיכה קיין בעדייטונג נישט געהאט, און האט דער נשיא אויף זיין אייגענער פעראנטווארטליכקייט בעשטימט איינעם אלס ריכטער אדער געזעצלעהרער, — איז די בעשטימונג גילטיג געוועזען.

די קהלות אין און אויסער ארץ ישראל זענען געשטאנען אין א שטענדיגער פערבינדונג מיט'ן פאטריארך, און ער פלעגט בעשטימען פאר זיי בעאמטע, ריכטער און לעהרער. אזוי האבען זיך די ראשים פון דער קהלה אין סימאניא געווענדעט צום נשיא מיט דער בקשה, ער זאל זיי שיקען „איין מענשען, וואס זאל פארלייענען פאר זיי, לעהרנען זיי און משפט'ען צווישען איינעם און אנדערן", און ר' יהודה האט זיי געשיקט איינעם פון זיינע תלמידים, ר' לוי בר סיסי, רעקאמענדירענדיג איהם מיט דער ערקלערונג: „איך גיב אייך אזא מענשען,

ווי איך בין״. אַן׳אַנדער תלמיד ר׳ יהודה׳ס מיט׳ן נאָמען רבה בר חנא פון כפרי אין בבל, האָט זיך אויפגעהאַלטען אַ לענגערע צייט אין ארץ ישראל, און ווענדיג זיך אומקעהרען אין דערהיים, האָט ער, דורך זיין פעטער ר׳ חייא, געבעטען פונ׳ם נשיא רשות, צו מעגען דאָרטין „לעהרנען און פסק׳נען״. אַזאַ מין סמיכה פונ׳ם נשיא האָט בעקומען אויך זיין צווייטער תלמיד פון בבל, אבא אריכא, וועלכער איז שפּעטער (אונטערן נאָמען רב) בערימהט געוואָרען אלס איינער פון די גרעסטע אויטאָריטעטען אין זיין לאַנד. נאָר איין איינציגער מענש איז געוועזען דעמאָלט אין דער יודישער וועלט, וואָס האָט זיך געקענט פערגלייכען צו דעם פּאַטריאַרך אין ארץ ישראל בנוגע צו מאַכט און כבוד — דער ראש גלותא אין בבל. און ר׳ יהודה האָט איהם זאָגאַר מקנא געוועזען, וואָרום אויב יענער האָט ניט געשפּיעלט קיין גרעסערע ראָליע פון איהם אין דער יודישער וועלט גופא, האָט ער אָבער מעהר אָנזעהען געהאַט ביי דער פּאַרטישער רעגירונג, וועהרענד די נשיאות אין פּאַלעסטינא איז פון רוים העכסטענס נאָר געדולדעט געוואָרען.

אַ געבוירענער הערשער-נאַטור, האָט ר׳ יהודה אָבער זיך מיט דעם ניט בעגרענעצט אין דער פּראַקטיק. אין זיין ממשלה האָט ער זיך געהאַלטען, ווי אַ אונבעגרענעצטער הערשער, און זיין בעציהונג צו די תלמידים איז געוועזען אַ שטרענגע, אַ געביעטערישע. יעדערער פון זיי האָט שטענדיג געמוזט געדענקען, אַז ער שטעהט ניט בלויז פאַר אַ לעהרער, נאָר אויך פאַר אַ הערשענדער פּערזאָן, און די מינדסטע פרייהייט אין דער האַלטונג בנוגע צום פּאַטריאַרך איז שטרענג בעשטראָפט געוואָרען. צווישען דער גרויסער צאָהל תלמידים פון בבל, וואָס האָבען זיך געפונען אין ר׳ יהודה׳ס אַקאַדעמיע, איז געוועזען איינער מיט׳ן נאָמען חייא (פון אחיה), וועם האָט זיך אויסגעצייכענט מיט אונגעוועהנליכע מעלות, און איז געוועזען בערימהט מיט זיין אונערמיעדליכער טעטיגקייט, צו פערשפּרייטען די תורה צווישען די ברייטע שיכטען פון פאָלק. דעם דאָזיגען ר׳ חייא האָט ר׳ יהודה אַליין אויך שטאַרק געשעצט אין ליעב געהאַט, און געזאָגט אויף איהם: „אַ גרויסער מענש, אַ הייליגער מענש״; און דאָך האָט ער איהם ניט געקענט שענקען דעם פאַקט, וואָס ער, ר׳ חייא, האָט זיך ערלויבט צו מאַכען אַ שפּאַס מיט איהם. דאָס איז פאָרגעקומען אויף דעם פאָלגענדען אופן: ר׳ יהודה האָט זיך אַמאָל אָבגערופען צו זיין געליעבטען תלמיד: „אַלך,

וואס א מענש וועט מיר הייסען טאן, וועל איך טאן, נאר נישט דאס, וואס די בני בתירא האבען אמאל געטאן בנוגע צו מיין זיידען הלל, ווען זיי האבען זיך אבגעזאגט פון דער נשיאות און איהם אוועקגעזעצט אויף זייער שטוהל; ווען דער ראש גלותא (עקזילארך) פון בבל, רב הונא, וואלט קומען אהער, וואלט איך איהם נאר אוועקזעצען אויבען־אן, ווייל ער איז פון שבט יהודה און איך בין פון שבט בנימין (לויט אנ׳אנדער נוסח: ווייל ער קומט ארוים פון דוד המלך פון דער מענגליכער ליניע, און איך פון דער ווייבליכער), אבער מיין פלאץ וואלט איך איהם נישט אבגעגעבען". אין א צייט ארום איז ר׳ חייא אריינגעקומען און האט אויסגערופען: „רב הונא, דער ראש גלותא פון בבל קומט אהער". דאס האט אויפ׳ן פאטריארך געמאכט אנ׳איינדריק און ער איז רויט געווארען פון אויפרעגונג; ערשט דאן האט אבער ר׳ חייא ערקלערט: „זיין ארון קומט אן, ווייל ער האט אנגעזאגט פאר׳ן טויט, מ׳זאל איבערפיהרען זיינע ביינער קיין ארץ ישראל און זיי דארטין ברענגען צו קבורה"; פאר דעם שפאס האט דער נשיא דערווייטערט פון זיך דעם תלמיד אויף דרייסיג טאג. א צווייטען מאל איז פארגעקומען, אז ר׳ חייא האט בעקומען א שטארקען אויסרייד פון פאטריארך דערפאר, וואס ער האט געלעהרנט מיט צוויי תלמידים אין גאס, געגען דעם בעפעהל פון נשיא, וואס האט פערבאטען צו לעהרנען אין אנ׳אפענעם ארט.

א עהנליכע עמפפינדליכקייט האט ר׳ יהודה ארויסגעוויזען אויך בנוגע צו זיין תלמיד שמעון בר קפרא; דער דאזיגער תלמיד איז, אויסער זיין גרויסקייט אין לעהרנען, געווען אויך א גלענצענדער קענער פון דער העבראישער שפראך, און דערצו — א געשיקטער דיכטער און סאטיריקער. האט זיך געמאכט אמאל, אז ביים נשיא אין שטוב איז געווען פערזאמעלט א גרויסע געזעלשאפט, און דעם וויציגען בר קפרא האט זיך פערגלוסט מאכען א שפאס מיט׳ן איידים פון נשיא, בר אלעשה, וועלכער איז געווען זעהר רייך, אבער פראסט און דערצו נאך א גרויסער בעל גאוה. פון די פערזאמעלטע האט יעדערער געפונען אנ׳אנדער זאך, צו פרעגען דעם נשיא, און נאר איין בר־אלעשה איז געזעסען שווייגענדיג; איז צו איהם צוגעגאנגען בר־קפרא און איינגערעדט, ער זאל אויך עפעס פרעגען דעם נשיא, און דערביי האט ער איהם אויפגעגעבען א עפיגראם, וואס האט ענטהאלטען א בייסענדע סאטירע געגען געוויסע פערזאנען, וועלכע זענען געשטאנען

נאָהנט צום נשיא. בר־אלעשה האָט די סאטירע נישט פערשטאנען, און פאָרגעלייענט דאס לידעל פאר זיין שוועהר, יענער האָט אָבער גלייך בעמערקט בר־קפרא'ס מיין, און ווענדענדיג זיך צו דעם שמייכלענדען דיכטער, האָט ער מיט אָפענער פעראכטונג געזאָגט: „ווער ביזטו? איך קען דיך נישט!" ערשט דאן האָט בר־קפרא זיך ארומגעזעהען, אז ער האָט איבערגעחאפט די מאָס, און האָט פערשטאנען, אז ער האָט נישט מעהר קיין האָפנונג צו בעקומען סמיכה פונ'ם נשיא. דעם דאָזיגען פסק האָט געהאַט אויך מר־שמואל, איינער פון די בעריהמטע תלמידים פון בבל, וואָס האָט געלעהרנט אין ר' יהודה'ס ישיבה און זאָגאר אויך אויסגעהיילט איהם פון זיין שווערער קראנקהייט. מעהר דאָקטאָר און אסטראָנאָם, ווי געזעצקענער, האָט ר' יהודה איהם נישט געוואָלט סמיך זיין פאר א געזעצלעהרער, און פיהלענדיג אליין, אז דאָס איז נישט קאָרעקט בנוגע צו א מענשען, וואָס האָט איהם ביים לעבען דערהאלטען, האָט ער זיך אמאָל געפרובט פערענטפערן פאר שמואל'ן; דער לעצטער האָט זיך אָבער פריהער געחאפט און איהם איראָניש געענטפערט: „אומזיסט דער צער! איך זעה, אז ס'איז שוין אויף מיר אזוי נגזר געוואָרען און אין אדם הראשונ'ס בוך איז געשטאַנען געשריבען, אז שמואל ירחינאה וועט האָבען נאָר דעם טיטול „חכם" און נישט „רבי" און רבי'ס (ר' יהודה'ס) הילף וועט קומען דורך זיין האנד".

בנוגע צו דער געזעצגעבענדער פראקטיק האָט ר' יהודה ארויסגעוויזען א אומגעוועהנליכע זעלבסטשטענדיגקייט, און ווי א אייניקעל פון דעם גרויסען הלל, האָט ער דאָס אלע מאָל געטאָן נישט כדי צו בעלעסטיגען און בעשווערן דאָס יודישע לעבען, נאָר כדי עס צו פערלייכטערן. ער האָט איינגעפיהרט תקנות מיט גרויסע פערלייכטערונגען אין א סך דינים און מנהגים, וועלכע זענען געווען פערהייליגט אין פאָלק צוליעב זייער אלטקייט, און האָבען קיין יסוד נישט געהאַט אין דעם איצטיגען לעבען. צו די לעצטע האָבען אָנגעהערט אויך די אלע דינים וועגען שמיטה און מעשרות, וואָס האָבען שטארק געדריקט דעם פאָלק ביי דעם איצטיגען סיסטעם פון קאָפּ־ און ערד־שטייערן. ר' יהודה האָט זאָגאר געוואָלט אינגאנצען מבטל זיין דעם דין פון שמיטה, אלס א געזעץ, וואָס איז נישט צוגעפאסט צו די איצטיגע לעבענס־בעדינגונגען פון די יודישע מאסען; אזוי פיעל האָט ער שוין אָבער מורא געהאַט אויף זיך צו נעהמען, זעהענדיג די גרויסע

התנגדות, וואָס יענע פֿערלײַכטערונגען האָבען אַרויסגערופֿען צווישען די קאָנסערוואַטיווע עלעמענטען פֿון סנהדרין. פֿון די האָט זיך בעזונדער אויסגעצײַכענט ר׳ פּנחס בן יאיר, דער איידעם פֿון דעם אויבען־דערמאָנטען ר׳ שמעון בן יוחאי. אונגעוועהנליך פֿרום און אַסקעטיש, האָט זיך אָט דער ר׳ פּנחס אויסגעצײַכענט אויך מיט אַ שטאַרקען פּאַטריאָטישען געפֿיהל, און פֿול מיט פֿערצווייפֿלונג פֿלעגט ער שטענדיג קלאָגען: „זינט עס איז חרוב געוואָרען דער בית המקדש האָבען די חברים און פּאַטריאָטען אָנגעהויבען זיך צו שעמען, און די אנשי מעשה זענען אָרים געוואָרען, און עס האָבען זיך געשטאַרקט בלויז די קולאַק און צונג־מענשען; קיינער פֿרעגט נישט און קיינער זוכט נישט, און מיר מוזען האָפֿען נאָר אויף׳ן טאַטען אין הימעל“. ר׳ פּנחס האָט שטאַרק מחמיר געווען אין די מצוות, וואָס זענען געווען פֿערבונדען מיט דער הייליגקייט פֿון ארץ ישראל און האָבען זיך דאָרטען פּראַקטיצירט, ווען דער בית־המקדש איז געשטאַנען; זײַן שטרענגקייט אין דער היניזיכט האָט געדיענט אַלס שטאָף פֿאַר פֿערשידענע איראָנישע מעשיות, און אין פֿאָלק האָט זיך דערצעהלט, אַז ווען איינער האָט אַמאָל געפּרובט אונטערטראָגען ר׳ פּנחס׳עס אייזעל נישט קיין גע׳מעשר׳טען האָבער, האָט עס דער אייזעל גלײַך דערשפּירט און נישט געוואָלט פֿערזוכען.

ווענען דעם סכסוך, וואָס האָט אויסגעבראָכען צווישען דעם נשיא און ר׳ פּנחס׳ן, צוליעב דער פֿראַגע פֿון שמיטה, איז דערגאַנגען צו אונז די פֿאָלגענדע אגדה, וואָס כאַראַקטעריזירט אויך אין אַלגעמיין די בעציהונג צווישען די דאָזיגע גרויסע גייסטער. דער נשיא האָט זיך געשטיצט אויף דעם, וואָס יענעם יאָהר איז געווען אַ שטאַרקע נישטגערעטעניש אויף די פֿעלדער און ס׳איז פֿאָרגעשטאַנען די געפֿאַהר פֿון אַ הונגער. און ער האָט געוואָלט מתיר מאַכען שמיטה כלומר׳שט נאָר אויף דעם יאָהר, אַלס אַנ׳אויסנאַהם; ווען ער האָט אָבער געפּרובט אַ רעד טאָן מיט ר׳ פּנחס׳ן, און איהם אָנגעהויבען אויפֿמערקזאַם צו מאַכען אויף דעם, וואָס „די תבואות זענען נישט געראָטען“, — האָט איהם ר׳ פּנחס גלייך איבערגעשלאָגען מיט דער בעמערקונג: „די ביטערע קרײַטעכצער זענען געראָטען“; דאָס האָט געהייסען: אויב דאָס פֿאָלק וועט קיין ברויט נישט האָבען, זאָל עס זיך שפּייזען מיט ביטערע קרײַטעכצער און די מצוה פֿון דער תורה טאָר נישט בטל ווערען. ר׳ יהודה האָט דאָן שוין מעהר נישט גערעדט מיט ר׳ פּנחס׳ן ווענען דעם; נאָר איינמאָל האָט זיך געמאַכט, אַז ר׳ פּנחס איז אָנגעקומען אין דער געגענד פֿון רבי׳ס הויף, איז רבי איהם אַרויסגעגאַנגען אַנטקעגען און

פערבעטען צו זיך אויף א מאָ..ט; אויף דעם האט ר׳ פנחס געענטפערט, אז ער וועט קומען צוריקפאהרענדיג, ווייל איצט איז ער פערנומען אין א מצוה־ענין. דערביי האט ער ערקלערט דעם צופריעדענעם נשיא: „דו מיינסט, אז איך האב מיך פערשוואוירען נישט נהנה צו זיין פון קיינעם? יודען זענען הייליג. אנ׳אנדערער וויל מהנה זיין און האט נישט, מיט וואס; א צווייטער האט יא, מיט וואס, און וויל נישט; דו ווילסט און האסט מיט וואס — בין איך גרייט ביי דיר צו עסען". צוריקקומענדיג, איז ער גראד געגאנגען דורך דעם הויף, וואו ס׳זענען געשטאנען ווייסע מויל־אייזלען, האט ער געזאגט: „דער מלאך המות איז ביי איהם אין שטוב, וועל איך ביי איהם עסען? האט רבי זיך דערוואוסט, איז ער ארויסגעגאנגען צו איהם און געזאגט: איך וועל זיי פערקויפען! — ס׳שטעהט: ולפני עור לא תתן מכשל (פאר א בלינדען זאלסטו קיין שטרויכלונג נישט אוועקלעגען), האט ר׳ פנחס געענטפערט. — איך וועל זיי מפקיר זיין! — וועסטו אנטאן נאכמעהר שאדען. — איך וועל זיי לאזען מסרס זיין (קאסטרירען)! — ס׳איז א צער בעלי חיים. — איך וועל זיי הרג׳ענען! — וועסטו עובר זיין אויף בל תשחית. און אזוי לאנג האבען זיי זיך געשפארט, ביז ס׳איז אויסגעוואקסען א הויכע וואנט צווישען זיי".

ביי דער שטארקער התנגדות פון דעם פערהייליגטען ר׳ פנחס בן יאיר, האט דער נשיא פונדעסטוועגען דאך נישט נאכגעגעבען און זיינע פערלייכטערונגען אין דעם רעליגיעזען לעבען פון פאלק זענען פערבליבען אין זייער קראפט. צווישען אנדערעס האט ר׳ יהודה אויסגעשלאסען עטליכע פאלעסטינישע ראיאנען (בית שאן, קסריה א. אנד., וועלכע זענען פון אייביג אן געווען בעפעלקערט פון געצענדיענער) פון כלל ארץ ישראל, און אויף אזא אופן זיי בעפרייט פון די אלע געבאטען, וואס זענען פערבונדען מיט דער הייליגקייט פון דער יודישער ערד. ר׳ יהודה האט אין געוויסע הינזיכטען פערלייכטערט אויך די געזעצען וועגען שבת, וועלכע האבען שטארק געדריקט דעם פאלק און פערוואנדעלט דעם שבת׳דיגען טאג אין א טאג פון פיין און נויט.

אט די אלע פערדיענסטען פון דעם געאכפערטען נשיא זענען אבער נישט בעדייטענד אין פערגלייך מיט דער אונטערנעהמונג, וואס האט זיין נאמען אונשטערבליך געמאכט און געבילדעט מיט זיך א נייע עפאכע אין דער יודישער געשיכטע — די אבשליסונג פון דער משנה. פון יענער צייט אן, ווען עס איז געמאכט געווארן די ערשטע פראבע

צונויפצוזאַמלען דעם הלכי׳שען מאַטעריאַל (אונטערן נאָמען עדיות),
ענען שוין געהאַט איבער עטליכע דורות, און דער דאָזיגער מאַטער-
יאַל איז זיך פונאַנדערגעוואַקסען אין אַ אומגעהויערער מאָס. הונדערטער
נײַע מעגליכקייטען און הלכות זענען ערקלערט און בעשטימט געוואָרן
אין די פערשידענע ישיבות פון די גרויסע געזעצלעהרער, און די זאַך
איז דערגאַנגען ביז אַזוי ווײַט, אַז די אַלטע טראַדיציע, לויט וועלכער
די אַלע ערקלערונגען, געזעץ-אויסטײַטשונגען און בכלל נײַע הלכות
האָבען געמוזט איבערגעהן פון דור צו דור בעל פה (אויסווענדיג,
מונדליך), כדי דערמיט צו בעטאָנען די הייליגקײַט פון דער געשרי-
בענער געטליכער תורה (תורה שבכתב), — אַז אָט די טראַדיצ-
יע האָט פאָרגעשטעלט מיט זיך אַ געפאַהר פאַר דער גאַנצער ווײַטער-
דיגער ענטוויקלונג פון דער יודישער געזעצלעהרע. וואָס ווײַטער איז
אַלץ מעהר אונמעגליך געוואָרן, צו געדענקען אויפ׳ן קאָפּ די אומגעהוי-
ערע צאָהל הלכות, וואָס האָט געהאַלטען אין איין וואַקסען און פער-
וויקלען זיך, און די עטליכע סיסטעמאַטיזירטע זאַמלונגען פון ר׳ עקיבא
און ר׳ מאיר האָבען שוין איצט אויך גאַנץ ווייניג בעפרידיגט די פאָ-
דערונג פון דער צײַט.

אָט די ערנסטע לאַגע האָט דעם ווײַטזיכטיגען נשיא שטאַרק בע-
אונרוהיגט, און ער האָט זיך גענומען פאַר דער גרויסער אַרבײַט —
צונויפצוזאַמלען אין איין ווערק דעם גאַנצען הלכי׳שען מאַטעריאַל, וואָס
האָט זיך געשאַפען און געבילדעט פון די אַלטסטע צײַטען אָן — די
כנסת הגדולה, — ביז דער עפּאָכע פון די לעצטע ישיבות. אין דער
זאַמלונג, אונטערן נאָמען משנה, האָט ר׳ יהודה אַרײַנגעגעבען נישט
בלויז די בעשטימונגען פון יעדער הלכה, נאָר אויך די פערהאַנדלונגען,
די שקלא וטריא וועגען איהר; דערבײַ האָט ער אָבער אַליין שוין
מכריע געווען צווישען די פערשידענע מיינונגען און נישט איבערגע-
לאָזען כמעט קיין שום הלכה אָהן אַ קלאָרער בעשיידונג. כדי אַרײַנ-
צובריינגען מעהר אָרדנונג אין דער אומגעהויערער מאַסע פון געזעץ-בע-
שטימונגען און פערהאַנדלונגען וועגען די פערשידענסטע פראַגען פון
דעם געזעלשאַפטליכען און רעליגיעזען לעבען, האָט ר׳ יהודה אײַנגע-
טיילט דעם מאַטעריאַל אין בעזונדערע זעלבסטשטענדיגע גרופּען, לויט
דעם כאַראַקטער פון די פראַגען, וואָס זענען אין זיי בעהאַנדעלט גע-
וואָרן. אויף דעם יסוד זענען ענטשטאַנען אין דער משנה זעקס אָבטיי-
לונגען (סדרים), אונטער די פאָלגענדע נעמען און מיט די פאָלגענדע

אינהאלטען: א) זרעים (וואקסונגען) — אלע געזעצען, וואס האבען א שייכות צו דער ערד (פאה, שמיטה, מעשר א. א. וו.); ב) מועד (יום-טוב) — די געזעצען וועגען שבת, וועגען אלע יום-טובים, תעניתים א. א. וו.; ג) נשים (פרויען) — אלע געזעצען, וואס בעהאנדלען די בעציהונגען צווישען מאן און פרוי; ד) נזיקין (שאדען טאן) — אלע געזעצען וועגען דער בעציהונג צווישען איין מענשען און דעם אנדערן (בירגערליכע און קרימינאל-געזעצען) און וועגען דער טעטיגקייט פון געריכט; ה) קדשים (הייליגקייטען) — וועגען קרבנות, שחיטה, כשר און טרפה א. א. וו.; ו) טהרות (ריינקייטען) — וועגען די ריינהייטספליכטען פון די לויים און געוועהנליכע יודען, וועגען דער היגיענישער ריינקייט אין פאמיליענלעבען (נדה) א. א. וו. אט די גרופעס האבען זיך ווידער געטיילט אויף קליינע אבטהיילונגען (מסכתות), און עטליכע פון די מסכתות, וואס זענען געווען קליין, אום צו פערנעהמען א גאנצען „סדר“, זענען אריינגענומען געווארן אין זייטיגע גרופעס, כאטש זיי האבען צו יענע קיין דירעקטע שייכות נישט געהאט, אזוי, למשל, איז אין דעם סדר „זרעים“ אריין די מסכתא „ברכות“, וואס בעהאנדעלט אלע תפילות און ברכות אין שוהל און אין הויז; אין דעם סדר נשים — די מסכתא „נדרים“ (וועגען א נדר טאן) און „נזיר“ (וועגען נזירות און בעזונדערער הייליגקייט); אין דעם סדר נזיקין — דער טראקטאט וועגען געצענדיענעריי („עבודה זרה“) און די זאמלונג פון עטישע אפאריזמען (פרקי אבות).

דאס איז געווען א ריעזען-ארבייט, דעם לאאס צו בעלייכטען און צו סיסטעמאטיזירען, צונויפצונעהמען אין איין רייהע א מאסע געזעצען, ארויסצוגעפינען די צוזאמענגעהעריגקייט אדער די געגענזעצליכקייט פון די דאזיגע געזעצען, און דאס אלץ קורץ און בינדיג צו פארמולירען; דער קצור און די אויסדריקליכקייט איז דא נאך בעזונדער גויטיג געווען, ווייל דאס ווערק איז לכתחילה געשאפען געווארן נישט אלס אבגעשלאסענער קאדעקס, נאר אלס גערענק-בוך (ספר זכרון) פאר זיך און פאר די תלמידים. די שפראך פון דער משנה איז די אקאדעמישע העברעאישע שפראך פון יענער צייט, וואס איז געווען פיעל פשוט׳ער און פראזאאישער פון דעם הויך-פאעטישען ביבלישען דיאלעקט, דערפאר אבער אויך פיעל רייכער, מיט פיעל מעהר בעשטימטקייט און נעהנטער אין א געוויסער מאס צו דעם אלטעגליכען אראמעאישען דיאלעקט. די דאזיגע שפראך איז געווען איינגעפיהרט אינ׳ם הויף פון

נשיא, און אין פאלק האט זיך שפעטער דערצעהלט, אז אפילו די יענסטען דארטין האבען געקענט גוט העברעאיש.

געשאפען אלס ספר זכרון, איז די שפראך פון דער משנה, ווי געזאגט, זעהר קורץ, און דאס האט שפעטער געבראכט צו נייע מיינונגס-פערשיעדענהייטען און אויסטייטשונגען, וואס האבען זיך געצויגען גאנצע יאהרהונדערטער דערצו האט א סך מיטגעהאלפען אויך דער פאקט, וואס די משנה איז געווארן מיט דער צייט פיעל מעהר, ווי א ספר זכרון — דער אויטאריטעט פונ׳ם גרויסען נשיא איז געווען אזוי גרויס, אז זיין ספר זכרון איז אנגענומען געווארן פון גאנצען פאלק, ווי א הייליג געזעץ-בוך, ווי א צווייטע תורה, און די הלכות פון דער משנה זענען אליין געווארן א מין אייזערנער יסוד, אויף וועלכען ס׳האבען זיך שפעטער אויסגעבויט גאנצע פיראמידען פון נייע אויס-טייטשונגען און פלפולים. די אלע געזעצלעהרער, וואס זייער נאמען ווערט דערמאנט אין דער משנה, בעקומען אין פאלק דעם עהרענטיטול תנאים, וועהרענד די אויסטייטשער פון דער משנה און בכלל אלע געזעצלעהרער פון ר׳ יהודה׳ן אן, טראגען דעם נאמען אמוראים.

ענדיגענדיג די משנה, האט ר׳ יהודה נאך געלעבט א סך יאהרען, און אויף וויפיעל ס׳איז ארויסצודרינגען פון די נישט קלארע ידיעות, וואס זענען דערגאנגען צו אונז פון יענער צייט, איז דעמאלט די יודישע לאגע אין פאלעסטינא וואס ווייטער אלץ ערגער געווארען. מיט דער הערשאפט פון מארק אורעליוס׳עס זוהן, קאמאדוס, הויבט זיך אן די רייהע פון מערדעריש-ווילדע קרוין-טרעגער, וואס האבען זיך איינע די אנדערע דערשטיקט און דערשטאכען, כדי צו פערחאפען דעם טראן. קאמאדוס האט בעשטימט פאר א פערוואלטער איבער סיריען און פאלעסטינא דעם אכזריות׳דיגען פעסצעניוס ניגער, און ווען די איינוואוינער פון יהודה האבען זיך געפרובט ווענדען צו איהם מיט דער בקשה, ער זאל פערלייכטערן עטוואס די אונערטרעגליכע משא פון אלערליי שטייערן, האט ער זיי געענטפערט: „איהר פערלאנגט, איך זאל פערלייכטערן די שטייערן פון אייערע פעלדער, און איך וואלט וועלן ארויפלעגען א אבצאהל אויך אויף דער לופט, וואס איהר אטעמט איין“. נאך קאמאדוס׳עס טויט האבען די פרעטאריאנער פערקויפט די רוימישע קרוין דעם שענדליכען דידיוס יוליאנוס; יענער איז אבער אויך באלד גע׳הרג׳עט געווארן, און עס האט אויסגעבראכען א בלוטיגער בירגער-קריעג צווישען סעפטימוס סעווערוס און פעסצעניוס ניגער, אין

העלפען עס זענען אריינגעצויגען געוואָרען אויך די יודען פון פאלעסטינא. די לעצטע, וויסענדיג גוט פון ניגער'ס אַלזוריות, האָבען זיך געשטעלט אויף דער זייט פון סעפּטימוס סעווערוס, און אין דערזעלביגער צייט זענען די שומרונים צוגעשטאַנען צו דער פּאַרטיי פון דעם געוועזענעם סירישען פערוואלטער. געענדיגט האָט זיך די מלחמה מיט סעווערוס'עס נצחון, און ער האָט זיך ביטער נוקם געווען אָן די שומרונים: ער האָט אוועקגענומען די בירגער־רעכט פון דער שומרונ'ישער שטאָדט שכם און פערוואַנדעלט אין אַ רוימישער קאָלאָניע די שטאָדט שומרון. דאַגעגען האָט ער זיך צו די יודען בעצויגען מיט חסד און זיי צוריקגעגעבען עטליכע פון די זכיות, וואָס זיי האָבען פערלוירען בעת דעם האדריאַנישען קריעג.

אין יענער צייט זענען ווידער פאָרגעקומען בעוואָפענטע צוזאַמענשטויסען צווישען רוימישע סאָלדאַטען און יודישע יונגע לייט, וועלכע זענען צוגעשטאַנען צו פערשידענע פערברעכערישע מחנות, און האָבען שטאַרק בעאונרוהיגט די רוימער. נישט קענענדיג אליין זיך אַנ'עצה געבען מיט די „רויבער", האָבען די רוימער זיך געווענדט צו די צוויי אָנגעזעהענע יודישע געזעצלעהרער ר' אלעזר (אַ זוהן פון דעם בעריהמטען רוימער־פיינד ר' שמעון בן יוחאי) און ר' ישמעאל, מיט דעם פאָרשלאָג, אַז זיי זאָלען העלפען דער רוימישער מאַכט אין איהר קאַמפף מיט די „באַנדיטען"; און די געזעצלעהרער האָבען דעמדאָזיגען פאָרשלאָג אָנגענומען: זיי האָבען מיט פערשידענע מיטלען אויסגעשפּיאָנירט די יודישע פערברעכער און זיי איבערגעגעבען אין די הענד פון דער אדמיניסטראַציע; דאָס האָט אָבער ארויסגערופען געגען זיי אַ פערביטערטען כעס אין די בעסערע קרייזען פון פאָלק. ר' יהושע בן קרחה (לויט אַנ'אַנדער נוסח: ר' עקיבא'ס אַ זוהן) האָט געשיקט זאָגען ר' אלעזר'ן: דו, עסיג, זוהן פון וויין (שלעכטער זוהן פונ'ם גוטען טאַטען)! ביז ווען וועסטו עס איבערגעבען דאָס פאָלק פון אונזער גאָט צום הרג'ענען?" און ווען ר' אלעזר האָט זיך געפרובט פערענטפערן: „איך רוים אויס די דערנער פון וויינגאָרטען", — האָט ר' יהושע שאַרף אָבגעענטפערט: „זאָל קומען דער בעל־הבית פון וויינגאָרטען און אויסרוימען זיינע דערנער!" דער צווייטער, ר' ישמעאל, האָט זיך פערטיידיגט דערמיט, וואָס די רוימער האָבען איהם געצוואונגען, זיי צו העלפען אויפזוכען די „גנבים"; אויף דעם האָט איהם דאָס פאָלק געענטפערט: „דיין טאַטע, וואָס איז געווען פיעל בעסער פון

דיר, האט געשוויגען, נישט וועלענדיג רעדען קיין גוטס אויף רוים או׳ האט געמוזט דעריבער אנטלויפען קיין לאאדיצעע. פארוואס זאלסט אויך נישט אנטלויפען?"

אין צוזאמענהאנג מיט די דאזיגע אונרוהען זענען קיין בעזונדערע גזירות געגען יודען נישט ארויסגעגעבען געווארן, נאר געגען די פראזעליטען (גרים) האט סעווערוס ארויסגעגעבען שארפע געזעצען. לויט איינעם פון די בעפעהלען איז יעדער גע׳מל׳טער געצענדיענער פערטריבען געווארן פון לאנד און זיין פערמעגען איז קאנפיסקירט געווארן; נאך א גרעסערע שטראף האבען בעקומען יענע, וואס האבען זיך בעטייליגט ביי דער אפעראציע פון מל זיין — זיי האט געדראהעט דער טויט, און דיזעלביגע שטראף איז בעשטימט געוועזען אויך פאר די יודען, וואס האבען געלאזען מל זיין זייערע שקלאפען.

אט די אלע געשעהענישען זענען פארגעקומען נאך פאר׳ן לעבען פון דעם אלטען פאטריארך, וועלכער האט פערנומען דעם פאסטען געוויסע פיערציג יאהר (ביז ארום 210). די לעצטע יאהרען פו[illegible] זיין לעבען האט דער נשיא פערבראכט אין שווערע פיזישע ליידען; [illegible]ין גייסטיגע רוהיגקייט האט איהם אבער אויך דאן נישט פערלאזען. [illegible] יאט צונויפגערופען ארום זיך זיינע קינדער און די מעהר בעדייטענדע ג[illegible]עהרער, און זיי איבערגעגעבען זיין לעצטען ווילען בנוגע צו די פערשיעדענע אנגעלעגענהייטען פון דעם ווייטערדיגען הויז־לעבען און דער פאלקס־פיהרונג. „גמליאל מיין זוהן — האט ר׳ יהודה אנגעזאגט — זאל זיין „נשיא" אויף מיין ארט און זיין ברודער שמעון דער „חכם" אין די זיצונגען פון סנהדרין"; דאן האט ער נאך געבעטען, מ׳זאל „נישט קלאגען נאך איהם אין די שטעדט און נישט מבטל זיין איבער דעם די קינדער פון לערנען"; אין א קורצע צייט ארום איז דער גרויסער נשיא געשטארבען, און דא ערשט האט זיך ארויסגעוויזען, ווי ווייט דאס פאלק האט פערגעטערט דעם פאטריארך און איהם געשעצט; נאך ביי דער גסיסה פון דעם געאכפערטען ר׳ יהודה האבען זיך שוין געפונען אין צפורי טויזענדער יודען פון אלע עקען לאנד, וואס האבען ארומגערינגעלט דעם פאלאץ און אזוי ווי נישט געוואלט גלויבען, אז די ענדע פון יעדען שטערבליכען וועט ענדליך קומען אויך אויף דעם הייליגען פיהרער פון דער אומה. די שפאנונג און די אויפרעגונג פון די פערזאמעלטע האט דערגרייכט אזא מדרגה, אז די חכמים האבען מורא געהאט, אז עס זאל נישט קומען צו קיין צו־שטורמישע און צו־שטארקע

אויסברוכען פון טרויער ווען דאס פאלק וועט זיך דערוויסען, אז דער גרויסער פיהרער איז טויט. [illegible] דעריבער פעראָרדענט, אז קיינער זאָל נישט ארויסברענגען פאר'ן מויל די ווערטער „רבי איז געשטאָרבען". און ווען דער לעצטער איז ווירקליך אויסגעגאנגען, האָט זיין תלמיד שמעון בר קפרא געגעבען צו וויסען דערפון דעם פערזאמעלטען פאָלק אויף א איינגענאַרטיגען אופן. ער איז ארויף אויף א הויכען אָרט, האָט זיך געוויזען פאר'ן פאָלק אין צוריסענע קליידער און געשריען מיט א וויינענדיגען קול:

„מלאכים און שטערבליכע האָבען זיך געראנגעלט איבער
דעם היילינגען אָרון,
האָבען די מלאכים בעזיעגט די שטערבליכע, און ס'איז
געפאנגען דער היילינגער אָרון!"

פון הארצען פון פאָלק האָט זיך גלייך ארויסגעריסען דער געשריי: „אונזער היילינגער רבי איז געשטאָרבען!" זיין געוויין האָט אָבגעהילכט אזש אין גבתה, וואָס איז געווען פיר מייל וויים פון צפורי. דער המון, וואָס האָט בעגלייט דעם אָרון, האָט, לויט דער מסורה, פערנומען דעם גאנצען וועג פון צפורי ביז בית שערים, וואו דער נשיא איז געבראכט געוואָרן צו קבורה; און צום צייכען פון אויסערגעוועהנליכען טרויער האָט מען מתיר געווען די כהנים, זיך צו בעשעפטיגען מיט דער קבורה פונ'ם גרויסען נפטר, חאָטש דאס איז זיי, לויט דער תורה, פערבאָטען. „היינט איז קיין כהונה נישטאָ!" האָבען די חכמים שאַרף ערקלערט —: דאָס סנהדרין און די כהונה האָבען מיט עהרפורכט געבויגען דעם קאָפּ פאר דעם „היילינגען רבי'ן", וואָס האָט פערקערפערט מיט זיך די אייביגקייט פון דער תורה.

פון ר' יהודה'ס נאָכפאָלגער, ר' גמליאל III (225 — 210), ווייס די געשיכטע צו דערצעהלען נאָר דאָס, אז ער האָט פינקטליך אָבגעהיט דעם פאָטער'ס פעראָרדנונגען. כאראַקטעריסטיש פאר דער פאָליטישער לאגע פון יהודה אין יענער צייט און פאר דעם גדאנקענגאנג פון דעם דאָזיגען פאטריארך, זענען די מאמרים, וואָס זענען איבערגעגאנגען פון איהם צו אונז אין די פרקי אבות. אין דעם מאמר זאָגט זיך: „ס'איז גוט צו לערנען תורה, ווען מ'האָט דערביי עפּעס א וועלטליכע בעשעפטיגונג, דען אָט די דאָפּעלע ארבייט מאכט פערגעסען אָן זינד; תורה אָהן א מלאכה מוז פערשוואונדען ווערן און דער סוף איז, אז זי ברענגט צו זינד; אלע, וואָס פערנעהמען זיך מיט

כלל=זאכען. זאָלען עס טאָן לשם שמים, וועט זיי דער זכות פון זייערע עלטערן בײַשטעהן און זייער צדקה וועט בלײַבען אייביג". "אײַך אָבער — האָט ער זיך געווענדט צו זײַנע תלמידים — זאָג איך צו דעם העל= סטען שכר, פונקט ווי ווען איהר וואָלט זיך בעשעפטיגען מיט כלל=ענינים. זײַט פאָרזיכטיג געגענאיבער דער (רוימישער) מאכט, דען זיי זענען מקריב א מענשען נאָר דעמאָלט, ווען זיי דאַרפען איהם; זיי פערשטעלן זיך פאַר פרײַנד, ווען זיי דאַרפען דערפון עפעס האָבען, און שטעהען נישט בײַ אין א נויט. — מאַך זײַן (גאָט'ס) ווילען, ווי דײַן ווילען, כדי ער זאָל מאַכען זײַן ווילען, ווי דײַנעם. זײַ מבטל דײַן ווילען פאַר זײַנעם, כדי ער זאָל מבטל זײַן די ווילענס פון אַנדערע פאַר דײַן ווילען".

די דאָזיגע וואָרנונג, זיך צו פערהאַלטען מיט א געוויסער פאָר= זיכטיגקײַט צו די פאָרשטעהער פון דער מאַכט און זיך נישט צו לאָזען פערפיהרען פון זייערע שמייכלערײַען און הבטחות, — האָט א ווירקלי= כען יסוד אין דער דעמאָלדיגער פּאָליטישער לאַגע פון יהודה. נאָך דעם טויט פון סעפּטימוס סעווערוס איז רוים, אין דעם משך פון א גאַנצען פיערטעל=יאָהרהונדערט, געווען מעהר א סיריש=אזיאַטישע, ווי א אייראָפּעאישע מלוכה. שלאַנגענקלוגע סירישע פרויען זענען געווען די טאָן=געבער פון דעם רוימישען מלוכה=לעבען — אַזעלכע זענען געווען יוליא דאָמנא, סעווערוס'עס ווײַב, איהר שוועסטער יוליא מעזא און דער'ס צוויי טעכטער יוליא סאָעמיא און יוליא מאַמעאַ. בעהערשענדיג דעם גאַנצען אפּאַראַט פון דער אונגעהויערער וועלט= מלוכה, האָבען אָט די סירישע פרויען פונ'ם שטעדטיל עמעסאַ, וואו ס'האָט זיך געפונען א בעדײַטענדע יודישע קהלה מיט א מאַסע אַנגעזע= הענע יודען און גרים, — געפיהלט אין א געוויסער מאָס נעהנטער צו יודען, און אויב זיי האָבען געטראָגען אין האַרצען כעס און פעראַכטונג, איז עס גיכער געווען צו די מיוחס'דיגע רוימער און זייער וועזען. אין א יאָהר אַרום נאָך דער ערמאָרדונג פון סעווערוס'עס זוהן קאַראַקאַלאַ, — וועלכער האָט ערקלערט די אײַנוואוינער פון אַלע אונטערגעוואָרפענע פּראָווינצען פאַר גלײַכבערעכטיגטע רוימישע בירגער — איז סאָעמיאַ'ס זוהן, העליאָגאַבעל, אויסגערופען געוואָרן פון דעם סירישען לעג= יאָן פאַר א קייזער. אָט דער ווילד=אויסגעלאַסענער הערשער, וואָס איז געווען שטאַרק פערקאָכט אינ'ם קולט פונ'ם סירישען זונען=גאָט (בעל), האָט אַפילו זיך געלאָזען מל'ן און קיין חזיר נישט געגעסען; דאָס איז

געבער געווען נישט מעהר, ווי א מיטעל צוצוציהען די בעלעקערונג צו דעם קולט פון בעל.

אונטער דער הערשאפט פון די דאזיגע מושלים האט זיך די יודישע לאגע ווירקליך בעדייטענד פערבעסערט—זיי האבען נישט געהאט איצט אזוי פיעל צו ליידען פון דער רוימישער גאוה, פון דער פערדיסענקייט, מיט וועלכער די רוימער האבען שטענדיג געקוקט אויף זיי און אויף זייער גלויבען. ביי די אלע מעשים תעתועים וואס דער דערמאנטער העליאגאבעל האט אנגעטאן אין דער צייט פון זיין הערשען, האט זיך אבער אין זיין טעטיגקייט דאך געזעהען איין בעשטימטע כונה: ער האט געוואלט אונטערגראבען דעם רוימישען וועזען, די רוימישע געטער-וועלט. אין דעם טעמפעל פאר'ן זונענגאט, וואס ער האט אויפגעשטעלט אין רוים, האט ער אבגעגעבען א פלאץ אויך פאר'ן קולט פון יודען, קריסטען און שומרונים, און פון דער יודישער זייט האט זיך אויך בעמערקט א געוויסע פריינדליכע דערנעהנטערונג צו דער אויסוועניגסטער וועלט. ר' גמליאל'ס צוויי בעגאבטע זיהן, מיט די נעמען יהודה און הלל, האבען גרינדליך ערלערנט די גריכישע שפראך און די גריכישע ליטעראטור, כדי צו קענען פרייער פערקעהרען מיט דער רוימישער וועלט, און די זאך איז דערגאנגען ביז אזוי וויים, אז אפילו אין דער פריזור-פארם האבען דעם פאטריארכ'ס זיהן זיך צוגעפאסט צו דער רוימישער מאדע, חאטש דאס איז ביז דאן געווען פערבאטען.

וועגען אט דער צו-שטארקער התקרבות האט עס ר' גמליאל מרמז געווען אין זיין אנזאג; די ווירקונג פון דעם אנזאג איז אבער, ווי ס'איז צו גלויבען, נישט זעהר שטארק געווען. ר' גמליאל'ס נאכפאלגער, ר' יהודה II האט נאכמעהר דורכגעבראכען די וואנט, וואס האט ביז אהער אבגעטיילט די יודען פון דער ארומיגער וועלט און געארבייט מיט אלע כחות, צו מאכען דאס יודישע לעבען פרייער און צו שאפען א באדען פאר שכניש-פריינדשאפטליכע בעציהונגען צווישען יודען און היידען. ער האט מבטל געווען א געוויסען טייל פון די „אכצעהן גזירות", וואס זענען ארויסגעגעבען געווארן אין די שטורמישע צייטען מיט'ן צוועק, אבצורייסען וואס מעהר די יודען פון דער געצענדיענערישער וועלט; שטרעבענדיג אריינצובריינגען מעהר ליכט און מונטערקייט אין דער יודישער גאס, האט ר' יהודה נשיאה II אבגעשאפט אויך די תקנה, לויט וועלכער די כלה האט נישט געטארט געטראגען

ווערן דורכ'ן שטאָדט אין איהר פאַראַדנעם חופּה־שטוהל, צום צייכען פון טרויער איבער די אונגליקען פון דעם האַדריאַנישען קריעג, און צו דעמועלביגען צוועק, האָט ער זאָגאַר געקלערט אונטערצוברעכען טייל־וויז אָדער אינגאַנצען דעם שטרענגען תענית פון נײַנטען אָב (תשעה באָב), וואָס איז איינגעפיהרט געוואָרען צום אָנדענקען פון די שרעקליכסטע געשעהענישען אין דער יודישער געשיכטע. דאָס לעצטע האָט זיך איהם נישט איינגעגעבען דורכצופיהרען, איבער דער שאַרפער התנגדות מצד דער מעהרהייט מיטגליעדער פון קאָלעגיום, און ווען ר' שמלאי פון לוד האָט פאָרגעלעגט דעם נשיא, דורכצופיהרען נאָך עטליכע נויטיגע פערלייכטערונגען אין דער בעציהונג צווישען יודען און געצענדיענער, האָט ער געענטפערט: „לאָז אָב, מ'וועט מיך פערשרייען פאַר אַ מקיל״.

אין זיין אייפער פאַר דער דערנעהנטערונג צווישען יודען און רוימער, האָט זיך ר' יהודה II נישט אָבגעשטעלט אפילו פאַר בפירוש'ע הלכות אין דער זאַמלונג פון זיין גרויסען זיידען. אַזוי האָט ער כּתיר געווען די קדושין צווישען אַ יודיש קינד און אַ קינד, וואָס איז געבוירען געוואָרען פון אַ אונגעזעצליכער פערבינדונג צווישען אַ יודען מיט אַ געצענדיענער אָדער אַ שקלאַף, ווערהענד ר' יהודה הנשיא I האָט אַזעלכע קדושין ערקלערט פאַר אונגילטיג; דער איצטיגער נשיא האָט אויך מתּיר געווען יודען, זיך צו בעטייליגען אין די נאַציאָנאַלע יום־טובים פון די רוימער, כאָטש די משנה האָט עס שטרענג פערבאָטען, ווייל די דאָזיגע דינאַסטיע אָדער פאָלקס־יום־טובים זענען אַכמעהרסטענטייל פערבונדען געוועזען מיט רעליגיעזע צערעמאָניעס.

אַט די דערנעהנטערונג צווישען יודען און רוימער האָט זיך נאָכמעהר פערשטאַרקט אַ דאַנק דער פריינדליכער בעציהונג פונ'ם נייעם קייזער אלעקסאַנדער סעווערוס צום יודענטום בכלל און צו דעם יודישען פאַטריאַרך בפרט. דער דאָזיגער צווייטער קייזער פון סיוויִשער אָבשטאַמונג (אַ זוהן פון דער סירערין יוליא מאַמעאַ) איז געוועזען איינער פון די איידעלסטע און געבילדעטסטע מענער אויף דעם טראָן פון די צעזאַרען. בעקומענדיג פון זיין מוטער אַ שטרענג זיטליכע ערציהונג, האָט אלעקסאַנדער אין דער יוגענד נאָך שוין געטראָגען אין האַרצען אַ געוויסען געפיהל פון רעספּעקט פאַר דער הויכער זיטליכקייט פון יודענטום און קריסטענטום. אין זיין הויז־פּאַלאַץ האָט ער געגעבען די בילדער פון די רוימישע געטער און צעזאַרען געלאָזען אַוועקשטעלן

אויך די געשטאלטען פון אברהם און קריסטוס. אויף אלע עפענטליכע געביידעס און פאלאצען האט דער קייזער געלאזען אויסהענגען הלל'ס דעווייז: „דאס, וואס דו ווילסט נישט מ'זאל דיר טאן, טו אויך נישט דעם צווייטען“ און פאר די סאלדאטען זאגאר, האט ער דורך ספעציעלע העראלדען געלאזען אויסשרייען אט דעם אנזאג, וואו זיי האבען זיך געקליבען ארויפצעווארפען אויף דאס האב און גוטס פון די בעזיגטע.

פערברענגענדיג א לענגערע צייט אין סיריען צוליעב זיין מלחמה מיט די פערסיאנער, האט אלעקסאנדער זיך עטליכע מאל צוזאמענגעטראפען מיט דעם יודישען פאטריארך. און דער לעצטער האט אויף דעם רוימישען קייזער געמאכט אזא גוטען איינדרוק, אז ער האט איהם געשענקט א סך פריווילעגיעס פאר זיך און בעדייטענד פערלייכטערט די יודישע לאגע. דאס סנהדרין האט ווידער בעקומען אין זיין מאכט אלע געריכטס-אנגעלעגענהייטען פון דער יודישער בעפעלקערונג; יודען איז ערלויבט געווארען צו קומען אין זייער אמאליגער הויפטשטאדט, די איצטיגע עליא-קאפיטאלינא; אינ'ם שמיטה-יאהר זענען די ערד-בעזיצער בעפרייט געווען פון ערד-שטייערן, און בכלל האט די סימפאטיע פונ'ם יונגען קייזער צו יודען אנגענומען אזעלכע ממשות'דיגע פארמען, אז די ארומיגע גריכיש-רוימישע בעפעלקערונגען האבען דאס איהם נישט געקענט מוחל זיין און איהם געקרוינט דערפאר מיט דעם שפאט-נאמען סירום ארכיסינאגאגוס (סירישער שוהל-עלטסטער).

א דאנק די וויכטיגע פערלייכטערונגען פון דער רוימישער מאכט, וואס די יודען האבען בעקומען דורך דעם פירשטליכען נשיא, איז דער פרעסטיזש פון דעם לעצטען שטארק געהויבען געווארען. איהם איז אלס „קרוב למלכות“, ערלויבט געווארען אזוינס, וואס איז אנדערע פערבאטען געווען, און ער אליין האט אויך געקוקט אויף זיך נישט בלויז, ווי אויף א גייסטיגען פיהרער, נאר אויך, ווי אויף א האלב-וועלטליכען הערשער פון דער יודישער אומה. ער האט איבערגעטראגען זיין רעזידענץ פון צפורי קיין טבריה, און צוזאמען מיט איהם האט זיך אהין איבערגעטראגען אויך דאס סנהדרין. טבריה איז אויף אזא אופן געווארען דער צענטער פון דער יודישער זעלבסטפערוואלטונג אין פאלעסטינא, וואס זי איז אזוי פערבליבען אין דעם משך פון עטליכע יאהר-הונדערטער. דא האט געלעבט און זיך געעלטערט דער געאלפערטער פאטריארך, האבענדיג ארום זיך א גאנצען שטאט מיט טראבאנטע

וואָפענטע דינער), וואָס האָבען איהם געדיענט אלס אויספיהרונגס־מאַכט אין זיין אדמיניסטראַטיווער און געריכטליכער טעטיגקייט, און אזוי ווי די דאָזיגע פירשטליכע אומגעבונג האָט געפאָדערט גרויסע הוצאות, האָט דער נשיא זיך געזעהען געצוואונגען, צו פערגרעסערן דעם אָבצאָהל פון פאָלק פאַר דער אויסהאַלטונג פון זיין הויף. פון דעם אָבצאָהל, ווי פון אלע מלוכה־שטייערן בכלל, האָט דער נשיא נישט בעפרייט אפילו די בעדייטענדסטע געזעצלעהרער, געגען דעם אָנגענומענעם מנהג, לויט וועלכען די אלע, וואָס האָבען מקבל געוועזן אויף זיך דעם עול תורה זענען פטור פון דעם עול מלכות. די חכמים האָבען זיך געפיהלט אָנגעגריפען פון דער פעראָרדנונג, וואָס האָט זיי אוועקגעשטעלט אין איין שורה מיט די עמי הארצים, און האָבען געטראָגען דערפאַר א פערדרוס אויפ'ן נשיא, און בעזונדער האָט זיך אין דער הינזיכט אויסגעצייכענט ר' שמעון בן לקיש. — איינער פון די בעדייטענדסטע אויטאָריטעטען אין דער יודישער געזעצלעהרע, האָט דער דאָזיגער בן לקיש נישט אויסגעמיטען קיין איינציגע געלעגענהייט צו בעליידיגען דעם נשיא און איהם פאָרצוואַרפען זיינע נישט עהרליכע מעשים בנוגע צו די חברים־געזעצלעהרער און צום פאָלק. איינמאָל איז פאָרגעקומען אין סנהדרין א פאַל, אז די תלמידים האָבען בעהאַנדעלט די פראַגע וועגען א נשיא, וואָס האָט געזינדיגט; דערביי האָט ר' שמעון בן לקיש אָפען אויסגערופען: „א נשיא, וואָס האָט געזינדיגט, שלאָגט מען איהם מלקות, ציי נישט?" „מ'שלאָגט איהם מלקות, און ס'איז גענוג אויף דעם א בית־דין פון דריי" — איז געוועזן דער ענטפער. „און ער בלייבט ווייטער נשיא?" האָט ר' שמעון ווידער געפרעגט. — „ניין, האָט ר' חגי געענטפערט, אויב ער וועט בלייבען ווייטער נשיא, וועט ער אונז אלע הייסען אויס'הרג'ענען". די דאָזיגע שקלא וטריא אין דער געגענוואָרט פונ'ם נשיא אליין האָט דעם לעצטען שטאַרק בעליידיגט, און ער האָט געשיקט איינעם פון זיינע טראַבאַנטען צו אַרעסטירען בן־לקיש'ן, דער לעצטער האָט זיך אָבער פריהער מקדים געווען און איז אַנטלאָפען קיין מגדלא. אויף צו מאָרגענס — האָט זיך אין פאָלק שפּעטער דערצעהלט — איז ר' יוחנן געקומען אין קאָלעגיום, און וועלנדיג עפנען די זיצונג, האָט ער געמאַכט מיט די הענד, אזוי ווי זוכענדיג אימיצען. — וועמען זוכסטו? האָט דער נשיא איהם געפרעגט. — בן לקיש'ן זוך איך, — האָט ר' יוחנן געענטפערט — ווי אזוי קען איך אָנהויבען רעדען וועגען דער הלכה, אז איך האָב נישט דעם שליסעל צו

איהר? — וואו איז דען בן לקיש? האט דער נשיא ווידער געפרעגט — ער איז אנטלאפען קיין מגדלא. מארגען וועל איך מיט דיר ארויסגעהן איהם אנטקעגען און מיר וועל איהם צוריקברענגען, — האט דער נשיא אויף דעם געזאגט, און ווען זיי זענען אויף צו מארגענס ווירקליך געקומען קיין מגדלא און דער נשיא האט געפרעגט בן־לקיש׳ן. פארוואס איהם איז פלוצליג איינגעפאלען, פארצולעגען אזעלכע שאלות אין בית המדרש, האט דער לעצטער געענטפערט: „און דו האסט געגלויבט, אז צוליעב דעם, וואס איך האב מורא פאר דיר, וועל איך אויסמיידען שטעלן פון גאט׳ס תורה?"

א צווייטער ענהליכער פאל איז פארגעקומען אנ׳אנדערם מאל איבער אנ׳אנדער פראגע. דאס איז געוועזען נאך אלעקסאנדער׳ס טויט; עס האט זיך אנגעהויבען דער שרעקליכער קייזער־טאנץ ארום דעם רוימישען טראן אין דער צייט, און אין א משך פון גאנצע פופציג יאהר האט די אנארכיע געהערשט איבער׳ן גאנצען לאנד. אין פיער מאנאטען האבען פינף קיסרים־אוזורפאטארען זיך אויסגעקוילעט איינער דעם אנדערן, און אט די איינטאגיגע מושלים, וויסענדיג אז זיי זענען נישט זיכער מיט דעם קומענדיגען מעת־לעת, האבען געקלערט נאר וועגען איין זאך: ארויסרייסען וואס מעהר געלד פון די אונטערגעווארפענע פראווינצען און אנזאמלען זיך אוצרות. די דאזיגע שווערע אבצאהלונגען פלעגען אויפגעמאנט ווערן נישט אזוי ווייט פון די אונטערטאנען, ווי פון זייערע פארשטעהער, און וועגען זיי האט זיך אמאל דער נשיא געקלאגט פאר בן־לקיש׳ן: „בעט גאט פאר מיר — איך קען שוין נישט אריבערטראגען פון די רוימישע ארונים", אויף דעם האט איהם בן־לקיש שארף אבגעענטפערט: „נעהם דו נישט, וועט מען פון דיר אויך נישט נעהמען". אזא מין ביטערן פארוואורף פאר די שווערע שטייערן, מיט וועלכע ער האט בעלעסטיגט דעם פאלק, איז דעם נשיא אויסגעקומען צו הערען אויך פון אנ׳אנדער געלערנטען, ר׳ יוסי בן מעון. דער לעצטער האט גע׳דרשה׳נט אין שוהל פאר׳ן גאנצען עולם: גאט ברוך הוא פאדערט א רעכנונג פון די כהנים: פארוואס האט איהר נישט עוסק געוועזען אין דער תורה? האט איהר דען נישט געהאט קיין פיער־און־צוואנציג מתנות כהונה? און די כהנים ענטפערן: דו האסט אונז גארנישט געגעבען. באלד ווענדט זיך גאט אום צו די יודען און זאגט: „הערט, איהר בית ישראל, פארוואס גיט איהר נישט די כהנים די פיער־און־צוואנציג מתנות־כהונה, אזוי ווי איך האב אייך פארגע־

שרײַבען אין דער תורה?" און זײ ענטפערן: צוליעב דאס הויז געזינד פון נשיא, וואס נעהמט אוועק בײַ אונז אלץ, וואס מיר האבען!"

ר' יהודה האט געהערט די דאזיגע דרשה און געוואלט שטרענג בעשטראפען דעם אגיטאטאר; איהם האבען אבער אבגעהאלטען דערפון ר' יוחנן מיט ריש-לקיש'ן, וועלכע האבען איהם פארגעשטעלט ר' יוסי'ן אלס א גרויסען געלערנטען. דאן האט דער נשיא געשיקט רופען ר' יוסי'ן צו זיך, און כדי איהם אויסצופרובען צי ער איז ווירקליך א בן תורה, האט ער איהם געפרעגט: וואס איז די בעדײַטונג דערפון, וואס עס שטעהט אין דער תורה „כאמה בתה" (ווי די מאמע אזוי איהר טאכטער)? אויף דעם האט איהם ר' יוסי געענטפערט: וואסער דור — אזא נשיא, וואסער מזבח — אזעלכע כהנים.

נאך א גרעסערע אונצופריעדענהײַט אין די אקאדעמישע קרײַזען האט ארויסגערופען דער פאקט, וואס דער נשיא האט צו-ברײַט אויס-גענוצט זײַן רעכט, אלײן צו בעשטימען שופטים און לעהרער אין די קהלות פון זײַן יעפארכיע. עס איז זאגאר געקומען ביז אזוי ווײַט, אז די מיטגליעדער פון קאלעגיום האבען חושד געווען דעם נשיא אין שוחד, און זײ האבען נישט געוואלט אנערקענען פאר קײן „זקנים" יענע, וואס דער נשיא האט זײ סמיך געווען אלײן, אויף זײַן אײגע-נער פערנטווארטליכקײט. אײנמאל איז פארגעקומען א פאל, אז דער נשיא האט בעשטימט פאר א שופט א געוויסען עושר, וואס איז דערצו נישט ראוי געווען, און בעפוילען דעם בעריהמטען ר' יהודה בן נחמני, ער זאל זײַן יענעמס מתורגמן (אויסטײַטשער, ערקלערער). דער מתורגמן האט געפאלגט און צוגעבויגען די אויערן צום מויל פון דעם נײַעם שופט, כדי צו הערען פון איהם, וואס ער האט צו לערנען דעם פאלק; יענער האט אבער געשוויגען און נישט געהאט, וואס צו זאגען. דאן האט בר נחמני אויסגעשריען אויפן קול דעם פסוק פון דער נבואה: הוי אומר לעץ הקיצה עורה לאבן דומם הוא יורה! הנה הוא תפוש זהב וכסף וכל רוח אין בקרבו! (וועה דעם, וואס זאגט צו א בוים: שטעה אויף! צו א שטומען שטײן: ערוואך! ער וועט לערנען? ער איז אנגעשטאפט מיט גאלד און זילבער און קײן גײַסט איז איהם נישטא).

געגען די דאזיגע גאלד-שופטים האבען די מיטגליעדער פון קא-לעגיום ארויסגעגעבען בעזונדערע תקנות, כדי דאס פאלק זאל וויסען,

זיי נישט צו אַכטען : פאַר אַזאַ שופט דאַרף מען זיך נישט אויפשטעלען , מ'רופט איהם נישט „רבי״ , און דער טלית , וואָס ער טראָגט , איז ווי אַ זאָטעל פון אַנ'אייזעל .

אָט די אונצופרידענהייטען , וואָס האָבען , אייגענטליך , געשטאַמט פון דעם אינווענייגסטען אַנטאַגאָניזם צווישען דער וועלטליכער און גייסטיגער מאַכט , האָבען פונדעסטוועגען נישט אונטערגעגראָבען אינגאַנצען דעם אויטאָריטעט פון נשיא , וואָס איז דאָך געבליבען בעליעבט פאַר זיין ענוות און נאָכגיעביגקייט . אַ פירשטליכע פערזאָן מיט בריטע פּאָלמאַכטען און מיט אַ איינטריט אין די העכסטע קרייזען פון דער רוימישער וועלט , איז דער יודישער נשיא דאָך שטענדיג געגאַנגען אָנגעטאָן אין פשוט'ע לייווענטענע קליידער , און עס האָבען נישט געהאָלפען דערביי אפילו די טענות פון זיינע חברים ר' חנינא און ר' יוחנן , וועלכע האָבען איהם געפּרובט איבערצייגען , אַז דער כבוד פון דער נשיאות פאָדערט , ער זאָל ערשיינען פאַר'ן פאָלק אין אַ פּראַדקאָסטיום . אויף ווי וויים ר' יהודה איז געוועזען בעליעבט און געשעצט פון פאָלק , איז צו זעהען פון דעם גרויסען כבוד , וואָס מ'האָט איהם אָבגעגעבען נאָך זיין טויט . ווי ביי דער קבורה פון זיין זיידען , איז אויך אין דעם טאָג פון ר' יהודה'ס טויט בטל געוואָרן די כהונה , און דער כהן ר' זעירא איז גענויט געוואָרן , זיך צו בעשעפטיגען מיט'ן נפטר .

מיט די נאָכפאָלגער פון ר' יהודה II , ר' גמליאל IV און ר' יהודה III , הויבט זיך אָן די ירידה פונ'ם פּאַטריאַרכאַט אין פּאַלעסטינאַ . פון די דערמאָנטע צוויי נשיאים איז קיין שפּור נישט געבליבען אין דער יודישער געשיכטע , און ווי ס'איז צו גלויבען , האָבען זיי נאָר ערפילט זייערע אָפיציעלע פליכטען און זיך בעמיהט צו דערהאַלטען דאָס אויסערליכע אָנזעהען פונ'ם פּאַטריאַרכישען „הויף״ . נישט דער נשיא איז איצט געווען דער טאָן-געבער פון דעם יודישען פאָלקס-לעבען , נאָר דער קאָלעגיום פון די געזעצלעהרער , די ישיבה ; דאָרט האָבען זיך קאָנצענטרירט אַלע שטראַהלען פון דעם יודישען גייסט , דאָרט איז אָהן אַ אויפהער פאָרטגעזעצט געוואָרן די גרויסע ארבייט פון פונאַנדערוויקלען און אויסטייטשען יעדען וואָרט , יעדען אות פון דער תורה — די איינציגע פיהרענדע , שיצענדע און פעראייניגטע קראַפט , וואָס האָט געמוזט אַריינגעהמען אין זיך דאָס לעבען פון פאָלק אינגאַנצען : מיט אַלע זיינע איינצעלהייטען , מיט די מינדסטע קנייטשען פון דעם אַלטעג=

ליכען פערקעהר, צווישען זיך, ווי מיט דער ארומיגער וועלט. דער פאקט, וואס די גרעסטע צאהל הלכות איז דורך דעם גרויסען נשיא ר׳ יהודה I שוין געהאט צונויפגעזאמעלט געווען אין איין ווערק, — אט דער פאקט האט די אקאדעמישע טעטיגקייט אין די ישיבות נאך אינטענסיווער, נאך לעבעדיגער געמאכט. איין טייל פון דער נייער פלעיאדע געזעצלעהרער האט זיך בעשעפטיגט מיט דער בעהאנדלונג און צונויפזאמלונג פון יענע הלכות, וועלכע ר׳ יהודה האט פערגעסען ארייננצונעהמען אין דער משנה, און פון דער צווייטער זייט האט זיך אנ׳אנדער גרופע פערנומען מיט די הלכות פון דער משנה גופא, וואס זיינען איבערגעגעבען געווארן דארטין אין א נישט-בעשטימטער פארם אדער פון וועלכע מ׳קען ארויסדריגען א נייע מעגליכקייט, א נייעם דעטאל. צו די ערשטע, די נאכזאמלער, האבען אנגעהערט אממעהרסטענטייל די תלמידים פון דעם גרויסען פאטריארך — די זעלביגע, וואס האבען איהם געהאלפען אין זיין ריזיגער אונטערנעהמונג: ר׳ חייא, ר׳ הושעיא, אבא אריכא (רב), בר קפרא, ר׳ לוי, ר׳ ינאי, לוי בר סיסי. די דאזיגע האלבע תנאים האבען צונויפגענומען די אלע הלכות, וואס ר׳ יהודה האט פערגעסען אדער בעוואוסטזיניג דורכגעלאזען, און צוזאמענגעשטעלט פון זיי „צוזעצונגען" צו דער משנה אונטער די נעמען „תוספתות" און „בריתות"; די „צוזעצונגען" האבען שוין צבער נישט געהאט דעם זעלביגען אויטאריטעט, וואס די משנה אליין, און האבען בעקומען דעמנאמען „אויסוועניגסטע משניות" (משנה חצונה), וואס ס׳האט געהייסען, אז די בעציהונג פון די דאזיגע צוגעגעבענע הלכות בנוגע צו די הלכות פון דער משנה איז דיזעלביגע, ווי די בעציהונג פון די אפאקריפען צו די ספרים פון דער ביבעל: די לעצטע זיינען אבסאלוט הייליג, דיענען אלס יסוד, וועהרענד די ערשטע זיינען ווערק פון צווייטען ראנג און זייער הייליגקייט איז נישט אונבעדינגט.

צוזאמען מיט די דאזיגע זאמלונגען פון צוגעגעבענע הלכות („תוספתות", „בריתות") זיינען ענטשטאנען אין יענער צייט אויך א מין פסעוודאגראפען, זאמלונגען פון פערשיעדענע הלכות און אגדות, וואס זיינען געשאפען געווארן אין דער פארם פון א פירוש צו די הייליגע שריפטען און האבען געטראגען דעם נאמען פון איינעם פון די אלטע אויטאריטעטען. אזעלכע זיינען געווען די מכילתא — א פירוש צו דעם צווייטען ספר פון דער תורה (שמות), וואס ווערט צוגעשריבען ר׳

ישמעאל׳ן; ספרא אדער תורת כהנים — א פירוש אויף דעם דריטען ספר פון דער תורה (ויקרא), וואס טראגט אויף זיך די נעמען פון ר׳ יהודה בן אלעאי און ר׳ עקיבא; ספרי — א פירוש אויף די לעצטע צוויי ספרים פון דער תורה („במדבר“ און „דברים“).

אין דער עפאכע פון די לעצטע צוויי פאטריארכען, ר׳ יהודה II און ר׳ גמליאל IV, פערנעהמט שוין אט די „נאכזאמלונג“ א נישט-בעדייטענדען ארט אין דער אלגעמיינער טעטיגקייט פון די פערשידענע ישיבות. עס הויבט זיך אן דער פעריאד פון די אמוראים, פון די ערקלערער, וואס וועבען ווייטער די אייבינקייט פון דער יודישער געזעצלעהרע און בענוצען זיך דערביי מיט די זעלביגע פארמולעס און כללים, מיט וועלכע ס׳האבען זיך ביז אהער בענוצט די תנאים, נאר אנשטאט דעם, וואס די תנאים האבען געהאט פאר זיך אלס אויטאריטעט, אלס הייליגען יסוד — די תורה, די „הייליגע שריפטען“, האבען די אמוראים זיך שוין געגריבעלט איבער די ווערטער פון דער משנה. די תורה איז געווען אויסגע׳דרשה׳נט: אין איהרע פסוקים האט זיך שוין קיין זאך נישט געלאזען אריינלעגען און פון זיי האט זיך שוין קיין מעגליכקייט נישט געלאזען ארויסדרינגען — איצט האט זיך געעפענט א נייער קוואל פאר אלערליי מעגליכע פאלען און לעבענס-פאקטען אין דער געשטאלט פון רבי׳ס ענציקלאפעדיע. די קורצע שפראך פון דער משנה, איהרע ווייניג מאטיווירטע בעשטימונגען, די גרויסע צאהל צוזאמענגעדריקטע און אונבעשטימטע אויסדריקען — דאס אלץ האט געגעבען מאטעריאל אויף צו ערקלערן, אויף אויסצוטייטשען די כונה פון דער אדער יענער משנה און ממלא אויך — ארויסצודרינגען פון איהר א נייע מעגליכקייט, א נייע הלכה.

דער ערשטער פון דער פלעיאדע אמוראים אין פאלעסטינא איז געווען ר׳ חנינא בר חמא. איינער פון די גרעסטע מיוחסים אין זיין צייט און א תלמיד פון ר׳ יהודה הנשיא I, האט ער, צוליעב א געוויסער שנאה פון דעם לעצטען, זיך נישט דערדינט צו דעם טיטול „רבי“. פאר׳ן טויט האט אבער ר׳ יהודה אנגעזאגט זיין זוהן, ער זאל בעשטימען חנינא׳ן פאר דעם עלטסטען אין דער ישיבה פון צפורי. דעם דאזיגען פאסטען האט ר׳ חנינא פונדעסטוועגען נישט אנגענומען גלייך, ווייל ער האט אנגעוויזען אויף א גרעסערן פון זיך. אויף ר׳ אפס׳ן, און נאר ערשט, ווען ר׳ אפס איז געשטארבען, איז ר׳ חנינא געווען ראש-ישיבה.

דאָ האָט ר׳ חנינא געלעגט דעם גרונדשטיין צו דעם גרויסען בנין פון דער אזוי גערופענער גמרא (תלמוד). ער האָט זיך דער ערשטער גענומען בעניצען מיט די אַלע מדות און כללים, וואָס זענען איהם בעוואוסט געווען, אויף צו ערקלערן דעם פשט פון די משנות און בריתות. און נישט נאר טעאָרעטיש — ער האָט זיך אויך פראקטיש געהאלטען ביי די בעשטימונגען פון דער משנה, און וואָס ער האָט דארטען נישט געפונען, האָט ער זיך נישט ערלויבט אליין צו פסק׳נען, האָטש דאָס איז געווען אַ פשוט׳ע, עלעמענטארע זאך.

אויסער זיין גרויסקייט, אלס געזעצלעהרער, איז ר׳ חנינא בעזונדער בעריהמט געווען אויך אלס צדיק און מוסטער פון ערהליכקייט. ווען ס׳האָט אויסגעבראָכען אַ מגפה אין לאנד און די בעפעלקערונג האָט געהאַט טענות צו איהם, פאַרוואָס ער איז נישט מתפלל און זעהט נישט, אז די מגפה זאל אָבגעשטאָט ווערן, האָט ער זיי געענטפערט: „איין זמרי (וואָס האָט געהאַט בעציהונגען מיט אַ טאָכטער פון אַ געצענדינערישען פאָלק), איז געווען אין משה׳ס צייטען, זענען געפאַלען פון יודען פיער־און־צוואנציג־טויזענד מאַן. היינט האָבען מיר אַ סך זמרי׳ם, און איהר האָט נאָך טענות?" פון איהם ווערט נאָך דערצעהלט: ס׳האָט זיך איינמאָל געמאַכט אַ טריקעניש אין ארץ ישראל. דאָס פאָלק האָט מתפלל געווען, שופר געבלאָזען, געפאַסט און געטאָן בכלל אַלץ, וואָס דער שטייגער איז געווען צו טאָן אין אזא פאל, און ס׳האָט נישט געהאָלפען — קיין רעגען האָט זיך נישט געוויזען. זענען געקומען די איינוואוינער פון צפורי צו זייער רבי׳ן ר׳ חנינא, און זיך געקלאָגט פאַר איהם: דיין הבר ר׳ יהושע בן לוי, וואָס זיצט אין דרום, איז מתפלל צו גאָט און ברענגט רעגען. ר׳ חנינא׳ן האָט פערדראָסען אָט די אמונה אין דער אלמעכטיגקייט פון אַ צדיק און ער האָט זיי אוועקגעשיקט פון זיך, נאָר אין אַ צייט אַרום, ווען דער רעגען איז ווידער פערהאַלטען געוואָרן, האָט ר׳ חנינא געשיקט נאָך ר׳ יהושע בן לוי, ער זאל מתפלל זיין. און ביידע האָבען מתפלל געווען, אָבער — אומזיסט. דאַן האָט ר׳ חנינא געשטראָפט זיינע שטאָדט־לייט און געזאָגט: „נישט יהושע בן לוי ברענגט דעם רעגען אין דרום און נישט חנינא האַלט אויף דעם רעגען אין צפון, נאָר די יודען פון דרום האָבען ווייכע הערצער; זיי הערן זיך צו צו די רעד פון דער תורה און פאָלגען, דערפאַר גיט זיי גאָט זייערע רעגענס צו דער צייט; איהר אָבער, איינוואוינער פון צפורי, אייער הארץ איז האַרט, איהר הערט

זיך נישט צו צו די רעד פון דער תורה און היט זיי נישט אָפּ — גיט אייך גאָט קיין רעגען נישט״.

די צווייטע בעדייטענדע פערזענליכקייט פון דער ערשטע רייהע אמוראים איז ר׳ יוחנן בר נפחא. ר׳ יוחנן איז דער איינציגער פון די אמוראים, וואָס די פאָלקס־ערצעהלונג האָט אונז איבערגעגעבען אלע דעטאַלען פון זיין לעבען, און האָט אפילו געפונען פאַר וויכטיג, צו שילדערן זיין שענקייט. אַ געבוירענער יתום, איז ר׳ יוחנן גאַנץ יונג אַנגעקומען, אלס אַ תלמיד, אין דער ישיבה פון דעם גרויסען פּאַטריאַרך (ר׳ יהודה I). זיין אָרט איז דאָרט געווען, ווי ער אליין האָט דערנאָך דערצעהלט, אין דער זיבעצעהנטער שורה הינטער רב׳ן (אבא ארי־כא), און ווען רבי מיט רב׳ן האָבען זיך געשפּאַרט וועגען אַ הלכה, האָבען זייערע ווערטער איהם אויסגעזעהען, ווי פייערדיגע פונקען, וואָס פליהען פון מויל, און ער האָט זיי נישט פערשטאַנען. פון דער ישיבה איז ר׳ יוחנן אריבער אין די ישיבות פון ר׳ הושעיא אין קסריה און ר׳ חנינא אין צפורי; מיט דעם לעצטען האָט אָבער ר׳ יוחנן נישט געקענט שטימען. ר׳ חנינא האָט געזעהען אין דער משנה דעם תמצית פון דער תורה שבעל פה און יעדע הלכה פון דאָרטען איז פאַר איהם געווען אַ אייזערנער יסוד, פון וועלכען מ׳טאָר נישט אָבטרעטען; ר׳ יוחנן איז אָבער געווען פיעל שאַרפער און ערפינדערישער. איהם האָט זיך געוואָלט קאָנטראָלירען די הלכות פון דער משנה, אויסגעפינען זייערע ריכטיגע מאָטיוען, און דערנאָך ארויסצודרינגען פון זיי גאַנץ נייע דינים און פאָרמולעס, און ער האָט זיך געקלאָגט: „וואָס זאָל איך מאַכען מיט דעם אלטען? וואָס איך בין מתיר, אסר׳ט ער, און וואָס ער אסר׳ט, בין איך מתיר״.

דער סוף איז געווען, אז ער האָט זיך געגרינדעט אַן׳אייגענע ישיבה אין טבריה. דאָ איז ער געוואָרן די רעכטע האַנד פון׳ם נשיא (ר׳ יהודה II) און האָט בעקומען פון הויף אויך אַ שטענדיגע פּענסיע אויף זיינע הוצאות, פאַרוואָס ער האָט געקריגען דעם נאָמען ר׳ יוחנן דבי נשיאה („יוחנן פון נשיא׳ם הויף״). אין טבריה האָבען זיך ארום דעם חריפ׳ישען ר׳ יוחנן ארומגעקליבען מאַסען תלמידים פון אלע עקען לאַנד. און דאָ איז ער געוואָרן איינער פון די זיילען פון דעם פּאַלעסטינישען תלמוד, אַנאַליזירענדיג יעדע הלכה פון דער משנה און דערגרונטעווענדיג זיך ביז דעם לאָגישען יסוד איהרען, — איז ר׳ יוחנן געקומען צו דער איבערצייגונג, אז ס׳זענען פאַרהאַן אַ סך הלכות

אין דער סתם משנה (אַנאָנימע משנות), וואָס זענען געגען דער מעהרהייט פון די אַלטע אויטאָריטעטען. ער האָט זיך דערבײַ שטאַרק געדרעכענט אויך מיט די תוספתות און בריתות און אָפטמאָל בעשטימט דעם דין לויט דער בריתא נעגען דעם נוסח פון דער משנה.

אין דער פּראַקטיק איז ר׳ יוחנן געגאַנגען האַנד בײַ האַנד מיט׳ן נשיא, און ווי יענער האָט ער אויך נוטה געווען, צו פּערלײַכטערן די געבאָטען פון דעם אַלטעגליבען לעבען און בכלל אַרײַנצוברענגען מעהר ליכט און וועלטליכקײַט אין דער יודישער נאַס. ר׳ יוחנן האָט ערלויבט יודען זיך אָבצוגעבען מיט „חכמת יון״ (גריכישע קלוגהייט) און האָט זי זאָגאַר אַוועקגעשטעלט אין איין שורה מיט דער תורה; דערבײַ האָט איהם אָבער זײַן פּאַטריאָטיזם שטאַרק אָבגעשטויסען פון די רוימער, און ער האָט געטראָגען אין הארצען אַ ביטערע שנאה צו זיי. לײַענענדיג אויף דער „מלכות הרשעה״ (רוים) די נבואה פון דניאל׳ן וועגען דער „פיערטער חיה״, האָט ר׳ יוחנן גע׳עצה׳ט זײַנע ברידער, זיי זאָלען זיך האַלטען וואָס ווײַטער פון די רוימישע בע-אַמטע און נישט האָבען קיין צוטרוי צו זיי; ער האָט גדרשה׳נט: „ואלו עיינין כבני אנשה לה״ (דניאל) — דאָס מיינט מען דיר מלכות הרשעה, וואָס ברענגט אַרײַן אַ שלעכט אויג אוי׳ם מענשענם (יודענם) פערמעגען; (זיי זאָגען:) יענער איז אַ׳עושר — לאָמיר איהם מאַכען פּאַרן הויפּט-אויפמאַהנער פון די שטײַערן, יענער איז רייך — לאָמיר איהם מאַכען פאַר אַ מיטגליעד פון שטאָדטראַט, כדי ער מיט זײַן פערמעגען זאָל אונז דינען.״

ר׳ יוחנן׳ס נאָהנטסטער חבר און מיטאַרבײַטער איז געווען זײַן שוואָגער ר׳ שמעון בן לקיש, וואָס איז בעקאַנט אונטער דעם נאָמען ריש לקיש. דער דאָזיגער אמורא איז געווען פּונקט דער היפך פון ר׳ יוחנן אין זײַנע נייגונגען און אײַגענשאַפטען, און אַליין איז ער אויך געווען פול מיט סתירות און קאָנטראַסטען. אין דער יוגענד האָט ריש לקיש געלערנט מיט ר׳ יוחנן צוזאַמען אין דער ישיבה פון ר׳ יהודה הנשיא; דערנאָך האָט ער אַוועקגעוואָרפען דאָס לערנען, און בעזיצענדיג פון דער נאַטור זעהר אַ געזונטען אָרגאַניזם, האָט ער זיך פערדונגען אין אַ צירק אַלס גלאַדיאַטאָר (קעמפער מיט ווילדע חיות). אײַנמאָל — דערצעהלט די פאָלקס-לעגענדע — איז ריש לקיש, דער בערימטער אַטלעט, געגאַנגען שפּאַצירען אויפ׳ן ברעג פון ירדן, און זעהענדיג פון דערווײַטען, ווי ר׳ יוחנן באָדט זיך, האָט ער זיך

ניט געקענט אָבּרייסען פון זיין שענקייט און איז אויך אַריינגעשפּרונגען
אין וואַסער. דאַן האָט ר׳ יוחנן זיך אָבּגערופען צו זיין אַמאָליגען חבר:
„דיין קראַפט וואָלט געפּאַסט פאַר דער תּורה”; אויף דעם האָט איהם
ריש לקיש גלייך אָבּגעענטפערט: „און דיין שענקייט פּאַסט פאַר פרוי=
ען”. ר׳ יוחנן האָט זיין חבר ניט אָבּגעלאָזען, און צוגעזאָגט איהם
זיין שענע שוועסטער פאַר אַ ווייבּ, אויבּ ער וועט זיך אומקעהרען צום
לערנען; און דער גלאַדיאַטאָר האָט דעם פאָרשלאָג אָנגענומען: ער
האָט זיך אינגאַנצען אָבּגעזאָגט פון זיינע פיזישע גבורות און זיך איבּער=
געגעבּען דעם שטודיום פון דער תּורה. מיט דער צייט איז דער גע=
וועזענער גלאַדיאַטאָר געוואָרען איינער פון די זיילען פון ר׳ יוחנן׳ס ישיבה,
און ווי אויף ר׳ מאיר׳ן אַמאָל האָט מען אויך אויף איהם געזאָגט: ריש
לקיש אין בּית־מדרש איז אַ קראַפט, וואָס רייסט אוים בּערג און צו=
שמעטערט זיי איינעם אָן אַנדערן. ריש לקיש איז אויך בּעריהמט געוועזען
מיט זיין אונגעוועהנליכער עהרליכקייט. אַ פערטרויערטער, מיט אַנ׳=
אייבּיגען מעלאַנכאָלישען וואָלקען אויפ׳ן געזיכט, איז ער געוועזען זעהר
פאָרזיכטיג אין זיין אומגאַנג מיט מענשען, אַזוי, אַז דער מענש, וואָס
ריש לקיש איז מיט איהם געגאַנגען אין גאַס, איז שוין דערמיט אַליין
אַטעסטירט געוואָרען פאַר אַנ׳עהרליכען מאַן, וואָס מ׳קען שליסען מיט
איהם אַלערליי אָבּמאַכונגען אָהן עדות. חאַראַקטעריסטיש פאַר דעם
דאָזיגען מערקווירדיגען גייסט איז אויך זיין גאַנג אין דער אגדה; ווען
די חכמים אין בּית־מדרש האָבּען זיך געשפּאַרט וועגען דער צייט פון
איוב׳ן: צי ער איז געוועזען אין משה׳ם צייטען, צי אין די צייטען
פון די שופטים, — האָט ריש לקיש זיך אַוועקגעשטעלט און ער=
קלערט: איוב איז ניט געוועזען און האָט ניט גע=
לעבּט — דאָס איז נאָר אַ משל. ריש לקיש איז געוועזען אויך גע=
גען די יודישע נעמען פון די מלאכים: ער האָט געהאַלטען, אַז די
דאָזיגע נעמען זענען איבּערגעגאַנגען צו יודען פון די בּבל׳ישע און
פערסישע פעלקער. געשטאָרבּען איז ריש לקיש אויף אַ וואונדערבּאַרען
אופן, און די פאָלקסלעגענדע האָט דעם טויט אויך צוזאַמענגעבּונדען
מיט דעם נאָמען פון זיין שוואָגער און חבר. זי דערצעהלט, אַז איינ=
מאָל האָט אויסגעבּראָכען זעהר אַ הייסער וכוח צווישען די בּיידע שוואָ=
גערם, וואָס האָבּען די גאַנצע צייט שטאַרק ליעבּ געהאַט איינער
דעם אַנדערן; דער אינהאַלט פון דעם וכוח איז געווען אַ געוויסע
הלכה, און ווען ריש לקיש האָט מיט אַ בּעזונדער עקשנות פערטיידיגט

זיין מיינונג , איז ר׳ יוחנן זעהר אויפגערעגט געוואָרן און האָט איהם
דערמאָנט זיין אמאָליגע בעשעפטיגונג אין צירק . ריש לקיש האָט זיך
פון דער בעליידיגונג געשפירט שטארק אָנגעגריפען , און ווען ר׳ יוחנן
האָט אָנגעשטעלט אויף איהם זיין דורכדרינגענדען , שארפען בליק ,
האָט איהם ריש לקיש נישט איבערגעטראָגען : דער געוועזענער ריזע
איז קראַנק געוואָרן און געשטאָרבען .

צווישען די בעדייטענדע פערזענליכקייטען פון יענער צייט פער-
נעהמט א בעזונדער פלאַץ דער בעריהמטער ר׳ י ה ו ש ע ב ן ל ו י . ער
האָט זיך גערעכענט פאַר א „אב בתורה״ און אין דער הלכה׳שער
פראַקטיק איז זיין מיינונג אָנגענומען געוואָרן , אַפילו ווען זי איז געווע-
גען די מיינונגען פון ר׳ יוחנן און ריש לקיש . בעזונדער גרויס איז
ר׳ יהושע געוועזען אין דער א ג ד ה , און זי האָט איהם דערנאָך צוגע-
שריבען אַלערליי מופתים און איבערנאַטירליכע מעשות . לויט איהרע
שילדערונגען האָט א ל י ה ו א ה נ ב י א ענטפלעקט דעם געטליכען ר׳
יהושע אַלע סודות פון וועלט און לעבען , און דער מלאך-המות זאָגאר
איז נישט אימשטאַנד געוועזען , איהם צו בעהערשען , ווייל ר׳ יהושע
האָט איהם אַרויסגעכאַפּט דעם מעסער פון די הענד און איז לעבעדי-
געהייט אַריין אין גן-עדן . פון דאָרטען זאָל ר׳ יהושע , דורכ׳ן מלאך
המות גופא, האָבען געשיקט א בריעף צום נשיא מיט א אויספיהרליכער
שילדערונג פון אַלץ , וואָס ער האָט געזעהען אין יענע וועלטען , און
דאָס זאָל עס זיין די „מעשה דרבי יהושע בן לוי״ , אָדער די „מסכתא
גן עדן וגיהנם״ .

גרעסער נאָך פון ר׳ יהושע׳ן אויף דעם געביט פון דער אגדה
איז געוועזען דער אויבענדערמאָנטער ר׳ ש ל מ א י . ער האָט דער ער-
שטער אויפגעהויבען די אגדה ביז צו דער מדרגה פון א פילאָזאָפישער
לעהרע און אויף אַלץ , וואָס איז פון איהם דערגאַנגען צו אונז , ליעגט
דער שטעמפעל פון א שענעם מענשליכען גייסט מיט א גרויסען פער-
שטאַנד . ער האָט שטודירט די יודישע געזעצען פון זייער דאָגמאַטי-
שען און עטישען שטאַנדפונקט , און האָט איינגעטיילט די תרי״ג (זעקס
הונדערט דרייצעהן) מצוות פון דער תורה אין צוויי קאַטעגאָריעם :
רמ״ח (צוויי הונדערט אַכט און פירציג) „מצוות-עשה״ (פאָזיטיווע גע-
באָטען ; זאַכען , וואָס דער מענש איז פערפליכטעט זיי צו טאָן) , גע-
גען די צוויי הונדערט אַכט און פירציג גליעדער פון דעם מענשליכען
קערפער , און שס״ה (דריי הונדערט פינף און זעכציג) „מצוות לא

תעשה״ (נעגאַטיווע געבאָטען; וועגען די זאַכען, וואָס דער מענש איז פערפליכטעט, זיי ניִשט אויסצואיבען), גענען דער צאָהל טעג פון דעם זונען־יאָהר. אַט די זעקס הונדערט מיט דרייצעהן מצוות האָבען דעם ציעל — זאָגט ר׳ שלמאי — צו פערפאָלקאָמען דעם מענשען גייס־טיג און מאָראליש, און דער דאָזיגער ציעל ווערט פון די נביאים וואָס ווייטער אַלץ קירצער און קאָנצענטרירטער צוזאַמענגעפאַסט. „איז גע־קומען דוד (המלך) און האָט געמאַכט פון זיי (פון די תרי״ג מצוות) ע ל ף: הולך תמים, פועל צדק, דובר אמת, לא רגל על לשונו, לא עשה לרעהו רעה, חרפה לא נשא על קרובו, נבזה (בעיני ה׳) נמאס גם בעיניו, יראי ה׳ יכבד, נשבע (גם) להרע (לעצמו) לא ימיר, כספו לא נתן בנשך, ושחד על נקי לא לקח (בעגעהט זיך עהרליך, איבט אוים גערעכטיגקייט, רעדט אמת, טרייבט ניִשט קיין רכילות, טוט זיין חבר קיין שלעכטס ניִשט, פערשוועכט ניִשט זיין קרוב קיין חרפות, פעראַכטעט דאָס פעראַכטעטע אין די אויגען פון גאָט, שעצט גאָטספאָרכטיגע, פעלשט ניִשט זיין שבועה אפילו זיך שלעכטס צו טאָן, גיט ניִשט זיין געלד אויף פראָצענט און נעהמט פון אונשולדיגען קיין שוחד ניִשט) 1); איז געקומען ישעיה און געמאַכט פון די עלף גע־באָטען — ז ע ק ס: הולך צדקות ודובר מישרים, מואס בבצע מעשקות, נוער כפיו מתמוך בשוחד, אוטם אזנו משמוע דמים, ועוצם עיניו מראות ברע (בעגעהט זיך גערעכטיג, און רעדט עהרליך, פעראַכטעט גערויבטע פערדיענסטען, שאָקעלט אָב זיינע הענד פון שטיצען שוחד, פערשטאָפּט זיינע אויערן פון הערן בלוטיגעס און פערמאַכט די אויגען, ניִשט צו זעהן קיין שלעכטס) 2); איז געקומען מיכה און געמאַכט פון די זעקס — ד ר יי: עשות משפט, אהבת חסד והצנע לכת (אויסאי־בען געזעצליכקייט, ליעב האָבען וואוילטעטיגקייט און דעמוטיג זיך פיהלען פאַר גאָט) 3); איז געקומען ישעיה (דער צווייטער) און גע־מאַכט פון די דריי — צ וו יי: שמרו משפט ועשו צדקה (היט אָב דאָס געזעץ און איבט אוים גערעכטיגקייט 4); איז געקומען חבקוק און

1) תהלים ט״ו.

2) ישעיה ל״ג.

3) מיכה ו׳.

4) ישעיה נ״ו.

געמאכט פון דעם אלעם — אינגם: וצדיק באמונתו יחיה (דער צדיק וועט לעבען מיט זיין גלויבען); דאס הייסט, אז דער עצם יסוד פון דער יודישער אמונה איז די אמונה גופא, דאס דורכגעדרונגען־זיין מיט דעם בעוואוסטזיין פון גאטס איינהייט, אלמעכטיגקייט און אייביגער השגחה, פון וואס עס פאלגען שוין ממילא אלע מאראלישע פאלקאמענהייטען און די עהרפורכטיג־עניוות'דיגע בעציהונג צום לעבען.

א בעזונדער אויפמערקזאמקייט צווישען די אגדות פון יענער צייט, וואס זענען דערגאנגען צו אונז אין די תלמודים און מדרשים, ציהען צו די גייסטרייכע און שענע מאמרים פון ר' שמואל בר נחמני, ר' לוי בר חמא און ר' אבא בר כהנא, און מיר ציטירען די עטליכע פון זיי אלס מוסטער: „פון יעדער צרה, וואס קומט אויף א מענשען, קען א צווייטער מענש ארויסציהען עפעס א טובה פאר זיך"; „די אויגען און דאס הארץ — דאס זענען צוויי פאקטארען פון זינד"; „וזרח השמש ובא השמש" (די זון געהט אויף און די זון פערגעהט): איידער עס געהט אונטער די זון פון איינעם גרויסען מענשען, הויבט שוין אן שיינען די זון פון א צווייטען". כאראקטעריסטיש זענען די אגדות פון יענער צייט בנוגע צו דער רוימישער מלוכה; אין איינער פון זיי זאגט זיך: „אויב אין מצרים איז געוועזען פינסטער, איז אין רוים — גלאט א כאאס". דערמיט איז, ווי ס'שיינט כאראקטעריזירט געווארען די דעמאלטיגע ארומרייסעניש איבער דעם רוימישען טראן.

אין יענער צייט האבען זיך ווידער בעניייט די אמאליגע דאגמאטישע וכוחים צווישען די פארשטעהער פון יודענטום און קריסטענטום, אמת, מיט ווייניגער כעס און ביטערניש און מיט א מעהר ערנסטער בעציהונג צו דעם עצם ענין. דאס קריסטענטום האט שוין דעמאלט געהאט דורכגעמאכט א בעדייטענדען פראצעס פון אינערליכע ארומרייסענישען, און אנגעהויבען אנצונעהמען א בעשטימטע איינהייטליכע געשטאלט מיט א פעסטען דאגמאטישען יסוד; די וכוחים צווישען די קריסטליכע און יודישע דרשנים האבען דעריבער געטראגען איצט א רייין אקאדעמישען כאראקטער, און אזוי ווי ביידע צדדים האבען זיך געשטיצט אויף איין און דעם זעלבען מקור — אויף די „הייליגע שריפטען", האבען זיך געפונען עטליכע פון די קריסטליכע געלערנטע, וואס האבען ספעציעל צוליעב דעם שטודירט די העבראאישע שפראך. פון די לעצטע האט זיך בעזונדער אויסגעצייכענט דער בעריהמטער קריסטליכער טעאלאג ארעגינוס, וועלכער האט פערבראכט א

לענגערע צײט אין פאלעסטינא (250 — 230) און דארט שטודירט די ביבעל אין אריגינאל אונטער דער אנװײזונג פון דעם אױבענדער־מאנטען הלל, א ברודער פון ר׳ יהודה נשיאה II.

אט דער אריגינעס האט א סך מאל זיך געפרובט מתוכח זײן מיט די יודישע דרשנים, און צו די וכוחים געהערען עס די אלע „תשובות המינים“ (א ענטפער די מינים ־קריסטען) פון דער אגדה. כדי צו דער־װײזען די ריכטיגקײט פון זײער מײנונג װעגען דער געטליכער „דרײ־אײניגקײט“, האבען זיך די קריסטליכע טעאלאגען אפט געשטיצט אויף דער גראמאטיקאלישער בעדײטונג פונ׳ם װארט „אלהים“ (לשון רבים, בעהרצאהל; אלה — גאט, אלהים — געטער), מיט װעלכען ס׳װערט כסדר בעצײכענט אין דער ביבעל דער בעגריף „גאט“. אלס ענטפער אויף דעם האט ר׳ שמלאי זײ אויפגעװיזען, אז דאס װארט, װאס קומט נעבען דעם אויסדריק אלהים, איז שטענדיג אין לשון יחיד (אײנצאהל) און ניט אין לשון רבים (בראשית ברא אלהים: האט בעשאפען און ניט האבען בעשאפען). די קריסטען האבען דאן אנגעװיזען אויף דעם פסוק: נעשה אדם בצלמנו (מיר װעלען מאכען א מענשען לויט אונזער געשטאלט), װאו גאט אלײן בענוצט זיך מיט א לשון רבים; אויף דעם האט ר׳ שמלאי בר נחמני געענט־פערט: װען משה האט געשריבען די תורה און איז צונעקומען צו דעם פסוק, האט ער זיך אבגערופען צו גאט: „הערשער פון דער װעלט! מיט דעם אויסדריק (דעם לשון רבים) גיסטו דאך א געלע־גענהײט די מינים צו פערטײדיגען זײערע אײנבילדונגען!“ האט איהם גאט געענטפערט: שרײב, און װער ס׳װיל זיך אײנבילדען, זאל זיך אײנבילדען“.

אנ׳אנדער בעל־אגדה האט שארף און אפען ערקלערט: „זאגט א מענש: איך בין גאט — גלויב איהם ניט; זאגט ער: איך בין א „בן אדם“ (מענשענזוהן) — װעט ער סוף כל סוף חרטה האבען; זאגט ער: איך װעל מיך אויפהויבען אין הימעל — װעט ער עס קײנמאל ניט בעװײזען“. „גאט איז ניט גלײך צו א מענשען־קעניג: ער האט ניט קײן פאטער, ניט קײן זוהן, ניט קײן ברודער. דאס איז די בעדײ־טונג פון פסוק: איך בין דער ערשטער און איך בין דער לעצטער און חוץ מיר איז קײן גאט נישטא“.

„אזעלכע פרידליכע און פרײע וכוחים — בעמערקט א יודי־שער היסטאריקער — זײנען נאך מעגליך געװען אין III־טען יאהר־

David Davson

הונדערט, ווען די קריסטען האבען זיך געפונען אין דער לאגע פון א נערודפ׳טער סעקטע. אין די שפעטערדיגע יאהרהונדערטער, ווען דאס קריסטענטום איז, אונטער דער הערשאפט פון קייזער קאנסטאנטין און זיינע נאכפאלגער, געווארן א הערשענדע רעליגיע, — האבען די יודישע און קריסטליכע טעאלאגען שוין נישט געקענט דיספוטירען וועגען רעליגיעזע פראגען מיט איינע און די זעלבע רעכט. די קירכע האט בעקומען אויף איהר זייט דאס רוימישע שווערד און פאר׳ן אבשפארען איה״ע דאגמאטען זענען די נישט-בעוואפענטע פרעסר-גלויביגע הארט בעשט״אפט געווארן״ *).

*) דובנאוו.

זעקסטעס קאפיטעל.

די לאגע פון די יודען אין בבל און פערסיען.

נאכ'ן טויט פון ר' יהודה נשיאה II איז דאס יודענטום אין פאלעסטינא צוגעקומען צו דעם מצב פון א שטארקער ירידה. עס האט געפעהלט די צענטראלע, ענערגישע פערזאן, וואס זאל בכח זיין אריינצוברענגען לעבען און גייסט אין דעם אבגעשוואכטען ארגאניזם פון די איבערגעבליבענע יודישע מאסען, און די ישיבות אין דער פראווינץ זענען איינע נאך דער אנדערער אונטערגעגאנגען. געבליבען פון אלע בערימטע אקאדעמיעס אין ארץ-ישראל איז נאר די איינציגע ישיבה אין טבריה (גליל), און אויך דא האט די שיין פון דעם יודישען גייסט נאר שוואך געצאנקט.

אט די ירידה פון ארץ ישראל איז אבער נאך נישט געווען די ירידה פון דעם יודישען כלל, פון דער יודישער אומה; דא האט זיך ווידער ארויסגעוויזען די וואונדערבארע ערשיינונג, וואס האט זיך אזוי אפט איבערגעחזר'ט אין דער יודישער געשיכטע; אין דער צייט, ווען דאס יודענטום אין פאלעסטינא האט זיך געראנגעלט מיט'ן אונטערגאנג, האט געבליהט און זיך אויסגעבילדעט א נייער צענטר פאר דעם יודישען גייסט אין בבל. דאס דאזיגע אלטע שענע לאנד צווישען די טייכען פרת און חדקל, וואו די יודישע געפאנגענע זענען

אמאל געזעסען און געוויינט, זיך דערמאנענדיג אן ציון", — איז איצט געווארן א צווייטע מוטער פאר דער יודישער אומה. דאס איז געווען א מין פאקט פון דער השגחה מיט זיעבען יאהרהונדערטער צוריק, צו מאכען, אז נישט אלע יודען פון בבל זאלען זיך אומקעהרען קיין ארץ ישראל. און א גרויסע צאהל פון זיי זאל זיך אבשטעלען אין דעם לאנד, כדי עס זאל נישט אונטערגעהן די גאנצע אומה, צוזאמען מיט דעם כלל, וואס וועט אונטערפאלען אונטער דער הערשאפט פון די רוימער און נישט קענען בייששטעהן געגען זייערע גזירות און רדיפות. די דאזיגע איבערגעבליבענע יודישע קאלאניע איז זיך דא מיט דער צייט פונאנדערגעוואקסען און האט געבילדעט א בעדייטענדען עלעמענט אין דעם ארגאניזם פון דער פארטישער מלוכה, וואס האט קאנקורירט מיט רוים איבער דער וועלט-מאכט און מיט א לייבען-פעסטער עקשנות זיך נישט אונטערגעווארפען דעם רוימישען אדלער. דא האבען יודען נאך פון די עלטסטע צייטען אן ענטוויקעלט א לעבעדיגע גייסטיגע טעטיגקייט, און די ריכטונג פון דער דאזיגער טעטיגקייט איז שטענדיג געווען א ריין-נאציאנאלע, יודישע, אהן וועלכער ס'איז השפעה פון א פרעמדער קולטור. די גרויסע צאהל פון די יודישע איינוואוינער, וואס האבען זייט צעהנדליגער דורות בעוואוינט גאנצע פראווינצען פון לאנד; די זעלבסטשטענדיגקייט אין זייערע אינווענינגסטע אנגעלעגענהייטען, וואס די פארטישע ממשלה האט זיי איבערגעלאזען; דער גלאנץ און די פירשטליכע מאכט פון זייער פאליטישען פארשטעהער און פיהרער; זייער אלטבעזעסענקייט אין לאנד, וואס האט זיי צוגעגעבען דעם כאראקטער פון איינגעבוירענע, גלייכבערעכטיגטע בירגער, — דאס אלץ האט אויסגעארבייט אין דעם בבלישען יודען א געוויסען געפיהל פון שטאלץ און רוהיגקייט, און זיין גייסט איז אויך געווארן טיעפער און פיעלזייטיגער.

די בעדייטענדסטע צווישען די צענטראלע שטעדט פון דעם יודישען ישוב אין בבל, איז געווען נהרדעא, א בעפעסטיגטע שטאדט ביים ברעג פון טייך פרת, וואס איז געווען דורך און דורך בעפעלקערט פון יודען, און האט דעריבער א לאנגע צייט געטראגען דעם נאמען „ירושלים פון בבל". ווען דער בית-המקדש אין ירושלים איז נאך געשטאנען, איז דא געווען די אלגעמיינע קאסע, וואו ס'פלעגען איינפלוסען די נדבות פאר'ן בית-המקדש פון אלע בבלישע קהלות, און פון דאנען פלעגט די אלגעמיינע סומע בעוארגט ווערן קיין

ירושלים. פון נהרדעא האָבען אויך געשטאַמט די צוויי יודישע יונגע ליַיט, וואָס האָבען מורד געווען אין דעם פּאַרטישען הערשער און גע־גרינדעט אויף אַ בעדייטענדער צייט אַ זעלבסטשטענדיגע מלוכה.

עטליכע מיילען וויַיט צו דרום־זייט פון נהרדעא איז געלעגען פּירוז־שבור (אויך: בי־שבור), אויך אַ בעפעסטיגטע און רייך־בעפעלקערטע שטאָדט, און נישט וויַיט פון דאָרטען האָט זיך געפונען פּומבדיתא, אַ גרויסע שטאָדט נעבען די קאַנאַלען פון טייך פּרת מיט פּאַלאַצען און טעמפּלען. זעכצעהן געאָגראַפישע מיילען וויַיט פון פּומבדיתא איז געלעגען די שטאָדט מתא־מחסיא; מתא־מחסיא האָט פערנומען דעם גאַנצען שטח ארום דעם טייך סורא, און דערי־בער ווערט זי אויך אָפט בעצייכענט מיט דעם נאָמען סורא. ווי פּומבדיתא מיט איהר עשירות און רייכע פּאַלאַצען, אַזוי האָט זיך מתא־מחסיא־סורא אויסגעצייכענט מיט איהר אָרימקייט און מאוס'ען אויס־זעהן; דערפאַר זענען די איינוואוינער פון דעם אָרימען שטעדטעל גע־ווען בעריהמט מיט זייער עהרליכקייט, און דאָס שפּריכוואָרט האָט גע־זאָגט: „ס'איז בעסער צו וואוינען אין אַ מיסט־שטאַל פון מתא־מחסיא, איידער אין אַ פּאַלאַץ פון פּומבדיתא״.

מיט די דאָזיגע דריי שטעדט ארום דעם טייך פּרת האָט קאָנקו־רירט אַ פערטע, מחוזא, אויפ'ן בּרעג פון חדקל, דריי מייל וויַיט פון דער פּאַרטישער הויפּטשטאָדט קטעסעפאָן. מחוזא איז גע־שטאַנען אויף אַ באַרג און איז געווען געשיצט מיט פעסטע מויערן, אַ טיעפען גראָבען און אַ שטאַרקען פעסטונגס־שלאָס אין שטאָדט גופא; בעפעלקערט איז זי אָבער געווען כּלויז פון יודען. דאָס זענען געווען אָממערהרסטענטהייל איינגעקלעך און אוראייניקלעך פון די אַמאָליגע גרים, און די יודען האָבען געקוקט מיט אַ געוויסער פעראַכטונג אויף זייער לייכטזיניגקייט, אויף זייער ליעבע צו אַלערליי וועלטליכע פערגניגענס און אויף זייערע אויסגעלאַסענע געגנ בּבל. נישט ווייניג יודען האָבען זיך געפונען אויך אין די איבריגע שטעדט פון דעם פרוכטבּאַרען לאַנד, און זיי האָבען זיך אומעטום געפיהלט, ווי בּיי זיך אין דערהיים. די אונטערגעוואָרפענקייט בנוגע צו דער מלוכה האָט זיך אויסגעדריקט אין קאָפּ־ און ערד־שטייערן; דערבּיי זענען נאָך דעמאָלט געווען ארום דעם טייך פּרת גרויסע שטרעקעס ערד איינגאַנצען אָהן בעלי־בתּים, און ווער ס'האָט זיך אַרויסגערופען צו בעצאָהלען די שטייערן פון אַ געווי־סער שטרעקע, האָט זיך גערעכענט פאַר איהר איינענטימער. מיט

דעם זכות האבען זיך די יודען א סך בענוצט און די גאנצע געגענד מיט איהר יודישער בעפעלקערונג איז רעגירט געווארען פון א יודישען פירשט (עקזילארך), וואס האט געשפיעלט א אנגעזעהענע ראליע אין דעם פארטישען מלוכה-לעבען און פערנומען דעם פיערטען ראנג נאכ'ן קעניג אין דער רייהע פון די מלוכה-פיהרער. דער עקזילארך איז אויס-געוועהלט געווארען פון דער יודישער בעפעלקערונג אליין, און די קרוין האט נאר בעשטעטיגט די וואהלען, דערביי איז דעם אויסדער-וועהלטען געגעבען געווארען אלס עהרען-צייכען א זיידענעם אויבער-קלייד מיט א גאלדענעם גארטעל.

די עקזילארכען האבען געשטאמט פון די מלכי בית דוד, דערי-בער האט דאס פאלק שטארק דרך-ארץ געהאט פאר זיי און אבגעהיט זייערע פעראָרדנונגען. מיר האבען נישט קיין גענויע קוועלען וועגען די עקזילארכען אין די ערשטע פעריאָדען פון דער אלט-פערסישער און סעלעוצידיש-גריכישער הערשאפט, חאטש איין אלטע כראניק (סדר עולם זוטא) רעכענט אויס א רייהע עקזילארכען פון זרובבל בן שאלתיאל אן ביז דער ענדע פון צווייטען יאהרהונדערט אין פינפטען טויזענד. מיר בעגעגענען צום ערשטען מאל די געשטאלט פון א „ריש גלותא” אין דעם לעצטען דור פון די תנאים; דאס איז מר הונא, וועלכער איז געשטארבען אין דער צייט, ווען ר' יהודה I איז געווען פאטריארך (נשיא) אין פאלעסטינא, און האט אנגעזאגט, מ'זאל איבערפיהרען זיינע ביינער אינ'ם לאנד פון די אבות. פון דעם מר-הונא'ן אן האבען מיר שוין קלארע היסטארישע ידיעות וועגען דער טעטיגקייט פון די עקזי-לארכען אזש ביז'ן סוף פון VI-טען יאהרהונדערט.

די עקזילארכען זענען קודם כל געווען הויפט-ריכטער פון אלע יודישע קהלות אין בבל, דערביי איז אין זייער קאמפעטענץ אריין אויך קערפערליכע שטראף פאר קרימינעלע פערברעכענס, וואס האט זיך אויפ'ן אריענטאלישען שטייגער אויסגעדריקט אממערסטענטייל אין „מלקות” (שמיץ). אין די פונקציעס פון דעם ריש-גלותא זענען אויך אריין די גאנצע פאליציי-ארגאניזאציע אין די שטעדט, די אויפזיכט איבער דער ריכטיגקייט פון מאס און געוויכט, איבער בריקען און קאנאלען און בכלל איבער אלע ענינים פון דער עפענטליכער ארד-נונג. אפיציעל איז דעם ריש-גלותא אבגעגעבען געווארען דער זעל-ביגער כבוד, וואס די אמאליגע יודישע מלכים פון דוד'ס הויזגעזינד; איהם איז איבערגעגעבען געווארען א העכערער אבגעזונדערטער פלאץ

אין שוהל, און בײם עולה לתורה זײן פלעגט דער שמש צוטראָגען די ספר־תורה צו איהם, און ער האָט בײ זיך אויפ'ן פלאַץ ארויסגעלײענט פון איהר די בעשטימטע פרשה. דער ריש־גלותא האָט בעזעסען א גרויסע צאָהל שקלאַפען און סתם דינער, און זאָגאר פרײע מענער האָבען זיך געפונען אונטער זײן שוץ און געמוזט, צום צײכען פון אונטערטעניגקײט, שטענדיג טראָגען אויף די קלײדער דעם הערב פון זײער האַר.

בײ אזא ברײטער און נישט נאָרמירטער מאַכט איז זעלבסטפערשטענדליך, אז די עקזילאַרכען האָבען זיך געפיהלט, ווי זעלבסטהערשער בנוגע צו דער יודישער בעפעלקערונג, און דאָס האָט אָפט געבראַכט צו שאַרפע תרעומות מצד די געדריקטע מאַסען; אין דער פאַרהיסטאָרישער צײט, ד. ה. אײדער די יודישע געזעצלעהרע האָט זיך איבערגעקליבען קײן בבל, זענען געווען צווישען די עקזילאַרכען זאָגאר עמי הארצים, וואָס האָבען נישט געוואוסט אונטערצושײדען פון כשר ביז טרפה, און די גאַנצע פיהרונג אין „הויף" איז געווען געגען די געבאָטען פון דער תורה. וואָס ווײטער איז אָבער די לאַגע אין דער הינזיכט אלץ בעסער געוואָרען, און די געשיכטע פון די שפּעטערדיגע צײט ווײס שוין צו דערצעהלען פון א רײהע עקזילאַרכען, וואָס האָבען פעראײניגט אין זיך תורה און גדולה און דאָס פאָלק האָט זײ געשעצט נישט ווײניגער פון די פאַטריאַרכען אין ארץ־ישראל.

א בעזונדער שטאַרקע בעוועגונג, צו פערשפּרײטען די יודישע געזעץ־לעהרע צווישען די יודען אין בבל, בעמערקט זיך אין דער עפּאָכע פון די לעצטע תנאים. אין דער ישיבה פון ר' יהודה הנשיא I. (רבי) זענען אָנגעקומען מאַסען תלמידים פון די פּראָווינצען ארום די טײכען פרת און חדקל, און א סך פון זײ זענען דערנאָך געוואָרען די ליכט־זײלען פון דער ישיבה. ר' חייא פון כפרי און זײנע צוויי וואונדערזיהן, זײנע פערוואַנדטע אבא אריכא און רבה בר חנא, אבא און זײן זוהן מר שמואל, — אלע האָבען זײ זיך גערעכענט פאַר די בעסטע תלמידים פון דעם גרויסען פאַטריאַרך, און זײ זענען אויך געווען די ערשטע פּיאָנערען פון דער יודישער אַקאַדעמישער בילדונג אין בבל. ר' חייא מיט זײנע צוויי זיהן האָבען זיך, אמת, נישט אומגעקעהרט צוריק אין זײער הײמאַט־לאַנד, און זענען געשטאָרבען אין גליל, וואו דאָס פאָלק האָט פערהײליגט זײערע קברים און גערעכענט פאַר א זכיה, בעגראָבען צו ווערן נאָהנט פון זײ. פאַר'ן לעבען האָט

אָבער דער דאָזיגער גרויסער גייסט געהאַט אַ שטאַרקען און דירעקטען איינפלוס אויף אַ ב א אַ ר י כ א , וועלכער איז אַוועק צוריק קיין בבל און געגעבען אינגאַנצען אַ נייע ריכטונג דער ענטוויקלונג פון דער בבלי־שער דיאַספּאָרא .

אַ ב א אַ ר י כ א , מיט זיין היסטאָרישען נאָמען ר ב (געב. 175 , געשט. 247) , איז אַלס קינד נאָך שוין בעריהמט געווען מיט זיינע אויסערגעוועהנליכע פעהיגקייטען . נאָכ׳ן טויט פון זיין פאָטער איז ער אַוועק קיין ארץ־ישראל און איז אָנגעקומען אין דער ישיבה פון דעם גרויסען נשיא . דאָ האָט ער ארויסגערופען די בעוואונדערונג פונ׳ם גאַנצען קאָלעגיום איבער זיין אונגעוועהנליכער שאַרפזיניגקייט , און ווען ער האָט זיך געקליבען צו פערלאָזען פּאַלעסטינא , האָט זיין פעטער ר׳ חייא געבעטען דעם נשיא , ער זאָל איהם מסמיך זיין און ערלויבען צו זיין „אַ לעהרער און אַ ריכטער״ . די דאָזיגע בקשה איז דערפילט געוואָרען , חאָטש נישט אינגאַנצען ; דער וויטזיכטיגער נשיא האָט פאָרגעזעהען , אַז זיין בעגאַבטער תלמיד וועט אויפהויבען דעם מעמד פון דער תורה אין בבל אַזוי שטאַרק , אַז זי וועט קאָנקורירען מיט ארץ ישראל , און ער האָט איבערגעלאָזען איין ציילען פון אָבהענגיגקייט : געבענדיג סמיכה דעם גרויסען תלמיד פון בבל , האָט ער איהם דאָך פערבאָטען , צו פסק׳ענען געוויסע שאלות . מיט אזא האלבער סמיכה האָט זיך אבא אריכא אומגעקעהרט קיין בבל , און דעמאָלט שוין איז זיין פּאָפּולאַריטעט געווען אַזוי גרויס , אַז די פאָרנעהמסטע געזעצלעהרער פון גאַנצען לאַנד זענען ארויסגעגאַנגען איהם מקבל פנים זיין און אָנערקענט איהם פאַר׳ן העכסטען אויטאָריטעט בנוגע צו אלע פראַגען פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען . צווישען די דאָזיגע בבלישע געזעצלעהרער האָט זיך געפונען אויך דער פיהרער פון דער ישיבה אין נהרדעא , ר׳ ש י ל א , און ער האָט דער ערשטער אָבגעטרעטען זיין פּלאַץ דעם אָנגעקומענעם „זקן״ פון דער גרויסער ישיבה אין צפורי .

פאָרגעקומען איז דער פאַקט אויף דעם פאָלגענדען אופן :

קומענדיג קיין נהרדעא האָט אבא געפונען דעם אַלטען „ריש־סידרא״ (ראש ישיבה) , וועלכער האָט איהם פריהער נישט געקאָנט , ווי ער זיצט און דרש׳נט אַ געוויסע משנה און ס׳איז נישטאָ קיינער , ווער עס זאָל זי מסביר זיין און ערקלערן ; דאָן האָט זיך אבא אוועק־געשטעלט פאַר אַ מתורגמן , און ווען ר׳ שילא האָט איהם איבערגעגעבען

אין דער שטיל דעם פירוש פון א משנה, האט ער זי מסביר געווען פאר'ן עולם און פערטיעפט דעם פירוש אויף אזוי פיעל, אז ס'איז ארויסגעקומען עטוואס גאר אנדערעס דערפון, וואס ר' שילא האט געוואלט זאגען. דער לעצטער האט געפרובט אין אנהויב מקפיד זיין און פראטעסטירען; אויף דעם האט איהם דער „רעוואלוציאנערער" רב געענטפערט: „די פלייט, וואס פערשאפט פערגניגען דעם מענשען מיט א מוזיקאלישען געהער, קלינגט שלעכט אין די אויערן פון א פראסטען ארבייטער, וואס האט קיין געהער נישט פאר פיינע טענער; וויפיעל מאל האב איך ערקלערט משנות פאר'ן גרויסען ר' חייא'ן און ער איז צופרידען געווען, נאר דיר געפעלן נישט מיינע ערקלערונגען". ר' שילא האט דאן ערשט זיך געכאפט, אז דער מתורגמן, וואס שטעהט פאר איהם, איז דער בעריהמטער אבא אריכא, און בעטענדיג מחילה ביי איהם האט ער זיך אבגערופען: „זעץ דיך דו אויף מיין ארט; איך האב נישט פערדיענט, אז דו זאלסט זיין מיין מתורגמן". רב האט דעם פארשלאג פונדעסטוועגען נישט אנגענומען, און נאך ר' שילא'ס טויט, האט ער דעם פאסטען אין נהרדעה איבערגעגעבען זיין חבר שמואל'ן, וועלכער איז מיט איהם צוזאמען געקומען פון פאלעסטינא און איז דערצו געווען אויך א געבוירענער א דארטיגער.

אין יענער צייט איז געווען עקזילארך א געוויסער ענן, וועלכער האט, ווי ס'איז צו גלויבען, געוואלט מהנה זיין די חכמים און זיי איבערגעבען אלע געזעלשאפטליכע פאסטענס; ער האט בעשטימט מר עוקבא'ן פאר א אויבער-שופט אין כפרי, קרנא'ן פאר א שופט, און ווען רב איז געקומען קיין בבל, האט ער איהם געמאכט פאר א „אגאראנאמאס", ד. ה. פאר א אויפזעהער איבער דער ריכטיגקייט פון די וואגען און מאסען אין די האנדעלס-פלעצער פון לאנד. אין דעם פאסטען איז אריינגעגאנגען אויך די פונקציע פון קאנטראלירען די פרייזען און נישט דערלאזען דערביי קיינע שפעקולאציעס. בנוגע צו דער פראגע איז פארגעקומען א שארפער סכסוך צווישען רב'ן און דעם עקזילארך, — א סכסוך, וואס האט זיך געענדיגט דערמיט, אז רב איז איינגעזעצט געווארן אין תפיסה אויף א לאנגע צייט.

אט די נישט לאנג דויערנדע געזעלשאפטליכע טעטיגקייט איז אבער אריבער נישט אהן א גרויסען פערדיענסט פאר דעם בעניייער פונ'ם יודישען גייסט אין זיין פאטערלאנד; ארומפאהרענדיג אלס

אגאראנאמאס איבער די שטעדט און שטעדטליך פון לאנד האט רב דערוויל געהאט די געלעגענהייט, זיך צו בעקאנען מיט דעם גייסטיגען צושטאנד פון די יודישע פאלקס־מאסען, און זיין איינדריק פון די דאזיגע בעאבאכטונגען איז געווען זעהר א טרויעריגער. דער גרויסער לעהרער האט געזעהען, אז דאס פאלק איז שרעקליך פערגרעבט און בעגעהט זעהר הארבע פערברעכענס נעגען די געבאטען פון דער תורה נישט אוים לייכטזיניגקייט, נאר פשוט אוים עמי־הארצות. אין דער גאנצער יודישער דיאספארא האט זיך שוין, למשל, לאנג געהאט פראקטיצירט דאס געזעץ פון דער תורה, וואס פערבאט צו עסען פלייש מיט מילך אינאיינעם (בשר בחלב), און דא האט רב געהערט אין א שטעדטעל, ווי איין יודישע פרוי האט געפרעגט דער צוויטער, וויפיעל מילך דארף מען האבען אויף א פיערטעל פונט פלייש. צו די פערברעכען אין דעם אלטעגליכען לעבען איז צוגעקומען אויך די מאראלישע פער־דארבענקייט און די אלגעמיינע אונוויסענהייט, און דאס האט ביי דעם יונגען געלעהרטען ארויסגערופען די אידעע, צו גרינדען א גרויסע ישיבה גראד אינ׳ם צענטער פון דער געגענד, וואו די עמי־הארצות הערשט אמשטארקסטען, און אזוי ארום פערשפרייטען די וויסענשאפט און דעם גייסט פון דער תורה איבערן גאנצען לאנד. און די אידעע איז פערווירקליכט געווארן: זיעבען הונדערט יאהר האט די ישיבה אין סורא געדיענט דעם פאלק ווי א פאקעל, און פונאנדערגעווארפען פיי־ערדיגע ליכט־שטראהלען אין אלע ווינקעלעך פון דער יודישער דיאס־פארא.

צו דער אויספיהרונג פון דעם גרויסען פלאן האט, ווי ס׳שיינט, א סך מיטגעהאלפען די אינטימע פריינדשאפט, וואס האט געהערשט צווישען רב׳ן און דעם לעצטען פארטישען קעניג, ארטאבאן (21?־226); די בעקאנטשאפט צווישען זיי איז אויך געשלאסען געווארן אין דער צייט פון רב׳ס געזעלשאפטליכער טעטיגקייט, און דער קעניג איז אזוי בעצויבערט געווארן פון דעם יודישען געלעהרטען, אז ער האט זיך מיט איהם ענגער צוזאמענגעלעבט און איז געבליבען זיין פריינד און בעשיצער ביז דער איבערקעהרעניש פון די פערסיאנער. אט די שטיצע פון קעניג האט געגעבען רב׳ן די מעגליכקייט צוצוטרעטען צו דער פערווירקליכונג פון זיין אידעע און אין יאהר דריי טויזענד ניין הונדערט ניין און זיעבעציג (219) איז שוין געווען געגרינדעט די גרויסע ישיבה (מתיבתא) אין סורא (מתא מחסיא). דאס איז געווען

א צענטראַלע אַקאַדעמיע פאַר'ן גאַנצען לאַנד, וואו ס'האָבען זיך גלייך צונויפגעזאַמעלט ביז צוועלף הונדערט תלמידים, נישט בלויז פון בבל אַליין, אַזוי אַז דער בית-מדרש אַליין איז צו קליין געווען פאַר'ן גאַנ-צען עולם, און מ'האָט געמוזט צונעהמען פאַר דער ישיבה נאָך אַ ברייטען גאָרטען. די דאָזיגע גאַנצע מאַסע תלמידים האָט זיך קאָנצענ-טרירט אַרום דער פּערזאָן פון דעם גרויסען רבי'ן, און זייער פערעהּ-רונג בנוגע צו איהם איז אַזוי גרויס געווען, אַז אין גיכען האָבען זיי איהם אַלע אָנגעהויבען צו רופען סתם רב (רבי, לעהרער), ווי מ'האָט דעם פּאַטריאַרך, ר' יהודה I אין ארץ-ישראל, אויך גערופען סתם רבי. אַזוי ווי דער בית-מדרש איז געווען רב'ס אַנ'אייגען הויז, האָט מען איהם אויך גערופען בי רב (בית רב), און פון דאַן אָן איז פערבליבען דער נאָמען פאַר יעדען תלמיד חכם — „בר בי רב" (אַ תלמיד פון רב'ס בית-מדרש). אַ סך תלמידים פון זיין ישיבה האָט רב אַליין אויסגעהאַלטען און געשפּייזט, זייענדיג זעהר רייך. ווי אין פאָלק האָט זיך דערצעהלט, האָט דער גרויסער געזעצלעהרער, איבריגענס, אַליין בעאַרבייט זיינע פעלדער און זיינע איבריגע נחלאות.

מיט דעם צוועק, צו געבען די מעגליכקייט צו לערנען אויך מענשען פערנומענע און בעשעפטיגטע, — האָט רב בעשטימט צוויי חדשים אין יאָהר, אדר און אלול, וואָס זענען אינגאַנצען געווידמעט געווען דעם שטודיום פון דער תורה; אין די דאָזיגע צוויי חדשים, וואָס האָבען געטראָגען דעם נאָמען „ירחי דכלה" (פערזאַמלונגס-חדשים) פלעגט געלערנט ווערן פון פריה ביז שפּעט אין דער נאַכט כמעט אָהן אַ שום אויפהער, און אַ סך פון די תלמידים האָבען זיך נישט פער-גונען דעמאָלט אַפילו אָבצועסען צו דער זאַט. די לעצטע וואָך פון יע-דען פערזאַמלונגס-חודש, ד. ה. די וואָך ערב די גרויסע יום-טובים אָדער ערב פסח, איז בעשטימט געווען פאַר'ן פאָלק. אין דער וואָך („שבתא דריגלא") פלעגט זיך צונויפפאָהרען קיין סורא אַזאַ עולם פון אַלע עקען לאַנד, אַז די הייזער פון שטאָדט האָבען איהם נישט געקענט אריינגעהמען אינגאַנצען און גרויסע מאַסען האָבען געמוזט זיך אויפהאַלטען אונטערן פרייען הימעל. דאָס איז געווען דער ערשטער שריט אויף דעם וועג פון דער ברייטער פאָלקס-בילדונגס-אַרבייט, וואָס האָט זיך ענטוויקעלט אין די שפּעטערדיגע צייטען.

אין זיין אַקאַדעמישער טעטיגקייט איז רב'ס שטייגער געווען, אויסצוטייטשען די משנה און זי צו ערקלערן, לויט דער לעצטער

הכרעה צווישען די משנות און בריתות; אט די הכרעות און פערגלייכונגען האבען איהם געדיענט אלס יסוד אויף פאר נייע הלכות — דאס זענען די בעריהמטע „מימרות״, וואס פערנעהמען א בעדייטענדען פלאץ אין׳ם בבלי׳שען תלמוד. וואס ס׳געהערט צו דער ריכטונג פון די דאזיגע ניי-געשאפענע הלכות, זעהט זיך אין דעם גרעסטען טייל פון זיי א נייגונג צו פערהארבערן די נארמען פון דער תורה, און בעזונדער בולט ווייזט זיך ארויס רב׳ס הארבקייט בנוגע צו די בעציהונגען צווישען מאן און פרוי. דאס ערקלערט זיך דערמיט, וואס דער מאראלישער צושטאנד פון די ברייטע פאלקס-שיכטען אין בבל איז געוועזען צו יענער צייט שטארק געפאלען, און זיי האבען פערוואנדעלט די טראדיציאנעלע יודישע פאמיליענרייניקייט אין א מורא׳דיגער הפקירות. רב האט שטרענג פערבאטען, מקדש צו זיין א פרוי אין גאס אהן קיינע געהעריגע אונטערהאנדלונגען, און אין דער זעלבער צייט האט ער גוזר געווען אויפן פאטער, ער זאל נישט פער׳קנס׳ען זיין טאכטער קליינערהייד, נארווארטען „ביז זי וועט גרויס ווערן און זאגען: איך וויל יענעם און יענעם״. כדי אויסצעווארצלען פון דער יודישער גאס די וואכעדיגע בעציהונג צווישען דעם פערקנסט׳ען פאר, האט רב פערבאטען דעם חתן, צו וואוינען ביי דער כלה אין שטוב פון די תנאים ביז דער חתונה. צו רב׳ן געהערן אויך א גאנצע רייהע תקנות מיט דעם צוועק, צו פערשטארקען דעם אויטאריטעט פון דער געריכטס-מאכט, און די אלע תקנות זענען מיט דער צייט געווארן פעסטע, גילטיגע געזעצען. רב׳ס טעטיגקייט איז אלזא געוועזען א דאפעלע: פון איין זייט האט ער אויסגעאיידעלט די זיטען פון דער בעפעלקערונג מיט דער הילף פון פראקטישע איינפירונגען, און פון דער צווייטער זייט — געוועקט דעם פארשונגסגייסט פון פאלק און פערשפרייט אין לאנד ליכט און גייסט.

דער גרויסער בענייער פון דעם יודישען לעבען אין בבל האט זיך אויסגעצייכענט אויך מיט זיין מילד-ענוות׳דיגער און מענשענפריינדליכער נאטור. די לעגענדע דערצעהלט, אז ער האט געהאט זעהר א שלעכטע און בייזע ווייב, וועלכע האט ליעב געהאט צו טאן פונקט דעם היפך פון דעם, וואס ער האט ביי איהר געבעטען; ווען זיין זוהן חייא איז אויסגעוואקסען, פלעגט ער דעריבער איבערגעבען דער מוטער דעם פאטער׳ס בקשות פערקעהרט, כדי זי זאל זיי ערפילען אזוי, ווי ער האט באמת פערלאנגט. פון דער קאמבינאציע האט זיך

רב דערוואוסט, און האט אנגעזאגט דעם זוהן, ער זאל דאס מעהר ניט טאן, ווייל ס'שטעהט אין דער תורה געשריבען: מדבר שקר תרחק (פון א ליגען זאלסטו דיך דערווייטערן). אזא נאכגיביגקייט האט רב ארויסגעוויזען אויך בנוגע צו פרעמדע מענשען פון פאלק, און ווען א געוויסער קצב האט איהם אמאל בעליידיגט און איז אפילו ערב יום=כפור ניט געקומען בעטען ביי איהם קיין מחילה, — האט רב איהם געשיקט זאגען, אז ער איז איהם מוחל. וועגען דער גייסטיגער שענקייט פון דעם גרויסען בעניי׳ער רעדען אויך די פיעל אגדי׳שע מאמרים, וואס זענען דערגאנגען צו אונז אין זיין נאמען: „ווער עס האט ניט אין זיך די מדה פון רחמנות, איז ניט פון אברהם'ס אייניקלעך"; „די געזעצען פון דער תורה זענען געגעבען, נאר אבצורייניגען דעם מענשען פון מאראלישע זינד"; „א פאטער דארף קיינמאל ניט שטעלן איין קינד העכער פונ'ם צווייטען: אונזער עלטער-פאטער יעקב האט אויסגעצייכענט יוסף'ן פון זיינע איבריגע קינדער — און וויפיעל שלעכטס איז דערפון ארויסגעקומען!"

זעהענדיג די הונדערטער תלמידים, וואס קומען זיך צונויף הערן זיין דרשה, האט רב מורא געהאט, עס זאל איהם ניט איינפאלען עפעס א הרהור פון גאוה, און ער האט זיך גע'חזר'ט דעם פסוק: אם יעלה לשמים שיאו א. א. וו. (ווען דעם מענשען'ס גרויסקייט געהט אפילו אויף ביז'ן הימעל, פערגעהט זי דאך אויך פלוצלינג); אליין א ערד-בעזיצער און אויך א ערד-ארבייטער איז רב געווען א געגנער פון מסחר, און זיין ניט געראטענעם זוהן איבו געפינט ער פאר נויטיג אנצוזאגען: ס'איז בעסער צו פערדינען ווייניג פון ערד-ארבייט, איידער פערדינען א סך פון מסחר; ערגער פון די ביידע איז אבער גאר ניט טאן און זיך ארויפלעגען אויף קהל; געגען די האט ער אנגעזאגט: „שינד אב א נבלה אין גאס (אויב דו האסט ניט קיין אנדער פרנסה), און זאג ניט: איך בין א כהן (א מיוחס), איך בין א גרויסער מענש!"

די פרוכטבארע טעטיגקייט פון דעם דאזיגען גרויסען גייסט האט זיך געצויגען גאנצע אכט-און-צוואנציג יאהר, און ווען ער איז פערלאשען געווארען, האט דאס גאנצע פאלק איהם בעקלאגט. צעהנדליגער טויזענדער פון זיינע תלמידים האבען זיין ארון בעגלייט, און צום צייכען פון נאציאנאלען טרויער האט מען מתקן געווען, אז דעם גאנצען יאהר זאלען די יודישע חתונות געפייערט ווערדן אהן הדסים און בלומען. פון

זיינע קינדער איז בעזונדער בעקאַנט דער זוהן חייא; זיין טאָכטער איז פערהייראַטה געווען פאַר אַ זוהן פון עקזילאַרך און איהרע זיהן זענען עס געווען די גייסטרייכע און בעריהמטע עקזילאַרכען: רבנא עוקבא און רבנא נחמיה.

פיעלזייטיגער פון רב'ן און מיט אַ גאַנץ אַנדער כאַראַקטער איז געווען זיין חבר און מיטאַרבייטער אין דער אויפהויבונג פון בבלי'שען יודענטום שמואל בר אבא הכהן (געב. 180 געש. 257). מיט דער אקאַדעמישער טעטיגקייט פון דער דאָזיגער גייסטרייכער און בעגאַבטער פערזענליכקייט הויבט זיך אין אַ געוויסער הינזיכט אָן אַ נייע עפּאָכע אין דער יודישער לעהרע. אַ מענש מיט אַ גלייכען און ניכטערן פערשטאַנד, ווייט פון חלומות און פאַנטאַסטישע איבערטרייבונגען, האַט מר שמואל אריינגעבראַכט אַ אייגענעם זעלבסטשטענדיגען טאָן אין דעם אַלגעמיינעם אַקאָרד פון פלפול און שווערמעריי. עס זיצען זיינע חברים און דערצעהלען כסדר די נסים און נפלאות און ענדערונגען אין דער גאַנצער וועלט-הנהגה, וואָס וועלן פאָרקומען אין די ערוואַרטעטע משיח'ס צייטען, און שמואל ענטפערט געלאַסען: „צווישען דער היינטיגער צייט און די צייט פון משיח'ן איז דאָ נאָר דער אונטערשייד, וואָס היינט זענען יודען משועבד צו פרעמדע מלוכות, און דעמאָלט וועלן זיי פריי זיין. שמואל איז געגאַנגען נעגען זיינע חברים אויך דערמיט, וואָס ער האָט זיך אָבגעקליבען נאָר דריי געביטען, אויף וועלכע ער האָט זיך ספּעציעל אויסגעצייכענט: יוריספּרודענץ, אַסטראָנאָמיע און מעדיצין. אַלס אמורא איז ער דעריבער געשטאַנען ניעדריגער פון רב'ן בנוגע צו דינים פון כשר און טרפה, ערלויבטעס און פערבאָטענעס; דערפאַר אָבער איז זיין אויטאָריטעט גרעסער געווען אין די פראַגען פון דיני-ממונות (יורידיש-געזעלשאַפטליכע פראַגען) און דער כלל אין תלמוד זאָגט: דער דין בלייבט, ווי רב אין איסורים און ווי שמואל אין דינים. פון דער גרויסער צאָהל הלכות, וואָס שמואל האָט אויפגעטאָן אויף דעם געביט פונ'ם יודישען ציוויל-רעכט, איז בעזונדער וויכטיג זיין פּרינציפּ, לויט וועלכען די אַלגעמיינע בירגערליכע געזעצען פון לאַנד גילטען אויך פאַר די יודען, וואָס וואוינען דאָרט, און זייערע אייגענע געזעצען מוזען צוגעפּאַסט ווערן צו די געזעצען פון לאַנד (דינא דמלכותא דינא). דאָס איז געווען אַ וויכטיגער שריט פון דעם גרויסען געזעצלעהרער, די פאָלגען פון וועלכען ס'האָבען זיך אַרויסגעוויזען אין די קומענדיגע דורות; שמואל

האט צוגעגעבען זיין כלל דעם כאראקטער פון א רעליגיעזער נארמע, וואס עובר זיין אויף איהר, הייסט ריכטיג, ווי עובר זיין אויף אנ'אנדער דין פון דער תורה, און דאס האט געבראכט דערצו, אז די יודען האבען זיך אנגעהויבען בעציהען נישט בלויז מיט סבלנות, נאר אויך מיט א געוויסער אכטונג צו די געזעצען פון דעם לאנד, וואו דער גורל האט זיי פערווארפען. ווען דער יוד אין גלות איז געצוואונגען געווען צו לעבען לויט אזעלכע געזעצען, וואס האבען גאנץ אפט נישט גע־שטימט מיט דעם כאראקטער פון זיין אייגענעם הייליגען קאדעקס, האט איהם זיין געוויסען דערפאר נישט געפלאגט — ער האט געוואוסט, אז זיין קאדעקס גופא, די תורה, הייסט איהם אפהיטען די געזעצען פון לאנד און זיך זיי אונטערגעבען; פון דער צווייטער זייט ווידער, האבען זיך יודען מיט דעם כלל שטענדיג געקענט פערטיידיגען געגען די אנפאלען פון די שונאי־ישראל, וואס האבען כסדר אויפגעווארפען די יודען, אז זיי לעבען לויט בעזונדערע, מענשענפיינדליכע דינים און מנהגים. אזוי איז דורך מר שמואל'ן פערקערפערט געווארען די עצה פונ'ם גרויסען געטליכען נביא ירמיה, וואס האט געלעבט מיט אכט הונדערט יאהר פריהער: ודרשו את שלום העיר אשר הגליתי אתכם שמה והתפללו בעדה אל ה', כי בשלומה יהיה לכם שלום (און איהר זאלט פאדערן דעם פריעדען פון דער שטאדט, וואס איך האב אייך דארטין פערטריבען, און איהר זאלט בעטען פאר איהר צו גאט, דען אין איהר פריעדען וועט אויך צו אייך פריעדען זיין).

אי'ם געגענזאץ צו די איבריגע געזעצלעהרער פון זיין צייט אין יהודה און אין בבל, האט מר־שמואל, ווי געזאגט, זיך נישט דערוויי־טערט פון דער ארומיגער וועלט און אבגעגעבען א סך צייט אויף צו דערלערנען געוויסע אלגעמיינע וויסענשאפטען. ער איז געשטאנען אין פריינדליכע בעציהונגען מיט דעם פערסישען געלעהרטען אבלאאט, און מיט איהם צוזאמען געשטודירט די אסטראנאמישע וויסענשאפט; פאר א פאסענדען פלאץ, אויף צו מאכען אסטראנאמישע בעאבאכטונגען האט זיי געדיענט דער טאל שנער, צווישען פרת און חדקל, און דער פלאץ איז ווירקליך ביז היינטיגען טאג פערבליבען דאס ווינקעל פון דער הימעל־לעהרע. אויף ווי ווייט עס האבען דערגרייכט שמואל'ס ידיעות אין דער חכמה בעווייזט זיין מאמר: „מיר זענען קלאר די וועגען פון הימעל, ווי די וועגען פון נהרדעא“; נאר בנוגע צו די קאמעטען איז ער אפען מודה, אז ער קען זיך נישט אר־

יענטירען אין זייער מארגנער בעוועגונג און איז נישט אימשטאנד אויס-צורעכנען זייער גאנג.

בענוצענדיג זיך מיט זיינע אסטראנאמישע קענטעניסען האט שמואל אויפגעטאן א וויכטיגע זאך: ער האט צונויפגעשטעלט א גענויען קאלענדאר פון אלע יודישע יום-טובים אויף א גאנצער רייהע יאהרען. דאס האט ער געטאן מיט דער כונה, כדי די יודען אין בבל זאלען זיך אליין קענען א עצה געבען מיט די קאלענדאר-בעשטימונגען און נישט זיין שטענדיג אבהענגיג אין דער הינזיכט פון די לבנה-בעאבאכ-טונגען אין יהודה; ווי ס'ווייזט אויס, האט אבער שמואל נישט געפועל'ט ביי זיך, צו מאכען אזא שריט נעגען דער אויבער-הערשאפט פון פאט-ריאך אין פאלעסטינא, און ער האט זיין קאלענדאר נישט פערעפענט-ליכט.

וועגען שמואל'ס קענטעניסען אין מעדיצין זענען דערגאנגען צו אונז גאנץ ווייניג קוועלן. ער האט זיך בעריהמט, אז ער איז אימשטאנד אויסצוהיילען אלע קראנקהייטען, אויסער דריי (וועלכע זענען א רעזולטאט פון שלעכטע היגיענישע בעדינגונגען), און זיין פלאסטער צו געוויסע אויגען-קראנקהייטען איז געווען בעריהמט אפילו אין ארץ-ישראל. דער-ביי איז כאראקטעריסטיש זיין מיינונג, אז אלע קראנקהייטען שטאמען פון דער לופט און פון דער ווירקונג, וואס די לופט האט אויפ'ן לעבען; זאגאר די פערוואונדעטע אויפן שלאכט-פעלד, זאגט מר-שמואל, זענען בלויז קרבנות פון דער לופט, און ווען מיר האלטען אימשטאנד זיין צו מאכען, אז די לופט זאל נישט אריינדרינגען אין די וואונדען, וואלט קיינער פון קיין וואונד נישט געשטארבען.

די דאזיגע זייטיגע וויסענשאפטען, צוזאמען מיט זיין אינטענסי-ווער טעטיגקייט אויף דעם געביעט פון דער יודישער געזעצלעהרע, האבען שמואל'ס נאמען זעהר פאפולער געמאכט אין לאנד. און פון אלע זייטען האבען זיך געצויגען תלמידים קיין נהרדעה, אין זיין ישיבה. ער האט אבער פערשטאנען אפצושאצען די גרעסערע בעדייטונג פון דער נייער אקאדעמיע אין סורא (מתא מחסיא), וואס איז געשטאנען אונטער דער אנפיהרונג פון זיין חבר אבא אריכא (רב), און זיין בעציהונג צו דעם לעצטען צייכענט זיך אויס מיט יענער עניוות פון גרויסע גייסט-מענשען, וואס בעמערקט זיך כמעט ביי אלע פארשטעהער פון דער יודישער געזעצלעהרע. דארט, וואו רב האט זיך געפונען, האט זיך שמואל אוועקגעזעצט צווישען אלע תלמידים, און ווען די גע-

עהרטע משפחה פון דעם בעריִהמטען ר׳ שילא האט אבגעטרעטען מר שמואל׳ן איהר ערשטען פלאץ ביי א געוויִסער פייערליִכקייט, האט שמואל דעם כבוד איבערגעגעבען ר ב ׳ ן.

נאך רב׳ס טויט איז שמואל אליין געבליִבען דער אב בתורה פאר גאנץ בבל, אלס ראש ישיבה (ריש סידרא) אין נהרדעה, אין דעם פאסטען האט ער פערטרעטען גאנצע צעהן יאהר. אין אנהויב האט מען זיך אין יהודה בעצויגען מיט א געוויִסער גריִנגשעצונג צו שמואל׳ס אויטאריִטעט אין דיִ ענינים פון דער יודיִשער געזעצלעהרע; אנשטאט דעם געוועהנליִכען טיִטול אין דיִ בריִעף צו ר ב ׳ ן: „צו אונזער רבי׳ן אין בבל״, האט ר׳ יוחנן איצט געשריִבען: „צו אונזער חבר אין בבל״, און ווען שמואל האט אריינגעשיִקט קיין ארץ ישראל זיינע קאלענדאר-אויסרעכנונגען אויף גאנצע זעכציִג יאהר, האט ר׳ יוחנן איראניִש בעמערקט: „יא, רעכנען קען ער״. שפעטער אבער, ווען ס׳האבען אנגעהויבען אנצוקומען פון שמואל׳ן קיין יהודה גאנצע פעק מיִט שאלות ותשובות וועגען דיִ פערשיִעדענסטע דיִניִם פון דער תורה, — האט מען זיך דארטיִן איבערציינגט, אז דער האלב-וועלטליִכער וויִסענשאפטס-מענש איז גרויס אויך אין הלכה, און ר׳ יוחנן האט צוריִק איינגעפיִהרט דעם אלטען טיִטול: „צו אונזער רבי׳ן אין בבל״ (לרבינו שבבבל). ר׳ יוחנן מיִט ריש-לקיש׳ען האבען זיך דעמאלט אפילו אליין געקליִבען, צו פאהרען קיין בבל און זיך פערזענליִך צו זעהען מיִט דעם פיִעלזייטיִגען יודיִשען גייסט; דער לעצטער איז אבער אונטער דער צייט געשטארבען. — מר שמואל האט נאך זיך קיין זיִהן ניִשט איבערגעלאזען און זיין נאמען איז איבערגעגאנגען אין דער יודיִשער געשיִכטע, צוזאמען מיט דער גרויסער גייסטיִגער ירושה, וואס זיינע תלמידים האבען פונאנדערגעטראגען איבער אלע עקען פון דער יודיִשער וועלט.

זיעבעטעס קאפיטעל.

די מלוכה-איבערקעהרעניש אין בבל און די ירידה פון רוים.

אין די לעצטע יאהרען פון שמואל'ס אקאדעמישער טעטיגקייט אין בבל איז פארגעקומען א פאלשטענדיגע איבערקעהרעניש אין דעם פארטישען מלוכה-לעבען, וואס האט געהאט בעדייטענדע פאלגען פאר דער ענטוויקלונג פון דעם דארטיגען יודישען צענטר. פיער הונדערט יאהר האט געהערשט איבערן לאנד די פארטישע דינאסטיע פון די ארסאצידען, וועלכע האבען געגעבען די יודען אין בבל אלע פרייהייטען און געלאזען זיי זיך פריי ענטוויקלען. אונטער דער צייט האבען יודען בעוויזען, זיך איינצובירגערן אין לאנד, צו ווערן דארטין פרייע בעלי-בתים איבער זייערע אייגענע אנגעלעגענהייטען, און גלייך בערעכטיגטע שכנים בנוגע צו די אלגעמיינע אנגעלעגענהייטען פון דער מלוכה. און אט, אין דער צייט, ווען דאס יודענטום אין דעם לאנד האט גענומען ענטוויקלען א רייכע און פיעלזייטיגע טעטיגקייט, איז אויפגעשטאנען איינער, וואס האט ארויסגעריסען די קרוין פון דער אלטער דינאסטיע און פונאנדערגעטרייסעלט דאס גאנצע לעבען פון דער איינגעבוירענער, ווי פון דער יודישער בעפעלקערונג. דאס איז געוועזען א שפראץ פון די אלט-פערסישע סאסאנידען, וואס האבען בעהערשט דאס לאנד, איידער די פארטאנער האבען עס איינגענומען; די דאזיגע אלט-פערסער האבען זיך די גאנצע צייט פיינדליך בעצויגען צו די פרעמדע הערשער, וואס האבען זיך

אריינגעריסען אין זייער לאנד און אונטערגעבראכט זייער אמונה, און
איצט האט זיך געפונען א קרוין-פרעטענדענט, מיט'ן נאמען אַרדאַשיר
(ארתחשסתר), וואס האט אויפגעהויבען דעם פאלק געגען דעם לעצ-
טען פון די פארטישע מלכים, אַרטאַבאַן IV. און ארדאשיר האט גע-
זיעגט: דאס אלט-פערסישע פאלק האט פערביטערט געקעמפפט געגען
זיינע האלב-גריכישע הערשער, ערשטענס, דערפאר וואס האבען זיי ארויס-
געשטופט פון לאנד זאראאסטער'ס זענדא-לעהרע, און, צווייטענס,
ווייל זיי האבען זיך נישט געקענט געגענשטעלען די רוימער און גע-
לאזען זיי אבצרייסען איין פראווינץ נאך דער אנדערער. מיט אַרדאַשיר'ס
הערשאפט איז אויף אזא אופן צוריקגעשטעלט געווארען די סאַסאַני-
דישע דינאסטיע, און זי האט פון איצט אן בעקומען דעם ביינאמען
ניי-פערסישע.

די פאלגען פון דער דאזיגער מלוכה-איבערקעהרעניש האבען זיך
גלייך געלאזען פיהלען. עס איז צוריק איינגעפיהרט געווארען אין
לאנד דער אמאליגער פייער-קולט; זאראאסטער'ס רעליגיע מיט די
דאפעלע געטליכע כחות פאר גוטס און שלעכטס, ליכט און פינסטער-
ניש א. א. וו., איז ווידער פערשפרייט געווארען צווישען דער בע-
פעלקערונג, און ארדאשיר האט געלאזען פונ'ם ניי צונויפזאמלען די
פסוקים און מאמרים פונ'ם זענדאַ-וועסטאַ און דאס ארויסגעגעבען
מיט פירושים אלס הייליגעס רעליגיאנס-בוך. דער פאנאטיזם פון די
אלט-פערסישע נאציאנאליסטען האט זיך דערפון, נאטירליך, שטארק
געהויבען, און ס'האט זיך אנגעהויבען א ריידע פערפאלגונגען געגען
אלע פרעמדע און פרעמד-גלויביגע. די פארשטעהער און ליעבהאבער
פון דער גריכישער קולטור זענען דורך פייער און שווערד געטויט גע-
וואָרן; וועניגער, אבער אויך פיעל, איז אויסגעקומען צו ליידען פון
דעם פאנאטיזם די פיעל קריסטען, וואס האבען זיך געפונען אין אוי-
בער-מעסאפאטאמיען, אין די ערטער, וואס האבען שוין אנגעהערט
צו רוים. און אויך איבער די יודען פון לאנד האט דער פאנאטיזם
פון צאראאסטער'ס לעהרע געוואלט אויסגיסען זיין צארן; דאס איז
אבער אונמעגליך געווען שוין צוליעב דעם אליין, וואס יודען האבען
געלעבט קאנצענטרירט אין בעשטימטע פונקטען און דארט האבען זיי
פארגעשטעלט מיט זיך א מורא'דיגע קראפט. בנוגע צו זיי האט זיך
די פער'שבור'טע מאכט דעריבער בענוגענט בלויז מיט דריקענדע
גזירות; פון די יודישע געריכטען איז צוגענומען געווארען דאס רעכט

צו משפט'ן פאר קרימינעלע פערברעכענס, יודען זענען נישט צוגע-לאזען געווארען צו קיין שום מלוכה-פאסטען, און אפילו אין ענינים פון אמונה האבען אויך די יודען געפיהלט א געוויסען דרוק: אין די יום-טובים, ווען די מאגיער (די גייסטליכע פון דעם זאראאסטער'ס קולט) האבען פערהערט דאס פייער אין זייערע טעמפלען אלס אב-בילדונג פון דעם ליכט-גאט אהורא-מאזדא (הורמיז), — האט זיך אין קיין יודיש שטוב קיין פייער נישט געטארט זעהען. אזוי ווי די מאג'ער האבען געהאלטען פאר הייליג אויך די ערד און דאס וואסער, אלס א טייל פון דעם זעלבינגען ליכט-גאט, האבען זיי פערבאטען די יודען, מקבר צו זיין זייערע מתים אין דר'ערד און אויך צו באדען זיך אין וואסער.

די דאזיגע פערפאלגונגען האבען געמאכט א שווערען איינדריק אויף דער גאנצער יודישער דיאספארא. ר' יוחנן אין ארץ ישראל איז בעטריבט געווארען פון דער ידיעה, אז די סאסאנידען האבען זיך ארייגעריסען אויך אינ'ם יודישען בבל, און ער האט זיך בערו-היגט ערשט דאן, ווען מען האט איהם ערקלערט, אז די אלטפערסער זענען זעהר ארים און פאר געלד קען מען ביי זיי אלץ פועל'ן. יודען האבען געקוקט אויף די אויפגעקומענע פערסיאנער (חברים, אמגושים), ווי אויף א המונ'ישער ווילדער באנדע, וואס איז אימשטאנד אבצוטאן די שרעקליכסטע מעשים, און איינער האט זיך אויסגעדריקט: „די פארטאנער זענען עהנליך געוועזען צו די חילות פון די מלכי בית דוד, און די חברים (ניי-פערסיאנער) זעהען אויס, ווי מלאכי חבלה". איין אגדה דערצעהלט זאגאר וועגען דעם בעריהמטען רבה בר חנא, אז ער האט אמאל פון כעס איבער די מעשים פון די אמגושים זיך ארויס-געדופען: „גאט, אונזער גאט! אויב דו אליין ווילסט אונז נישט בע-שיצען, טא גיב אונז שוין בעסער איבער צו די רוימער אין די הענד, אבי נישט צו די חברים!".

אט די געדריקטע שטימונג האט זיך אבער נישט לאנג געהאל-טען. מיט דער צייט איז דער פאנאטיזם פון די ניי-פערסיאנער אלץ מילדער און ווייכער געווארען, און די יודען האבען זיך מיט זיי זעהר ענג און פריינדליך צוזאמענגעלעבט. די פריינדשאפט האט זיך אנגע-הויבען אין די צייטען פון ארדאשיר'ס זוהן, שבור-מלכא I (272—241), וועלכער האט, ווי ארטאבאן מיט רב'ן, זיך זעהר הארציג בעפריינדעט מיט שמואל'ן. דאס איז געוועזען א העלדישער און

גוטהארציגער הערשער, וואס האט יודען נישט געלאזען טאן קיין שלעכטס; ער האט דערצעהלט שמואל'ן, אז זינט ער פיהרט מלחמות מיט די רוימישע לענדער, וואס זענען אלע כמעט בעפעלקערט פון יודען, האט ער קיין איינציגען יודען נישט גע'הרג'עט, נאר אין דער שטאדט מזגת-קסרא, אין קאפידאציע, איז ער געצוואונגען געווען צו פערניכטען גאנצע צוועלף טויזענד יודען, ווייל זיי זענען מיט געוועהר אין די הענד איהם ארויס אנטקעגען און געקעמפפט געגען איהם.

די איבערקעהרעניש אין דעם פארטישען מלוכה-לעבען איז נישט אריבער אהן א בעדייטענדער ווירקונג אויף רוים, — דער געוועזענער וועלט-אימפעריע, וואס האט געהאלטען אין צופאלען ווערן. די נייע-פערסען פון איין זייט און די גערמאנען און גאטען פון דער צווייטער האבען זיך ארייננגעריסען אינ'ם סאמע הארצען פון דעם צופוילטען רוימישען מלוכה-ארגאניזם און ער האט אנגעהויבען פאלען, ברעקלען זיך. כמעט פון יעדען איינעם פון די אלע פעלקער, וואס רוים האט אמאל אונטעריאכט, זענען איצט אויסגעוואקסען מלכים, קרוין-טרעגער, וועלכע האבען נאר איין אויפגאבע פאר זיך געזעהען: פערקנעכטען דעם איטאליענישען „דור הפלגה" און איהם בעהערשען. נאכ'ן טויט פון דעם עהרליכען אלעקסאנדר סעווערוס האט זיך אנגעהויבען א עפאכע פון בלוטפערגיסונגען, איבערקעהרענישען און אנארכיע. אין א משך פון פופציג יאהר זענען ביז צוואנציג קסרים געזעסען אויף דעם רוימישען טראן, און צו די איז צוגעקומען נאך א דאפעלע צאהל פון רויבער-אוזורפאטארען, וואס האבען אויסגענוצט די אנארכיע אין לאנד אום צו פערחאפען דעם טראן — חאטש אויף געצעהלטע טעג. איינער פון די דאזיגע אוזורפאטארען, פיליפוס, האט אין שמואל'ס צייטען בעהערשט די רוימישע אימפעריע און אפילו ארגאניזירט א גראנדיעזען יום-טוב לכבוד דעם טויזענדטען יאהר, זינט רוים איז געבויט געווארען דורך די ברידער ראמוס און ראמולוס; באלד אבער האט א צווייטער אוזורפאטאר, דאציוס, פערחאפט די מאכט אין זיינע הענד און פיליפוס'ען געטויט.

אזוי האט די אנארכיע אונטערגעגראבען דעם גאנצען יסוד פונ'ם רוימישען מלוכה-לעבען און די פאלגען דערפון האבען זיך גלייך ארויסגעוויזען. רוים איז ארומגערינגעלט געווארען פון אלע זייטען מיט שטארקע יונגע פעלקער, וועלכע האבען אבגעריסען פון איהר איין פראווינץ נאך דער צווייטער; די אייביגע זיעגער זענען ערשטוינט און

צוטומעלט געוואָרען פון זייערע ערשטע מפּלות, און באַלד נאָך די זענען געקומען אַנדערע — גרעסערע און נאָך שענדליכערע, וואָס האָבען אינגאַנצען ענטפּלעקט די שוואַכקייט פון די „אומבעזיגבאַרע״ רוימער. דער קייזער װאַלעריאַנוס האָט זיך אַװעקגעלאָזען מיט אַ רייהע לעגיאָנען געגען דעם נײַ-פּערסישען שבור-מלכּא I, כּדי אָבצונעהמען צוריק די פּראָווינצען, וואָס ער האָט אָבגעריסען פון רוים, און געענדיגט האָט זיך די מלחמה דערמיט, אַז די לעגיאָנען זענען אַלע צושלאָגען געוואָרען, און דער קייזער אַליין איז אַרײַנגעפאַלען אין געפאַנגענשאַפט בײַ די פּערסיאַנער, וועלכע זענען זיך מיט איהם בעגאַנגען נישט בעסער, ווי די רוימישע זיעגער פלעגען זיך בעגעהן מיט זייערע געפאַנגענע. די דאָזיגע געפאַנגענשאַפט פון קייזער, צוזאַמען מיט דער שוואַכקייט פון זײַן זוהן גאַליענוס, האָבען אויפגעלאָזט יעדען באַנד פון אויטאָריטעט און דיסציפּלין, און דאָס גאַנצע רוימישע לעבען האָט בעקומען דעם אויסזעהען פון אַ אייביגער קאַמפּפס-אַרענע.

אַ בעזונדער שאַרפען כאַראַקטער האָבען אָנגענומען די מהומות אין די מזרח-פּראָווינצען, וואָס האָבען זיך געפונען נעהנטער צו דער אויפגעקומענער פּערסיען. עס האָט זיך געפונען אַ געוויסער מוטיגער און רײַכער אײַנוואוינער פון תדמור (פּאַלמירא), מיט׳ן נאָמען אָדענאַט, און בענוצענדיג זיך דערמיט, וואָס די שרעק פאַר דער רוימישער מאַכט איז אינגאַנצען געפאַלען, האָט ער צונויפגעזאַמעלט אַרום זיך אַ מחנה פון ווילדע סאַראַצענען, און זיך אַוועקגעלאָזען מיט איהר איבער די פּראָווינצען פון סיריען און פּאַלעסטינא פון איין זייט און אין די געגענדען פון טײַך פּרת — פון דער צווייטער. נאָך די ערשטע נצחונות פון דער מחנה, וואָס האָט פערשפּרייט אַרום זיך טויט און רויב, האָט אָדענאַט בעקומען דעם טיטול „קאָנסול און מיליטער-פיהרער פון אָריענט״; דאַן איז ער שוין אַרויסגעטרעטען אין נאָמען פון רוים, און זײַן מאַרשרוט איז געוועזען קיין בבל, וואו ער האָט פערפאָלגט די פּערסישע זיעגער; אָנקומענדיג קיין נהרדעא האָבען די יודישע אײַנוואוינער זיך איהם אַנטקעגענגעשטעלט, דאַן איז ער מיט זײַן מחנה בעפאַלען די שטאָדט און זי אינגאַנצען חרוב געמאַכט (259). אין יענער צייט האָט שוין שמואל אַליין נישט געלעבט, און די גרעסטע צאָהל זײַנע פון תלמידים האָבען געמוזט אַנטלויפען פון שטאָדט, כּדי זיך צו ראַטעווען. פון דער איבעריגער יודישער בעפעלקערונג זענען

מאסען געפאנגען געווארען; דערביי האבען זיך צווישען די לעצטע געפונען אויך שמואל'ס צוויי טעכטער, וועלכע זענען אוועקגעפיהרט געווארען קיין צפורי. דאס האבען די זיגער געטאן מיט א כיון, וויל ס'איז שוין דעמאלט בעקאנט געוועזען, אז די יודען לייזען אויס זייערע געפאנגענע און גיעבען פאר זיי פיעל מעהר פון דער סומע, וואס זיי זענען ווערט אלס שקלאפען.

אָדענאט, אָדער תלמודיש: פפא בר נצר, האט געשיצט דעם רוימישען טעריטאריום געגען יעדען אנפאל מצד די פערסיאנער, און אין גיכען איז דער געוועזענער רויבער-הויפטמאן געווארען נישט בלויז אָפיציעלער הערשער און געביטער איבער פאלמירא (די אָאזע, וועלכע שלמה המלך האט מיט הונדערט יאהר פריהער פערוואנדעלט אין א שטאדט), נאר אויך וויצע-קייזער פון רוים. אט די גרויסקייט האט אָדענאט'ן פערשאפט שונאים און אין יאהר 267 איז ער גע'הרג'עט געווארען פון זיינעם א פערוואנדטען מיט'ן נאמען מעניוס. די הערשאפט איבער פאלמירא איז דעמאלט אריבער צו זיין פרוי זינאביא, וועלכע האט די ירושה פיעלפאכיג פערגרעסערט; די דאזיגע ענערגישע, געבילדעטע און גייסטרייכע הערשערין (זינאביע האט געהערשט איבערן לאנד אין נאמען פון איהרע צוויי זיהן) האט בעוויזען צו פערוואנדלען פאלמירא אין א צענטר פון גייסט, שענקייט און האנדעל, און ווי די אמאליגע בבלי'שע קעניגין סעמיראמיס, האט זי אויך געחלומ'ט וועגען פאנטאסטישער גרויסקייט, און זיך ארומגערינגעלט מיט די בעסטע מענשען פון איהר צייט. אין איהר צויבער-פאלאץ, וואס ווערט נאך ביז היינט בעוואונדערט, האט דער פילאָזאָף לאנגינוס געשאפען זיינע ווערק איבער די גרעזעצען פון שענקייט, אין וועלכע ער לויבט שטארק די שענע שילדערונגען פון דער יודישער תורה וועגען בריאת העולם, דארט האט זיך געשיצט פון זיינע פיינד דער קריסטליכער געלעהרטער פאאולוס פון סאמאסאטא, וועלכער האט אויך נוטה געוועזען צום יודענטום, און ווי די קריסטליכע קוועלן ווילען האבען, זאל זאגאר די קעניגין זינאביא אליין אויך האבען געוועזען א יודיש גלויביגע.

נישט קוקענדיג אויף דעם אלעם זענען די יודען פון דעסטוועגען נישט צופריעדען געוועזען פון זינאביא'ס הערשאפט, וועלכע האט שוין געהאט ארומגענומען סיריען, פאלעסטינא און עגיפטען. ר' יוחנן האט זיך אויסגעדריקט; „וואויל וועט זיין דעם, וואס וועט דערלעבען צו

זעהען די מפלה פון תדמור", און די שפעטערדיגע דורות האבען געפרובט ערקלערן די דאזיגע שנאה דערמיט, וואס כמעט אלע איינוואוינער פון תדמור („התרמודים"), ווי די קעניגין אליין, זענען געווען געבוירען פון געמישטע חתונות צווישען יודען מיט געצענדינער, און ר׳ יוחנן האט מורא געהאט, אז די קרובה׳שאפט צווישען יודען און דעם ערב-רב זאל נישט שלעכט ווירקען אויף דער ריינקייט פון די ערשטע.

די יודישע אונצופריעדענהייט מיט דער פאלמירישער (תדמורישער) הערשערין איז דערגאנגען זאגאר ביז א בעוואפענטען אויפשטאנד, ווי ס׳איז צו זעהן פון פערשיעדענע תלמודישע ערצעהלונגען. אזוי דערצעהלט זיך אין תלמוד ירושלמי וועגען א געוויסען ז ע י ר א בר ח י נ נ א, וואס איז געפאנגען געווארען אלס פאליטישער פערברעכער. געחאפט האט מען איהם אין דער שטאדט סאפסיפא, און ווען צוויי תלמידים פון ר׳ יוחנן׳ס ישיבה (רב אמי און ר׳ שמואל) זענען געקומען צו דער קייזערין בעטען פאר זייער חבר, האט זי (זינאביע) געזאגט צו זיי: „צוליעב דעם [illegible]ן, וואס אייער גאט טוט מיט אייך נסים, ערלויבט איהר זיך שוין אלץ צו טאן און אפילו אויך מורד צו זיין אין דער קייזערין!" דערווייל איז אריינגעקומען א סאראצען („סרקיי") מיט א שווערד אין האנד און האט זיך אנגערופען: מיט דעם שווערד האט בן נצר (אדענאט) געטויט זעירא׳ס ברודער; דאן האט זינאביא געהייסען בעפרייען דעם געפאנגענעם, וואס איז געגאנגען זיך נוקם זיין פאר זיין ברודער׳ס בלוט. אין דעם זעלביגען ארט ווערט דערצעהלט וועגען א ר׳ א י ס א, וואס איז געפאנגען געווארען און ר׳ י ו ח נ ן האט זיך שוין געהאט פון איהם מיאש געווען, נאר ר י ש ל ק י ש האט זיך אזוי לאנג איינגעשטעלט, ביז מ׳האט דעם געפאנגענעם בעפרייט, און ווי ס׳איז משער צו זיין געהערט צו יענער צייט אויך דער ספור וועגען ע ו ל א ב ר ק ו ש ר; דעם לעצטען האט די „מלכה" געפאדערט, איבער-צוגעבען אין איהרע הענד, איז ער אנטלאפען קיין לוד און האט זיך בעהאלטען ביי ר׳ י ה ו ש ע ב ן ל ו י. דאן איז געקומען א מחנה סאלדאטען און געדראהעט, חרוב צו מאכען די גאנצע שטאדט, אויב דער געפאנגענער וועט נישט ארויסגעגעבען ווערן, און ר׳ יהושע האט איינגעזונען, אז ביי צוא פאל דארף מען ארויסגעבען דעם

געפאָדערטען און נישט אונטערבראָכען א גאַנצע שטאָדט צוליעב איין מענשען *).

אויסער די יודען פון פאַלעסטינא, האט זיך זינאָביא'ן איינגעגעבען אריבערצוציהען אויף איהר זייט עטליכע אַזיאַטישע פירשטען; דאס האט איהר אָבער וועניג געהאָלפען. דער העלדישסטער פון די דעמאָלדיגע רוימישע קיסרים, אורעליוס, האט דער שטאָלצער קייזערין בעזיעגט און געבראַכט קיין רוים אלס געפאַנגענע, געשמידט אין גאָלדענע קייטען. צוזאמען מיט דעם נצחון איז אויך אונטערגעגאַנגען די גלאַנצפולע תדמורישע רעגיערונג, אַזוי אז ר׳ יוחנן האט נאָך דערלעבט צו זעהען די ערפילונג פון זיין פערלאַנג.

*) די פאָלקס-לעגענדע האט ר׳ יהושע׳ן דעם פאַקט נישט געקענט מוחל זיין און זי דערצעהלט, אז אליהו הנביא האט זיך ענטפלעקט צו איהם און איהם אָנגערופען „מסור".

אַכטעם קאַפּיטעל.

די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון יודענטום אין יהודה און בבל.

יהודה האט איבערגעלעבט די הערשאפט פון דער תּרמורישער קייזערין, ווי זי האט איבערגעלעבט פיעל אנדערע פעלקער און מלוכות; איהר גלאנץ איז אָבער וואס ווייטער אלץ בלייכער און שוואכער געווארען. דער פאטריארך ר' יהודה III האט שוין געשפּיעלט אַ גאנץ קליינע ראליע אלס געזעצלעהרער און פלעגט זאגאר נישט פּסק'נען אליין קיין שווערע שאלות; איהם זענען געשטאנען צו הילף צוויי פון די ערשטע אמוראים אין ארץ ישראל: ר' אמי און ר' אסי, און נאך דעם טויט פון ר' אלעזר בן פּדת זענען זיי געווארען די אנפיהרער פון דער בעריהמטער ישיבה אין טבריה.

די בעדייטענדסטע און אינטערעסאנטסטע פערזענליכקייט צווישען די פאלעסטינישע אמוראים פון יענער עפּאכע איז רבי אבהו פון קסרי. רבי אבהו האט נישט פערנומען קיין גרויסען פלאץ אין די קרייזען פון די הלכי'שע געזעצלעהרער, דערפאר האט ער אָבער געהאט אנדערע מעלות, וואס האבען איהם אוועקגעשטעלט בראש פון זיין צייט און בעריהמט געמאכט אין אלע קרייזען פון דער יודישער וועלט. לויט דער פראפעסיע א קינסטלער פון פרויען-ציערונג, איז ר' אבהו געוועזען זעהר רייך, און זייענדיג גוט בעהאוועגט אין דער גריכישער ליטעראטור, איז ער אין דער זעלביגער צייט געוועזען אויך א לעבעדיגער

סימבאל פון די שענסטע יודישע מדות.

איבער זיין בילדונג, שענהייט און רייכטום איז ר׳ אבהו געווען א גרויסער חשוב אין הויף פונ׳ם רוימישען פראקאנסול, און ער האט דאס אויסגענוצט, אויף צו בעשיצען די פערפאלגטע און גערודפ׳טע. איינמאל — דערצעהלט זיך אין א כאראקטעריסטישער תלמודישער אגדה — האבען ר׳ אמי און ר׳ אסי פערמשפט צו א שווערער שטראף א אויסגעלאסענער פרוי מיט׳ן נאמען תמר; איז זי אוועק צום פראקאנסול און פערמסר׳ט די אמוראים, אז זיי טרעטען איבער די פונקציעס פון זייער מאכט און ערלויבען זיך צו משפט׳ן דיני נפשות געגען געזעץ. די געזעצלעהרער האבען זיך דאן געווענדעט צו ר׳ אבהו׳ן מיט דער בקשה, ער זאל זיך משתדל זיין פאר זיי, און ער האט זיי אויף דעם געענטפערט מיט א פערשטעלטען העברעאישען בריעף, אין וועלכען ס׳האט זיך געזאגט: „איך האב שוין געפרובט איבערערעדען דריי מוסרים; אט די תמר האלט זיך אבער ביי איהר׳ם און מיינע אלע השתדלות׳ען קענען דא נישט העלפען״.

פון ר׳ אבהו׳ס בעשיידענעם, נאכגיביגען כאראקטער זענען דערגאנגען צו אונז אין די תלמודים פערשידענע אינטערעסאנטע שטריכען. ווען ס׳איז געקומען זיין צייט צו בעקומען סמיכה, האט ער געזאגט: „ס׳איז פערהאן א גרעסערער פון מיר אין תורה, וואס איז ראוי צו בעקומען סמיכה — ר׳ אבא פון עכו. ער איז ארים און האט א סך בעלי חובות, ווען ער וועט ווערען א לעהרער, וועט מען איהם ברענגען מתנות, און ער וועט האבען אבצוצאהלען זיינע חובות״. קומענדיג אמאל אין איין שטאדט מיט דעם בעריהמטען ר׳ חייא בר אבא, האט ר׳ חייא געדרשה׳נט פאר׳ן עולם אין הלכה, און ר׳ אבהו האט, ווי זיין שטייגער איז געווען, גערעדט צום פאלק און געפלאנצט אין איהם גוטע מדות, טרייסט און האפנונג. געוועהנליך, זענען אלע געלאפען הערן די הארציגע דרשות פון דעם בעליעבטען פאלקס-ערציהער, און ר׳ חייא האט זיך געפיהלט שטארק געקרענקט דערפון, וואס זיינע הלכי׳שע פלפולים האבען צוגעצויגען נאר איינצעלנע צוהערער. דאן האט איהם ר׳ אבהו געטרייסט מיט דעם משל: „צוויי זענען אריינגעקומען אין א שטאדט; איינער פערקויפט טייערע פעריל און בריליאנטען, דער אנדערער — קינדערשע שפיעלצייג, צו וועמען געהט מען מעהר?״

און ס׳איז באמת אזוי געווען. נישט קוקענדיג אויף דער אונצו-

פריעדענהייט פון די הלכ'יסטען, זענען די בתי-מדרשים אלץ לעדיגער און די תלמידי חכמים — אלץ ווענינער געווארען, און דאגעגען איז געוואקסען די צאהל פון די דרשנים-אגדי'סטען, וועלכע דאס פאלק האט געהערט מיט בעגייסטערטער צופריעדענהייט. צו די דאזיגע פאלקס-בעליעבטע דרשנים האט אנגעהערט אויך ר' אבהו; ער האט אבער אויף דעם געביעט קיין בעזונדער טיעפקייט און גרויסקייט נישט ארויסגעוויזען.

כאראקטעריסטיש פאר די לעבענסבעגריפען פון יענער צייט און פאר ר' אבהו'ס מאראלישער וועלט-אנשויאונג איז אויך די פאלגענדע תלמודישע ערצעהלונג: ס'איז געווען א שרעקליכער הונגער-יאהר; האט מען בעשטימט א רייהע תעניתים מיט תפילות, מוסר-דרשות און שופר-בלאזען; דערביי האט, לויט'ן מנהג, דער גרעסטער צדיק פון שטאדט געדארפט דיענען פאר א שליח צבור, און ר' אבהו איז ערשטוינט געווארען, ווען דאס פאלק האט אנגעוויזען דערביי אויף איינעם מיט'ן שפאטנאמען פענטאקאקא (פינף-זינד). אין וואס בעשטעהט די פרומקייט פון דעם פעראכטעטען עם-הארץ? האט ר' אבהו נישט געקענט פערשטעהן — און ווען ער האט זיך געווענדעט מיט דער פראגע צו פענטאקאקא'ן אליין, האט איהם דער לעצטער געענטפערט: איך בין אזוי ווי מ'רופט מיך. מיין בעשעפטיגונג איז פאקטאריי פון פראסטיטוציע; איך קעהר אויס דאס טעאטער; טראג נאך וועש אין באד; מאך לוסטיג די וואס באדען זיך, און שפיעל אויף א פלייט. „האסטו עפעס אמאל גוטס געטאן אין דיין לעבען?" — האט איהם ר' אבהו געפרעגט, נאכמעהר ערשטוינט. און פענטאקאקא האט דער-צעהלט: אמאל, קעהרענדיג די זאלען פון טעאטר, האב איך בעמערקט צווישען די זיילען א פרוי, וואס איז געשטאנען און געוויינט. האב איך איהר געפרעגט: פארוואס וויינסטו? האט זי מיר געענטפערט: מיין מאן איז געפאנגען געווארען. ער ליעגט געבונדען אין געפענגניש, און מ'וויל איהם נישט ארויסלאזען אנדערש, סיידען איך זאל מקריב זיין מיין עהרליכקייט. הערענדיג דאס, האב איך פערקויפט מיין בעט, דאס קישען פון צוקאפענס און אלץ, וואס איך האב נאר פער-מאגט; דערנאך האב איך איהר געבראכט דאס געלד און געזאגט: געה לייז אויס דיין מאן און פערשוועך נישט דיין ריינקייט". פון דער ערצעהלונג איז ר' אבהו טיעף גערידהרט געווארען און האט מיט התפעלות אויסגערופען: „אויב דו האסט דאס געטאן, ביזטו ווירקליך

ראוי, צו בעטען פאר אונז אין אנ'עת צרה".

ר' אבהו איז געוועזען דער לעצטער פון די טאן-געבענדע און איינפלוסרייכע פערזענליכקייטען אין ארץ ישראל פאר דעם פעריאד פון תלמוד; מיט זיין טויט האט זיך אזוי ווי איבערגעריסען די לאנגע גאלדענע קייט פון שופטים, קריעגספיהרער, נביאים, מלכים, דיכטער, סופרים, חכמים, תנאים און אמוראים, וואס דאס געבענשטע לאנד האט געבוירען און ערצויגען אינ'ם משך פון גאנצע פופצעהן הונדערט יאהר. פאר דעם היילינגען לאנד איז אנגעקומען די צייט פון גייסטיגער אלטקייט און אונפרוכטבארקייט, און א טרויעריג פארנעפיהל הערט זיך אין דער פאלקס-לעגענדע, וואס דערצעהלט, אז ווען ר' אבהו איז געשטארבען זענען די שטיינערנע סטאטועס צוגאסען געווארען און טרערען זענען געפלאסען פון זייערע אויגען. —

גאנץ אנדערש איז געוועזען אין דער צייט די לאגע פון דער יודישער גייסטיגער ענטוויקלונג אין דעם צווייטען נאציאנאלען צענטר — אין בבל; דא האבען איצט אנגעהויבען ארויסצוואקסען שענע פרוכטען פון די קערנער, וואס די גרויסע בענייער, רב און מר שמואל, האבען מיט אזוי פיעל מיה און בעגייסטערונג פערפלאנצט. עס האט אזוי ווי א מעכטיגער שטראם זיך דורכגעטראגען איבער'ן לאנד ארום די טייכען פרת און חדקל, און אלע שיכטען פון דער יודישער בעפעלקערונג זענען בעהערשט געווארען פון איין שטארקען דראנג, זיך צו פערפאלקאמען אין דער יודישער וויסענשאפט, אין דער תורה. די העכסטע שטרעבונג פון א בבלי'שען יודען איז געווארען דער טיטול „צורבא מרבנן" (למדן, געלעהרטער), און די גרעסטע חרפה, דאנגענען — צו הייסען „בור" אדער „עם הארץ"; בבל איז געווארען א יודיש לאנד מיט א אייגענער, יודישער, קאנסטיטוציע — די משנה — און די פיהרער פון דעם לאנד זענען געוועזען די ראשי הגולה (עקזילארכען), וועלכע האבען אויך געלעהרנט דאס פאלק און איהם ערצויגען, זענענדיג אליין איבערגעגעבען דעם שטודיום פון דער תורה און פערשפרייטענדיג איהם צווישען אלע קלאסען פון פאלק. סורא און נהרדעא, די צוויי ישיבות, וואס האבען געדיענט ווי א סיגנאל פון די גרויסע פאלקס-לעהרער, אויפצולעבען דאס בבלי'שע יודענטום און עס צו בעשיינען, — האבען ארויסגערופען צום לעבען אלץ, וואס האט זיך געפונען געזונטעס און קרעפטיגעס אינ'ם יודישען בבל, און עס האט זיך אנגעהויבען א סיסטעמאטישע, שטארקע

בעוועגונג, צו פערטרייבען פון לאנד די עמי הארצות צוזאמען מיט אלע איהרע פאלגען, צו בעשאפען א נייע מעלטינע פעסטונג פאר דעם יודישען גייסט.

די בעדייטענדסטע צווישען די דירעקטע נאכפאלגער פון רב און שמואל זענען געווען רב הונא, וועלכער האט איבערגענומען די פיהרונג פון דער ישיבה אין סורא; רב יהודה בר יחזקאל, דער גרינדער פון דער גרויסער ישיבה אין פומבדיתא (נאך דער צושטערונג פון נהרדעה) און פארשטעהער פון א נייעם סיסטעם אין דעם שטודיום פון דער הלכה; רב נחמן בר יעקב, א איידים פון ראש גלותא; דער רייכער רב חסדא, רב ששת, און רבה בר אבהו.

הונא פון דיאקארט (געב. 220 געשט. 297) איז דער אנגעזעהענסטער יודישער געזעץ-לעהרער פון יענער צייט, וועלכען עס האבען זיך פריייוויליג אונטערגעווארפען אפילו די אמוראים פון ארץ ישראל. זיין לעבענסגעשיכטע איז צוגלייך אויך א כאראקטעריסטיש בילד פון דעם יודישען לעבען אין יענער עפאכע. געבוירען פון דער היים נישט רייך, חאטש א קרוב פון עקזילארך, האט הונא אין דער יוגענד אליין בעארבייט זיין קליין שטיקעל פעלד. פלעגען צווי בעלי דברים קומען צו איהם זיך משפט'ען, פלעגט ער זאגען: „גיט מיר אנ'אנדערן אויף מיין ארט אנצוטרינקען די פעלדער, וועל איך אייער שופט זיין". אמאל האט זיך געמאכט, אז רב הונא איז געגאנגען פון פעלד אהיים מיט'ן רידעל און גראב-אייזען אויפן אקסעל און איהם האט בעגעגענט רב חנא בר חנילאי, דער בעריהמטער עושר, וועלכען דאס פאלק האט פערגעטערט פאר זיין לעגענדארישער וואוילטעטיגקייט. דער בעשיידענער נדבן האט געוואלט אראבנעהמען די שווערע פעלד-כלים פון הונא'ס אקסלען און איהם זיי נאכטראגען; דער לעצטער האט דאס אבער נישט דערלאזען. „אין דיין וואוין-ארט — האט ער צו איהם געזאגט — ביזטו נישט געוועהנט דערצו, דארפסטו עס דא אויך נישט טאן".

מיט דער צייט איז רב הונא רייך געווארען. זיינע פעלדער און וויין-גערטנער האט ער שוין אבגעגעבען אין ארענדע, זיינע סטאדעס האבען זיך געפיטערט אין די מדבריות פון דרום-בבל, און ער איז שוין אומשטאנד געווען צו לעבען רוהיג פון זיינע יעהרליכע הכנסות. דאן האט ער זיין עשירות אויסגענוצט צו פערשיידענע וואוילטעטיגע

צוועקען; אין צייטען פון שטאַרקע שטורעם-ווינטען האָט רב הונא זיך געלאָזען ארומטראָגען איבער אַלע גאַסען פון שטאָדט, און בעמערקענדיג אַ אַלטע איינגעבויגענע וואַנט, האָט ער געהייסען זיינע דיענער, זי אומוואַרפען און אויפשטעלען אויף איהר אָרט אַ נייע — אויף זיין חשבון.

אין דער צייט פון עסען זענען אַלע טהירען פון רב הונא'ס הויז געעפענט געוואָרען און איינער איז געשטאַנען און גערופען: „ווער ס'איז בעדערפטיג זאָל אַריינגעהן און עסען!" די דאָזיגע וואוילטעטיגקייט האָט רב הונא אַרויסגעוויזען אויך צו די נישט פערמעגליכע פון זיינע תלמידים, וועלכע זענען אויסגעהאַלטען געוואָרען אויף זיין רעכנונג. און די צאָהל פון זיינע תלמידים איז געוועזען אַזוי גרויס, אַז ווען עס פלעגט זיך אויפהויבען אַ מזרח-ווינט אין ארץ ישראל און אָנטראָגען אַ שטויב, פלעגט מען אין טבריה זאָגען: „דאָס זענען די תלמידים פון רב הונא'ס ישיבה אין סורא אויפגעשטאַנען פון זייערע ערטער, און אויפטרייסלענדיג זיך, מאַכען זיי אָן אַ שטויב".

אין רב הונא'ס צייטען האָט דאָס יודישע לעבען אין בבל, וואָס איז ענג צוזאַמענגעקניפט געוואָרען מיט דער ישיבה, אָנגענומען יענע וואונדערבאַרע גאַנצע געשטאַלט, וועלכע האָט זיך דערהאַלטען אין דעם משך פון גאַנצע אַכט הונדערט יאָהר. ביסלעכווייז און אַזוי ווי פון זיך אַליין האָט זיך אויסגעאַרבייט אַ גאַנצע היעראַרכיע פון לעהרער מיט נידריגע, העכערע און גאָר הויכע ראַנגען, לויט דעם פלאַץ, וואָס יעדערער פון זיי האָט פערנומען אין דעם אַקאַדעמישען לעבען פון לאַנד. ווי ס'איז שוין אויבען דערצעהלט געוואָרען, פלעגען זיך די תלמידים צונויפזאַמלען אין בעשטימטע חדשים (ירחי דכלה) פון יאָהר; די דאָזיגע אַקאַדעמישע פערזאַמלונג האָט געהייסען מתיבתא, און דער פיהרער פון דער פערזאַמלונג — ריש מתיבתא. דעם העכסטען ראַנג נאָכ'ן ריש מתיבתא האָט פערנומען דער „ראש הכלה". דאָס איז געוועזען, אייגענטליך, דער פאַקטישער פראָפעסאָר, און זיין פונקציע איז געוועזען, צוצוגרייטען די תלמידים אין די ערשטע דריי וואָכען פון די צוויי אַקאַדעמישע חדשים און זיי בעהאַווענט צו מאַכען מיט די אַלע סוגיות, וואָס דער ריש מתיבתא וועט שפּעטער בעהאַנדלען. אָבגעטיילט פון די אַלע אַקאַדעמישע ראַנגען איז געוועזען דער טיטול ריכטער (דיין); די זיצונגען פונ'ם בית דין (אַ גרופּע דיינים) פלעגען פאָרקומען אויף אַ אָפענעם פלאַץ ביי די טויערן פון שטאָדט (פון דאַנען: דייני די בבא), און האָטש די פונקציע פון בעשטימען

דיינים איז געלעגען אין די הענד פונ׳ם ריש גלותא, ווענען דאך די דיינים פאקטיש אבהענגיג געווען פונ׳ם ריש מתיבתא.

אט דעם פאסטען פון א ריש מתיבתא האט רב הונא פערנומען גאנצע פירציג יאהר, און זיין אויטאריטעט איז געווען אזוי גרויס, אז ער האט דער ערשטער זיך ערלויבט, צו בעפרייען בבל פון דער ארץ ישראל׳דיגער אפוטרופסות בנוגע צו שאלות פון דער יודישער געזעצלעהרע. „מיר האבען זיך געמאכט, ווי ארץ ישראל״ — זאגט רב הונא, חאטש עס האט נאך עקזיסטירט דערווייל די ישיבה אין טבריה און מ׳האט זיך נאך געמוזט שטארק רעכנען מיט די מיינונגען פון די „בני מערבא״. געשטארבען איז רב הונא אין טיפער עלטער, איבער־לאזענדיג נאך זיך א ווירדיגען זוהן (רבה), און זיינע תלמידים און חברים האבען איהם אבגעגעבען גרויס כבוד. ווי דער שטיינער איז געווען אין יענער צייט, האט רב הונא אויך אנגעזאגט, מ׳זאל איבער־פיהרען זיין קערפער קיין ארץ ישראל, און ווען דער ארון איז צוגע־קומען נאהנט צום לאנד, זענען איהם ארויסגעקומען אנטקעגען ר׳ אמי און ר׳ אסי.

גרעסער פון רב הונא׳ן אין געוויסע הינזיכטען און פונקט דער היפך פון איהם אין דער נאטור איז געווען ר׳ יהודה בר יחזקאל (געב. 225, געשט. 299). א תלמיד פון דעם גרויסען רב, האט ער זיך דאך געהאלטען מעהר אן די וועגען פון מר שמואל און פארט־געזעצט זיין טעטיגקייט. בכלל איז רב יהודה געווען א מענש פון נישט געוועהנליכען מאסשטאב; שטאמענדיג אליין פון א אוראלטער משפחה, וואס האט געצויגען איהר יחוס אז ביז דער צייט פון די נביאים, האט ער שרעקליך מקפיד געווען אויף דער ריינקייט פון געשלעכט און דער נישט פערמישטער אבשטאמונג; אין דער זעלביגער צייט איז ער אבער געווען אויך א פערביסענער שונא פון יעדער מין פער־פיינערונג, פון יעדער פוצעריי.

אין לעהרנען האט זיך רב יהודה אויסגעצייכענט אלס חריף, אלס א מענשען, וואס האט ליעב יעדע זאך צוצוגליעדערן אויף א פלפול׳דיגען אופן מיט׳ן שכל, און נאך אין דער יוגענד האט איהם דערפאר מר שמואל שוין געקרויגט מיט׳ן נאמען „שיננא״ (שארפזיניגער). די דאזיגע מעטאדע פון זעהר איידעלע לאגישע אונטערשיידונגען און פערגלייכונגען האט רב יהודה איינגעפיהרט אלס לעהר־סיסטעם אין דער ישיבה, וואס ער האט געגרינדעט אין פומבדיתא, און בעזונדער

האט ער ליעב געהאט אויסצונוצען זיין פלפול׳דיגען גייסט אויף דעם געביעט פון דיני ממונות (ציוויל-רעכטליכע פראגען), וואו די טעאריע איז געגאנגען צוזאמען מיט דער פראקטיק און וואו ס׳זענען מעגליך זעהר שארפע שלום-פאלגערונגען און פשט׳לעך.

איבער זיין שטייפער פערעקשנט׳ער נאטור האט ר׳ יהודה געהאט א מאסע שונאים, און זיין גאנץ לעבען איז געווען איין לאנגע רייהע פון פערביטערטע קאנפליקטען און צוזאמענשטויסען. זיין הקפדה בנוגע צו דער ריינקייט פון געשלעכט איז דערגאנגען ביז אזוי וויט, אז ער האט א לאנגע צייט זיך אבגעהאלטען פון חתונה מאכען זיין זוהן, מורא האבענדיג פאר א פסול אין דער שנור׳ס משפחה, און זיין פריינד עולא האט איהם דערפאר געמוסר׳ט און ערקלערט: „און מיר אליין — צי ווייסען מיר דען, פון וועמען מיר קומען ארויס? אפשר שטאמען מיר גאר אויך פון די געצענדיענער, וואס האבען געשענדעט יודישע יונגפרויען, בעת דער בעלאגערונג פון ירושלים?“ אין א צייט ארום האט זיך ווידער, ווי אויף צו להכעיס רב יהודה׳ן, בעוועצט אין פומבדיתא איינער פון נהרדעא, וואס האט זיך אנגעגעבען פאר א אבשטאמלינג פון די חשמונאים, און די חשובס׳טע פאמיליעס פון שטאדט האבען זיך מיט איהם מתחתן געווען. דעם דאזיגען מיוחס האט פערדראסען, פארוואס מ׳גיט רב יהודה׳ן אב אזוי פיעל כבוד, און ער האט זיך איינמאל אויסגעדריקט וועגען איהם מיט חוזק. רב יהודה האט דאן דעם אריסטאקראט אריינגעלעגט אין חרם, און ווען ער האט געהערט, אז יענער רופט אלעמען אן „עבדים“ (שקלאפען) האט ער געלאזען אויף איהם אליין אויסרופען, אז ער איז א זוהן פון שקלאפען. דאס האט דעם שטאלצען מיוחס איינגאנצען ארויסגעבראכט פון די כלים, און ער האט זיך בעקלאגט אויף רב יהודה׳ן פאר׳ן איידים פון ריש גלותא, רב נחמן בר יעקב, וועלכער האט געשיקט רופען רב יהודה׳ן צו זיך. ווען דער לעצטער איז געקומען האט דער אנקלאגער פערביטערט אויסגערופען: „מיך וועט מען מאכען פאר א זוהן פון שקלאפען! מיינע זיידעס זענען געווען די חשמונאים, די מלכים פון יהודה!“ אויף דעם האט רב יהודה געענטפערט: דאס איז׳ס טאקי, וואס מר שמואל האט אנגעזאגט, אז ווער עס גיט זיך אן פאר א אייניקעל פון די חשמונאים, איז א זיכערער עבד, ווארום די לעצטע פרוי (מרים, הורדוס׳עס ווייב) האט פאר איהר טויט אפען ערקלערט, אז זי איז דאס לעצטע גליעד פון דעם חשמונאישען שטאם, און ווער

עס זאגט: איך קום ארויס פון די חשמונאים, קומט אין דער אמת'ען ארויס פון הורדוס'ען—דעם אדומישען עבד. די דאזיגע מיינונג אין נאמען פון דעם אויטאריטעטען מר שמואל איז בעשטעטיגט געווארען פון נאך א אמורא, רב מתנה, און רב נחמן האט געמוזט נאכגעבען און לאזען אויסרופען אומעטום, אז די אלע, וואס גיבען זיך אן פאר אייניקלעך פון די חשמונאים, האבען דעם דין פון בני עבדים.

נאטירליך, האט די דאזיגע פובליקאציע אנגעריפען א סך פון די שענסטע משפחות, וואס האבען זיך געהאט מתחתן געווען מיט די מיוחסים, און דער צארן פון די אלע אויף דעם שולדיגען אין דער קאטאסטראפע, אויף רב יהודה'ן, איז געווען אזוי גרויס, אז זיי האבען איהם געוואלט מיט שטיינער פערווארפען, און ער האט זיך מציל געווען פון זיי נאר דערמיט, וואס ער האט געדראהעט צו ענטפלעקען דעם פסול פון נאך א גאנצער רייהע אריסטאקראטישע פאמיליעס.

אט די אלע צוזאמענשטויסען זענען אבער דאך נישט אימשטאנד געווען, אונטערצוגראבען רב יהודה'ס נאמען אלס אב בתורה אין בבל, ווי אין ארץ ישראל, און נאך רב הונא'ס טויט האט ער איבערגענומען דעם טיטול ריש מתיבתא, וועלכען ער האט געטראגען צוויי יאהר.

דער יונגסטער צווישען די אמוראים פון יענער צייט איז געווען דער דערמאנטער רב נחמן בר יעקב. אין איהם האט זיך אבגעשפיגעלט דער שטאלצער בעוואוסטזיין פון אלע בבלי'שע יודען צוזאמען מיט דעם געפיהל פון פערזענליכער קראפט און פערמעגליכקייט. א איידים פון ריש גלותא, האט ער געקוקט אויף זיך אויך, ווי אויף א העכערע, מאכטהאבענדע פערזאן, וואס אלע מוזען זיך איהר אונטערגעבען; אים געגענזאץ צו אלע אמוראים און תנאים כאר איהם, האט רב נחמן זעהר שלעכט בעהאנדעלט זיינע שקלאפען, און זיין גאנג אין דער הלכי'שער פראקטיק איז אויך געווען, זיך צו האלטען שטרענג ביים געזעץ, נישט מאכענדיג קיינע הנחות.

נײַנטעס קאַפּיטעל.

יהודה אונטער די ערשטע קריסטליכע מלכים.

מיט דער ענדע פון דריטען יאָהרהונדערט איז די רוימישע אימפּעריע צוגעקומען ביז דער שוועל פון אונטערגאַנג. די אַרמעע, צוזאַמענגעשטעלט נישט פון רוימער, נאַר פון די צעהנדליגער באַרבאַרישע פעלקער, וואָס האָבען אײַנגעוואַנדערט אין איטאַליען און פערפּלייצט דאָס לאַנד, — האָט אײנעם נאָכ'ן אַנדערן אַרויפגעזעצט אויפן טראָן און גלײַך אַראָבגעשלײַדערט, דעמאָראַליזירענדיג אויף אַזאַ אופן דעם גאַנצען מלוכה-אָרגאַניזם און אָבשוואַכענדיג די מורא פון די אונטערגעוואָרפענע פעלקער פאַר דער מעכטיגער רוים. עס האָט זיך געפאָדערט אַ געוואַלטיגע קראַפט, אום אָבצוהאַלטען דעם שטראָם פון דער דאָזיגער אַנאַרכיע, און אַזאַ קראַפט האָט זיך באַוויזען אויף אַ געוויסער צײַט, אין דער געשטאַלט פונ'ם סאָלדאַטען-קײזער ד י אָ ק ל ע ט י אַ נ ו ס מיט זײַנע העלפער. אַלײן אַ זוהן פון אַ שקלאַף, האָט אָט דער מעכטיגער בעזיגער פערטיליגט דעם לעצטען שפור פון דער רוימישער פרײַהײַט און דאָס גאַנצע בירגערטום אַראָבגעוואָרפען ביז צו דער מדרגה פון האַלב-שקלאַפען. מיט די געוואַלט-מיטלען איז איהם געלונגען ווי ס'איז אײַנצוצוימען דעם לאַאָס, און אַמשטאַרקסטען האָבען דערבײַ פון איהם געליטען די ק ר י ס ט ע ן. די לעצטע, וועלכע האָבען שוין דעמאָלט אויסגעמאַכט אַ גרויסע צאָהל פון דער בעפעלקערונג און

געהאט אייגענע שוהלען און פערזאמלונגס־ערטער, — האבען מיט זייער שטארקער אגיטאציע אונטערגעגראבען די הערשענדע אמונה פון לאנד, און דיאקלעטיאנוס האט געזעהן אין דעם א געפאהר פאר דעם גאנצען קיום פון דער אימפעריע.

צו יודען, דאגעגען, האט זיך דער דאזיגער הערשער בעצויגען נישט שלעכט. אין זיין צייט האט פערטרעטען דעם פאסטען פון א פאטריארך ר׳ יהודה III, דער זוהן פון ר׳ גמליאל IV, א מענש, וואס איז, ווי געזאגט, געווען וועניג בעדייטענד אלס געזעצלעהרער און האט בכלל נישט געקענט פערנעהמען אין לעבען פון פאלק דעם פלאץ, וועלכען עס האבען פערנומען זיינע זיידעס און עלטער־זיידעס. נישט קוקענדיג אויף דעם, איז אבער דער פאטריארך נאך אלץ געווען געאכטעט אלס פירשט, און זיין טעטיגקייט איז אויך נישט געווען אינ־גאנצען אונפרוכטבאר. ר׳ יהודה האט זיך שטארק אינטערעסירט מיט דער ערציהונג פון פאלק; צו דעם צוועק האט ער צוזאמענגעשטעלט א קאלעגיום פון דריי פערזאן, וועלכע זענען ארומגעפאהרען איבער גאנץ יהודה פון שטעדטיל צו שטעדטיל און געזעהן אוועקצושטעלן אין ארדנונג די חדרים און ישיבות.

אין דעם אינווענינגסטען לעבען פון יהודה האט זיך די רוימישע אדמיניסטראציע וועניג געמישט און די יודען האבען געלעבט פער־העלטניסמעסיג רוהיג. עס האט זיך נאר איינמאל געמאכט, אז דיאק־לעטיאנוס האט זיך פערבייזערט אויפן פאטריארך און איהם געפאדערט צו זיך; דער צוזאמענשטויס האט זיך אבער אויך געענדיגט בשלום און האט קיין שלעכטע ווירקונג נישט געהאט אויף די בעציהונגען פון דער רעגיערונג צו די יודען פון לאנד. די שטרענגע עדיקטען פון דיאקלעט־יאנוס׳ען מיט זיינע יועצים, לויט וועלכע די קריסטליכע שוהלען האבען געמוזט געשלאסען ווערן, די קריסטליכע שריפטען — פערברענט ווערן, און די קריסטען אליין געצוואונגען ווערן צום געצענדיענעריי און צו דער פערעהרונג פון קייזער־בילד, — די אלע עדיקטען האבען יודען גארנישט נוגע געווען, און נאר זיי אליין זענען אויסגעשלאסען געווארן פון דעם אלגעמיינעם געזעץ וועגען רעליגיאנס־צוואנג.

אונפערשטענדליך בלייבט דער פאקט, וואס די שומרונים זענען אין די געזעצען פערגלייכט געווארען מיט די קריסטען, און זיי האט מען אויך געצוואונגען אנצונעהמען דאס געצענדיענעריי. און ווייל גרוי־סע מאסען פון זיי זענען נישט בייגעשטאנען דעם נסיון און האבען

געדינט די עבודה־זרה, האָט מען פון דער יודישער זייט אָנגעהויבען צו בעטראַכטען אַלע שומרונים, ווי געצענדיענער, אויסשליסענדיג זיי אויף אַזאַ אופן אינגאַנצען פון דעם יודישען כלל. דאָס איז געשעהען כמעט אונערוואַרטעט און אָהן אַ בעשטימטער כונה פון וועמען ס'איז, וואָרום גראָד דאָס מאָל האָבען די שומרונים נישט אַרויסגעוויזען קיין בעזונדער שנאה צו יודען. בכלל האָט עפּעס ווי אַ מין פאַטאַלער גורל פערפאָלגט די ביידע פערוואַנדטע שטאַמען און נישט געלאָזען זיי, זיך דערנעהנטערן אויף אַ לענגערע צייט. ערשט מיט הונדערט יאָהר פריהער זענען די בעציהונגען צווישען שומרונים און יודען געוועזען זעהר פריינדליכע, און די חכמים האָבען ערקלערט, אַז „יעדער מצוה, וואָס די כותים (שומרונים) האָבען זי אָנגענומען, היטען זיי זי אָב נאָך שטרענגער פון יודען". דעמאָלט איז דורכגעפאַלען ר' מאיר'ס פאָרשלאָג, צו ערקלערן די שומרונים פאַר געצענדיענער — דער גאַנצער טעגליכער אומגאַנג און דער געזעלשאַפטליכער פערקעהר צווישען די יודען און זייערע שומרונישע מיטבירגער איז געוועזען געגען דעם. ר' יוחנן אַליין זאָגאַר האָט זיך ערלויבט צו עסען פלייש, וואָס איז געקויפט געוואָרן פון אַ שומרוני. און איצט האָבען זיינע תלמידים, ר' אמי און ר' אסי, פערבאָטען יעדען פערקעהר מיט די „כותים", ערקלערנדיג זיי פאַר פאָלשטענדיגע געצענדיענער. —

אונטער דער צייט האָט דאָס פערפאָלגטע קריסטענטום בעזיעגט זיינע בעזיעגער. די וואָפען פון גייסט, מיט וועלכע די פערטרעטער פון יודענטום זענען אַרויסגעטרעטען געגען דער קריסטוס־לעהרע, ווי די וואָפען פון געוואַלט, מיט וועלכע די פערטרעטער פון הײַדענטום האָבען געגען איהר געקעמפפט, — ביידע זענען נישט אימשטאַנד געוועזען צו דערשטיקען די פייערדיגע בענקשאַפט נאָך אַ געטליכען לעבענס־אינהאַלט, וואָס ס'האָבען אַזוי בעגייסטערט פונאַנדערגעבלאָזען די נאָכפאָלגער פון דעם גרויסען יודישען הימעל־טרוימער. דאָס געצענדיענערייַ, אויפגעגעסען פון דעם אייגענעם אונזין, פון דער אייגענער פאַלשקייט און אויסגעלאַסענקייט, האָט געמוזט אונטערגעהן און דעם פּלאַץ האָט פערנומען די גרונד־אידעע פון יודענטום, אויסגעדריקט אין אַ עקסטרעמער, מיסטישער פאָרם. דאָס פאָרמירטע, גאַנצע, פערקערפּערטע יודענטום האָט דעם פּלאַץ נישט געוואָלט און אויך נישט געקענט איבערנעהמען: צו־בולט, ערשטענס, איז אין דעם געוועזען די נאַציאָנאַלע טענדענץ; צו־שטאַרק, צווייטענס, האָט

נאך נעגליהט אין די הערצער די פערביטערטע שנאה צו די היסטארישע בעדריקער און , דריטענס , זענען די רעליגיעזע נארמען פון דעם אלטעגליכען יודישען לעבען שוין געווען צו פיעל פונאנדערגעוואקסען ; דאס יודישע ג ל ו י ב ע ן איז שוין צו פיעל ת ו ר ה געווען , האט שוין געהאט א צו-שווערען קאדעקס פון דינים , חוקים , חומרות , גזירות , סיגים , סיגים-צו-סיגים און אזוי כסדר — האבענדיג געגען זיך אזעלכע שווערע בעדינגונגען וואלט דאס היידענטום אזוי שנעל נישט קאפיטולירט . קעמפפען מיט'ן היידענטום אין זיינע רייהען און זיך אוועקשטעלען אויף זיינע חורבות האבען געקענט נאר יחידים , נאר איינצעלנע יודישע כחות , וועלכע האבען זיך אינגאנצען בעפרייט פון יעדען נאציאנאלען באנד , און געבראכט דער וועלט די א י ד ע ע פון דעם יודישען ג א ט , די יודישע ה י י ל י ג ק י י ט , די יודישע ב ע ג ר י פ ע ן פ ו ן ג א ט , ו ו ע ל ט א ו ן מ ע נ ש . אט די בעגריפען האבען געפונען פאר זיך נאר געצעהלטע אנהענגער אזוי לאנג ווי זיי זענען פערבליבען אין זייער אריגינעלער , לויטערער געשטאלט ; דאס האט אבער נישט לאנג געדויערט . דאס אידעאלע קריסטענטום , די גאט-לעהרע פון די ערשטע הימעל-טרוימער , פון די ערשטע הויהל- און מדבר-אסקעטען , איז וואס ווייטער אלץ מעהר מגושם'דיג געווארען , האט זיך וואס ווייטער אלץ מעהר א ר א ב ג ע ל א ז ע ן , אלץ מעהר צוגעפאסט צו די בעדינגונגען פון דעם שטאדטישען , פערוויקעלטען , וואכעדיגען לעבען , און אט דער קאמפראמיס האט בעשאפען דעם מלוכה-קריסטענטום , — יענעם קריסטענטום , וואס שרעקט זיך נישט אב פאר קיין פאלאצען , געהט מיט'ן שווערד אין האנד , זיך אויסקעמפפען מאכט און עשירות און בעקומט אלע פריווילעגיעס פון א מ ל ו כ ה - ג ל ו י ב ע ן .

פארגעקומען איז די דאזיגע איבערקעהרעניש אין די צייטען פון ק א נ ס ט א נ ט י ן דעם ג ר ו י ס ע ן (אין די ערשטע צעהנדליגער פון IV-טען יאהר-הונדערט) און נאטירליך האבען פאליטישע מאטיווען אויך געשפיעלט דערביי נישט קיין קליינע ראליע . צווישען קאנסטאנטינען מיט די פארשטעהער פון קריסטענטום איז געשלאסען געווארען א מין אבמאך , לויט וועלכען די לעצטע האבען זיך פערפליכטעט צו שטיצען איהם אין קאמפף מיט זיינע מיט-קיסרים , און דערפאר בעקומען די פולע פרייהייט , צו האלטען זיך ביי דעם קריסטליכען גלויבען און איהם צו פערשפרייטען . עס האט אלזא געהייסען דערווייל , אז דאס קריסטענטום איז בלויז ג ל י י כ ב ע ר ע כ ט י ג ט געווארען מיט די

איבריגע אמונות פון דער אימפעריע, און די גלייכבערעכטיגונג האט זיך בעצויגען אויך אויף דעם יודישען גלויבען. קאנסטאנטינ׳ס טאלע-ראנץ-עדיקט פון יאהר 313 האט ערלויבט יעדען בירגער פון לאנד צו היטען די אמונה, וואס איהם געפעלט, און אין דעם עדיקט האט זיך בפירוש געזאגט, אז די יודישע פאטריארכען, עלטסטע, געמיינדע-פארשטעהער און ראשי-ישיבות האבען די זעלביגע פריווילעגיעס, וואס די קריסטליכע און געצענדיענערישע גייסטליכע. אין א קורצער צייט ארום האט קאנסטאנטין נאך מעהר בעפעסטיגט די דאזיגע בעשטימונג דורך א רייהע נייע געזעצען, לויט וועלכע אלע יודישע כלי-קודש (שוהל-בעאמטע, עלטסטע, לעהרער פון פאלקס-שוהלען א. א. וו.) זענען בעפרייט געווארן פון די לעסטיגע ארבייטען אין דער שטאדט-פערוואלטונג.

די דאזיגע אונפארטייאישע בעציהונג צו יודען און דער יודישער אמונה האט זיך אבער נישט לאנג געצויגען. קאנסטאנטין איז וואס וויטער אלץ מעהר ארונטערגעפאלען אונטערן איינפלוס פון קריסטענ-טום, און צוזאמען דערמיט איז געוואקסען אויך זיין שנאה צו יודען. האזיוס, דער בישאף פון קארדובא, ווי דער צווייטער קריסטליכער געלעהרטער עוזעביוס פון קסריה, — ביידע זענען געוועזען פערביסע-נע שונאים פון יודענטום, און גראד זענען זיי צו יענער צייט געוועזען די נאהנטסטע יועצים פון קייזער. אין די רעגירונגס-דאקומענטען פון דעם פעריאד ווערט שוין דאס יודענטום אנגערופען „שענדליכע, פערברעכע-רישע סעקטע", און באלד דערנאך (315) ווערט פערעפענטליכט א קייזערליכער עדיקט, לויט וועלכען די יודען ווערט פערבאטען אנצונעה-מען גרים, געגען א הארטער שטראף פאר די גרים גופא, ווי פאר יענע, וואס וועלן זיך אין דעם בעטייליגען.

די אגיטאציע פון די קריסטליכע מיסיאנערען האט אויף אזא אופן בעקומען א עפענטליכע שטיצע פון דער רעגירונגס-מאכט; ווארום צוזאמען מיט דעם פערבאט אנצונעהמען גרים, האט זי אויך שטרענג פערבאטען יעדען אויסדריק פון פראטעסט און צארן געגען די יודען, וואס זענען איבערגעגאנגען צום קריסטענטום. יודען זענען אבער נישט זעהר געגען אריבער אינ׳ם לאגער פון דער נייער אמונה, און די מיס-יאנערען האבען זיי געמוזט אונטערקויפען מיט פערשיעדענע גליקען און וואוילטאגען; אזוי דערצעהלט זיך אין א אגדה: „די אומות העולם הא-בען טענות צו יודען און זאגען: ביז ווי לאנג נאך וועט איהר אומקומען

פאַר אייער גאָט, ביִז וויִ לאַנג נאָך וועט איהר פאַר איהם דאָס לעבען אוועקגעבען ? קומט צו אונז, מיר וועלן אייך מאַכען פאַר דוכסים, לאַנד-הערשער און קריעגס-פיהרער".

דאָס האָט אָבער אַלץ נאָך וועניג געוויִרקט ; דאַן האָט קאָנסטאַנטיִן איינע נאָך דער אַנדערער אָבגענומען פון יודען אַלע פּריִוויִלעגיעס, וואָס זיי האָבען נאָך געהאַט פון די אַלטסטע צייטען. יודיִשע כלי-קודש זענען געצוואונגען געוואָרען זיך צו בעטייליגען אין די שווערע שטאָרטישע אַרבייטען ; יודען איז פערבאָטען געוואָרען צו פערשפרייטען זייער גלויבען, צו מל'ן זייערע געצענדיענערישע קנעכט, און אין דער זעלביגער צייט האָט די קריִסטליִכע קירך בעקומען אַ רייהע בעדייטענדע פּריִוויִליעגיעס, וואָס האָבען איהר מאַכט פערגרעסערט און בעפעסטיגט.

אין אַ בעזונדער שאַרפער פאָרם האָט זיך אַרויסגעוויִזען די פיינדליכע פערהאַלטונג צום יודענטום פון דער אויפגעקומענער קריִסטליִכער קירך, — בעת די פערהאַנדלונגען פון דעם ערשטען אַלגעמיינעם קירכען-קאָנגרעס, וואָס איז אָבגעהאַלטען געוואָרען אין ניצעאַ, אונטערן פאָרזיץ פון קייזער. אַט דער קאָנגרעס האָט געהאַט צו בעשטימען די דאָגמען (עיקרים) פון דעם קריִסטליכען גלויבען, און אין דער רייהע פון די פערשיִעדענע תקנות, וועלכע זענען דאָרט פון די פערזאַמעלטע בעשטימט און אָנגענומען געוואָרען, האָט זיך געפונען אויך איינע, וואָס האָט איבערגעריסען דעם לעצטען צוזאַמענהאַנג צווישען דער קריִסטליִכער קירך און איהר אורערשטער אָבשטאַמונג — דאָס יודענטום. עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען דעם יום-טוב פסח ; ביִז דאַן פלעגען די קריִסטען (בעזונדער פון די מזרח-לענדער) פייערן זייער פסח צוגלייך מיט'ן יודיִשען, לויט דער בעשטימונג פון דעם יודישען נשיא אין ארץ ישראל ; דאָס האָבען די קריִסטליִכע קהלות פון די מערב-פּראָוויִנצען ניִשט געקענט מוחל זיין זייערע גלויבענס-בריִדער פון מזרח, און קאָנסטאַנטיִן אַליין האָט אויסגעדריקט די אונצופריעדענהייט מיט די ווערטער : „פאַרוואָס זאָלען מיר עס נאָכטאָן די דאָזיגע גאָט-פערשאָלטענע, צו פייערן אונזער הייליגען יום-טוב מיט זיי אין איין טאָג ? צי קען דען נאָך געבען אַ גרעסערע עזות דערפון, צו לאָזען די פערהאַסטע יודען זאָגען, אַז מיר קענען ניִשט פייערן אונזער יום-טוב און איהם וויִ געהעריג אָבהיטען, נאָר מוזען נאָכטאָן זייער תורה. — פון ווייטער אָן זאָל מעהר קיין געמיינ-

זאמעס נישט זיין צווישען אונז און דעם פערהאסטען פאלק: מיר האבען פון אונזער אויסלייזער אנ'אנדער וועג בעקומען. דער דאזיגער געדאנק האט ארויסגערופען די צושטימונג פון דער קאנגרעס-מעהרהייט, און ס'איז בעשלאסען געווארען אבצולעגען דעם קריסטליכען פסח אויף אנ'אנדער טאג, כדי נישט צו זיין מעהר אבהענגיג פון דעם יודישען קאלענדאר.

אזוי איז די שנאה צו אלעם יודישעם געוואקסען צוזאמען מיט דער פערשפרייטונג פון דער גללי'עאישער לעהרע וועגען ליבע און הייליגקייט; דאס ערשטע ווארט פון קריסטענטום נאכדעם, ווי עס איז מעכטיג און שטארק געווארען, איז געווען אנ'ארויסרוף צום קאמפף געגען די „פערהאסטע" יודען, וועלכע האבען נישט געוואלט פערלאזען זייער גאט און זייער תורה, און די קומענדיגע קריסטליכע דורות האבען הונדערטער יאהרען געפיהרט את דעם קאמפף מיט פייער און בלוט, — דעם קאמפף פון זיעגער געגען אונבעזיעגבארע. —

א קורצע צייט נאך דער ניצעאישער פערזאמלונג האט קאנסטאנטין בענייט האדריאנ'ס געזעץ, אז קיין יוד טאר נישט אריינקומען קיין ירושלים. די סבה פון דעם בעפעהל איז געווען די ענדערונג, וואס איז פארגעקומען אינ'ם לעבען פון דער אמאליגער יהודה'עאישער הויפטשטאדט. האדריאנ'ס „עליא קאפיטאלינא" האט צוריק בעקומען איהר פריהערדיגען נאמען און איז פערוואנדעלט געווארען פון א געצענדיענערישער שטאדט אין א הייליגען צענטר פארן גאנצען קריסטענטום; קאנסטאנטין האט געלאזען אויפשטעלען א גרויסע קירך אויף דעם ארט, וואו עס זאל, לויט דער לעגענדע, זיך האבען געפונען ישו'ס קבר, און פון דעמאלט אן ווערט די קירך בעזוכט פון טויזענדער פילגרימען. פאר יודען איז בעשטימט געווען נאר איין טאג אין יאהר, ווען זיי איז ערלויבט געווען אריינצוקומען אין זייער אמאליגער הויפטשטאדט און וויינען ביי די חורבות פונ'ם איינגעפאלענעם בית-המקדש— תשעה-באב (דער 9-טער אב, דער טאג, ווען דער בית המקדש איז חרוב געווארען).

ביי דעם אלעמען איז קאנסטאנטין ניזה אין געוויסע הינזיכטען געבליעבען טריי די פרינציפען פון גלייכהייט און גערעכטיגקייט, און האט נישט נאכגעגעבען די פאדערונגען פון זיינע יועצים. ער האט, למשל, איבערגעלאזען אין זיין קראפט דאס געזעץ, וואס האט בעפרייט די יודישע געזעצלעהרער און אנדערע כלי קודש פון פערשיעדענע

מלוכה-שטייערן; אויסער דעם, האט ער זיך זאגאר איינגעשטעלט פאר יודען און זיי געשיצט פון די משומדים, וואס זענען געווארען יודישע שונאים און פלעגען אויסטראכטען די שרעקליכסטע בלבולים אויף יודען און דעם יודישען גלויבען. געגען די דאזיגע יודישע יודען-פיינדער האט קאנסטאנטין ארויסגעלאזען א ספעציעלען עדיקט, אין וועלכען ס'האט זיך געזאגט: „די נייע קריסטען פון דעם יהודה'עאישען פאלק, וואס וועלן שטערן די רוהע פון זייערע פריהערדיגע שטאם- און גלויבענס-ברידער און זיי בעליידיגען אדער שלעכטס טאן, וועלן שטרענג בעשטראפט ווערן" (336) — ביז אזוי וויט זענען דערגאנגען די צרות, וואס יודען האבען געליטען פון זייערע „נייע קריסטען"!

בעזונדער שטארק האט זיך די לעצטע צווישען די אויסגעצייכענטע יוסף פון טבריה; אין דער יוגענד איז ער געווען א מיטגליעד פון בית דין, און דער נשיא האט איהם זאגאר אנפערטרויט זיין אייגענעם כבוד, בעשטימענדיג איהם פאר א „שליח ציון"; אזא שליח פלעגט פאהרען אין די וויטע לענדער און צונויפזאמלען אינ'ם נשיא'ס נאמען די יעהרליכע נדבות פון די יודישע איינוואוינער. איינמאל האט איהם דער נשיא געשיקט קיין ציליציען (קליין אזיען); האט זיך דארט יוסף נאהנט בעקאנט מיט א בישאף און מיט איהם א סך פערבראכט. דאס האט אויפגערעגט געגען איהם דער יודישער בעפעלקערונג, און זי האט אנגעהויבען קוקען מיט א שטארקען חשד אויף דעם „שליח ציון", וועלכער איז בכלל נישט בעליעבט געווען פאר זיין גאוה'דיגער בעציהונג צו די פראווינציעלע דיינים און לעהרער. די מעהר איבערגעגעבענע יודען האבען איהם פון דעמאלט אן אנגעהויבען שטארק נאכצושפירען, און ווי גרוים איז געווען זייער צארן, ווען זיי האבען דעם נשיא'ס שליח ווירקליך געפונען פערטיעפט איבערן עוואנגעליום (ברית חדשה)! ווי יוסף אליין דערצעהלט, זאלען די יודען איהם האבען זאגאר אריינגעווארפען אין טייך צידנוס, פון וואנען ער איז נאר על פי נס נצול געווארען, און ער האט דעריבער עפענטליך געשוואוירען, צו דינען דעם נייעם גלויבען און איהם צו זיין איבערגעגעבען.

פון דעמאלט הויבט זיך אן יוספ'ס קאריערע אלס מסור און פיינינגער פון זיין פאלק. קענענדיג גוט די יודישע עמפפינדליכקייט בנוגע צו ענינים פון גלויבען, האט אט דער פערביטערטער משומד פערשפרייט אומעטום קלאנגען, אז דער אלטער נשיא, ר' יהודה III, האט אויפן טויטען-בעט געפיהלט א שטארקע בענקשאפט נאך דער שענהייט

פון קריסטענטום, און אז דער איצטיגער יונגער נשיא, הלל II, האט בעהאלטענערהייד געפיהרט א ווילד, אויסגעלאסען לעבען. צו די דאזיגע גיפטיגע בעליידיגונגען פון דעם יודישען געפיהל האט יוסף נאך צוגעגעבען א רייהע נסים און וואונדערליכע מעשות, וואס זענען געשעהען מיט איהם ביז דער „ענטפלעקונג" פון דעם געטליכען אמת, און אויף אזא אופן איז ער געווארען א גרויסער חשוב ביי די זיילען פון דער קירך, וועלכע האבען אויסגעפועל'ט פאר איהם ביי קאנסטאנטינ'ען דעם טיטול קאמעס, וואס האט געדיענט, ווי א מין פריי-בריעף צו מעגען טאן אלץ אונבעשטראפט. איצט האט דעם משומד'ס גיפטיגע חוצפה שוין פאר זיך קיין גרענעץ נישט געהאט, און קאנסטאנטין אליין האט ענדליך געפונען פאר נויטיג, צו בעשיצען די געפלאגטע און בעליידיגטע יודען.

אויב אין דער צייט פונ'ם ערשטען קריסטליכען קייזער האבען נאך יא עקסיסטירט געוויסע נארמען פון מענשליכקייט און יושר, זענען אבער אט די נארמען (בנוגע צו יודען) אינגאנצען אונטערגעגאנגען אונטער דער הערשאפט פון דעם ערשטען אינקוויזיטאר און ברודער-מערדער קאנסטאנציוס (337—362). מיט זיין הערשען האט זיך איצט אנגעהויבען דער ווירקליכער קריסטליכער רעזשים און ממילא אויך — די אונגעהויערע קייט פון ליידען און פיין פאר דער יודישער בעפעלקערונג. דאס איז געווען א פאנאטישער דעספאט, וואס האט נישט געוואוסט פון קיינע נארמען און געזעצען דארט, וואו עס האט זיך געהאנדעלט וועגען דער אמונה. גלייך אין דער ערשטער צייט פון זיין הערשען זענען א גאנצע רייהע געזעצלעהרער אנגעקלאגט געווארען פאר פערשיעדענע פערברעכענס נעגען דעם נייעם רעזשים, און דער גרעסטער טייל פון זיי האט געמוזט אנטלויפען קיין בבל. חתונה-פערבינדונגען צווישען יודען מיט קריסטליכע פרויען זענען בעשטראפט געווארען מיט'ן טויט, און די זעלבינע שטראף איז בעשטימט געווארען פאר יענע, וואס האבען געלאזען מל זיין זייערע שקלאפען. דער גרונד פון דעם שטרענגען שקלאפען-געזעץ (אין קאנסטאנטינ'ס צייטען איז דאס אויך פערבאטען געווען; עס האט אבער געקומט דערפאר א פיעל לייכטערע שטראף) איז געווען א דאפעלער: ערשטענס, זאל זיך די יודישע בעפעלקערונג נישט פערמעהרען א דאנק דעם צופלוס פון די שקלאפען; און צווייטענס, זאל א קריסט נישט דיענען קיין יודישען האר, קיין „גאט-מערדער".

די אלע בעשרענקונגען זענען געווען געגען די גרונד-געזעצען פון דער רוימישער קאנסטיטוציע, לויט וועלכער יעדער „פראווינציאל" אהן א שום אונטערשיעד פון גלויבען, האט פאלשטענדיגע בירגערעכט און קיינער טאר פון איהם די דאזיגע רעכט נישט אוועקנעהמען. פאר דעם שיצלינג און בעשיצער פון דער הייליגער קירך האבען אבער נישט עקסיסטירט אינגאנצען די בעגריפען פון רעכט און געזעץ. עס איז געשאפען געווארען איין נייער אויסגאנגס-פונקט, וואס האט אלץ מעגליך געמאכט און אלץ ארייננענומען אין דעם סוג פון „גלויבען — די קירך. די קריסטליכע קירך מוז הערשען אין לאנד; די מדינה, די מאכט, דער גאנצער מלוכה-ארגאניזם, — אלץ מוז ווערן קריסטליך, רוים מוז ווערן די מלוכה פון קריסטענטום.

די רדיפות געגען יודען זענען אויף אזא אופן ארייננענומען געווארען אינ'ם עצם סיסטעם פון דער נייער מלוכה-ארדנונג, און די יודען אין פאלעסטינא האבען באלד דערפיהלט די פאקטישע פאלגען פון דעם רעזשים. דאס איז געווען אין דער צייט פון די אייביגע קריעגעריין צווישען דעם רוימישען חיל און די שכנים-פערסיאנער, ווען די לעצטע האבען זיך בעפעסטיגט אין מערב-אזיע און ארויסגעשטופט פון דארט די רוימער; קאנסטאנציוס האט דאן אוועקגעשיקט אהין א גרויסען חיל, אונטער דער אנפיהרונג פון זיין מיט-קייזער גאלוס. פון דער מחנה האט א גרויסער טייל, אונטער דער פיהרונג פון לעגאט אורסיצינוס („ארסקין"), דורכמארשירט פאלעסטינא, און אורסיצינוס האט געפאדערט פון יודען, זיי זאלען איהם צושטעלען פריש-געבאקען ברויט פאר דער מחנה אום שבת און זאגאר אום פסח. די געזעצלעהרער האבען געזעהען די געפאהר פון געצוואונגענעם שמד, וואס רוקט זיך אן אויף יודען, זיי האבען אבער קיין אויסוועג נישט געפונען, און געמוזט מתיר זיין לפי שעה די דערמאנטע שווערע פערברעכענס, אונטער דעם אויסרייד, אז אורסיצינוס האט דא נישט גוזר געווען קיין גזירת שמד, און ער וויל נאר ברויט פאר זיינע סאלדאטען. עס האבען זיך געפונען אזעלכע, וואס האבען דורכאויס געפאדערט, אז יודען זאלען זיך מוסר נפש זיין און נישט עובר זיין אויף די געבאטען פון דער תורה; דאס זענען געווען יענע, וואס האבען גוט געזעהן די אמת'ע כונה פון די רוימישע מיליטער-פיהרער און געוואוסט, אז דער זעלביגער אורסיצינוס האט אין א שטעדטיל נעבען טבריה פערברענט א ספר תורה, ווען ער האט געטראפען יודען לייענענדיג אין איהר.

צו די דריקונגען און רדיפות זענען נאך צוגעקומען די שווערע שטייערן, וואס האבען איסגעפרעסט פון פאלק דעם לעצטען פערהארגעוועטען פערדיענסט. די שטייערן זענען געווען פיער־פינף־פאלטיגע, און איין אגדה פון יענער צייט קלאגט זיך: „אזוי ווי א קלייד, וואס האט זיך פערטשעפעט אן דערנער: ציהסט ארויס איין עק, בלייבט שטעקען דער צווייטער, — אזוי זענען מיר אין דער מלכות עשיו (רוים): מ'האט נאך נישט אבגעצאהלט די ארנוניא (תבואה־, טאפ־שטייערן), מאהנען זיי שוין דעם גלגלת (קאפ־שטייערן). — זיי קומען מיט גזירות אויף יודען: דו האסט געגנב'עט און געטויט! האסטו נישט געגנב'עט און נישט געטויט, טא זאג: ווער האט מיט דיר געגנב'עט, ווער האט מיט דיר געטויט? גיב ארנוניא, גלגלת און דימוסיא.

די דאזיגע אלע צרות און גזירות האבען ענדליך ארויסגעבראכט דעם פאלק פון געדולד, און ווי אלע מאל האט אויך איצט גליל די ערשטע אויפגעהויבען די פאהן פון אויפשטאנד. עס האט זיך אבגעפונען א אנפיהרער, אונטערן נאמען נאטראנא, וועלכער האט בעגייסטערט די קריעגערישע גליל'ער און זיי אויפגעמונטערט צום קאמפף מיט די רוימער, און אין א געוויסער נאכט זענען די רעוואלוציאנערען אין צפורי (וואס האט דעמאלט געהייסען דיאצעזערעא) בעפאלען דעם דארטיגען רוימישען גארניזאן און איהם פערניכטעט. דערנאך האבען זיי זיך בעפעסטיגט אויף דער פאזיציע (צפורי איז געשטאנען אויף א הויכען בארג) און געמאכט פון דארטין אפטע אנפאלען אויף די רוימער פון דער ארומיגער סביבה; דערביי איז די צאהל פון די יודישע קריעגער געוואקסען, און באלד האט דער אויפשטאנד ארומגעכאפט אויך טבריה, לוד און אנדערע שטעדט אין יהודה און גליל. אזוי, אז גאלוס האט זיך דערשראקען און ארויסגעפאדערט פון קאנסטאנציוס'ען פרישע לעגיאנען; אורסיצינוס האט אבער בעוויזען צו דערשטיקען די יודישע רעוואלוציע, נאך איידער זי האט זיך אינגאנצען פונאנדערגעפלאקערט. די רוימישע לעגיאנען האבען זיך מיט אכזריות נוקם געווען אן די בעזיגטע יודען און טויזענדער פון זיי געטויט און געפייניגט; צפורי איז אינגאנצען חרוב געווארען, און אויך נאך אנדערע שטעדט פון גליל און יהודה האבען שטארק געליטען (352). די איבערגעבליבענע רעוואלוציאנערען האבען געמוזט אנווענדען פערשיעדענע מיטלען, זיך צו ראטעווען פון אורסיצינוס עס אכזריות; אנדערע

האבען זיך אנגעקלעפט פלאסטערן אויף די נעזער, כדי מ׳זאל זיי נישט דערקאנען, א טייל איז איננאנצען אנטלאפען פון לאנד און א סך האבען זיך בעהאלטען אין הויהלען און מערות. צווישען די לעצטע האט זיך געפונען אויך דער געזעצלעהרער רב הונא (דער צווייטער), און ער דערצעלט: „ווען מיר זענען געווען בעהאלטען פון די שונאים אין אונטער-ערדישע מערות, האבען מיר געהאט ביי זיך ליכט; ווען זיי האבען געברענט טונקעל האבען מיר געוואוסט, אז ס׳איז טאג, און ווען זיי האבען געברענט העל, האבען מיר געוואוסט, אז ס׳איז נאכט".

ביי די רדיפות האט דער ביזאנטישער הויף *) זיך נאך נישט אבגע-שטעלט. עס האט זיך איצט אנגעהויבען א רייהע נייע רעפרעסיעס געגען אלע ביזהעריגע פארמען פון דעם יודישען לעבען, און די לאגע האט זיך גארנישט געענדערט צום גוטען אפילו אויך נאכדעם, ווי דער מיט-קייזער גאלום איז געטויט געווארען (פאר א פעררא׳ט געגען קאנסטאנציוס׳ען) און אורסיצינוס האט פערלוירען זיין מאכט (354). די גאנצע ניי-רוימישע רעגירונג האט זיך, אונטער דעם איינפלוס פון די קריסטליכע יועצים, בעצויגען צו יודען, ווי צו גאט-לעסטערער אדער גאט-לייקענער, און האט כסדר געזוכט מיטלען, ווי אזוי אבצוזונדערן די קריסטען פון דעם שעדליכען יודישען איינפלוס. עס איז ווידער ארויפגעלעגט געווארען א שטרענגע שטראף אויף די קריסטען, וואס האבען זיך צוגעשלאסען צו יודישע קהלות, און די יודען אליין זענען גערודפ׳ט געווארען מיט אלץ, וואס איז נאר מעגליך געווען. דעם פאטריארך איז פערבאטען געווארען צו מאכען זיינע בעאבאכטונגען בנוגע צו דער בעשטימונג פון די חדשים און יום-טובים, און בכלל זענען פערוועהרט געווארען כמעט די בעדייטענדסטע מצוות פון דער תורה, ווי ס׳איז צו זעהען פון דעם פערשטעלטען בריעף, מיט וועלכען די ארץ ישראל-לייט האבען זיך געווענדעט צו דעם ריש-ישיבה פון מחוזא (אין בבל). אין דעם בריעף דערצעהלט זיך: „א פאר איז געקומען פון רקת (טבריה), האט זיי דער אדלער (רוימישע בעאמטע) געפאנגען, און זיי האבען געהאט ביי זיך דאס, וואס ווערט געארבייט אין לוז (תכלת צו ציצית); איז זיי זייער זכות

---

*) דער ערשטער קריסטליכער קייזער, קאנסטאנטין דער גרויסער, האט איבער-געטראגען זיין רעזידענץ פון רוים קיין קאנסטאנטינאפאל (ביזאנטיע).

בײַגעשטאַנען און זײ זענען אַרויס בשלום. און נחשונ׳ס אוראײניקלעך (די נשיאים פון בית יהודה) האָבען געוואָלט בשטימען אײן הויפט-חודש אין יאָהר, האָט זײ דער ארמי (רוימער) נישט געלאָזען; אָבער די בעלי אספות (די מיטגליעדער פון סנהדרין, געזעצלעהרער) האָבען זיך פערזאַמעלט און האָבען בעשטימט פאַר׳ן הויפט (=חודש) דעם, ווען ס׳איז געשטאָרבען אהרן הכהן״ (אב). אין דעם בריעף שפיגעלט זיך אָב די גאַנצע נויט, אין וועלכע דאָס פאַלעסטינישע יודענטום האָט זיך געפונען פאַר די לעצטע יאָהרען פון קאָנסטאַנציוס׳עס הערשאַפט; דאָס אויפגעקומענע, וועלטליכע, קריסטענטום אין געשטאַלט פון דער ביזאַנטישער מלוכה, האָט מיט אַ ווילדער פערביטערטקײַט זיך נוקם געווען אָן די שטאָלצע עקשנים, וואָס האָבען מיט בטול און פעראַכטונג געקוקט, אי אויף זײַן וועלטליכער גרויסקײַט, אי אויף זײַנע גײַסטיגע אויפטועכצען און נײַע תורות. די רעגירונג האָט אַרויסגעגעבען אײן געזעץ נאָכ׳ן אַנדערען מיט דעם צוועק, צו דריקען יודען און זײ צו ערניעדריגען; די לעצטע האָבען אָבער גאָרנישט אָנגעהויבען צו טראַכטען אפילו וועגען אונטערגעבען זיך, און די אַלע רדיפות האָבען, פערקעהרט, נאָך שטאַרקער אויפגעוועקט בײַ זײ דעם נאַציאָנאַלען ערהאַלטונגס-אינסטינקט. שווערע קרבנות האָט יעדער יוד אין יענער צײַט געמוזט ברענגען פאַר זײַן יודישקײַט, פאַר זײַן צוגעבונדענקײַט צו דעם יודישען גאָט און צו דער יודישער תורה. און די קרבנות זענען געבראַכט געוואָרען — פרײַוויליג, נישט געצוואונגענערהײַד, ווי אַ נאַטירליכע פליכט, וואָס ליעגט אויף יעדען יחיד בנוגע צום כלל.

אַ גרויסען קרבן אויף דעם מזבח פון כלל האָט געבראַכט דעמאָלט דער נשיא (פאַטריאַרך) פון די פאַלעסטינישע יודען, הלל II, דער זוהן פון יהודה III. זעהענדיג מיט וואָס׳רע שענדליכער חוצפה די אַדמיניסטראַציע ערלויבט זיך צו שטערן די טעטיגקײַט פון דעם יהודה׳עאישען סנהדרין און אויף וויפיעל עס פאַלט פון טאָג צו טאָג דער כבוד פונ׳ם פאַטריאַרכאַט, — האָט דער דאָזיגער איבער-געגעבענער און ווײַטזיכטיגער פאָלקס-פיהרער געפועל׳ט בײַ זיך, צו פערעפענטליכען פאַר׳ן גאַנצען פאָלק דעם סוד, וואָס האָט זיך אין אַ משך פון הונדערטער יאָהרען גערעכענט פאַר אַ עהרען-פריווילעגיע פון דער נשיאות. ביז דאַן האָט זיך געפיהרט, אַז דער נשיא, אַלס פאָרזיצענדער פון סנהדרין, פלעגט דורך ספּעציעלע שלוחים, מאַכען יעדען חודש בעקאַנט איבער די ערשײַנונגען פון דער לבנה.

אויף דעם יסוד פון די בעאָבאַכטונגען פלעגט ער, לויט אַ געוויסען געהיימען סיסטעם, בעשטימען די חדשים און יום טובים פון יאָהר, מאַכען עבור-חדשים, און געבען צו וויסען וועגען דעם אַלע יודישע קהלות אין ארץ ישראל און בבל; איצט אָבער, צוליעב קאָנסטאַנציוס-עס רדיפות, האָט זיך דער סיסטעם נישט געקענט מעהר פראַקטיצירען, דען אויסער דעם, וואָס די רעגירונג האָט פערבאָטען דעם סנהדרין צו מאַכען די בעשטימונגען, איז בכלל שווער געוואָרען די קאָמוניקאַציע צווישען יהודה, וואָס איז געלעגען אונטער דער ניי-רוימישער הערשאַפט, און בבל, וואָס האָט זיך געפונען אונטער דער הערשאַפט פון די פערסיאַנער, און די בבלי'שע יודען זענען גאַנץ אָפט געבליבען אין צווייפעל וועגען די וויכטיגסטע קאַלענדאַר-פראַגען.

און אַט, כדי אַ ענדע צו מאַכען מיט דער נישט נאָרמאַלער לאַגע, האָט הלל איין מאָל פאַר אַלע מאָל איינגעפיהרט אַ פעסטען לוח (קאַלענדאַר), ד. ה. ער האָט פערעפענטליכט דעם גאַנצען קאַלענדאַר-סיסטעם, ביי וועלכען דאָס סנהדרין האָט זיך שטענדיג געהאַלטען, און געגעבען דערמיט יעדען איינציגען די מעגליכקייט, זיך צו אָריענטי-רען אין דעם אַזוי גערופענעם „סוד העבור". דאָס איז געוועזען אַ אונגעוועהנליכער קרבן פון דעם פאַטריאַטישען נשיא—ער האָט מיט דעם שריט אַליין איבערגעריסען דעם לעצטען באַנד, וואָס האָט צוזאַמענ-געקניפט די יודישע קהלות אין אַלע לענדער און זיי אָבהענגיג געמאַכט פון פאַטריאַרכאַט. איהם איז דער זיכערער קיום פון יודענטום טייערער געוועזען, ווי דער כבוד פון זיין הויז, און ווי אַ אמת'ער איינקעל פון זיינע גרויסע זיידעס, האָט ער געאָפפערט זיין כבוד פאַר דעם קיום פון פאָלק. די מיטגליעדער פון דעם דעמאָלדיגען סנהדרין האָבען איינגאַנצען מסכים געוועזען צו דעם אויפטו פון נשיא; זיי האָבען נאָר דערביי געפאָדערט פון זייערע ברידער אין חוץ-לארץ, זיי זאָלען זיך נישט אָבזאָגען פון זייערע אַלטע מנהגים בנוגע צום פייערן צוויי טעג יום טוב. „חאָטש מיר האָבען אייך געשיקט דעם סדר פון די יום טובים, זאָלט איהר פון דעסטוועגען נישט משנה זיין (ענדערען) דעם מנהג פון אייערע עלטערן" — האָט ר' אסי פון ארץ-ישראל געשריבען צו די יודען אין אַלעקסאַנדריע, און אַ עהנליכער אָנזאָג איז אַוועקגעשיקט געוואָרען אויך קיין בבל (הזהרו במנהג אבותיכם שבידכם). פון דעמאָלט אָן ווערן אין אַלע לענדער, אויסער ארץ ישראל, געפייערט צווישען יודען צוויי טעג יום טוב (יום טוב שני של

גליות), ווי עס האבען אנגעזאגט די געזעץ-לעהרער פון טבריה אין די צייטען פון הלל הנשיא.

די אויסרעכנונג פון הלל'ס קאלענדאר-סיסטעם איז פשוט און קלאר. זי שטיצט זיך אויף עטליכע איינפאכע כללים און איז אזוי לייכט און בעקוועם, אז יעדערער כמעט איז אימשטאנד צוזאמענצושטעלען א הונדערט- און אפילו א טויזענד-יעהריגען לוח (קאלענדאר). דער קערן פון דעם לוח איז די צייט פון א פאלשטענדיגען לבנה-אומקרייז (אדער חודש), וואס מאכט אוים 29 טאג מיט 12 שעה און עפעס; אזא לבנה-יאהר פון צוועלף חדשים האט אלזא אנ'ערך פון 354 טעג. אזוי אבער ווי די ביבלישע יום טובים זענען צוזאמען-געבונדען מיט די צייטען פון יאהר לויט דער זון (פסח אין פריהלינג, סוכות אין הערבסט א. א. וו.) האט מען געמוזט איינשטימען דעם יודישען לבנה-יאהר מיט דעם אלגעמיינעם יאהר לויטן אומקרייז פון דער זון, וועלכער מאכט אוים 365 טעג מיט 6 שעה, ד. ה. מיט עלף טאג מעהר, ווי אינ'ם לבנה-יאהר. מ'האט דעריבער אויסגערעכענט, אז אין א משך פון 19 יאהר גיט דער זון-חשבון א עודף פון 210 טאג (אדער זיעבען 30-טאגיגע חדשים) געגען דעם סיסטעם פון לבנה-יאהרען, און כדי איינצושטימען דעם לבנה-מיט'ן זון-יאהר, האט מען געמאכט, אז אין יעדען ציקל פון 19 יאהר, זאלען זיין זיעבען עבור-יאהרען, ד. ה. יאהרען וואס האבען נישט 12, נאר 13 חדשים. די חדשים, ווידער, רעכנען זיך כסדר: איינער 29, איינער 30 טאג, און היסען לויט דעם „מלאים" (פולע) און „חסרים" (פעהליגע); נאר די הערבסט-חדשים חשון און כסליו קענען זיין מלאים אדער חסרים אויסער דער ארדנונג, אבהענגיג פון די בעזונדערע כללים, וואס זענען בעשטימט פאר די יום-טובים פון דעם פריהערדיגען חודש, תשרי, מיט וועלכען ס'הויבט זיך אן דאס יאהר *).

---

*) די ערקלערונג פון דעם יודישען קאלענדאר-סיסטעם איז גענומען פון דובנאו'ס „Всеобщая исторiя Евреевъ"

צעהנטעם קאפיטעל.

די ישיבות אין בבל.

די רדיפות געגען יודען אין פאלעסטינא, צוזאמען מיט דער פערעפענטליכונג פון דעם קאלענדאר-סיסטעם, האבען אין א גרויסער מאס פערגרעסערט די בעדייטונג און דעם איינפלוס פון די בבלי'שע גייסטיגע צענטערן — די ישיבות. בכבוד'יג און פערהעלטניסמעסיג רוהיג האבען דא יודען געלעבט אונטער דער הערשאפט פון די פערסיאנער, און זיי האבען צוגעבראכט דעם שטודיום פון דער תורה ביי זיך אין לאנד ביז יענער הויכער מדרגה, אויף וועלכער ער איז געשטאנען אין די גאלדענע צייטען פון די ערשטע פאלעסטינישע תנאים. צו דער ישיבה אין סורא, וואו ס'האבען זיך געזאמעלט די מסורות פון אלע צייטען, איז צוגעקומען די ישיבה אין פומבדיתא, וואס האט געגעבען א נייע ריכטונג דער יודישער געזעצלעהרע און ארויסגעגעבען א גאנצע רייהע ריעזיגע גייסטער. נישט בלויז אין בבל אליין — אויך אין די ארומיגע לענדער האט מען זיך געמוזט צוהערן צו די נייע ווערטער פון די „חריפי דפומבדיתא" (די שארפזיניגע מוחות פון פומבדיתא), וועלכע האבען ארויפגעלעגט א אייגענעם שטעמפעל אויף דער גאנצער עפאכע.

די בעדייטענדסטע טרעגער און פארשטעהער פון דער נייער ריכטונג זענען געוועזען רבה בר נחמני און זיינע תלמידים-חבריך: אביי און רבא.

רבה בר נחמני האט געזאלט פערטרעטען דעם פלאץ פון

א ריש מתיבתא אין פומבדיתא גלייך נאך רב יהודה'ס טויט; ער האט אבער אבגעטרעטען דעם טיטול א עלטערן געזעצלעהרער פון איהם, מיט'ן נאמען רב הונא בר חינא, און ערשט נאך דעם ווי דער לעצטער איז געשטארבען, איז רבה אוועקגעשטעלט געווארען בראש פון דער ישיבה, וואו עס זענען צוליעב דעם צוגעקומען מאסען תלמידים פון אלע עקען לאנד. אלס געזעצלעהרער האט זיך רבה אויסגעצייכענט מיט זיין טיעפען און שארפזיניגען אנאליז, בנוגע צו די פערשידענע סתירות צווישען די משנות און די שפעטער צוגעגעבענע בריתות אדער סתם מימרות פון חכמים. האלטענדיג זיך ביי דעם כלל, אז דאס שטודיום פון דער הלכה פאדערט א בעזונדער לויטערע, פרעהליכע שטימונג, האט רבה זיך נוהג געוועז, אנצוהויבען זיין שעור פאר די תלמידים מיט א געוויסען פרעהליכען וויץ („מלתא דבדיחותא") אדער הארציגער אגדה.

צווישען די אמוראים פון זיין צייט איז רבה געוועזען דאס, וואס ר' עקיבא איז געוועזען פאר די ערשטע תנאים. ער האט אויך געמאכט די תורה, „ווי א קייט פון געפלאכטענע רינגלעך", האט ארויסגעפונען דעם צד השוה (דאס געמיינזאמע) צווישען מאסען הלכות און זיי איינגעטיילט אין כללים און קאטעגאריעס. רבה איז דעריבער שטארק בעליעבט געוועזען אין דער ישיבה און די תלמידים האבען איהם אבגעגעבען נאך מעהר כבוד, ווי דעם אמאליגען בענייער פון דאס בבלי'שע יודענטום, רב'ן. דאגעגען האט איהם דאס פאלק פון פומבדיתא נישט ליעב געהאט פאר זיין שארפען מוסר, און ווען דער המון האט א מאל מתרעם געוועזען אויף איהם דערפאר, וואס ער קען נישט אויספועל'ן ביי גאט קיין רעגען (דאס איז געוועזען אין א שטארקער „טריקעניש"), האט רבה מיט פערצלטונג אויסגערופען: „וואס קענען די צדיקים פון דור אויפטאן, ווען דער דור אליין איז זינדיג".

אין רבה'ס צייטען האבען די יודען אין בבל געהאט אויסצושטעהן געוויסע פערפאלגונגען מצד דעם פערסישען הויף, וואו אלס קעניג איז געזעסען דער צווייטער פון די סאסאנידען, שבור II (309—379); די יודען צוזאמען מיט די קריסטען זענען דעמאלט גערודפ'ט געווארען אלס אונגלויביגע, און נאר דער זכות פון קעניג'ס מוטער, איפרא הורמיז, וועלכע איז געוועזען פריינדליך געשטימט צום יודענטום, האט געשיצט די בבלי'שע יודען פון די שווערע גזירות, וואס די דארטיגע קריסטען האבען געמוזט איבערטראגען צו

יענער צייט. רבה אליין איז בעשולדיגט געווארען אין דעם, אז ער רעדט אב זיינע תלמידים פון צאהלען שטייערן, און ווען מ׳האט איהם געגעבען צו וויסען, אז א שליח פון דער רעגירונג געהט איהם פאנגען, איז ער אנטלאפען און זיך בעהאלטען אין די וועלדער ארום שטאדט. איינמאל האט ער דערהערט א שטארקען גערויש פון טריט צווישען די בוימער, האט ער עס אנגענומען פאר א מחנה חילות, וואס געהט איהם זוכען, און איז פון שרעק געשטארבען. דאן — דערצעהלט די פאלקס־לעגענדע — איז א צעטעל אראבגעפאלען פון הימעל, אויף וועלכען ס׳איז געווען געשריבען: רבה בר נחמני איז פערבעטען געווארען אין דער ישיבה של מעלה (ישיבה פון אויבען, פון גאט), און ווען די תלמידים פון זיין ישיבה זענען געקומען אין וואלד, האבען זיי געפונען זיין קערפער פערהילט און בעשאטענט פון א גאנצער מחנה פויגעל. ווי ס׳שיינט, האט די בעשולדיגונג געגען רבה׳ן מעהר קיינע אנדערע שלעכטע פאלגען נישט געהאט פאר׳ן פאלק, און דעם קעניג׳ם מוטער האט גלייך נאכדעם אריינגעשיקט דעם ריש מתיבתא א גרויסע סומע געלד, ער זאל עס פערווענדען אויף א דבר שבצדקה *).

רבה׳ם נאכפאלגער אין דער ישיבה איז געווען זיין פריינד רב יוסף (געב. 270, געשט. 333), א מענש א קרענקליכער און א גרויסער כעסן. רב יוסף איז געווען א אויסנאהם אין דער ישיבה דערמיט, וואס ער האט נישט געהאלטען שטארק פון חריפות, און איז געווען בעריהמט נאר אלס „בקי אין משנות, בריתות און מסורות" (שמועות). אויסער זיין הלכי׳שען שטודיום אין דער ישיבה, האט רב יוסף זיך בעשעפטיגט אויך מיט דער כאלדעאישער איבערזעצונג פון די הייליגע שריפטען. די תורה און איינצעלנע טיילען פון די נביאים צום געברויך פון די פארלעזונגען אין בית מדרש (הפטורה) זענען שוין, איינענטליך, לאנג געווען איבערזעצט אין סיריש און כאלדעאיש. די לעצטע, כאלדעאישע, איבערזעצונג איז געמאכט געווארען לויט דער גריכישער איבערזעצונג פון דעם בעריהמטען עקילס, און האט בעקומען דעם נאמען תרגום אונקלוס; די יודען אין מעסאפאטאמיען, ווידער,

---

*) רב יוסף, דער ראש מתיבתא, וואס האט בעקומען די דאזיגע קעניגליכע נדבה, האט זי פערווענדעט, אויסצולייזען געפאנגענע (פדיון שבוים).

וואס האבען גערעדט סיריש, האבען געהאט די סירישע איבערזעצונגען, וואס האבען געהייסען „פשיטא״. דער גרעסטער טייל פון די נביאים איז אבער געבליבען נישט איבערזעצט, און רב יוסף איז געווען דער ערשטער, וואס האט דעם חסרון ממלא געווען.

נאך רב יוסף׳ס טויט האט זיך דאס קאלעגיום פון דער ישיבה געפונען אין א גרויסער פערלעגענהייט, ווייל עס זענען געווען גאנצע פיער קאנדידאטען אויף צו פערנעהמען דעם פאסטען, און דאס קאלעגיום האט זיך נישט געקענט בעשליסען, וועמען פון די פיער אויסצעוועהלען. די פיער זענען געווען: אביי, רבא, רבי זירא (זעירא) II און רבה בר מתנה, און ס׳איז געבליבען צו ארגאניזירען א קאנקורס: עס וועט פארגעלעגט ווערן די פיער קאנדידאטען זעהר א הארבע שאלה, און אלע וועלן אבגעבען זייערע שטימען דעם פון זיי, וואס וועט געבען די בעסטע תשובה. פון דעם טורניר איז אביי ארויס דער זיעגער: זיין תשובה האט קיינער נישט געקענט אפפרעגען, און ער איז בעשטימט געווארען פאר א ריש מתיבתא.

אביי, מיט׳ן ביינאמען נחמני (געב. 280; געשט. 338), איז אלס קינד נאך געבליבען אהן עלטערן און ער האט זיך אויפגעהאדעוועט ביי רבה׳ן אין שטוב. אין כאראקטער נאכגיביג און ווייך, איז אביי געווען שטארק בעליעבט ביי יודען, ווי ביי די געצענדיענער, און זיין ליעבלינגס-שפרוך איז געווען: „שטענדיג זאל דער מענש זיין קלוג אין זיין גאטספארכטיגקייט; ווייך ענטפערן און שטילען דעם כעס, האלטען שלום צווישען זיינע ברידער, זיינע קרובים און אלע מענשען אפילו א גוי אין גאס, כדי ער זאל זיין בעליעבט אויבען און געאכטעט אונטען און אנגענומען ביי מענשען״. נישט קוקענדיג אבער אויף זיין גרויסקייט אין מדות און אויף זיין שארפזיניגקייט אין דעם שטודיום פון דער הלכה, האט ער פון דעסטוועגען נישט צוגעצויגען אין זיין ישיבה קיין סך תלמידים; דאס איז געווען דערפאר, וואס זיין נאהנטסטער חבר רבא האט זיך פון איהם אבגעטיילט און געגרינדעט א בעזונדער ישיבה אין מחוזא (ביים טייך חדקל), וואוהין עס האבען זיך איבערגעקליבען מאסען תלמידים פון פומבדיתא. פאר׳ן צענטר פון דער הלכה האט זיך אבער דערווייל נאך אלץ גערעכענט פומבדיתא; ערשט נאך אביי׳ס טויט, איז רבא איינשטימיג אויסגעוועהלט געווארען פאר א ריש מתיבתא, און דער צענטר האט זיך איבערגעטראגען קיין מחוזא.

רבא בר-יוסף בר חמא (געב. 299, געשט. 352) פון

מחוזא איז געווען רייך, שארפזיניג און גרעסער פון אלע זיינע צייטגע-נאסען אין הלכה, דאגעגען האט ער אבער געהאט א סך שוואכע זייטען אין מדות און מוסר, וואס האבען איהם געשטעלט נידעריגער פון די חברים-אמוראים. א בעזונדער שלעכטען איינדריק האט געמאכט זיין אונגעווערנליכע גאוה, און ער אליין האט זיך געקלאגט: „דריי זאכען האב איך געבעטען ביי גאט, האט ער מיר צוויי געגעבען און די דרי-טע נישט. איך האב געבעטען רב הונא'ס חכמה און רב חסדא'ס עשירות — האט ער דאס מיר געגעבען; נאר מיין תפילה, איך זאל זיין אזוי עניוות'דיג און בעשיידען, ווי רבה בר רב הונא — איז נישט אנגענומען געווארען". אויסער זיין פעריזענליכען נישט סימפאטי-שען כאראקטער, האט ער געהאט אויך די שוואכקייטען פון אלע זיינע שטאדט-לייט, און נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס זיי האבען געהאט זעהר א שלעכטען שם אין גאנצען לאנד, האט ער זיך שטענדיג גע-שטעלט אויף זייער זייט און געזוכט, זיך צו ערוועבען זייער ליבע.

„אין אנהויב — דערצעהלט רבא אין איין ארט — האב איך גע-גלויבט, אז די מחוזא-לייט וועלן מיך אלע ליעב האבען; דערנאך, ווערנדיג א שופט, האב איך געזאגט: אנדערע פון זיי וועלן מיך ליעב האבען, און אנדערע — האסען. ווען איך האב זיי אבער געוויזען, אז דעם, וואס איך פעראורטייל היינט בעפריי איך מארגען, — האב איך געזאגט: אויב ליעב האבען וועלן מיך אלע ליעב האבען, און אויב האסען — וועלן אלע האסען". דאס דאזיגע יאגען זיך נאך דער צונייגונג פון המון איז שטארק נישט געפעלן געווארען רבא'ס חברים, און אביי האט אפען ערקלערט, אז אויב א צורבא מרבנן (געזעצ-לעהרער, געלעהרטער) איז זעהר בעליעבט ביי זיינע שטאדט-לייט, איז עס נישט דערפאר, וואס ער איז בעסער פון אנדערע, נאר דער-פאר, וואס ער שטראפט זיי ווייניג פאר זייערע פערברעכענס".

אנ'אנדער סכסוך איז פארגעקומען צווישען רבא'ן און זיינע חברים איבער א מעהר וויכטיגער פראגע. די איינוואוינער פון מחוזא האבען, ווי ס'איז שוין בעמערקט געווען אין א פריהערדיגען קאפיטעל, געשטאמט פון גרים, און די מעהר מיוחס'דיגע פאמיליעס האבען זיך נישט געוואלט מיט זיי מתחתן זיין. די מחוזא'ער איז דעריבער שווער געווען צו קריגען יודישע פרויען פאר זייערע קינדער, און ווען זיי האבען זיך געקלאגט וועגען דעם פאר רבי זירא'ן, האט ער גע-דרשה'נט פאר זיי, אז א „גר מעג נעהמען אממורת", די

דאָזיגע ערלויבניש, וועלכע האָט אַוועקגעשטעלט דער גאַנצער בעפעלקערונג פון מחוזא אויף אַ ניעדריגער מדרגה און איהר מתיר געווען אַזוינס, וואָס איז אַלע יודען פערבאָטען, — האָט שטאַרק בעליידיגט די צוהערער, און זיי האָבען געוואָלט רבי זירא'ן פערוואַרפען — דאָס איז געווען אום סוכות — מיט זייערע אתרוגים. דאַן האָט רבא זיך אָנגענומען פאַר די בעליידיגטע, און אַרויסטרעטענדיג שאַרף געגען רבי זירא'ן האָט ער זיך אַוועקגעשטעלט און געדרשה'נט, אַז „אַ גר מעג נעהמען אַ בת כהן"; פאַרוואָס די מחוזא'ענער האָבען איהם בעגייסטערט געדאַנקט.

די שוואַכקייטען פון זיינע שטאָדט-לייט האָט רבא אַרויסגעוויזען אויך בנוגע צו געלד-ענינים, און גאַנץ אָפט האָט ער זיך אַפילו ערלויבט צו פערשקלאַפען די אָרימע יודען, וואָס האָבען זיך מיט עפּעס פערזינדיגט געגען דער תורה. בכלל בעמערקט זיך ביי די בבלישע יודען פון יענער צייט אַ געוויסע ירידה אין די היגיענישע פון זיטליכקייט, יושר און יודישער בעשיידענהייט; די אַריסטאָקראַטיע איז געווען פערזונקען אין לוקסוס און פראַכט, און געזעצלעהרער פלעגען אַרויסגעהן אויסגעפוצט אין טייערע זיידענע קליידער, אָדער געטראָגען ווערן פון שקלאַפען (אָפט יודען) אין פערגאָלדעטע הימעל-בעטען. עס האָט זיך דאַן אויך אויסגעבילדעט די אַמאָליגע פּאַלעסטינישע פעראַכטונג צום עם הארצי'שען המון, און ס'איז ענטשטאַנען ווי אַ מין בעזונדער אַריסטאָקראַטען-קאַסטע פון תלמידי חכמים, וואָס האָבען געגענזייטיג געשיצט די אייגענע אינטערעסען אויפן חשבון פון געמיינעם פאָלק. רבא אַליין האָט זיך מודה געווען, אַז ווען עס קומט פאַר איהם זיך משפט'ען אַ צורבא מרבנן מיט אַ המוני'שען יודען, געהט ער נישט שלאָפען פריהער, ביז ער געפינט נישט אויס עפּעס אַ זכות פאַר דעם ערשטען; ביי יעדען שופט איבערהויפּט האָט דער פּראָצעס פון אַ תלמיד חכם געמוזט בעטראַכט ווערן פריהער; האָט אַ מיטגליעד פון דער קאַסטע געבראַכט אין מאַרק סחורה צו פערקויפען, האָבען אַלע איבריגע סוחרים געמוזט אָבטרעטען און לאָזען איהם פערקויפען די סחורה צו די פרייזען, וואָס ער האָט זיך געשטעלט; פון אַ סך שטאָדטישע אָבצאָהלונגען האָבען זיך די געזעצלעהרער-פּאַטריציער בעפרייט, און רבא איז זאָגאַר פערגאַנגען אַזוי ווייט אין זיין זאָרג פאַר די אינטערעסען פון דער קאַסטע, אַז ער האָט ערלויבט די חברים, זיך אָנצו-

David Davson

געבען פאַר אָנהענגער פון דעם פייער-קולט, כּדי זיי זאָלען נישט דאַרפען צאָהלען דעם קאָפּ-שטייער.

אַט די אַלע פּריווילעגיעס אין'ם אַלטעגליכען לעבען, וואָס די געזעצלעהרער האָבען זיך גענומען, האָבען אַרויסגערופען אין פאָלק אַ טיעפע פערביטערטקייט געגען דער אַקאַדעמישער אַריסטאָקראַטיע. די פאָלקס-מאַסען האָבען אָנגעהויבען רעדען מיט אַ חוזק-טאָן פון „די דאָזיגע רבנן", און אַנדערע פלעגען אָפען טענה'ן: „וואָס האָבען מיר פון די רבנן? זיי לעהרנען פאַר זיך, זיי לייענען פאַר זיך (פאַר זייערע אייגענע נוצען)"; אָדער: „וואָס האָבען מיר פון די רבנן? זיי האָבען נאָך קיינמאָל נישט מתּיר געווען קיין קראָה און נישט גע'אסר'ט קיין טויב", ד. ה., אַז מיט אַלע זייערע פּשט'לעך און פּלפּולים זענען זיי דאָך נישט אימשטאַנד עפּעס אויפצוטאָן געגען דעם, וואָס שטעהט אין דער תּורה און געגען די בּיזהעריגע מסורות פון פאָלק.

נאָך דעם אַלעמען האָט זיך דאָס שטודיום פון דער הלכה דאָך זעהר פערשטאַרקט אין יענער צייט און פון אַלע עקען לאַנד זענען אָנגעקומען תּלמידים אין רבא'ס ישיבה. צווישען די דאָזיגע תּלמידים האָבען זיך געפונען אַ סך, וואָס האָבען איבערן לערנען פערנאַכלעסיגט זייערע וועלטליכע בעשעפטיגונגען, און רבא האָט זיי געמוסר'ט: „איך בעט אייך, קומט נישט צו מיר אין די חדשים פון פריהלינג און הערבסט, ווען איהר פערזוימט די צייט פון שניידען (די תּבואה) און זאַמלען (די טרויבען), און מוזט דערנאָך דעם גאַנצען יאָהר פערנומען זיין מיט דאגות פּרנסה".

רבא'ס דרשות אין דער ישיבה זענען געווען מעהר בעליעבט פון אביי'ס; דאָס איז געווען דערפאַר, וואָס זיי האָבען זיך אויסגעצייכענט מיט אַ גלייכען, לויטערען פערשטאַנד און מיט זעהר אַ אייִדעלער שאַרפקייט בּיים אונטערשיידען איין זאַך פון דער אַנדערער. דער גאַנצער תּלמוד אייגענטליך: דער אוצר פון אָנציהענד-שאַרפזיניגע שאלות, תּשובות, פערגלייכונגען און אונטערשיידונגען; דער הויכער געדאַנקען-פּליה, וואָס שטיצט זיך אויף איין פּונקט און האַפּט בּליצשנעל אַרום אַ גאַנצען ליטער פון אַלץ נייע שלוספאָלגערונגען און הלכות; די אונגעווערנליכע דיאַלעקטישע פאָרם, — אַט דער גאַנצער ריעזיגער בנין איז אַ פּראָדוקט פון דער צייט, און תּלמודיסטען אים

איינגענטליכען זין פון דעם ווארט, ד. ה. געזעצפארשער-דיאלעקטיקער זענען געווען נאר די דריי: רבה, אביי און רבא.

אלס געזעצלעהרער האט זיך רבא אין זיין צייט געדרענגט פאר דעם איינציגען אויטאריטעט נישט בלויז אין בבל. ער פלעגט זיך נישט אבשטעלען אפילו פאר א בפירוש'ער משנה אדער ברייתא, און דארט, וואו די לעגיקע איז געווען גענגען זיין לאגישער סברא, האט ער זיך געהאלטען ביי דער סברא.

נישט זעהר געהויבען איז געווען אין יענער צייט די פאליטישע לאגע פון די בבלי'שע יודען. אויפן פערסישען טראן איז נאך אלץ געזעסען דער זעלביגער שבור II, און די יודען אין דער מלוכה האבען פון איהם אויף אזוי פיעל געליטען, אז רבא האט געמוזט אלע מאל אונטערקויפען די הויכע בעאמטע מיט גרויסע סומעס געלד. איינמאל האט זיך זאגאר געמאכט, אז ער, רבא, אליין איז געשטאנען אין געפאהר; דאס איז געווען נאכדעם, ווי ער האט געלאזען הארט בעשטראפען א יודען פאר אויסגעלאסענקייטען מיט א פערסישער נאסען-פרוי, און דער פערורטיילטער איז פון דער שטראף געשטארבען. פון דעם פאקט האט זיך דער קעניג דערוואוסט, און רבא'ן איז פאר-געשטאנען זעהר א הארבער משפט פאר'ן איבערטרעטען די גרעניצען פון זיין מאכט; דעם קעניגס מוטער האט אבער אבגעווענדט די שטראף פון דעם יודישען ריש-מתיבתא. זי זאל דערביי, לויט דער לעגענדע, האבען געזאגט צום קעניג: „טשעפע דיך נישט מיט די יודען; זייער גאט טוט פאר זיי אלץ, וואס זיי בעטען איהם". פון דער זעלביגער יודענפריינדליכער קעניגין ווערט דערצעהלט, אז זי האט, אויסער דער גרויסער נדבה רב יוסף'ן (זעה ז. 209) אריינגעשיקט אויך רבא'ן פיער הונדערט דינרים, וועלכע ער האט צוטיילט צווישען די געצענ-דינערישע ארימע לייט פון שטאדט; לויט נאך א לעגענדע זאל זי זאגאר האבען אריינגעשיקט איינמאל דעם ריש מתיבתא א קרבן פאר דעם „איינציגען גאט", וואס זאל געאפפערט ווערן לויט די יודישע געזעצען.

מיט רבא'ס טויט (352) פאלט די בעדייטונג פון מחוזא און פומבדיתא הויבט צוריק אן שפיעלען די ראליע פון א גייסטיגען צענטער פאר'ן גאנצען לאנד; דאס איז שוין אבער נישט געווען דער גלאנץ פון די פריהערדיגע צייטען. די גאונות פון בבלי'שען יודענטום האט זיך אזוי ווי אויסגעשעפט, און קיין איינציגער פון רבא'ס נאכפאלגער

איז נישט אימשטאנד געווען זיין פלאץ אויסצופילען. די ישיבה אין פומבדיתא האט ווייטער עקסיסטירט און נאך א סך יאהרען צוגעצויגען מאסען תלמידים; די פיהרער פון דער ישיבה זענען שוין אבער איצט כסדר געווען מיטעלמעסיגקייטען, וועלכע האבען גאנץ וועניג בערייכערט דעם איבערגענומענעם מאטעריאל, און איהם בלויז געפפלעגט און דערהאלטען.

עֶלפטעֶם קאַפּיטעֶל.

די ווייטערדיגע רוימישע מלכים און די ירידה פון פּאַטריאַרכאַט.

א ליכטיגער שטראַהל האָט פּאַר יהודה א שיין געטאָן אויף א קורצער צייט מיט דער הערשאַפט פון יוליאַן אַפּאָסטאַט. א ברודער פון דעם בעריהמטען גאַלוס און א נאָהנטער קרוב פון קאָנסטאַנציוס'ען אַליין, איז יוליאַן דאָך נישט גלייך געווען נישט צו גאַלוס'ען און נישט צו קאָנסטאַנציוס'ען, און נאָר דורך א וואונדער האָט ער בעוויזען צו ווערן פריהער מיט-קייזער און דערנאָך זעלבסט-הערשענדער קייזער פון דער גאַנצער רוימישער אימפּעריע. דאַן האָט יוליאַן גענומען אויף זיך, דורכצופיהרען אין לעבען די פילאָזאָפישע אידעען פון זיינע יוגענד-לעהרער ליבאַניוס און מאַקסימוס.

דער סך הכל פון די אידעען איז געווען פאָלגענדער: די אונטער-דריקטע פון אלע סעקטעס און נאַציאָנען מוזען בעפרייט און געשיצט ווערן, פון די אונטערטאַנען דאַרף אראָבגענומען ווערן די לאַסט פון שווערע שטייערן, דאָס הייךענטום דאַרף צוריק אויפלעבען, נאָר דערביי דאַרף עס גערייניגט ווערן פון אלע נאַרישע אבערגלויבענס און מאוס'ע מעשים, וואָס האָבען עס פעראונרייניגט און פערמאוס'ט, און ענדליך: דאָס קריסטענטום דאַרף צוריק אריינגעהן אין די ראַהמען פון א געדולדעטען גלויבען. די קריסטליכע גדולים, וועלכע זענען שוין צו-געוועהנט געווען צו דער ראָליע פון הערשער און בעפעהלער, האָבען

זיך שטארק דערשראקען פאר די נייע איינפיהרונגען פון דעם פילאזאפיש-הומאנישען קייזער און איהם געקרוינט מיט'ן שאנד-נאמען אפאסטאט (אבטריניגער, אבגעקעהרטער פון רעכטען וועג); יוליאן האט זיך אבער פאר קיין זאך נישט אבגעשטעלט. ער האט גלייך נאך זיין ארויפשטייגען אויף דעם רוימישען טראן אבגעשאפט אלע פריווילעגיעס פון קריסטענטום און פערבאטען יעדען אקט פון געוואלט געגען וועמען ס'איז פאר זיין גלויבען. מיט דעם עדיקט זענען שוין ממילא אבגעפאלען א סך פון די פריהערדיגע ערניעדריגענדע גזירות געגען יודענטום, און דערביי אליין האט זיך יוליאן נאך נישט אבגעשטעלט. די יודען זענען באלד נישט נאר צוריק גלייכגעשטעלט געווארען אין זייערע רעכט מיט אלע איבריגע טיילען פון דער בעפעלקערונג; זיי האבען אין א סך הינזיכטען בעקומען זאגאר גרויסע פריווילעגיעס, און יוליאן אליין האט זיך צו זיי בעצויגען מיט א בעזונדער הארציגער פריינדשאפט. איהם האט טיעף אויפגעבראכט די פערביטערטע שנאה, מיט וועלכער דאס קריסטענטום אונטער קאנסטאנציוס'עס הערשאפט האט בעהאנדעלט דעם יודישען גלויבען און זיינע אנהענגער, און זענענדיג אליין שטארק גענויגט צום יודישען רעליגיעזען געדאנק און צו די יודישע בעגריפען פון מאראל און מענשענליעבע, האט ער געוואלט אזוי ווי אבצאהלען יודען פאר די אלע ערניעדערונגען און דריקונגען, וואס זיי האבען געהאט אויסצושטעהן אונטער דעם פריהערדיגען רעושים.

א בעזונדער ליעבע האט יוליאנוס געפיהלט צו דעם קולט פון קרבנות, און אין דער הינזיכט איז איהם דאס יודענטום אויך שטארק געפעלען. „אמת, — שרייבט ער אין איינעם פון זיינע ווערק — די יודען האבען איצט אויפגעהערט מקריב צו זיין קרבנות און צו גיסען נסכים; דאס האבען זיי אבער געטאן נישט פון זייער אייגענעם ווילען, נאר דערפאר, ווייל די רוימער האבען חרוב געמאכט זייער בית המקדש. און דאך זענען זיי נאך ביז היינטיגען טאג מקריב א קרבן צו זייער גאט — האטש נישט מיט אזא פרעכטיגקייט און הייליגער פייערליכקייט, ווי אמאל, — דען זיי עסען זייער ברויט אין הייליגקייט (היטען אב די געזעצען פון טומאה וטהרה) און דאס דאווענען איז ביי זיי אויך אנשטאט קרבנות און פון יעדער געקוילעטער בהמה גיבען זיי אוועק געוויסע טיילען די קינדער פון אהרן הכהן".

צו די דאזיגע פערזענליכע סימפאטיעס איז צוגעקומען אויך א פאליטישער מאטיוו; יוליאנוס האט זיך שוין דאן ארומגעטראגען מיט'ן

געדאנק, צו בעזיעגען די פערסיאנער, און ער האט געוואלט צוציהען אויף זיין זייט די בבלי'שע יודען, וואס האבען געשפיעלט א גאנץ בעדייטענדע ראליע אין דעם פערסישען מלוכה-לעבען.

איבער דעם אלעמען האט יוליאנוס ארויסגעוויזען יודען אלערליי חסדים, און די צוויי יאהר פון זיין הערשען קענען גערעכענט ווערן פאר א גליקליכען פעריאד אינ'ם לעבען פון די רוימיש-פאלעסטינישע יודען. מיט'ן פאטריארך פון יענער צייט, הלל II, איז דער קייזער געשטאנען אין א בריעפליכען פערקעהר, און אין איינעם פון די דאזיגע בריעף צו זיין „עהרווירדיגען פריינד", דעם נשיא, האט איהם יוליאנוס פערזיכערט אין זיין גוט-געזינטקייט צו יודען און צוגעזאגט, מבטל צו זיין אלע אויסנאהמס-געזעצען, וואס זענען ארויסגעגעבען געווארען געגען זיי אין די פריהערדיגע צייטען. אזעלכע עפענטליכע בריעף צו דעם יודישען פאטריארך האבען, ערשטענס, שטארק אויפגעהויבען דעם געפאלענעם פרעסטיזש פון דער יודישער אומה אין די אויגען פון די ארומיגע פעלקער, און חוץ דעם, זענען יודען מיט דער צייט ווירקליך בעפרייט געווארען פון א סך שווערע גזירות און שטייערן.

דאס אלץ איז נאך אבער גארניכט געוועזען אים פערגלייך מיט דער גרויסער בשורה, וואס יוליאנוס האט אנגעזאגט דעם יודישען פאלק, — די בשורה, אז ער וויל אויף זיינע אייגענע קאסטען אויפבויען צוריק דעם בית המקדש אין ירושלים, וואו עס זאל ווידער, ווי אמאל, געפייערט און געאכפערט ווערן דער נאמען פון דעם גרויסען איינציגען יודישען גאט. וועגען דעם פלאן האט ער אין הערבסט פון יאהר 362 פונאנדערגעשיקט (פון אנטיוכיא) דעם פאלגענדען גריכישען בריעף:

„צו די יודישע קהלות!

נאך פיעל שווערער פון דער אבהענגיגקייט אין דער פערגאנגענער צייט, איז געוועזען פאר אייך דאס, וואס מ'האט אויף אייך ארויפגעלעגט נייע שטייערן, אייך גארניכט אנזאגענדיג פריהער וועגען דעם, און איהר האט געמוזט אריינטראגען אונצעהליגע מענגעם גאלד אינ'ם אוצר המלוכה. א סך האב איך אליין געזעהן, און נאך מעהר בין איך געוואהר געווארען, ווען איך האב געפונען די שטייערן-ליסטע, וואס איז געוועזען צונויפגעשטעלט צו אייער שאדען. איך אליין האב אבגעשאפט איין אבצאהל, וואס איז שוין געוועזען בעשטימט פאר אייך אין דער צוקונפט, און אראבגענומען דערמיט פון אייך א בעליידיגונג. איך אליין

האב איבערגעגעבען דעם פייער די שטייער: ליסטע צו אייער שאדען,
וואס איך האב געפונען אין מיינע ארכיוועז, כדי קיינער זאל נישט
קענען מעהר אייך אנרופען „גאט-לעסטערער". אין דעם האט
מיין ברודער, דער רוהם-ווירדיגער קאנסטאנציוס, נישט אזוי פיעל שולד,
וויפיעל די בארבארען לויט'ן געדאנק און גאטלאזע לויט'ן געמיט,
וועלכע האבען ערפונדען אזא אבשאצונג. איך אליין האב זיי מיט דער
אייגענער האנד פערווארפען אין טיעפען אבגרונד, כדי עס זאל ביי
אונז אפילו קיין זכר נישט בלייבען פון זייער אונטערגאנג. —

וועלנדיג אייך נאך מעהר חסד בעוויזען, האב איך ערמוטיגט
מיין ברודער, דעם עהרווירדיגען פאטריארך יולאס (הלל), אויפ-
צוהערן מאהנען ביי אייך דעם אזוי גערופענעם אפאסטאל-שטייער, און
קיינער זאל אייך מעהר נישט דריקען ביי דער אויפמאהנונג פון אזעלכע
שטייערן, כדי איהר זאלט אומעטום אין מיין מלוכה זיין פריי פון זאר-
גען. דאן, אזוי גענוסענדיג פון מנוחה, וועט איהר קענען שיקען פאר
מיין מלוכה הארציגע תפילות צום אַלמעכטיגען וועלט-בעשעפער, וועל-
כער האט מיך געשטיצט מיט זיין רייגער רעכטער האנד; דען עס איז
שוין אזוי, אז די יעניגע, וואס לעבען אין קימער און זארג, זענען
פויל אין גייסט און פועל'ן נישט ביי זיך, אויפצוהויבען די האנד אין א
תפילה צום בורא עולם; די יעניגע אבער, וואס האבען קיינע זארגען
נישט און פרעהען זיך מיט דער גאנצער נשמה, קענען גיכער און
איניגער אויסגיעסען זייער הארץ אין א תפילה פארן גליק פון דער
מלוכה צו דעם אלערהעכסטען גאט, וועלכער קען אמבעסטען מיטוויר-
קען די גליקליכע בענייאונג פון מיין מלוכה, ווי איך האב זי מיר אנ-
געצייכענט. — דאס זאלט איהר טאן, דאן וועל איך, ענדיגענדיג גליק-
ליך דעם קריעג מיט די פערסיאנער, בעזוכען די הייליגע שטאדט
ירושלים, וועלכע וועט אויף מיינע אייגענע קאסטען בענייט ווערן (אין
דער געשטאלט), אין וועלכער איהר ווינשט זיך זי צו זעהען שוין
אזוי פיעל יאהרען; דארט וועל איך צוזאמען מיט אייך אבגעבען עהרע
דעם אלמעכטיגען".

דער בריעף האט, ווי מ'קען זיך פארשטעלן, געמאכט א שטאר-
קען רושם אין דער יודישער וועלט, און די אגדה האט אויף יוליא-
נוס'ען געלייענט די נבואה פון דניאל'ן: ובהכשלם יעזרו עזר מעט (און
ווען זיי וועלן געשטרויכעלט ווערן, וועט אויף זיי א לייכטע הילף קו-
מען), ד. ה., אז נאך די דריקונגען און רדיפות פון די קיסרים

קאָנסטאַנציוס און גאלוס, וועלן זיי געהאָלפען ווערן דורך דעם קיסר יוליאַנוס.

און די הילף האָט זיך ווירקליך אָנגעהויבען צו בעווייזען. יוליאַנוס האָט זיך גאַנץ ערנסט בעצויגען צו זיין הבטחה, און חאָטש ער איז געווען שטאַרק בעשעפטיגט מיט די הכנות צו דער מלחמה מיט די פערסיאַנער, האָט ער דאָך נישט אָבגעלעגט דעם פּלאַן פון רעסטויריען ירושלים מיט'ן בית המקדש. ער האָט בעשטימט זיין נאָהנטען פריינד, דעם געלעהרטען אליפּיוס פון אנטיוכיא, פאַרן אויבער־אויפזעהער פון דער גאַנצער אונטערנעהמונג, און איהם אָנגעזאָגט זאָגאַר, ער זאָל זיך נישט אָבשטעלען פאַר קיינע אויסגאַבען און זעהן נאָר, אַז די אַרבייט זאָל אַרויסקומען וואָס שענער און פאָלקאָמענער. אליפּיוס'ען צו הילף זענען בעשטימט געוואָרען די רוימישע פערוואַלטער פון סיריען און פּאַלעסטינא, וועלכע האָבען בעקומען אַ בעפעהל, צו שטיצען די אַרבייט מיט אַלעם נויטיגען; און ווען אַלע פאָרבערייטונגען זענען געענדיגט געווען און בוי־מאַטעריאַל איז אין גרויסע מאַסען שוין געלעגען גרייט, האָבען די אַרבייטער אָנגעהויבען אָבצוריימען דעם פּלאַץ פון די חורבות, וואָס זענען דאָרט געלעגען אָנגעהויפט זינט דער דריי־הונדערטיעהריגער צושטערונג פון בית המקדש.

און די יודען? ווי האָבען זיי זיך בעצויגען צו דער אונערוואַרטעטער פערווירקליכונג פון זייער אַלטען חלום? וועגען דעם איז שווער צו זאָגען עטוואָס פּאָזיטיוועס. די יודישע קוועלען פון יענער עפּאָכע פערשווייגען אינגאַנצען יוליאַנוס'עס אונטערנעהמונג און דערצעהלען וועגען דעם גאָרנישט; די שילדערונגען, ווידער, פון די שפּעטערדיגע קריסטליכע היסטאָריקער וועגען דאָס לעבען און ווירקען פון דעם „אָבטריניגען" קייזער — זענען זעהר טענדענציעזע. לויט איינער פון די דאָזיגע קוועלען, האָבען יודען פון די ווייטסטע לענדער געשיקט מאַסען געלד פאַר דער אויפבויאונג פון בית־המקדש און פרויען האָבען זייערע ציערונגען אַוועקגעשענקט און אַליין געהאָלפען טראָגען שווערע שטיינער צו דער אַרבייט. בכלל האָט אָבער דאָס פאָלק זיך בעצויגען צו דער זאַך זעהר פאָרזיכטיג און מיט אַ געוויסען געפיהל פון אונצוטרוי. אינ'ם הונדערטיעהריגען חלום פון דער געפּלאָגטער אומה איז די צוריק־אויפבויאונג פון בית המקדש שטענדיג געווען פערבונדען מיט דער פאָרשטעלונג פון אַ משיח, פון אַ גאָט־געזאַלבטען בן דוד, וואָס וועט וואונדער בעווייזען און אַראָבברענגען אויף דר'ערד די מלוכה פון

אייביגען גליק און אייביגער גערעכטיגקייט; און דא זאל גאר די זאך געשעהען א דאנק דער פשוט'ער איניציאטיווע פון א געצענדיענערישען רוימישען קייזער.! די גאנצע ארבייט איז דעריבער געטאן געווארן כמעט אהן דער ממשות'דיגער בעטייליגונג פון די יודישע מאסען, און ס'איז געניג געוועזן איין אונגליקס-צופאל ביי דער אפרייניגונג פון די חורבות, אום אפצושטעלן די גאנצע אונטערנעהמונג.

דער צופאל איז פארגעקומען אויף דעם פאלגענדען אופן: ווען מ'האט אפגערייניגט די אלטע חורבות פון בית המקדש און אנגעהויבען אויסצוגראבען דעם פונדאמענט, האט זיך פלוצלינג ארויסגעריסען א פייער פון דער ערד און עטליכע פון די ארבייטער זענען פערברענט געווארן. די סבה פון אזא מין אויפרייס אין די אונטערערדישע הויהלען פון בית המקדש איז געוועזן, ווי ס'איז צו גלויבען, די שטארק צוזאמענגעפרעסטע לופט אין יענע מערות, וואס איז פלוצלינג בעפרייט געווארען פון דרוק און האט זיך פעראייניגט מיט די גאזען פון אויבען. ביי א בעגייסטערטען ווילען מצד די יודען, וואלט נאטירליך לייכט געפונען געווארען מיטלען, צו בעזייטיגען די אלע מעגליכע שטערונגען, אום צו קענען פארטזעצען די ארבייט. דא האט אבער די יודישע בעגייסטערונג אינגאנצען געפעהלט, און אליפיוס האט זיך ערלויבט אפצושטעלן די ארבייט ביז א וויטערדיגער אינסטרוקציע פון יוליאנוס'ען. דער לעצטער האט, איבריגענס, חושר געוועזן די קריסטען, אז די גאנצע מעשה מיט'ן אויפרייס איז געשעהען נישט אהן זייער וויסען, און ער זאל זיי זאגאר — לויט די דערמאנטע קריסטליכע קוועלן — האבען געדראהעט, הארט צו בעשטראפען דערפאר, נאך זיין צוריקקומען פון דער מלחמה.

צום אונגליק פון דער יודישער אומה האט זיך אט די מלחמה מיט די פערסיאנער זעהר טרויעריג געענדיגט פאר יוליאנוס'ען, און דאס קריסטענטום האט ווידער אויפגעהויבען דעם קאפ. יוליאנוס האט די גאנצע רוימישע מאכט קאנצענטרירט אין איין ארט און אנגענומען אלע מעגליכע מיטלען, צו בעזיעגען די פערסיאנער און צו פערשפרייטען די פליגעל פון דעם רוימישען אדלער איבערן אזיאטישען מורח; און דאגעגען האט שבור מלכא II זיך אויך געשטעלט פאר א לעבענס-אויפגאבע, צו פערטרייבען די רוימער פון אזיע און צו בלייבען דארט דער איינציגער בעל-הבית.

איראפא און אזיע האבען זיך ווידער אויפגעשטעלט מיט וואפען

אין דיִ הענד איינע געגען דער צווייטער, און גראַד זענען דיִ ענטשיידענדע קריעגס־אָפּעראַציעס פאָרגעקומען אויף דער געביעט פונם יודיִשען בבל. פּירוז־שבור, דיִ פון יודען בעפעלקערטע בבלי׳שע שטאָדט, האָט קאַפּיטולירט נאָך אַ דריי־טאָגיגער שווערער בעלאַגערונג און איז איינגעאַנצען פערברענט געוואָרען; דיִ פאָרשטאָדט פון דער פעסטונג קטעסיפאָן, מחוזא, האָט געשטעלט דיִ רויטער אַ פערביטערטען ווידערשטאַנד און איז אויך חרוב געוואָרען; דאָ האָט אָבער יוליאַנ׳ען זיין גליק פערלאָזען. ביי קטעסיפאָן זענען דיִ רוימער בעזיעגט געוואָרען, און יוליאַנוס האָט פערלוירען ניִשט בלויז דיִ פרוכט פון זיינע פריהערדיגע נצחונות, נאָר אויך זיין לעבען. איהם האָט געטראָפען אַ פייל, וואָס אַ קריסט פון זיין אייגענער אַרמעע זאָל האָבען אין איהם געציעלט, און דיִ לעצטע ווערטער פון דעם גרויסען קייזער זענען געוועזען: „דו האָסט געזיעגט, גליל׳ער!"

דיִ קריסטען האָבען זיך, נאַטירליך, געפרעהט מיט׳ן טויט פון זייער פערביטערטען געגנער און געזעהן אין דעם אַ צייכען פון היִמעל, ווי זיי האָבען בכלל אויסגעטייטשט דיִ ניִשט געלונגענע אונטערנעהמונגען פון דעם גייסטרייכען קייזער; דאַגעגען האָבען דיִ יודען אין דער רוימישער איִמפּעריע שטאַרק בעדויערט דעם טויט פון זייער איִבערגעגעבענעם פריינד, וואָס האָט זיי בעפרייט פונ׳ם דרוק פון קריסטיענטום. זיי האָבען געהאַט אַ גרונד מורא צו האָבען, אַז דיִ זיילען פון דער קירך וועלען איצט צוריק ווערן דיִ הערשער פון לאַנד און וועלען זיך ווידער נוקם זיין אָן יודען פאַר דיִ צוויי יאָהר פון זייער געוועלטיגען.

אין דער ווירקליכקייט איז דאָס אַזוי גיך ניִשט געשעהען. יוליאַנ׳ס נאָכפאָלגער, יאָוויאַן (פון יוני 363 ביז פעברואַר 364), וועלכער איז געוועזען געצוואונגען, צו שליסען אַ שענדליכען שלום מיט דעם פערסישען זיעגער, האָט אין אַלגעמיין געהערשט אַ צו קורצע צייט, אום צו קענען דורכפיהרען וועלכע ס׳איז ענדערונגען אין דיִ געזעצען פון לאַנד, און יוליאַנ׳ס טאָלעראַנץ־עדיקט איז אויך ווייטער פערבליבען אין זיין קראַפט. אין דער היִנזיכט האָט זיך דיִ לאַגע ניִשט געענדערט אויך אונטער דער הערשאַפט פון דיִ צוויי ברידער וואַלענטיניאַן I (364 — 375) און וואַלענס (364 — 378); דער לעצטער, וועלכער האָט בעהערשט דעם מזרח־טייל פון דער איִמפּעריע, איז געוועזען אַנ׳אַריאַ־

נער *), און האָבענדיג אַליין צו פֿיהרען אַ האַרטען קאַמפּף מיט דער שטאַרקער קאַטוילישער מעהרהייט, איז ער שוין ממילא געווען טאָלעראַנט אויך צום יודענטום. אין דעם קאַמפּף צווישען די קאַטאָליקען און אַריאַנער איז אַריינגעצויגען געוואָרען אויך דער קייזער פֿון די מערב-פּראָווינצען, וואַלענטיניאַן I, און ער האָט זיך אויך געהאַלטען ביי דעם פּרינציפּ פֿון פֿריעדען און טאָלעראַנץ. לויט זיינע עדיקטען האָט יעדער בירגער פֿון לאַנד זיך געמעגט אויסוועהלען דעם גלויבען, וואָס איז איהם געפֿעלן (371), און די יודישע רעליגיאָנס-אַנשטאַלטען האָבען בעקומען די זעלבּיגע הנחות, וואָס די קריסטליכע.

פֿערטיידיגט יודען נעגען די געפּלאַנטע רדיפית פֿון דער קירך האָט אויך טעאָדאָסיוס I דער גרויסער (379 — 395), נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס ער איז אַריבּער אויף דער זייט פֿון קאַטאָליציזמוס און האָט שטאַרק געררודפֿ'ט די אַריאַנער. טעאָדאָסיוס האָט זיך געשטיצט אויף דעם, וואָס די יודישע אמונה איז נישט פֿערבּאָטען געווען אין די געזעצען, און ער האָט בּעפֿוילען, נישט צו שטערן די יודען אין די פֿונקציעס פֿון זייער אמונה. ביי אַ צווייטען פֿאַל, ווען עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען דאָס רעכט פֿון פּאַטריאַרך, אַריינצולעגען אין הרם געשמד'טע יודען, האָט טעאָדאָסיוס זיך אויך געשטעלט אויף דער זייט פֿון פּאַטריאַרך; ער האָט אַרויסגעגעבען אַ ספּעציעלען בּעפֿעהל, וואָס האָט איבּערגעלאָזען דעם פּאַטריאַרך און די פּרימאַטען (קהלה-פֿאָרשטעהער) דאָס פֿולע רעכט, אויסצושליסען פֿון דער קהלה די, וואָס זיי געפֿינען פֿאַר נויטיג, און בּכלל בּעפֿעסטיגט די אויטאָריטעט פֿון פּאַטריאַרכאַט בּנוגע צו די אינוועניגסטע אַנגעלעגענהייטען פֿון דעם יודישען לעבּען.

טעאָדאָסיוס האָט זיך, בּיים שיצען די יודישע רעכט, נישט אָפּגעשטעלט אפילו פֿאַר די שאַרפֿסטע מיטלען, און ווען דער פּאַטריאַרך האָט זיך בּעקלאָגט פֿאַר איהם אויף דעם קאָנסולאַר העזיכיוס, אַז ער האָט ביי איהם אַוועקגערויבּט זעהר וויכטיגע פּאַפּירען, האָט ער דעם אַנגעקלאָגטען פֿערמשפּט צום טויט; אָט די אַלע קייזערליכע בּעפֿעהלען האָבּען אָבּער געהאַט נאָר אַ קליינע בּעדייטונג אַנטקעגען

*) דאָס איז געווען אַ קריסטליכע סעקטע, וואָס איז געשטאַנען נעהנטער צו די דאָגמען פֿון יודענטום, ווי צו די גלויבּענס-סימבּאָלען פֿון קאַטאָליציזם.

געגען דער סיסטעמאטישער אגיטאציע פון די פאנאטישע קירכען-לעהרער, וועלכע האבען אויפגעוועקט ביי די קריסטליכע מאסען א גיפטיגע שנאה צו די אריאנער, ווי צום יודענטום. געגען דעם דאזיגען רעליגיעזען פאנאטיזם איז דאס געזעץ כמעט אינגאנצען מאכטלאז געווען, און די קריסטען זענען גאנץ אפט בעפאלען יודען אין דער צייט פון גאטעס-דיענסט, האבען חרוב געמאכט יודישע שוהלען אדער זיי פערוואנדעלט אין קירכען, און אין אלגעמיין אנגעטאן יודען אלערליי נגישות און צרות.

די הויפט-פאנאטיקער פון יענער עפאכע, וואס האבען זיך אמשטארקסטען אויסגעצייכענט מיט זייער ליידענשאפטליכער שנאה צו יודען, זענען געווען יוחנן (יאהאנעס) חריזאסטאמאס פון אנטיוכיא און אמבראזיוס פון מיילאנד.

דער ערשטער, חריזאסטאמאס, האט זיך געשטעלט פאר א אויפ-גאבע צו ערניעדריגען דאס יודענטום מיט אלע מעגליכע מיטלען און אויסצעווארצלען פון די קריסטליכע הערצער די לעצטע שפורען פון דער ליעבע און אכטונג, וואס זיי האבען געפיהלט צו די יודישע זיטען און רעליגיעזע מנהגים. דער ליידענשאפטליכער יודענפיינד האט זיך נישט געקענט מוחל זיין דעם פאקט, וואס די יודישע שוהלען זענען איבערפולט פון קריסטליכע מענער און פרויען; וואס קריסטען געהען הערן שופר-בלאזען אום ראש השנה, הערן זיך-צו צו דעם פייערליכען גאטעסדיענסט אום יום-כפור און בעטייליגען זיך אין דער יודישער פרעהליכקייט אום סוכות; וואס קריסטען געהען זאגאר זיך משפט'ען געגען פאר יודישע ריכטער, און ער האט זיך גענומען צו שיטען פעך און שוועבעל אויף יודען און זייער גלויבען. יעדע איינציגע פון זיינע פייערדיגע דרשות אין קאנסטאנטינאפאל און אנטיוכיא איז געווען א מבול פון שענדליכע זידלערייען געגען יודענטום, און אין זיין שנאה איז ער דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז ער האט געפונען פאר נויטיג, צו ווארענען זיינע צוהערער פון די יודישע שוהלען, ווי פון „אויסגעלאסענע טעאטערן און רויבער-הויהלען".

נאך מעהר גיפטיג און געפעהרליך איז געווען די יודענפיינדשאפט פון דעם פאנאטישען און צוגלייך אויך וועלטליך-קלוגען בישאף אמבראזיוס. ווען די קריסטען אין רוים האבען פערברענט א יודישע שוהל, און דער דעמאלדיגער צייטוויליגער קייזער (מאקסימוס) האט בעפוילען דעם סענאט אבצובויען די שוהל אויף די קאסטען פון

שטאָרט, — האָט אַמבראָזיוס זיך געשטעלט דעם קייזער אַנטקעגן און איהם אָנגערופען: יוד. דאָס זעלבע כמעט איז פאָרגעקומען מיט טעאָדאָסיוס'ען, וועלכער האָט בעפוילען אַ געוויסען בישאָף אין צפון־מעסאָפּאָטאַמיע צו לאָזען אויפבויען צוריק די שוהל, וואָס די דאָרטיגע פאַנאַטישע קריסטען האָבען חרוב געמאַכט; אַמבראָזיוס האָט זיך גע־ווענדעט צום קייזער מיט אַזעלכע שאַרפע דראָהונגען, אַז דער לעצטער איז געצוואונגען געווען, אָבצורופען זיין בעפעהל צוריק.

טעאָדאָסיוס האָט דאָך נאָך געפּרובט שיצען די געראָדפ'טע יודען, און ער האָט אַרויסגעגעבען אַ נייעס בעפעהל דעם קאָמעס פון די מזרח־פּראָווינצען, ער זאָל שטרענג בעשטראָפען די קריסטען, וואָס וועלען שטערען יודען אין זייער גאָטעס־דיענסט אָדער חרוב מאַכען אַ יודישע שוהל (393). וואָס פאַר אַ ווערט האָבען אָבער געקענט האָבען די אַלע קייזערליכע בעפעהלען געגען דער שטימונג פון דער צייט, געגען דער אַטמאָספערע פון לאַנד, וועלכע איז געווען אָנגעזאָפּט מיט גיפטיגער שנאה צו יודען און אַלעם יודישעם? די אַכזריות'דיגע ווילד־קייט, וואָס האָט זיך אַריינגעריסען אין לאַנד צוזאַמען מיט דעם שטראָם פון די באַרבאַרישע פעלקער, האָט געווירקט אַנשטעקענד אויך אויף דעם געביעט פון גלויבען: דער וואַנדאַליזם האָט געהערשט אין דער קירך, ווי אין דער מלוכה־פיהרונג. —

אין זיינע לעצטע יאָהרען האָט זיך טעאָדאָסיוס אַליין אויך אונטערגעוואָרפען דער השפעה פון דער דאָזיגער יודענפיינדליכער אַגיטאַציע. דאַן האָט ער בענייט די אויסנאַהמסגעזעצען געגען יודען, וואָס זענען אַרויסגעגעבען געוואָרען אין קאָנסטאַנציוס'עס צייטען. אַזוי האָט ער פון דאָס ניי בעשטעטיגט דעם געזעץ, לויט וועלכען אַ יוד ווערט שטרענג בעשטראָפט פאַר מגייר זיין אָדער העלפען מגייר זיין זיינעם אַ שקלאַף, און אין דער זעלביגער צייט אויך אָבגעשאַפט די פּריווילעגיעס פון די יודישע כלי קודש בנוגע צו די לעסטיגע שטאָדטיגע אַרבייטען.

צוזאַמען מיט די דאָזיגע אַלע רדיפות געגען יודען, פאַלט בכלל די בעדייטונג פון פּאַלעסטינאַ, אַלס צענטר פון דעם יודישען לעבען. ארץ ישראל ווערט אַלץ מעהר עוואַנגעליש, מעהר קריסטליך־הייליג, און די אַמאָליגע ישיבות און בתי מדרשים ווערען כסדר אַרומגערינגעלט פון (אָדער פערוואַנדעלט אין) קירכען און קריסטליכע הייליגקייטען. דער איינציגער ווינקעל, וואָס איז נאָך איבערגעבליבען פאַר דער

יודישער געזעצלעהרע אין פאלעסטינא, איז געוועזען די ישיבה אין טבריה. דא בעמערקט זיך שוין אבער אויך א שטארקע ירידה, און אין א משך פון עטליכע דורות וואקסט נישט אויס פון דאנען קיין איין גרויסער גייסט, וואס זאל איבערלאזען נאך זיך א טיעפען שפור אין דער ענטוויקלונג פון יודענטום. די אמוראים פון דער צייט טוען שוין מעהר קיין זאך נישט-אויף אויף דעם געביעט פון דער הלכה — זיי קאמענטירען בלויז די משנות און האלטען זיך איינגאנצען ביי דער מסורה פון די אלטע. פון בבל האט מען זיך נאך אפילו געווענדעט קיין טבריה מיט צווייפעלהאפטע הלכות; דאס איז געוועזען דערפאר, וואס די געזעצלעהרער אין יהודה האבען דערהאלטען אין א מעהר ריינער געשטאלט די מסורות פון די אלטע אויטאריטעטען, אין דער צייט, ווען די אמוראים אויף יענער זייט פרת און חדקל האבען זיך מעהר גע'פלפול'ט און גע'פשטל'ט. מיט דער סיסטעמאטישער ירידה פון דעם אקאדעמישען לעבען אין פאלעסטינא זענען אבער אט די מסורות גופא אויך געשטאנען אין געפאהר פערגעסען צו ווערן, און דאס האט ארויסגערופען די נויטיגקייט פון צונויפזאמלען און פובליקירען דעם גאנצען הלכי'שען מאטעריאל, וואס האט זיך איינגעזאמעלט אין די הונדערטער יאהרען, זינט עס זענען געשאפען געווארען די משנות. דאס זאל האבען געשעהן אין דער צווייטער העלפט פון IV-טען יאהר-הונדערט דורך א גאנצער רייהע אמוראים, פון וועלכע די בעקאנטסטע זענען ר' יוסי פון טבריה, זיין תלמיד ר' מנא און דעם לעצטענס א חבר ר' אבון (אדער ר' יוסי בר אבון). זיי האבען צונויפגענומען דעם גאנצען מאטעריאל פון אמורא'ישע ערקלערונגען צו די רייד פון די תנאים (די משנות) און דאס פערעפענטליכט אונטער'ן נאמען תלמוד ירושלמי; די דאזיגע ענציקלאפעדישע ארבייט איז געמאכט געווארען אהן א בעשטימטען סדר און בכלל מיט א סך בעדייטענדע פעהלערן, דעריבער האבען זיך די וויטערדיגע דורות בעצויגען צו דעם תלמוד מיט א געוויסער נאכלעסיגקייט, און צו אונז זענען דערגאנגען פון איהם נאר עטליכע טיילען.

פרוכטבארער ווי אויף דעם געביעט פון דער הלכה איז געוועזען אין יענער צייט די טעטיגקייט פון די פאלעסטינישע אגדי'סטען. די געפלאגטע און געררודפ'טע יודישע מאסען האבען געלעכצט נאך טרייסט-ווערטער, נאך ווערטער פון האפנונג און ליעבע, און דאס האט זיי געגעבען די הארציגע אגדה. דאס דרשה'נען פאר'ן עולם איז געווארען

אַ בעדייַטענדער טייל פון דער פאָלקס-ערציִהונג, און אויך אַט די דרשות האָבען אָנגעהויבען איִן יענער צייַט געזאַמעלט צו ווערן פאַר די קומענדיִגע דורות, אונטערן נאָמען מדרש.

דאָס איִז דער סך הכּל פון דער יודיִשער אַקאַדעמישער טעטיִגקייַט איִן פּאַלעסטיִנאַ פאַר די ערשטע דורות פון׳ם רוימיִשען קריִסטענטום. ווי געזאָגט, איִז די דאָזיִגע טעטיִגקייַט געווען כמעט איִנגאַנצען קאָנצענטריִרט איִן דער רעזיִדענץ פון פּאַטריִאַרכאַט, איִן טבריה; פּאַקטיִש האָבען אָבער די פּאַטריִאַרכען זיִך גאָרניִשט בעטייַליִגט איִן די אַלע אונטערנעהמונגען, און פון זייער טעטיִגקייַט איִז בכּלל קיין זכר ניִשט געבליִבען איִן דער געשיִכטע. פון ר׳ גמליאל V, דעם נאָכפאָלגער פון הלל II, איִז בעקאַנט נאָר זיין צוזאַמענשטוים מיִט דעם קאָנסולאַר העזיִכיוס איִבער געוויִסע פּאַפּיִרען, פאַרוואָס דער לעצטער איִז פון קייזער טעאָדאָסיוס I פערמשפּט געוואָרען צום טויט; דאַגעגען איִז אַזוי גוט ווי גאָרניִשט בעוואוסט פון ר׳ גמליאל׳ס נאָכפאָלגער: ר׳ יהודה IV און ר׳ גמליאל VI (דער לעצטער). דאָס זענען געווען שאָטען-קעניִגען, אָפּיִציעלע פיִרשטען אָהן וועלכער ס׳איִז פּאַקטיִשער מאַכט. זיי האָבען נאָך אַלץ געטראָגען דעם טיִטול „דורכלויכט" און גענאָסען פון אַלע דערצו-געהעריִגע זכיות, זיי האָבען אפילו נאָך געשיִקט שלוחים איִן אַלע קהלות פון דער דיאַספּאָראַ צו זאַמלען די פרייַוויִליִגע שטייַערן פאַר׳ן „הויף"; זייער מאַכט איִז אָבער וואָס ווייַטער אַלץ מעהר בעגרענעצט געוואָרען, און צוזאַמען דערמיִט איִז די יודיִשע אויטאָנאָמיע אויך געוואָרען אַ בלויזער נאָמען אָהן אַ ממשות׳דיִגען איִנהאַלט.

צוועלפטעס קאפיטעל.

דער אונטערגאנג פון פאטריארכאט.

מיט דער ענדע פון IV-טען יאהר הונדערט קומט פאר א גרויסע איבערקעהרעניש אינ'ם לעבען פון דער רוימישער מלוכה. די וועלט-אימפעריע צופאלט און עס ענטשטעהען צוויי זעלבסשטענדיגע מלוכות: די פון מזרח און די פון מערב אדער די ביזאנטינישע (קאנסטאנטינאפאל) און די איטאליענישע (רוים). די יודען פון דער פריהערדיגער אימפעריע זענען איצט אלזא ארונטערגעפאלען אונטער צוויי בעזונדערע רעזשימען מיט בעזונדערע מושלים: דער גורל פון סיריען, פאלעסטינא און עגיפטען איז פון איצט אן געלעגען אין די הענד פון די ביזאנטינער, און די איבריגע יודישע קהלות זענען, ווי פריהער, געבליבען אבהענגיג פון רוים; די נייע ארדנונג האט אבער יודען בכלל ווייניג גליק געבראכט.

דער ערשטער ביזאנטינישער שאטען-קעניג ארקאדיוס (395—408) אדער, ריכטיגער, זיינע אלמעכטיגע יועצים רופיניוס און עוטראפיוס זענען נאך געווען אין א געוויסער מאס גינסטיג געשטימט צו יודען. רופיניוס האט ליעב געהאט געלד, און אזוי ווי יודען האבען שוין פון לאנג זיך געהאט איבערצייגט אין דער צויבער-קראפט פון דער מטבע און פערשטאנען ווי אזוי זיך מיט איהר צו בענוצען, האט ער ארויסגעגעבען א גאנצע רייהע געזעצען פון זייער טובה וועגען. איין געזעץ (396) האט בעשטימט, אז די יודישע זעלבסט-שטענדיגקייט בלייבט אונבעריהרט, און דער, וואס וועט שטערן מיט

וואָס ס'איז די יודען אין זייערע אינווענינגסטע ענינים, וועט הַרט בעשטראָפט ווערן. אַנ'אַנדער בעפעהל האָט בעשיצט די „דורכלויכטען־פּאַטריאַרכען" פון זידלערייען, און ווען דער המון אין איליריען האָט חרוב געמאַכט אַ יודישע שוהל, האָט אַרקאַדיוס בעפוילען אָנצעווענדען ערנסטע מיטלען געגען דער פערברעכערישער מוטווילינקייט (397). אַרקאַדיוס האָט בענייט און בעשטעטיגט אויך קאָנסטאַנטינ'ס געזעץ, אַז די פּאַטריאַרכען, ווי די יודישע כלי קודש בכלל, זענען פּטור פון די שטאָדטישע אַרבייטען גלייך מיט די קריסטליכע גייסטליכע, און דאַגעגען האָט ער אין אַ קורצער צייט אַרום פערבאָטען יודען, זיך צו בענוצען מיט זייערע אייגענע בית דין'ס. לויט דעם בעפעהל האָבען יודען מיט אַלע זייערע שטרייטיגקייטען און אָנגעלעגענהייטען — אַפילו ר ע ל י ג י ע ז ע — זיך געמוזט ווענדען צו דער אָרטיגער געריכטס־מאַכט; נאָר בדיעבד, ווען ביידע בעלי דינים האָבען איבערגעגעבען זייער סכסוך אַ יודישען דריי־געריכט, האָט דער אורטייל געהאַט אַ יורידישע קראַפט.

די יודען האָבען אויף אַזאַ אופן געפונען דערווייל אין דער רעגירונג אַ געוויסען שוץ געגען די רדיפות מצד דעם קריסטליכען המון; באַלד האָט זיך אָבער די לאַגע אין דער הינזיכט אינגאַנצען געענדערט. דער נייער הערשער, ט ע אָ ד אָ ס י ו ס II, האָט זיך אינגאַנצען אונטערגעוואָרפען דעם איינפלוס פון די פאַנאַטישע גייסטליכע, און אַלע פאַקטישע אָנפאַלען אויף יודען און יודישע שוהלען זענען כמעט ווי סאַנקציאָנירט געוואָרען פון דער רעגירונג. דאָס איז געווען דער אָנהויב פון יענער שרעקליכער עפּאָכע אין דער יודישער און מענשליכער געשיכטע, וואָס איז בעקאַנט אונטערן נאָמען מ י ט ע ל א ל ט ע ר; דאָס קריסטענטום איז געוואָרען מ ע ה ר ווי די הערשענדע אמונה פון לאַנד, — עס איז געוואָרען די איינציג־בערעכטיגטע און איינציג־אמת'ע גלויבענס־פאָרם, וואָס איז אַ ח ו ב פאַר אַלע בירגער און מ ו ז פון אַלע אָנערקענט ווערן, אַזוי אַז די, וואָס זאָגען זיך אָב פון איהר, פערליערען דערפאַר אַ גרויסען טייל פון זייערע בירגערליכע זכיות.

טעאָדאָסיוס האָט פערבאָטען יודען צו בויען נייע שוהלען — זיי האָבען געמעגט בלויז רעמאָנטירען זייערע אַלטע שוהלען, און דאָס אויך נאָר דעמאָלט, ווען זיי האָבען שוין געהאַלטען ביים איינפאַלען. אַנ'אַנדער עדיקט האָט פערבאָטען יודען צו האַלטען קריסטליכע שקלאַפען, צו משפּט'ען צווישען אַ יוד און אַ קריסט און אין אַלגעמיין צו

פערנעהמען וועלכען ס'איז פאָסטען אין דער געזעלשאַפט אָדער אין דער רעגירונג.

מיט דער הערשאַפט פון טעאָדאָסיוס II איז פערבונדען אויך דער אונטערגאַנג פון פאַטריאַרכאַט, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס דער לעצטער פאַטריאַרך, ר' ג מ ל י א ל VI, איז געווען אַ גרויסער חשוב אינ'ם קאָנסטאַנטינאָפּאָלער הויף און האָט אַפילו בעקומען אַזעלכע אויסצייכנונגען, וואָס קיינער פון די לעצטע פאַטריאַרכען האָט זיי נישט בעקומען. ער האָט געהאַט דעם טיטול פרעפעקט מיט אַ עהרען-דיפּלאָם, און הגם דאָס האָט קיין פאַקטישע מאַכט נישט געגעבען, האָט עס דאָך געהאַט אַ גרויסע בעדייטונג אין יענער צייט, אלס אויסדריק פון דער קייזערליכער גוט-געניגטקייט; ר' גמליאל האָט דעריבער געקוקט אויף זיך, ווי אויף אַ פּריווילעגירטען שיכטונג פון הויף, און ער האָט זיך ערלויבט איבערצוטרעטען די גרענעצען פון זיין מאַכט. ער האָט געלאָזען אויסבויען נייע שוהלען, האָט געדינט אלס שופט צווישען יודען און קריסטען און איבערהויפּט עובר געווען אויף די קייזערליכע בעשטימונגען. דאָס איז ענדליך דערטראָגען געוואָרען צו טעאָדאָסיוס'ען, און ער האָט צוגענומען ביי ר' גמליאל'ן אַלע זיינע פּריוויליעגיעס, איבערלאָזענדיג איהם בלויז דעם טיטול פאַטריאַרך(415).

דאָס איז געווען אַ שווערער קלאַפּ פאַר'ן שטאָלצען פאַטריאַרך, נאָך וועלכען ער האָט נאָר אַ קורצע צייט געלעבט, און אַזוי ווי קיין מענליכען יורש פון דער נשיאות האָט ר' גמליאל נאָך זיך נישט איבערגעלאָזען, איז מיט איהם צוזאַמען אינגאַנצען אונטערגעגאַנגען (425) די גרויסע דינאַסטיע פון הלל'ס שטאַם, וואָס האָט גאַנצע פיער מיט אַ האַלבען יאָהרהונדערט געפיהרט דעם פאָלק און איהם ערצויגען. דער פאָסטען פון אַ יודישען פאַטריאַרך איז בטל געוואָרען, און מיט עטליכע צעהנדליג יאָהר שפּעטער האָט דעם טיטול איבערגענומען דער קריסטליכער בישאָף פון ירושלים, וועלכער איז מיט דער צייט געוואָרען אַ פינפטער זייל פון דער קריסטליכער קירך אין דער רוימיש-ביזאַנטינישער אימפּעריע.

אַזוי האָבען זיך די וואָלקענס פון קריסטענטום אַלץ שווערער און פינסטערער פערצויגען איבער דעם הימעל פון דער יודישער וועלט. די רדיפות געגען יודען און יודישע קהלות זענען וואָס ווייטער אַלץ מעהר אַריין אינ'ם עצם סיסטעם פון דער נייער מלוכה-פיהרונג, און באַלד האָט דאָס פייער פון דער דאָזיגער בלוטיגער יודענפיינדשאַפט

זיך צופלאַקערט אין אַ הייסען קאַמפּף. דעם סיִגנאַל צו דער בּירגער-מלחמה האָט געגעבען אַלעקסאַנדריע; דאָ האָבען נאָך פון די אַלטסטע צייטען אָן געהערשט אייביגע קריִעגערייען און סכסוכים צווישען די פערשיעדענגלויביגע בעפעלקערונגען, און אין דער לעצטער צייט זענען די צוזאַמענשטויסען נאָך שטאַרקער געוואָרען, אַ דאַנק דער הערשאַפט פון דער קירך; עס איז געגרינדעט געוואָרען אַ פּאַרטיי פון קריסטליכע פאַנאַטיקער, וואָס האָבען זיך געשטעלט פאַר אַ ציעל, אויפצורייצען דער גאַנצער אָרטיגער בעפעלקערונג געגען יודען, פערשפּרייטענדיג וועגען די לעצטע אַלערליי פאַלשע בּלבּולים. דאָס האָט די יודען שטאַרק אויפגעבּראַכט און זיי האָבען בעשלאָסען, זיך נוקם צו זיין אָן די נייע הימעל-מענשען.

איינמאָל האָט זיך געמאַכט, אַז יודען האָבען בעמערקט אין טעאַטער איינעם פון די דאָזיגע אַגיטאַטאָרען, מיט'ן נאָמען היעראַקס, האָבען זיי איהם איבערגעגעבען אין די הענד פון דער מאַכט, אַלס אויפהעצער פון פּאָגראָמען און רציחות און ער איז שטרענג בעשטראָפט געוואָרען; דערנאָך האָבען זיי צונויפגעזאַמעלט (דורך אַ פאַלשען פייער-סיגנאַל) אַלע קריסטען פון שטאָדט אויף איין פּלאַץ, און אָנגעמאַכט צווישען זיי אַ בּעדייטענדען חורבּן. אָט די נקמה האָט אָבער יודען זעהר טייער געקאָסט. דער בּישאָף קיריל, אַ פאַנאַטישער גייסטליכער פון אַמבּראָזיוס'עס חדר, האָט גלייך נאָכדעם אָנגערייצט געגען יודען די קריסטען פון דער גאַנצער סביבה און דער אויסבּרוך פון זייער כעס איז געוועזען אַ שרעקליכער: זיי האָבען צורויבּט און חרוב געמאַכט אַלע הייזער און שוהלען פון די יודישע קוואַרטאַלען און די איבערגעבליבענע האַלב-נאַקעטע יודען איינגאַנצען פערטריבען פון שטאָדט (415). די אַכזריות'ען פון דעם פּאָגראָם האָבען אויפגעבּראַכט אפילו די פאָרשטעהער פון דער מאַכט, און דער פּרעפעקט פון שטאָדט, אָרעסטעס, האָט זיך געווענדעט קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל מיט אַ אָנקלאַגע איבער די פערברעכערישע מעשים פון דעם פאַנאַטישען גייסטליכען; דאָרט האָט אָבער קיריל געפונען פאַר זיך הייסע פערטיידיגער, און זיינע מעשים זענען פון דער רעגיערונג גערעכטפערטיגט געוואָרען. דאָס האָט דעם אַלעקסאַנדריניִשען בּישאָף צוגעגעבען נאָך מעהר מוט, און איינער פון זיינע אָנהענגער האָט זיך אָפען אַרויפגעוואָרפען אויף דעם „פעררעטערישען" פּרעפעקט און איהם שיער נישט פערשטיינט — בּיז אַזוי ווייט איז דער-

גאַנגען די ליידענשאַפטליכקייט פון'ם קאַמפף פאַר דער גרויסער ליעבע פון קריסטענטום!

און נישט בלויז געגען יודען — די פאַנאַטישע קעמפפער פאַר קריסטוס'עס תורה זענען עס אויך געוועזען יענע, וואָס האָבען אייגעטונקט זייערע הענד אין'ם בלוט פון דער בעריהמטער היפּאַטיאַ; די דאָזיגע גייסטרייכע פרוי האָט געלייענט לעקציעס אין דער אַלעקסאַנדרינישער אַקאַדעמיע און איז געווען טיעף געשעצט אין די ציווילירטע קרייזען פאַר איהר גרויסקייט אין חכמה און אין מדות; נאָר די פרעדיגער פון דער קירך האָבען געפונען אין איהר שרעקליכע חטאים און האָבען איהר בעשטראָפט לויט אַלע געזעצען פון דער קריסטליכער ליעבע: די „שוואַרצקינסטלערין” איז אַרויסגעריסען געוואָרען פון איהר טראָגבעט, געשלעפּט געוואָרען נאַקעטערהייד איבער די גאַסען און ענדליך געטויט געוואָרען אויף אַ ווילד-אַכזריות'דיגען אופן אין איינער פון די שטאָדטישע קירכען. „אַזוי זענען זיך, נאָך אַ סך יאָהרען פון קריעגערייען און אַרומרייסענישען צונויפגעגאַנגען דאָס יודענטום און דער העלעניזם, ליידענדיג פון איין געמיינזאַמען שונא — די קריעגערישע קירך. דער העלעניזם האָט זיך געפונען אין דעם צושטאַנד פון דער לעצטער גסיסה: עס איז אָפּגעשטאָרבען אין איהם נישט בלויז דאָס געצענדיענעריי, נאָר אויך דאָס בעסטע, וואָס ער האָט בעזעסען: די שאַפונג פון'ם פרייען פילאָזאָפישען געדאַנק, פון דער פרייער קונסט. דאָס יודענטום, דאַגעגען, האָט זיין פּאָזיציע נישט אָבגעטרעטען: עס האָט געקעמפפט פאַר זיין עקסיסטענץ מיט דעם נייעם שונא, וואָס איז געווען מעהר געפעהרליך פון'ם אַלטען, געצענדיענערישען, און וועט נישט אויפהערען צו פיהרען אָט דעם נישט גלייכען קריעג אויך ווייטער, אין דעם פערלויף פון'ם גאַנצען מיטעלאַלטער”... (דובנאָוו).

פון די רדיפות אין אַלעקסאַנדריע האָט די קירך געוואונען איינציגען יודען: אַ לעהרער פון מעדיצין, מיט'ן נאָמען אַדאַמאַנטיוס; ער האָט זיך געשמד'ט און בעקומען אַ ערלויבניש, זיך אומצוקעהרען צוריק קיין אַלעקסאַנדריע. די איבריגע יודען האָבען איבערגעטראָגען די צרות מיט'ן גירוש און נישט פערלייקענט דעם גאָט פון זייערע אבות. דערפאַר האָט די קירך אַ סך פערדיענט פון איהרע רדיפות אין די קלענערע צענטערן, וואו דאָס יודישע בעוואוסטזיין איז געווען נישט אַזוי שטאַרק ענטוויקעלט; אין דער שטאָדט מאַהאָן (מאַגאָנאַ), למשל, אויף דער אינזעל מינאָרקאַ, האָבען אַלע יודען כמעט זיך

אויסגעשמד'ט, נישט קענענדיג אריבערטראגען די רדיפות, וואס זיי האבען געהאט אויסצושטעהן פון דעם דארטיגען בישאף.

אין יענער צייט האבען אויסגעבראכען שטארקע אונרוהען געגען יודען אויך אין אנטיוכיא, און אויך דא האבען די קריסטען צורויבט דעם גרעסטען טייל פון די יודישע הייזער און אוועקגענומען ביי יודען אינגאנצען זייערע שוהלען. דער סירישער פרעפעקט האט וועגען דעם פאגראם מודיע געווען אין קאנסטאנטינאפאל, און טעאדאסיוס האט בעפוילען, אבצוגעבען יודען זייערע שוהלען צוריק; דאן האט דער בעריהמטער קריסטליכער אסקעט שמעון פון אנטיוכיא זיך געווענדעט צו טעאדאסיוס'ען מיט א בריעף, אין וועלכען ער האט אויסגערעכענט אלע יסורים און שרעקליכע שטראפען, וואס ערווארטען איהם, דעם קייזער, אין גיהנם דערפאר, וואס ער האט זיך אנגענומען פאר די פון גאט פערשאלטענע יודען. און דער בריעף האט געווירקט: טעאדאסיוס האט צוריק אבגערופען זיין בעפעהל און דערצו אראבגעזעצט פון זיין אמט דעם פרעפעקט, וואס האט נישט מסכים געווען מיט דער פאליטיק פון די קריסטליכע גדולים (423).

בעזונדער טרויעריג זענען געווען די פאלגען פון די רדיפות געגען יודען אויף דער גריכישער אינזעל קרעטא. דא האט די שרעקליכעווירקליכקייט שטארק אויפגעבראוזט די אלטע יודישע משיח-חלומות, און באלד האט זיך בעוויזען איינער, מיט'ן נאמען משה, וואס האט זיך ארויסגערופען אויסצולייזען אלע יודען פון גלות מיט דער הילף פון געטליכע וואונדער. די געפלאגטע יודען האבען געגלויבט אין די הבטחות און זיך מאסענווייז צונויפגעזאמעלט ארום דעם פערגעטערטען אויסלייזער; דאן האט דער לעצטער זיך אוועקגעלאזען מיט דער מחנה צום ים און געהייסען די אנהענגער זיך ארייננווארפען אין איהם אהן מורא, פערזיכערענדיג זיי, אז דאס וואסער וועט זיך שפאלטען, ווי אמאל דאס וואסער פון ים סוף, ווען יודען זענען ארויס פון מצרים. געענדיגט האט זיך די „אויסלייזונג" מיט א מאסע דערטרונקענע, צווישען וועלכע ס'האט זיך געפונען אויך דער משיח אליין (440), און די איבערגעבליבענע האבען זיך פון גרויס פערצווייפלונג כמעט אלע אויסגעשמד'ט.

ביי דער גאנצער פערביטערונג, מיט וועלכער עס זענען דורכגעדרונגען געווען די בעציהונגען צווישען יודען און קריסטען אין יענער צייט, האבען זיך דאך געפונען איינציגע פארשטעהער פון ביידע

צדדים, וואס האבען גראד נישט שלעכט געלעבט צווישען זיך און א סך געלערנט איינער פון אנדערן; אזוי אבער, ווי פון דער יודישער זייט איז פערבאטען געוועזן איבערצוגעבען א בן אומות העולם „דברי תורה", האבען אזעלכע בעציהונגען געמוזט געהאלטען ווערן בסוד. יודען האבען מורא געהאט איבערצוגעבען א קריסט די למודים פון תורה, ווייסענדיג, אז ער וועט זיי שפעטער איבערדרעהען און בענוצען צו פאלעמישע צוועקען, און ווען דער קאטוילישער הייליגער היעראנימוס האט געלערנט די העברעאישע שפראך ביי דעם יודישען חכם בר חנינא, האט דער לעצטער זיך געמוזט אויסבעהאלטען פון דער עפענטליכקייט און געהן צום הייליגען אין זיין קלויסטער-קעלער, ווען קיינער האט איהם נישט בעמערקט. מיט דער צייט האט היעראנימוס גענומען לערנען אויך די הייליגע שריפטען אין אריגינאל (העברעאיש), און דאס האט איהם אין די שפעטערדיגע יאהרען געגעבען די מעגליכקייט צו שאפען זיין בעריהמטע לאטיינישע איבערזעצונג פון דער ביבעל, — די „וואולגאטא", וואס האט אין א משך פון איבער טויזענד יאהר געדיענט אלס פערמיטלער צווישען די איינראפייאישע פעלקער און די „הייליגע שריפטען". היעראנימוס האט זיך געלאזען איבערצייגען פון די יודישע חכמים אויך בנוגע צו דער פראגע וועגען די „אפאקריפען" (די נישט הייליגע טיילען פון דער ביבעל) און איז בכלל געוועזן א פלייסיגער תלמיד פון די בעלי האגדה אין יענער צייט; ער האט דעריבער מורא געהאט, מ'זאל איהם נישט חושד זיין אין א צו גרויסער השפעה פון יודישע חכמים, און האט אומעטום ארויסגעשטעלט זיין שנאה צו יודען. „איך פעראכט — שרייבט ער — מיט א אונאויסדריקבארען האס די יודען, וועלכע פערשילטען נאך ביז היינטיגען טאג אונזער גאט אין זייערע שוהלען".

אין א צווייטען ארט שילדערט ער מיט א שטארקער צופריעדענהייט די בעליידיגונגען און צרות, וואס עס שטעהען אוים די יודישע פילגרימען, וועלכע קומען קיין ירושלים בעוויינען די חורבות פון זייער הייליגטום. ער שרייבט: „ביז דער איצטיגער צייט איז די נישט-גלויביגע איינוואוינער (יודען) — זינט זיי האבען געהרג'עט גאט'ס דיענער און בעזונדער גאט'ס זוהן — פערבאטען אריינצוקומען אין ירושלים; זיי לאזט מען אריין אהין נאר צו קלאגען; זיי מוזען קויפען פאר געלד די ערלויבניש צו בעוויינען די חורבות פון זייער מלוכה. יענע, וועלכע האבען אמאל אבגעקויפט קריסטוס'עס בלוט, צאהלען איצט פאר

זייערע טרערען, און דאס וויינען אפילו קומט זיי אויך נישט אן אומזיסט. אין דעם טאג, ווען ירושלים איז איינגענומען און חרוב געווארען דורך די רוימער (תשעה באב), זעהסטו, ווי עס געהט דאס בעטריבטע פאלק, ווי עס שלעפען זיך שוואכע פרויען און אלטע לייט, אנגעטאן אין סמאטעס, ואס ווייזען ארוים כעס שוין אין דער אויסערליכער קליידונג זייערער. עס קלויבט זיך צונויף א עולם פון די דאזיגע אומגליקליכע, און דארט נעבען דעם שטראהלענדיגען קרייץ, אויף וועלכען דער האר (קריסטוס) האט צום לעבען ערוואכט; דארט, וואו עס לייכט און פלאטערט די פאהן פון קרייץ, — דארט בעוויינט די חורבות פון זיין טעמפעל דאס אונגליקליכע און דאך נישט מיטליידס-ווירדיגע פאלק. די טרערען שטעהען נאך ביי זיי און די אויגען, די הענד ציטערן און די האר זענען צופלאסען,— און דער סאלדאט פאדערט שוין פריש געצאהלטס, אום צו לאזען זיי ווייטער וויינען..."

פאלעמיזירט מיט יודען און געפרעדיגט שנאה צו זיי האט אויך א צווייטער זייל פון קריסטענטום אין יענער צייט — דער הייליגער אויגוסטינוס פון אפריקא. ער האט אויך, ווי היעראנימוס, געזעהען אין יודען נאר א פאלק, וואס האט גאט'ס זוהן געטויט און איז פון גאט פערשאלטען, און געהאלפען אויף אזא אופן מאכען די שנאה צו דער יודישער אומה פאר א ארגאנישען טייל פון דעם קריסטליכען גלויבען. אט די שנאה האט שפעטער געשאפען פאר יודען יענע קייט פון שייטערהויפענס, פיין-געריכטען און אנדערע אכזריות'ען אין נאמען פון דער הייליגער אמונה,— יענע שוידערהאפטע קייט, וואס איז געוואקסען צוזאמען מיט דער פערשפרייטונג פון קריסטענטום און הערט נאך ביז היינטיגען טאג נישט אויף צו שטיקען דאס יודישע לעבען אין אלע לענדער פון דער קריסטליכער הערשאפט. —

דרייצעהנטעס קאפיטעל.

דאס יודענטום אין בבל (די אבשליסונג פון תלמוד).

נאכדעם ווי די נשיאות אין יהודה איז אונטערגעגאנגען, האט דאס פאלעסטינישע יודענטום אינגאנצען פערלוירען זיין פריהערדיגע בעדייטונג אלס גייסטיגער מיטעלפונקט פון דעם יודישען נאציאנאלען לעבען, און דעם פלאץ האט פערנומען דאס יודישע בבל מיט איהר פירשטליכען ריש גלותא און איהרע גרויסע ישיבות. דא האט זיך גראד אין דער צייט בעוויזען א גאנצע פלעיאדע פון וויטזיכטיגע, רייכע פערזענליכקייטען, וואס האבען קאנצענטרירט ארום זיך די בעסטע כחות פון בבלי'שען יודענטום און עס צוריק צוגעבראכט ביז דער מדרגה, אויף וועלכער עס איז געשטאנען אין דער עפאכע פון די בעריהמטעסטע געזעץ-לעהרער.

דער בעדייטענדסטער און גרעסטער פון דער גרופע אמוראים איז געוועזען רב אשי בר שימי (געב. 352 געשט. 427) פון סורא. ער האט פעראייניגט אין זיך די גרינדליכע בקיאות פון די סורא'ענער מיט דער אנאליטישער חריפות פון די „בני פומבדיתא", און איז דעריבער פון אלע אנערקענט געווארען פאר א שטארקען אויטאריטעט אין דער יודישער געזעץ-לעהרע. אין דעם משך פון די צוויי און פופציג יאהר, וואס ער איז געשטאנען בראש פון זיין ישיבה אין סורא (מתא מחסיא) האבען זיך אין פומבדיתא געביטען זיבען ראשי ישיבות, און נהרדעה אפילו, וואס האט זינט דער צושטערונג אין אדענאט'ס צייטען, כמעט קיין ראליע נישט געשפיעלט, האט אויך

בעקומען א געוויסע בעדייטונג; קיינער אבער פון די אלע אמוראים האט זיך נישט געקענט פערגלייכען מיט דעם פיעלזייטיגען און געניאלען רב אשי, ארום וועלכען עס האבען זיך צונויפגעזאמעלט טויזענדער תלמידים פון אלע עקען לאנד. סורא האט צוריק בעקומען דעם גלאנץ, וואס זי האט געהאט אין די צייטען פון איהר ערשטען גרינדער (רב) און אלע האבען זיך פרייוויליג אונטערגעווארפען דעם איינפלוס פון איהר פיהרער; נישט נאר די אמוראים — די עקזילארכען אפילו האבען אויך זייערע שטאלצע קעפ געבויגען פאר דעם גייסטיגען פיהרער און לעהרער פון דער גאנצער אומה. זיי פלעגען קומען קיין סורא פייערן די הערבסט-יום-טובים, און דא זענען אויך פארגעקומען די יעהרליכע פייערונגען לכבוד דעם „ריש גלותא“, אין וועלכע ס'האבען זיך בעטייליגט דעפוטאציעס פון אלע יודישע קהלות אין דער פערסישער מלוכה. אלע פאלקס-אנגעלעגענהייטען, אלע פראגען, וואס האבען בעריהרט אלגעמיינע אנגעלעגענהייטען פון דעם בבל'יש-יודישען לעבען זענען בעהאנדעלט געווארען אין דער רעזידענץ פון דעם איינפלוסרייכען „ריש-מתיבתא“, און אהין פלעגט אויך דער „ריש גלותא“ קומען, האטש ער האט געוואוינט גאר אין אנ'אנדער שטאדט.

די פאליטישע לאגע פון די יודען אין בבל איז פאר דער צייט פון רב אשי'ס אקאדעמישער טעטיגקייט געווען זעהר א גוטע. איבערן לאנד האט דעמאלט געהערשט דער יודענפריינדליכער סאסאנידישער קעניג יעזדיגערד I (399 — 420), וועלכער האט זיך נישט אונטערגעגעבען דער השפעה פון די מאגען (גייסטליכע) און זיך בעצויגען טאלעראנט צו די פרעמד-גלויביגע. צו יודען איז יעזדיגערד געווען בעזונדער גוט געניגט, און אין די פייערליכע טעג פון הויף האבען זיך דארט געפונען פערטרעטער אי פון עקזילארכאט, אי פון די גרעסערע ישיבות; ווי ס'דערצעהלט זיך, האט דער קעניג אליין אמאל אין ארדנונג געבראכט דעם גארטעל אויפ'ן עקזילארך הונא בר נתן, און בעמערקט דערביי: „איהר זענט א פאלק פון כהנים און דארפט טראגען אייערע גארטלען ווי כהנים“.

און אט, אין דער רוהיגער צייט, האט דער גרויסער רב אשי, אדער ווי זיינע צייט-חברים האבען איהם גערופען: רבנא אשי (אונזער רבי), אנגעהויבען טראכטען וועגען א ריעזען-ווערק פארן פאלק, וועלכעס זאל ארייננעהמען אין זיך אלץ, וואס דער יודישער גייסט האט געשאפען אין דעם משך פון די אלע הונדערטער יאהרען זינט די

גבואה האט זיך פון יודען אבגעטאן. ער האט זיך דער ערשטער גענו-מען צוזאמענשטעלען, סיסטעמאטיזירען און צונויפזאמלען דעם אונגע-הויערן מאטעריאל פון הלכות, שמועות און ערקלערונגען צו דער משנה און מאכען דערפון איין ווערק, איין ארגאנישע פערבינדונג פון דער משנה מיט אלץ, וואס האט א שייכות צו איהר — דעם תלמוד. די דאזיגע ארבייט האט ביי רב אשי'ן צוגענומען די גאנצע פופציג יאהר פון זיין טעטיגקייט אלס ריש מתיבתא, און ווי ס'איז צו דרינגען פון געוויסע קוועלען, האבען אויך די קאלעגיומס פון די איבריגע ישיבות זיך אינטענסיוו בעטהייליגט אין דער סיסטעמאטיזירונג פון דעם תלמודי-שען מאטעריאל. די ארבייט איז צוגעגאנגען לויט דעם פאלגענדען סדר: אין די צוויי אקאדעמישע חדשים פון יאהר (ירחי הכלה) האט רב אשי, בעת זיינע שעורים פאר די תלמידים, גענומען דעם טעקסט פון א בעשטימטער משנה און איהם בעלויכטען לויט אלע תוספתות, ברייתות און אנדערע ערקלערונגען, וואס בעציהען זיך צו דער משנה, אזוי אז אין א משך פון דרייסיג יאהר זענען אין די שעורים בעהאנ-דעלט געווארען אלע משנות, אינאיינעם מיט די תלמודישע ערקלע-רונגען צו זיי, „און די יודישע געלעהרטע האבען דערזעהן פאר זיך, אנשטאט א כאאטישען פלאנטער פון פערשיעדענע שפארעדייען און פשט'לעך, א בעשטימטען סיסטעם, מיט דער הילף פון וועלכען עס איז לייכט נאכצופאלגען די ענטוויקלונג פון יעדען געזעץ בעזונדער דורך זיינע אלע דריי סטאדיומס: די תורה, די משנה און די גמרא" (דובנאוו).

ווענען דעם, צי רב אשי האט אנגעהויבען פערשרייבען דעם סיסטעמאטיזירטען תלמודישען מאטעריאל, — זענען נישט דערגאנגען צו אונז קיין גענויע קוועלען; עס עקסיסטירט דעריבער א השערה, אז סיי די משנות, סיי די תוספתות און ברייתות זענען איבערגעגאנגען פון דור צו דור מונדליך, נישט פערשריבענערהייט, און רב אשי האט אויך נאר אריינגעבראכט א בעשטימטען סדר אין דעם כאאטישען מאטעריאל און איהם צונויפגעשטעלט, אבער נישט פערשריבען. לויט דער השערה האבען די יודישע פיהרער פון דער עפאכע זיך נאך אלץ געהאלטען ביי דער אלטער מיינונג, וואס האט בעטראכט די שריפטליכע פערקערפערונג פון דער מונדליכער מסורה פאר א פער-ברעך, און בעזונדער זאל אט די מיינונג זיך האבען דעמאלט פער-שטארקט צוליעב דעם, וואס דאס קריסטענטום האט אנגעהויבען זיך

צוצושרייבען אלע ערשיינונגען פון דער יודישער נבואה און ממילא אויה די אויסדערוועהלטקייט פון גאָט. אין איין אגדה איז דער געדאַנק זאָגאר דייטליך אויסגעדריקט ; דאָרט זאָגט זיך : „משה האָט געוואָלט, אז די משנה זאָל זיין פערשריבען, נאָר וויל גאָט־ברוך־הוא האָט גע־קוקט אין דער צוקונפט און געזעהען, אז די אומות העולם וועלן אמאָל איבערזעצען די תורה און לייענען זי אויף גריכיש און זאָגען : מיר זענען בני ישראל, מיר זענען גאָט'ס קינדער, — האָט ער געזאָגט (איך וועל ביכען א סימן) : ווער עס בעזיצט מיינע מיסטעריען, דער איז מיין קינד. און וואָס זענען עס די מיסטעריען ? דאָס זענען די משנה און דער תלמוד (די תורה שבעל פה)".

מיט דער צונויפשטעלונג פון תלמוד האָט רב אשי אלזאָ פערענ־דיגט דעם ריעזיגען בנין, וועלכען דער גרויסער ר' יהודה הנשיא I האָט אָנגעהויבען בויען מיט צוויי הונדערט יאָהר צוריק ; זיין ארבייט איז אָבער געווען אָהן א ערך שווערער און פערוויקעלטער. די משנה האָט געגעבען טרוקענע הלכות אין דער געשטאַלט פון אָבגעפאסטע געזעץ־פאראגראפען ; דאַגעגען דער תלמוד האָט אריינגענומען אין זיך אויך די לעבעדיגע בעוועגונג, די ענטוויקלונג פון יעדען געזעץ און זיין גייסטיגען אינהאַלט, און געגעבען דערמיט יעדערן די מעגליכ־קייט אריינצודרינגען אין דעם עצם מהות פון דער יודישער געזעצגע־בונג. רב אשי האָט אָבער דאָס גאַנצע ווערק נישט געענדיגט : ער אליין מיט זיינע חברים האָבען נאָך געהאַט צופיעל מחדש צו זיין, צופיעל אויפצוטאָן אין דער הלכה, אום זיך צו קענען איגגאַנ־צען איבערגעבען דער ארבייט פון זאמלען און סיסטעמאַטיזירען. די פערענדיגונג פון דעם בבל'ישען תלמוד איז דעריבער אויסגעפאַלען אויף דעם גורל פון רב אשי'ס נאָכפאָלגער, און אזוי ווי די יודישע לאַגע אין לאַנד האָט זיך אין דער צייט שטאַרק פערערגערט, איז די ארבייט אזוי ווי איבערגעריסען געוואָרען אויף עטליכע צעהנדליג יאָהר.

אָנגעהויבען האָבען זיך די רדיפות געגען יודען אין פערסיען נאָכדעם, ווי אויפן טראָן איז ארויף יעזדיגערד II (456), וועל־כער האָט זיך אינגאַנצען אונטערגעגעבען דעם איינפלוס פון זיינע יועצים — די פאַנאַטישע מאַגיער (אמגושים). יעזדיגערד האָט גוזר געווען אויף יודען נישט צו היטען שבת — א גזירה, וואָס האָט געמוזט טיעף אָנגרייפען די שטאָלצע יודישע בירגער, וועלכע האָבען ביז אהער כמעט נישט געוואוסט פון קיין רעליגיאָנס־צוואַנג. אָט די גזירה האָט

זיך אפילו נישט לאנג געהאלטען, ווייל יעזדיגערד איז באלד געהרג'עט געווארען; יודען האבען אבער דערפון נישט פערדיענט: זיין נאכפאלגער פערוז (פירוז רשיעה) האט זיי גאנצע צעהן יאהר פערפאלגט מיט שרעקליכע גזירות און אכזריות'ען. ער האט געלאזען אויסהרג'נען א גאנצע העלפט איינוואוינער פון דער שטאדט איספאהאן און חוץ דעם האט ער אוועקגערויבט יודישע קינדער און זיי ערצויגען אין דעם פערסישען גלויבען. די יודען אין בבל זענען דאס ערשטע מאל אוועקגעשטעלט געווארען געגען דעם נסיון פון שמד, און אויך דא האבען זיך גלייך בעוויזען מערטירער-קדושים, וואס האבען זייער לעבען מקריב געוועזן פאר דער גרויסער ירושה פון די פריהערדיגע דורות. דער עקזילארך הונא מארי בר מר זוטרא מיט צוויי חברים געזעצלעהרער, אמימר בר ינקא און משרשיא בר פקוד, זענען בעשטראפט געווארען מיט'ן טויט פאר עובר זיין דעם קעניגס צוואנגס-בעפעהלען, און מיט זיי האט זיך דער רייסטער פון די מערטירער-טויטען נישט געענדיגט.

ביי אזעלכע בלוטיגע רדיפות האט שוין מעהר קיין רייד נישט געקענט זיין וועגען פארטזעצען די אקאדעמישע טעטיגקייט. די ישיבות זענען חרוב געווארען אדער זיי זענען געשטאנען ליידיג; ווער עס האט געקענט, איז אנטלאפען פון לאנד, און ביסליכווייז איז ענטשטאנען א מאסענהאפטע אויסוואנדערונג: אין דרום-זייט ביז אראביען און אין מזרח-זייט — ביז אינדיען, וואו עס זענען שוין געוועזן פון פריהער בעדייטענדע יודישע קאלאניעס. די דאזיגע קאלאניעס האבען עקזיסטירט אלס פרייע רעפובליקען אהן א שום שייכות נישט צו רוים און נישט צו פערסיען, דערפאר האבען זיי אויך קיין בעשטימטען יודישען כאראקטער נישט געהאט און נישט געוואוסט פון די אלע ענדערונגען, וואס זענען פארגעקומען אין דעם פאליטישען און גייסטיגען יודישען לעבען. איצט, מיט די איינגעוואנדערטע יודען, וועלכע האבען מיטגעבראכט מיט זיך א אוצר פון יודישען וויסען, האבען אט די אבגעריסענע קבוצים בעקומען א יודישען אויסזעהען. אין אינדיען איז זאגאר איינגעפיהרט געווארען א מין נשיאות, און איינער פון די בבלי'שע אימיגראנטען, מיט'ן נאמען יוסף רבן, האט בעקומען פון דעם בראהמינישען קעניג דעם טיטול הויפטלינג (מארדעליאר) מיט א גאנצער רייהע פריווילעגיעס, וועלכער איז איבערגעגאנגען פון איהם

בירושה צו זיינע קינדער און קינדס קינדער — צוויי און זיבעציג אין צאָהל.

צום גליק פון די פערסישע יודען האָבען די רדיפות אויפגעהערט גלייך נאָך פעראָז׳ס טויט. זיינע צוויי נאָכפאָלגער האָבען צוריקגעשטעלט די אָרדנונג אין לאַנד, און בימלעכווייז האָט זיך צוריק בעניית אויך די אַקאַדעמישע טעטיגקייט אין די גרעסערע ישיבות. סורא און פומבדיתא האָבען ווידער צוגעצויגען תלמידים פון גאַנצען לאַנד און באַלד האָבען זיך אויך געזעץ-לעהרער בעוויזען, וועלכע זענען אוועקגעשטעלט געוואָרען בראש פון די צענטערן און פון דאָרט פער-שפרייט גאָט׳ס וואָרט אין אַלע שיכטען פון דער אומה.

די בעדייטענדסטע צווישען דער איצטיגער פלעיאַדע אמוראים זענען געווען רבינא און רב יוסי, פון וועלכע דער ערשטער איז אויסגעוועהלט געוואָרען פאַר א ריש מתיבתא אין סורא און דער אַנדערער — אין פומבדיתא. אָט די צוויי לעצטע אמוראים האָבען זיך ענערגיש גענומען צו פערענדיגען דעם בנין פון תלמוד, און זייער גאַנצע טעטיגקייט איז געווען געווידמעט דער גרויסער אויפגאַבע. ווי רב אשי, האָבען זיי אויך געאַרבייט צוזאַמען מיט א גאַנצען קאָלעגיום פון חברים און תלמידים, און דאָס ווערק איז דורך זיי נישט בלויז פאָלשטענדיג פערענדיגט, נאָר אויך אָבגעשלאָסען געוואָרען. רבינא און רב יוסי האָבען סאַנקציאָנירט די פערענדיגטע צוזאַמענשטעלונג און זיי אָנערקענט פאַר א גאַנצען, פאַרטיגען בנין, צו וועלכען עס לאָזט זיך שוין מעהר קיין זאַך נישט צוגעבען (499) — מיט זיי איז דער תלמוד פערחתמ׳עט געוואָרען אויף אייביג.

דער „תלמוד בבלי" (רופט זיך אויך גמרא) שטעלט פאָר מיט זיך, א גאַנץ בעזונדערע שאַפונג, וואָס האָט צו זיך קיין גלייכען נישט אין דער ליטעראַטור-וועלט פון אַלע פעלקער און קען נישט גע-מאָסטען ווערן מיט דעם מאַסשטאַב, מיט וועלכען מ׳מעסט געוועהנליך די ווערק פון דער אלטער וועלט. דאָס איז א אונגעהויערע ענציקלאָ-פעדיע, אין וועלכער עס זענען לעבעדיג פערקערפערט גאַנצע זעקס הונדערט יאָהר פון דעם יודישען שאַפען אויף די פערשידענסטע געביעטען. „דער תלמוד, ווי ס׳זאָגט שוין דער נאָמען אליין („לעהרנען"), איז לכתחילה צוזאַמענגעשטעלט געוואָרען נישט אַזוי ווייט אלס קאָדעקס פאַר׳ן פראַקטישען לעבען, ווי אלס ספר צום לעהרנען, וואו יעדער יוד קען געפינען אַלע ידיעות, וועלכע זענען איהם נויטיג. דאָס איז

דער „אוניווערזיטאַס ליטעראַרום" פון יודאַיזם, די געזאַמטהייט פון אַלע ספּעציעל-יודישע און אַלגעמיין-מענשליכע וויסענשאַפטען, וואָס זענען געווען צוגענגליך די יודען פון יענע דורות. אין תלמוד בעגעגנען זיך צוזאַמען מיט רעליגיעזע און יורידישע אָבהאַנדלונגען, אויך ערקלערונגען איבער אַסטראָנאָמיע, פילאָזאָפיע, מעדיצין, מאָראַל, היסטאָריע, און דערביי גלייך אַנעקדאָטען, לעבענס-שילדערונגען שפּריכווערטער, לעגענדעס און משונה'דיגע מיינונגען, וואָס האָבען זיך אויסגעבילדעט, ווי ס'איז צו גלויבען, אונטער דעם איינפלוס פון די המונ'ישע איינבילדונגען אָדער פון די פּערסישע נאַרישע גלויבערייען אין רוחות, שדים און כשוף. (דובנאָוו).

פון דעם תלמוד ירושלמי שיידט זיך דער בבלישער תלמוד אונטער מיט זיין פאָלשטענדיגקייט, סיסטעמאַטישער צונויפשטעלונג און אַנאַליטישער שאַרפקייט. די אָבהאַנדלונגען פון דעם בבלי'שען תלמוד ווירקען שטענדיג אויפ'ן מוח און וועקען איהם: דער פערשטענדיגער לעזער קען אין איהם נאָכפאָלגען יעדען געדאַנק פון זיינע ערשטע רעגונגען אָן ביז דאָרט אהין, וואו ער פערנעהט זיך אין אַ קאָפּ-שווינדלענדער, אונבעגרייפליכער הויכקייט. דאָס פאָלק האָט דעריבער זיך ענגער צוזאַמענגעלעבט מיט דעם תלמוד, ווי מיט דעם פאַלעסטינישען; ער איז געוואָרען דער לעבענס-אָטעם, די נשמה פון דער אומה; די שפּעטערדיגע דורות האָבען מיט איהם געלעבט, אין איהם אַלץ געזעהן און אַלץ געפונען: דער קאָפּ-מענש טיפע חקירות, און דער מענש פון געפיהל — שטימונגען און האַרציגע בילדער. אין דעם משך פון איבער טויזענד יאָהר האָט די גאַנצע אויסערליכע וועלט, די נאַטור, די מענשליכע געזעלשאַפט מיט אַלע איהרע געוואַלטיגע געשעהעניששען אַזוי ווי נישט עקסיסטירט פאַר דעם יודישען פאָלק; פאַר איהם איז דאָס אַלץ געווען נישט מעהר ווי אַ פאַנטאַם, אַ צופעליג שאָטענבילד — די אמת'ע ווירקליכקייט האָט זיך פאַר איהם געעפענט אין תלמוד. דאָס איז געווען די איינציגע פולע, ווירקליכע, ליכטיגע וועלט — די וועלט פון דער יודישער אומה. קיין אמת איז אין די יודישע אויגען קיין אמת נישט געווען, אַזוי לאַנג ווי ער איז נישט סאַנקציאָנירט געוואָרען דורך דעם אַלוויסענדען תלמוד, און אפילו די תורה גופא מיט דער נבואה איז צו זיי איצט צוגעקומען נאָר דורך זיינע אויסטייטשונגען און ערקלערונגען.

אַזוי האָט דער בבלישער תלמוד אויסגעאיבט אַ פיעלפאַכיגע

ווירקונג אויף דער וויטערדיגער אויסבילדונג פון יודענטום. א) ער האט געגעבען דעם פאלק מאטעריאל פאר א אלזייטיגען, רעליגיעזען און בירגערליכען, קאדעקס, וואס האט ארומגענומען יעדען שריט, יעדע בעוועגונג פון דעם אלטעגליכען לעבען, און אויף אזא אופן אבגעזונדערט דער יודישער אומה פון די פעלקער, צווישען וועלכע איהר איז אויסגעקומען צו לעבען. ב) ער האט ערצויגען דעם פאלקס-גייסט און איהם געבילדעט אין א בעשטימטער ריכטונג. „די תלמודישע הלכה, מיט איהר פיינער שארפזיניגער דיאלעקטיק האט שטארק מיטגעווירקט צו פערשארפען דעם יודישען פערשטאנד און צו ענטוויקלען אין איהם א אייגענטימליכען לאגישען טראכטען; זי האט געהאלטען דעם פערשטאנד אין אייביגער אנגעשטרענגטקייט, האט איהם נישט געלאזען איינשלאפען און כסדר געוועקט און געמינטערט“. ג) ער האט געפפלעגט דעם גייסט פון פאלק, איהם געצערטעלט און געבילדעט מיט זיינע מאראל-פילאזאפישע און פאעטישע אגדות. „די אגדה האט געגעבען דעם פאלק הויכע מאראלישע בעגריפען, האט אין איהם געפלאנצט אלטעגליכע קלוגהייט, האט איהם געטרייסט אין זיינע ליידען מיט האפנונגען אויף גליקען אין דער צוקונפט (אויף דער אדער אויף יענער וועלט), האט אונטערגעהאלטען אין איהם זיין נאציאנאלען געפיהל און איהם געוויילט מיט היסטארישע אדער פאעטישע לעגענדעס“ (דובנאוו).

צוזאמען מיט די אויסגערעכענטע מעלות, האט אבער דער איינפלוס פון תלמוד געהאט אויך שלעכטע זייטען. די שטארקע הלכי'שע בעגרענעצונגען בנוגע צו זאכען פון דעם אלטעגליכען לעבען, די סיגים און סיגים צו סיגים האבען ביסליכווייז ארייגעבראכט א טויטע טרוקענקייט אין דעם יודישען גלויבען און איהם פערוואנדעלט אין א רייהע זינלאזע חומרות און פארמאליטעטען; א דאנק דעם הלכי'שען פלפול האט זיך אויסגעארבייט אין דעם יודישען פערשטאנד א שטארקע נייגונג צו קאזואיסטיש-קלייגליכע פשט'לעך, און די וועלט-אנשויאונג פון דער תלמודישער אגדה האט צופיעל אבגעזונדערט דעם יודען פון דער ארומיגער וועלט און איהם צופיעל חשיבות צוגעשריבען, פלאנצענדיג אין איהם דעם בעוואוסטזיין, אז ער איז דער צענטר פון דער גאנצער יצירה און די גאנצע וועלט איז בעשאפען געווארען נאר פון זיינעט וועגען.

פיערצעהנטעס קאַפּיטעל.

די ווייטערדיגע רדיפות געגען יודען אין פּערסיען; די „סבוראים״.

די מיטאַרבּייטער פון דעם גרויסען בנין האָבּען נאָך געלעבּט, די שפּורען פון די פריהערדיגע פערפאָלגונגען זענען נאָך נישט פערווישט געוועזען, און איבּער די יודען אין פּערסיען האָט זיך שוין אַ נייער שטורם איבּערגעטראָגען, — אַ שטורם, וואָס האָט די יודען פון געדולד אַרויסגעבּראַכט און זיי געצוואונגען זיך צו נעהמען פאַר׳ן געוועהר. דאָס איז געוועזען אין דער צייט פון דעם בּעריהמטען מאַצדאַק, וואָס האָט געוואָלט רעפאָרמירען דעם פייער-גלויבּען פון די מאַגיער און בּכלל פערשפּרייטען אין דער וועלט די ממשלה פון דעם גוטען ליכט-גאָט הורמיז. דער מקור פון אַלדאָס שלעכטס — האָט מאַצדאַק געפרעדיגט, — און בּייזס אויף דער וועלט, איז נאָר די קנאה-שנאה צווישען מענשען, די תאוה צו בּעזיצען יענעמס עשירות אָדער יענעמס פרוי; דער איינציגער אויסוועג, צו פערשפּרייטען אין דער וועלט די ממשלה פון ליכט און גוטסקייט, בּלייבּט דעריבּער, נאָר איינצופיהרען אַ אָרדנונג, בּיי וועלכער אַלע פערמעגענס און אַלע פרויען זאָלען געהערן צו אַלע.

די דאָזיגע לעהרע פון פאָלשטענדיגער קאָמוניסטישער גלייכהייט האָט געפונען פאַר זיך מאַסען אָנהענגער, און אַזוי ווי צווישען זיי איז געוועזען אויך דער קעניג אַליין, האָט ער בּעפוילען אַלע בּירגער

פון זײַן מלוכה, זיי זאָלען אָנהויבען צו לעבען געמײַנשאַפטליך. נאַטירליך, האָט אַזאַ מין בעפעהל געמוזט ארויסרופען אַ איבער־קעהרעניש אין לאַנד, און ווײַל די יודישע אײַנוואוינער האָבען אָממעהרסטען געליטען פון דער נײַער אָרדנונג, האָבען זיי געקעמפט געגען איהר מיט די שאַרפסטע מיטלען; דאָס איז געווען אַ קאַמפף אויף לעבען און טויט ניט אַזוי ווײַט פאַר'ן פערמעגען פון דער יודישער בעפעלקערונג, וואָס האָט געזאָלט צעריסט ווערען פון דעם פערווילדעטען המון, ווי פאַר דער רײַנקײַט פון די יודישע פרויען און טעכטער, וואָס איז געשטאַנען אין געפאַהר, פערשוועכט צו ווערען פון די צוריי־טע „קאָמוניסטען", און בראש פון דעם קאַמפף איז געשטאַנען דער יונגער און העלדישער עקזילאַרך מר זוטרא II. ער האָט צונויפגענומען ארום זיך אַ מחנה פון פיער הונדערט העלדישע יודישע קריגער, וועלכע האָבען בעזיגט דעם חיל פון דער רעגירונג און אין אַ משך פון גאַנצע זיבען יאָהר בעוויזען צו דערהאַלטען כמעט אַ זעלבסטשטענדיגע יודישע מלוכה'לע, מיט מחוזא אַלס הויפט־שטאָדט.

ענדליך זענען אָבער די פערסיאַנער דאָך בײַגעקומען די יודישע רעוואָלוציאָנערען; דערבײַ איז דער עקזילאַרך אַליין געפאַנגען געוואָרען, און די פערביטערטע זיגער האָבען איהם געקרײַציגט נעבען דער בריק פון מחוזא צוזאַמען מיט זײַן גרײַז־גרויען זיידען מר חנינא (520). די איבריגע מיטגליעדער פון דעם עקזילאַרכישען הויז האָבען געמוזט אַנטלויפען פון פערסיען, און זיי האָבען געראַטעוועט מיט זיך אויך דעם נאָר וואָס געבוירענעם יורש פון עקזילאַרך — דעם איינציגען צווײַגעל פון דוד המלך'ס אָבשטאַמונג. איבער די שטאַרקע רדיפות מצד דער רעגירונג האָט זיך אָבגעשטעלט אין יענער צײַט אויך דאָס אַקאַדעמישע לעבען פון לאַנד: די תלמידי חכמים זענען זיך צולאָפען און די ישיבות זענען געשטאַנען וויסט. פון דעסטוועגען האָבען זיך דאַן אין דער פערסישער אַרמעע דאָך געפונען אַ סך יודען, און בעת דער מלחמה מיט דעם ביזאַנטינישען קריעגספיהרער בעליזאַר, האָט דער פערסישער הויפט־מאַרשאַל אָבגעבעטען ספעציעל אַ וואָפענשטילשטאַנד, כדי די יודישע סאָלדאַטען זאָלען קענען פייערן דעם יום טוב פסח.

פרײַ אָבגעאָטעמט האָבען די יודען אין פערסיען אונטער דער הערשאַפט פון כאָזרעאָס נאַשירוואַן (579—532). אין זײַן צײַט האָבען יודען ניט געוואוסט פון קיינע רדיפות, און דאָס האָט זיך

באַלד אָבגערופען אויך אויף דער גייסטיגער ענטוויקלונג פון בבל'ישען יודענטום. די ישיבות זענען צוריק בעניימ געוואָרען, אַלע נאַציאָנאַלע אינסטיטוציעס האָבען ווידער אָנגעהויבען פונקציאָנירען און די איבער־געריסענע קייט פון דער מסורה האָט זיך, אַזוי פון זיך אַליין, ווידער צונויפגעבונדען. פון יענער צייט זענען דערגאַנגען צו אונז די נעמען פון רב גיזא, ריש מתיבתא אין סורא, רב סימונא, ריש מתיבתא אין פומבדיתא, און איינעם אַ דריטען געזעצלעהרער, רב רבאי. אַט די אַלע חכמים מיט זייערע תלמידים האָבען געזעהען פאַר זיך זייער איינציגע אויפגאַבע אין דער אַרבייט פון שטודירען דעם תלמוד, ערקלערן די שטעלן אין איהם, וואָס זענען אונפערשטענדליך, און בכלל מסביר זיין דעם מאַטעריאַל פון מסורות און הלכות, וואָס איז שוין סאַנקציאָנירט געוואָרען פון די אמוראים, — פון וואַנען עס זאָל שטאַמען אויך דער נאָמען סבוראים.

מיט דעם אַרויפשטייגען אויפ'ן טראָן פון נאשירוואַנ'ס זוהן (הורמיז IV 579–589) האָט זיך די יודישע לאַגע ווידער פערערגערט. הורמיז האָט זיך אונטערגעוואָרפען דעם איינפלוס פון די מאַגיער, וועלכע האָבען געוואָלט אָבהאַלטען דעם אונטערגאַנג פון זייער גלויבען דורך רדיפות איבער אַנדערש־גלויביגע, און אונטער דעם דרוק פון זיינע פערפאָלגונגען זענען די ישיבות ווידער חרוב געוואָרען.

אין דער צייט פון דעם קעניג האָבען זיך אָנגעהויבען אין לאַנד שבאַרקע אונרוהען, וואָס האָבען זיך געענדיגט מיט אַ בלוטיגען טראָן־וועקסעל: דער העלדישער קריעגס־פיהרער באַהראַם־שטובין האָט אַוועק־גענומען פון הורמיז'ן די הערשאַפט און זיך אַליין ערקלערט פאַר קעניג פון פערסיען (590). אין דער איבערקעהרעניש האָבען יודען אַ שטאַרקען חלק גענאָמען, און באַהראַם האָט זיי דערפאַר אָבגעדיענט מיט פער־שידענע זכיות און הנחות; זיין הערשאַפט האָט אָבער נישט לאַנג אָנגעהאַלטען, און ווען דער געזעצליכער טראָן־יורש האָט — מיט דער הילף פון ביזאַנטינישע מחנות — צוריק איינגענומען פערסיען, האָט ער אַכזריות'דיג בעשטראָפט אויף די געטרייע אָנהענגער פון דעם אוזורפאַטאָר — די יודען. נישט קוקענדיג אויף דעם, האָט זיך פון דעסטוועגען די יודען דערנאָך נישט שלעכט געלעבט אונטער דער הערשאַפט פון דעם קעניג (כאָזרו II, מיט'ן ביינאָמען פערוויז 590—628). און פאַר זיין צייט זענען צוריק רעסטוירירט געוואָרען אויך די בעריהמטע אַקאַדעמיעס — סורא און פומבדיתא.

פופצעהנטעם קאפיטעל.

יודען אין די איראפעאישע לענדער.

אין דער צייט, ווען די יודען אין פערסיען זענען געשליידערט געוואָרען פון די היסטאָרישע געשעהענישען דאָ ארויף און דאָ אראָב, אין האָבען אליין אויך ארויסגעוויזען שטארקע אויסדריקען פון לעבענס-קראפט און איניציאטיווע, — אין דער צייט איז דאָס יודענטום אינ'ם ביזאנטינישען מזרח אזוי ווי איינגעשלאָפען אינגאנצען, אונטער דעם דרוק פון דער ארומיגער פעראכטונג, און האָט נישט ארויסגעוויזען קיינע שפורען פון אקטיווער לעבענסקראפט. די ביזאנטינישע מלוכה, אין וועלכער ס'האָט זיך געפונען אויך דאָס הייליגע לאנד, האָט אנגעווענדעט בנוגע צו יודען חוץ דער רוימישער פעררינסענער גאוה אויך די נריכישע גיפטיגקייט. בעקומענדיג איהר גייסטיגע יניקה נאָר דורך דער קירך, האָט די ביזאנטינישע בעפעלקערונג זיך ערצויגען אויף די שפריכווערטער און בעגריפען, וועלכע האָבען געזעהן אין יודען גאָטט-מערדער און פערברעכער, און די פאָלגען דערפון האָבען זיך ארויסגעוויזען אי אין אלטעגליכע מעשים, אי אין אָפיציעלע מלוכה-געזעצען.

לויט די איינפיהרונגען פון טעאָדאָסיוס דעם יונגערן זענען די יודען אין דער ביזאנטינישער מלוכה אויסגעשלאָסען געוואָרען פון יעדען מין עהרען-פאָסטען און אויך קיין נייע שוהלען האָבען זיי נישט געטאָרט בויען. די דאָזיגע אלע בעגרענעצונגען זענען זעהר

שטרענג אָבגעהיט געוואָרען פון טעאָדאָסיוס'עס נאָכפאָלגער, און גאַנץ אָפט זענען די מלכים אַליין פערגאַנגען אין זייער גיפטיגער יודענפיינדשאַפט נאָך ווייטער פונ'ם צעווילדעטען המון. אַזוי איז פאָרגעקומען, למשל, מיט דעם אויפגעקומענעם קייזער צענאָ, וועלכען מ'האָט דערצעהלט וועגען אַ בלוטיגען צוזאַמענשטויס אין אַנטיוכיא בעת איינעם פון די לוסטשפּיעלען. די קאָנקורס־פּאַרטייען האָבען זיך דאָ געטיילט אויף גרינע און בלויע, און ווען מ'האָט דעם קייזער איבערגעגעבען, אַז די גרינע האָבען צווישען אַנדערע אויך אַ סך יודען געהרג'עט און זייערע טויטע קערפער'ס אַריינגעוואָרפען אינ'ם פייער פון דער אונטערגעצונדענער שוהל, — האָט ער געענטפערט: די גרינע דאַרפען נאָר דערפאַר בעשטראָפט ווערען, וואָס זיי האָבען פערברענט בלויז די טויטע יודען און נישט אויך די לעבעדיגע!

ביי דעם אַלעמען האָבען די ביזאַנטינישע יודען דאָך גענאָסען דערווייל די פולע פרייהייט אין די אַנגעלעגענהייטען פון גלויבען און די רעגיערונג האָט זיי אין דעם נישט געשטערט. דער ערשטער, וואָס האָט זיי בירגערליך נאָך מעהר געדריקט און דערצו נאָך אַרויפגעלעגט אויף זיי די צוואַנג פון רעליגיעזע פערפאָלגונגען איז געוועזען יוסטיניאַן (527—565). פון איהם שטאַמט דאָס שענדליכע געזעץ, לויט וועלכען יודען זענען נישט בעגלויבט אַלס עדות געגען אַ קריסט; די שומרונים זענען אין דער הינזיכט אַוועקגעשטעלט געוואָרען נאָך נידריגער: זייער עדות־זאָגען האָט אינגאַנצען נישט געהאַט קיין יורידישע בעדייטונג און אַפילו אָבזאָגען זייער ירושה האָבען זיי אויך קיין רעכט נישט געהאַט. דאָס איז געוועזען אַ אַקט פון נקמה געגען די פערביטערטע שומרונים, וואָס האָבען נישט געקענט רוהיג אַריבערטראָגען דעם יאָך פון די גזירות און רדיפות און עטליכע מאָל געפרובט מורד זיין אין דער קייזערליכער ממשלה.

בכלל האָט אָבער יוסטיניאַן זיך בעצויגען גלייך צו יודען ווי צו די שומרונים, און אַרויפגעלעגט אויף זיי אַלע מעגליכע פליכטען, נישט לאָזענדיג זיי דערביי געניסען פון קיינע זכיות.

„זאָלען זיי קרעכצען, — האָט דער קייזער געשריבען אין זיין בעפעהל וועגען יודען און שומרונים, — זאָלען זיי קרעכצען אונטער דעם יאָך פון די שווערע שטאָדטישע אַרבייטען, זיי זאָלען אָבער דערפאַר נישט בעלויהנט ווערען מיט קיין עהרענטיטול: זיי מוזען בלייבען

אין דעם פערכטעטען צושטאנד, אין וועלכען זיי האבען איבערגעלאזען זייערע נשמות".

יוסטיניאן האט אונטער א שווערער שטראף פערבאטען יודען, צו פייערן דעם יום-טוב פסח, און יעדעס מאל, ווען דער יודישער פסח איז אויסגעפאלען אין איין צייט מיט דעם קריסטליכען, האבען די יודען זייער יום טוב געמוזט איינגאנצען אבלעגען, כדי עס זאל נישט הייסען, אז די קריסטען האלטען זיך ביי דעם יודישען קאלענדאר. כאראקטעריסטיש איז דערביי דאס, וואס דער דאזיגער בעפעהל איז ארויסגעגעבען געווארען צוליעב א געוויסער קריסטליכער סעקטע, וואס האט זיך ווירקליך פעסט געהאלטען ביי דעם יודישען קאלענדאר און געפייערט דעם יום טוב גלייך מיט יודען; נאר אנשטאט צו צווינגען די ווידערשפעניגע קריסטען, זיי זאלען זיך אונטערגעבען די בעשטימונגען פון דעם ניצעאישען קירכען-קאנגרעס, האט יוסטיניאן געפונען פאר בעסער צו דריקען דער יודישער בעפעלקערונג און אנצוגרייפען איינעם פון איהרע שטארקסטע געפיהלען.

ביי אנאנדער פאל האט זיך יוסטיניאן ערלויבט נאך שטארקער אנצוגרייפען די רעליגיעזע געפיהלען פון דער יודישער בעפעלקערונג. עס איז פארגעקומען, אז די מיטגליעדער פון א יודישער קהלה זענען זיך צונאנדערגעגאנגען אין די מיינונגען וועגען דעם, צי די פרשיות פון דער תורה און די קאפיטלעך פון דער הפטורה דארפען געלייענט ווערן בעת'ן דאווענען נאר אין אריגינאל (העבראיש) אליין, אדער מ'דארף זיי גלייך איבערזעצען אין דער לאנדעשפראך, כדי די עמי הארצים און פרויען זאלען זיי אויך פערשטעהן. די געזעצלעהרער און דער מעהר ארטאדאקסישער טייל פון די מתפללים איז, נאטירליך, געווען געגען דער איינפיהרונג פון גריכיש — די שפראך פון די יודישע פייניגער און דער קריסטליכער קירך — אין דעם יודישען גאטעסדיענסט, און דער שטרייט איז ענדליך דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז יוסטיניאן אליין האט זיך געמוזט אריינמישען אין דער זאך. ער האט דאן בעפוילען, אז די יודען מוזען זיך בעת'ן גאטעסדיענסט בענוצען מיט גריכישע (אדער לאטינישע — אין די איטאליענישע פראווינצען) איבערזעצונגען פון דער ביבעל, און האט זיי דערביי רעקאמאנדירט די קריסטליך-צוגעפוצטע סעפטואגינטא. יוסטיניאן האט דאן אויך פערבאטען די אגדי'שע דרשות, וואס פלעגען געהאלטען ווערן יעדען שבת אין די שוהלען און בתי מדרשים, און אויף אזא אופן האט ער געגלויבט

צו פערבײַטען די טראַדיציאָנעלע יודישע אויפפאַסונג פון די הײליגע שריפטען מיט די אויסטײַטשונגען פון דער ביבעל אין׳ם זין פון קריס־טענטום (553).

די זאָרגען פון דעם ביזאַנטינישען הויף פאַר׳ן גליק פון דער יודי־שער נשמה האָבען זיך אויסגעדריקט נאָך אין אַ גאַנצער רײהע פערבאָטען און בעפעהלען. די יודען האָבען אין זײערע שוהלען נישט געטאָרט אויסשרײַען אין דער הויך דעם אויסרוף: ד׳ אלהינו, ד׳ אחד (גאָט, אונזער גאָט, איז אײנציג), ווײַל דאָס איז אַ שאַרפער פראָטעסט געגען דער אָנגענומענער דרײַ־אײניגקײט פון קריסטענטום; זײ איז פערבאָטען גע־ווען אויסצורעדען דעם פערז „קדוש, קדוש, קדוש ד׳ צבאות״ (הײליג, הײליג, הײליג איז דער האר צבאות), ווײַל דאָס איז אויך פון דער קריסטליכער זײַט אויסגעטײַטשט געוואָרען, ווי אַ רמז אויף דער דרײַ־אײניגקײט, און דער יודישער בעל־תפילה פלעגט דערצו צוגעבען נאָך אַ זאַץ געגען דער דרײַהײַט; און ענדליך האָבען די רוימישע בעאמטע אין די יודישע שוהלען אַכטונג געגעבען, אַז קײנער זאָל נישט וואַגען צו לײענען עפּענטליך די קאַפּיטלעך פון ישעיהו, וואו די פערשטויסענע יהודה׳עאישע הויפּטשטאָדט (ציון) ווערט פונ׳ם נביא געטרײסט און גע־צערטעלט מיט ליכטיגע האָפנונגען אויף דער צוקונפט.

וועגען פאַקטען פון צווינגען יודען צום שמד אין יוסטיניאַנ׳ס צײַטען זענען צו אונז קײן קוועלען נישט דערגאַנגען. עס איז בעקאַנט בלויז, אַז ווען דער ביזאַנטינישער קריגס־העלד וועליזאַריאַ האָט זיך אַוועקגעלאָזען אין אַפריקא געגען די וואַנדאַלען און אײנגענומען די שטאָדט באָריאָן (אין מוריטאַניע־מאַראָקאָ), האָט ער איבער געוואַלט אויסגעשמד׳ט די דאָרטיגע יודישע קהלה און די שוהל פערוואַנדעלט אין אַ קירך.

געענדיגט האָט זיך די רײהע פון יוסטיניאַנ׳ס אכזריות׳ען מיט אַ בלוטיגען צוזאַמענשטויס. דאָס איז פאָרגעקומען אין קסריה, בעת אַ פאָרשטעלונג אין צירק, וואו די קריסטען האָבען זיך ווידער פערטשע־פּעט מיט די שומרונים; דאָ האָט בײַ די שומרונים געפּלאַצט די גע־דולד, און זײ האָבען זיך מיט אַ פערביטערט־ווילדען צאָרן אַרויפגעוואָר־פען אויף זײערע פײַנדער און בעלײדיגער. צו זײ איז באַלד צוגעשטאַנען אויך די יודישע יוגענד, און ווען דער קײזערליכער פּראָקאָנסול סטע־פאַנוס איז געקומען צולויפען מיט סאָלדאַטען אויפן פּלאַץ פון דעם צוזאַ־מענשטויס, האָבען די צובונטעוועטע איהם געצוואונגען פריהער צו

אַנטלויפען, און דערנאָך — אויסגעפונען זיין בעהעלטעניש (פּאָליציי־הויז, פּרעטאָריום) און איהם דאָרטען געטויט (556). די פרוי פון דערהרגעט'ען איז גלייך אַוועקגעלאָפען קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל און איבער געגעבען דעם גאַנצען אינצידענט; דאַן האָט יוסטיניאַן בעפויהלען דעם פּראָקוראַטאָר פון גאַנצען מזרח, אַמאַנציוסען, וועלכער האָט געהאַט זיין רעזידענץ אין אַנטיוכיאָ, ער זאָל זיך נוקם זיין אָן די מורדים. און דער בעפעהל איז אויסגעפיהרט געוואָרען מיט דער געוועהנליכער אַכזריות פון יענע צייטען: די אָנפיהרער זענען געקעפּט און אויפגעהאַנגען געוואָרען און די איבריגע האָט מען אָבגעהאַקט די הענד.

מעהר בעדייטענד און מיט מעהר קרבנות איז געוועזען דער אויפשטאַנד פון די יודען אין אַנטיוכיא אין די צייטען פון דעם טראָנרויבער פאָקוס (602—610). דער דאָזיגער קעניגליכער מערדער האָט די יודען איבערגעגעבען אינגאַנצען אין די הענד פון די גיפטיגע גלחים, וואָס האָבען נישט אויפגעהערט זיי צו פּייניגען און צו דערצערנען; ווי ס'ווייזט אויס, איז שוין אָבער דעמאָלט די מאָס איבערפולט געוועזען, און די יודען פון אַנטיוכיא האָבען פון פערצווייפלונג גע'פועל'ט ביי זיך, זיך איינמאָל פאַר אַלע מאָל נוקם צו זיין אָן די אַכזריות'דיגע שונאים. זיי זענען דאַן בעפאַלען די קריסטען פון שטאָדט און אָנגעמאַכט צווישען זיי א חורבן: הונדערטער האָבען זיי דערשטאָכען און פערברענט, און דעם גיפטיגען פּאַטריאַרך אַנאַסטאַזיוס האָבען זיי דערהרג'עט און זיין קערפּער אַרומגעשלעפּט איבער די גאַסען. זייער צאָרן בכלל האָט אַזאַ פּחד אַרויפגעוואָרפען אויף די אַרומיגע שטעדט, אַז פאָקוס האָט זיך געזעהן געצוואונגען צו־שיקען געגען די מורדים אַ גרויסע מחנה סאָלדאַטען. ערשט דעמאָלט זענען די נקמה־צורייצטע יודען בעזיגט געוואָרען און די קריעגספיהרער האָבען איבער זיי אויסגעאיבט די שרעקליכסטע שטראָפען (604).

אין אַ קורצער צייט אַרום האָבען די יודען ווידער געפונען אַ געלעגענהייט זיך נוקם צו זיין אָן זייערע פּייניגער. דאָס איז פאָרגעקומען אויף דעם פאָלגענדען אופן: כאָזרו II דער קעניג פון פערסיען איז געוועזען אַ איידים פון דעם ביזאַנטינישען קייזער מאַוריציוס, ביי וועלכען פאָקוס האָט אַוועקגערויבט דעם טראָן; און אָט האָט זיך דער פּערסישער קעניג אַריינגעריסען מיט אַ מורא'דיגען חיל אין די גרענעצען פון דער ביזאַנטינישער מלוכה און פערנומען גאַנץ קליין

אזיען און סיריען. אונטער דער צייט איז הערַאקליום געוועהלט געווארען פאר א קיסר אין קאנסטאנטינאפאל, און ער האט אויפגעפאדערט די פערסיאנער צו פערלאזען דאס ביזאנטינישע לאנד; די לעצטע האבען איהם אבער נישט געפאלגט, און א גרויסע פערסישע מחנה, אונטער דער אנפיהרונג פון שארבארזא, האט זיך אראבגעלאזען פון די לבנון-בערג, כדי אבצורייסען פאלעסטינא פון דער ביזאנטינישער אימפעריע. צו דער ערשיינונג האבען די יודען נישט געקענט בלייבען גלייכגילטיג: די מפלות פון דעם ביזאנטינישען חיל האבען פונאנדערגערייצט זייער פאנטאזיע, און אין זיי האט ערוואכט די האפנונג, זיך ענדליך נוקם צו זיין אן די בלוטיגע רוימער פאר די אלע הונדערטער יאהרען פון נגישות, גזירות און פיין. די קריגערישע שטימונג האט באלד ארומגעכאפט גאנץ פאלעסטינא, און ווי אין די אלטע צייטען, האט אויך איצט טבריה געדיענט פאר דעם הויפט-צענטר פון אויפשטאנד; דא האט זיך געפונען איינער מיט'ן נאמען בנימין, וואס האט בעזעסען א אונגעהויערע עשירות, און ער האט עס פערווענדעט, אויסצוהאלטען דעם יודישען חיל און איהם צו בעוואפנען מיט אלעם נויטיגען; דערביי זענען אלע יודען אויפגעפאדערט געווארען, זיך צו שטעלן אין די רייהען פון דער פערסישער ארמעע און צו קעמפפען מיט איהר צוזאמען געגען דעם געמיינזאמען שונא — די ביזאנטינער. אויף אזא אופן איז שארבארזא'ס מחנה געוואקסען פון טאג צו טאג, און ווען ער האט אנגעהויבען מארשירען מיט איהר אויף דעם וועג קיין ירושלים, וועלכע ער האט געוואלט גלייך אבנעהמען פון די קריסטען, זענען צוגעשטאנען צו איהר אויך די יודען פון דרום-פאלעסטינא. מיט אזא אונגעהויערער מחנה איז שארבארזא'ן נישט שווער אנגעקומען איינצונעהמען די שטאדט, און ווי די קריסטליכע קוועלען פון יענער צייט ווילען האבען, זענען דאן דורך די זיעגער אויסגעקוילעט געווארען אין ירושלים ביז נייַנציג טויזענד קריסטען. די זעלביגע קוועלען גיעבען אן פאר א פאקט אויך דאס, אז די יודען, זייענדיג פערשכור'ט פון דער דורשט נאך נקמה, האבען אבגעקויפט ביי די פערסיאנער די קריסטליכע געפאנגענע, אום צו קענען אויסאיבען איבער זיי אכזריות'דיגע שטראפען. נאטירליך, זענען די אלע ידיעות אין א גרויסער מאס איבערטריעבען, חאטש עס לאזט זיך גלויבען, אז דער צארן פון פאלק, וואס האט זיך געזאמעלט אין דעם משך פון הונדערטער יאהרען, האט דאס מאל אויסגעבראכען מיט

א אונגעוועהנליכער קראפט, און אריינקומענדיג ווי זיעגער אין זייער הייליגער הויפטשטאדט, וואו זיי איז ביז אהער פערבאטען געווען אפילו א פוס אוועקצושטעלען, — האבען זיי די בעזיעגטע גע־געבען צו פיהלען דעם שטורם פון פערשכור'טער נקמה. די יודישע מחנות האבען זיך מיט א בעזונדער פערביטערטקייט ארויפגעווארפען אויף די קריסטליכע היילינע און הייליגטימער; זיי האבען צושמעטערט אלע קירכען און מאנאסטירען פון ירושלים מיט איהר אומגעגענד און דערביי געטויט און געפייניגט די גלחים און נזירים. איינע פון די דאזיגע מחנות, וואס האט געצעהלט ביז צוואנציג טויזענד יודען (פון טבריה, דמשק, די אינזעל ציפערן א. א.) האט זיך אוועקגעלאזען צו דער שטאדט צור, וואו זי האט זיך געוואלט פעראייניגען מיט דעם דארטיגען יודישען גארניזאן און בעפאלען די קריסטען פון שטאדט אין דער ערשטער נאכט פון זייער פסח; דאס האט זיך אבער די יודען נישט איינגעגעבען איבער דעם, וואס די קריסטען האבען זיך דער־וואוסט פון דער אונטערנעהמונג און גענומען געפאנגען אלע יודען פון שטאדט. אבבריסענדיג אויף אזא אופן די שטאדטיגע יודען פון דער אנגעקומענער מחנה, האבען זיי געדראהעט דער לעצטער אויסצוהרג'־נען זייערע געפאנגענע יודען, און ווען די בעלאגערער האבען אנגע־הויבען חרוב צו מאכען די קירכען פון דער אומגעגענד, האבען די קריסטען פון שטאדט ווירקליך געענטפערט אויף דעם מיט טויזענדער אראבגעווארפענע יודישע קעפ. ביי די אנגעקומענע איז דאן געפאלען דער מוט און זיי האבען פערלאזען די שטאדט מיט בעדייטענדע אבידות.

ארום פירצעהן יאהר האבען די יודען מיט די פערסיאנער גע'בעל־הבתי'ועט אין פאלעסטינא. וועגען די בעציהונגען, וואס האבען זיך איינגעשטעלט אין דער ערשטער צייט צווישען די ביידע בעלי בתים, זענען צו אונז קיין ידיעות נישט דערגאנגען; בעקאנט איז נאר, אז יודען האבען זיך שטארק געפרעהט מיט דעם נצחון און געזעהן אין איהם א צייכען פון הימעל. די פלוצלונגע איבערקעהרעניש אין דער פאליטישער לאגע פון יודען אין פאלעסטינא האט געווירקט זאגאר אויף די קריסטען גופא, און פיעל פון זיי האבען זיך מגייר געווען. פון די לעצטע האבען זיך יודען בעזונדער גרויס געהאלטען מיט איינעם א פערגעטערטען און בעריהמטען קריסטליכען קדוש, וועלכער איז איבערגעגאנגען צום יודענטום נישט נאר פרייוויליג, נאר אויך מיט

א שטארקער בעגייסטערונג; דער דאזיגער הייליגער האט א סך יאהרען פערבראכט אינ׳ם קלויסטער אויפן בארג סיני, פערזונקען אין תפילות און סגופים, און פלוצלונג האט זיך ביי איהם דערוועקט א צווייפעל אינ׳ם אמת פון קריסטענטום. ווי ער אליין האט ערקלערט, האבען איהם א לענגערע צייט געפייניגט די נאכט-ערשיינונגען פון קריסטוס׳ען מיט זיינע אפאסטאלען און תלמידים פון איין זייט, און משה׳ן מיט די יודישע נביאים און חכמים — פון דער צווייטער; דאס האט איהם געבראכט דערצו, אז ער האט ענדליך פערלאזען דעם בארג, געוואנדערט לאנג דורכ׳ן מדבר, און איז געקומען קיין טבריה צו די יודישע געזעצלעהרער. דא האט ער זיך מגייר געוועזן, חתונה געהאט מיט א יודישע פרוי, און איז געווארען איינער פון די ווארימסטע קעמפפער פאר די אמת׳ען פון יודענטום.

ביי דעם אלעם איז די האפנונג, וואס יודען האבען געלעגט אויף די פערסישע זיעגער, נישט ערפילט געווארען. די פערסיאנער האבען וואס ווייטער אלץ מעהר אנגעהויבען צו קוקען אויף זיך, ווי אויף די איינציגע בעלי בתים פון לאנד, און אויסער דעם, וואס זיי האבען יודען נישט אבגעגעבען די גרעסערע פונקטען פון פאלעסטינא, ווי עס איז געוועזן אבגעמאכט צווישען זיי, האבען זיי דער יודישער בעפעלקערונג שטארק געדריקט און בעלעסטיגט מיט שווערע שטייערן. דאס האט ארויסגערופען צווישען יודען א שטארקע אונצופריעדענהייט מיט די פערסישע קאמפפס-ברידער, און די דאזיגע אונצופריעדענהייט האט זיך נאך שטארקער פונאנדערגעקאכט נאכדעם, ווי דער פערסישער פיהרער פון פאלעסטינא האט א גרויסע צאהל אנגעזעהענע יודען פערשיקט קיין פערסיען. עס האבען זיך אנגעהויבען הערן שארפע ווערטער געגען די נייע מושלים, וואס יודען אליין האבען זיי אריינגעבראכט אין לאנד, און אט די יודישע ענטטוישונג האט דער ביזאנטינישער קייזער פערשטאנען אויסצוניצען. דער לעצטער, הערַאקליוס, האט זיך אונטער דער צייט בעפרייט פון אלע שטערונגען, וואס זענען איהם געשטאנען אין וועג (די אווארען), און האט אנגעהויבען זיך גרייטען צו א שארפען ארויסטריט געגען די פערסיאנער, אום אבצונעהמען פון זיי די פערכאפטע ביזאנטינישע פראווינץ; ער האט אבער פערשטאנען, אז די יודען קענען איהם דא שטארק בעהילפיג זיין, און איז געקומען אין א נאהנטער בעציהונג מיט די „אונצופריעדענע״ אין פאלעסטינא. דער פארשטעהער פון די לעצטע איז, ווארשיינליך,

געווען דער אויבען דערמאָנטער בנימין פון טבריה, און מיט איהם האָט הערקליוס געשלאָסען אַ פאָרמעלען אָבמאַך, לויט וועלכען די יודען איז געזיכערט געוואָרען אַ פאָלשטענדיגע אַמניסטיע, אויסער פערשיעדענע קלענערע הנחות (627). דערוויַיל זענען אַ סך זייטיגע בעדינגונגען אויך זעהר גינסטיג געוואָרען פאַר דעם ביזאַנטינישען קייזער, און די ענדע איז געווען, אַז ער האָט געצוואונגען די פּערסיאַנער, צו פערלאָזען פּאַלעסטינאַ, און דאָס הייליגע לאַנד איז ווידער אַרונטערגעפאַלען אונטערן קריסטליכען קרייץ. אויף זיין מאַרשרוט קיין ירושלים, האָט הערקליוס זיך אָבגעשטעלט אין טבריה, וואו דער רייכער בנימין האָט איהם מיט זיין מחנה זעהר גאַסט-פריינדליך אויפגענומען, און ווען דער קייזער האָט אין אַ אָפענהערציגען שמועס געפרעגט דעם יודישען אַריסטאָקראַט, פאַרוואָס ער האָט אַרויסגעוויזען אַזאַ פערביטערטע שנאה צו די קריסטען, — האָט בנימין איהם קורץ געענטפערט: „וויל זיי זענען שונאים פון מיין גלויבען".

אין ירושלים האָבען הערקליוס'ען בעגעגענט די נזירים און גייסטליכע פון שטאָדט, מיט'ן פּאַטריאַרך מאָדעסטוס בראש, און זייער ערשטע בקשה איז געווען, אַז ער זאָל אויסראָטען אַלע יודען פון פּאַלעסטינאַ אַלס נקמה פאַר זייערע מעשים בנוגע צו די בעזיעגטע קריסטען. דער קייזער האָט זיך דאַן פעררופען אויף דער הבטחה, וואָס ער האָט יודען געגעבען, זיי נישט צו בעשטראָפען פאַר זייערע אַרויסטרעטונגען; נאָר ווען די הייליגע האָבען איהם ערקלערט, אַז הרג'ענען יודען איז זעהר אַ אָנגענומענע עובדא ביי גאָט און אַז זיי וועלען בעשטימען אַ בעזונדער תענית פון אַ גאַנצע וואָך, כדי אויסצוקויפען זיין זינד (פון ברעכען די הבטחה), — איז דער פרומער הערקליוס מרוצה געוואָרען ממלא צו זיין זייער בקשה. דאַן איז אַרויסגעגעבען געוואָרען אַ בעפעהל, צו פאַנגען יודען אין די גאַסען, ווי חיות אין פעלד, און זיי צו טויטען אָהן אַ שום דין און משפט. ביי דער געלעגענהייט האָט הערקליוס בענייט אויך דעם אַלטען עדיקט פון האַדריאַנ'ס און קאָנסטאַנטינ'ס צייטען, לויט וועלכען די יודען איז פערבאָטען געוואָרען מיט אַ פוס אַרויפצוטרעטען אויף דער ערד פון זייער אַמאָליגער הויפּטשטאָדט—די שטאָדט פון דעם הייליגען קבר. אַזוי האָבען די פּאַלעסטינישע יודען איצט ווידער אָבגעצאָהלט פאַר דער קורצער צייט פון זייערע ליכטיגע האָפנונגען — דער קרייץ האָט טריאומפירט! הערקליוס אַליין האָט, איבריגענס, נאָך דערלעבט צו זעהן,

ווי די הייליגע שטאדט מיט גאנץ פאלעסטינא, סיריען און מצרים זענען אויף אייביג אפגעריסען געווארען פון ביזאנטיען, ווי פון דער קריסטלי־כער הערשאפט בכלל, און זענען ארונטערגעפאלען אונטער דער ממשלה פון די קאליפען, די נאכפאלגער פון דעם נביא פון מעקקא. די ביזהעריגע פערפאלגער מיט'ן קרייץ אין דער האנד, האבען איצט אליין אנגעהויבען שפירען דעם טעם פון רעליגיעזער פערפאלגונג, חאטש די האלבע לבנה איז אין איהרע רדיפות קיינמאל נישט דערגאנגען ביז די אכזריות'ען פון קרייץ.

דערווייל אבער איז נאך דער קרייץ אלמעכטיג געוועזען און די יודען פון גאנץ אייראפא האבען זיך געפונען אונטער זיין הערשאפט. „צוזייט אין צושפרייט אין דער גאנצער וועלט, — זאגט איין בעריהמטער בעאבאכטער פון יענער צייט — זענען די יודען אונטערגעווארפען דעם רוימישען יאך, און לעבען דאך לויט זייערע אייגענע געזעצען". פון דער כאראקטעריסטיק איז אמת נאר דער סוף: דעם רוימישען יאך זענען יודען נישט אונטערגעווארפען געוועזען, ווייל רוים אליין איז שוין דעמאלט געוועזען אונטערגעווארפען און פערשקלאפט פון די באר־בארישע שטעמען וועסט־גאטען, אסט־גאטען, געפידען, הערולען און לאנגאבארדען), וואס האבען איהר די קרוין פון קאפ אראפגעריסען און מיט די פיס געטרעטען. יודען האבען, אמת, פון דער איבער־קעהרעניש קיין סך נישט פערדיענט; א נקמה אן רוים האבען זיי אבער דערלעבט. די דאזיגע אלמעכטיגע אימפעריע איז צופאלען געווארען, אויף איהרע חורבות זענען ענטשטאנען נייע פעלקער מיט נייע מלוכות, און ווי אויף ירושלים אמאל, האט מען איצט אויף רוים אויך געקלאגט: „די הארינטע פון פעלקער, די פירשטין פון לענדער איז א בעטלערין געווארען". *)

צו אונז זענען נישט דערגאנגען קיין קלארע ידיעות חעגען דער

*) ביי דער פערוויסטונג פון רוים דורך די וואנדאלען פון צפון אפריקא, האט דער פיהרער פון די לעצטע, גייזעריך, אוועקגעפיהרט מיט זיך קיין אפריקא די הייליגע כלים פון בית המקדש, וואס טיטוס האט געבראכט קיין רוים. מיט 80 יאהר שפעטער זענען די דאזיגע כלים דורך דעם ביזאנטינישען קייזער יוסטיניאן גע־בראכט געווארען קיין קאנסטאנטינאפאל און פון דארטין האט מען זיי איבערגעפיהרט קיין ירושלים.

ראליע, וואס יודען האבען געשפיעלט אין דעם פראצעס פון רוים'ס אונטערגאנג ; זיכער איז אבער, אז יודישע קאלאניעס האבען זיך שוין דאן געפונען אין דעם גאנצען שטח פון דער אימפעריע. מילאן, גענוא, נעאפאל, סיציליען, מעסינא, אגרעגענטיא און אלע אנדערע שטעדט פון אויבער- און אונטער-איטאליען האבען געהאט בעדייטענדע יודישע ישובים נאך פון די אלטסטע צייטען אן, און פון דארטען האבען זיך די יודען פערקליבען אויך אין די ווייטע מערב-פראווינצען פון דער אימפעריע — גאליען, גערמאניען און שפאניען.

אין א בעזונדער לאגע האבען זיך געפונען די יודען אין איטאליען נאכדעם, ווי עס איז ארונטערגעפאלען אונטער דער הערשאפט פון דעם אסט-גאטישען קעניג טעאדאריך (493). דער דאזיגער הערשער, וואס האט אנגענומען דעם קריסטליכען גלויבען, איז פון דער קריסטליכער קירך דאך פערהאסט געוועזען, ווייל ער האט אנגעהערט צו די אריאנער (די וואס האלטען, אז גאט דער זוהן איז נאר ענהליך צו גאט דעם פאטער, אבער נישט גלייך צו איהם), און כדי איהם צו דערצערנען האבען די קאטוילישע גייסטליכע נישט אויפגעהערט צו רודפ'ען יודען געגען זיין ווילען. דער מלוכה-פערשטאנד האט טעאדאריכען אונטערגעזאגט, אז קוים לעבען די יודען לויט זייערע אייגענע געזעצען מוזען זיי שוין ממילא האבען אויך אייגענע ריכטער און אייגענע לעהרער, און אין דעם זין האט ער בעהאנדעלט אויך אנדערע אנגעלעגענהייטען פון דעם יודישען לעבען ; די קאטוילישע גייסטליכע האבען זיך אבער נישט געוואלט אונטערגעבען די פעראָרדנונגען פון דעם אפיקורסי'שען הערשער, און גאנץ אפט איז געקומען צו בלוטיגע קאנפליקטען צווישען זיי און די פארשטעהער פון דער קייזערליכער מאכט, ביי וועלכע די לעצטע האבען זיך איינגעשטעלט פאר יודען און בעשטראפט זייערע בעליידיגער.

וואס עס געהערט צו טעאדאריכען אליין, האט ער אויך יודען נישט ליעב געהאט, און זיין אידעאל איז געוועזען, זיי ארונטערצובערענגען אונטער די פליגעל פון דעם הייליגען גלויבען. ווענדענדיג זיך ביי א געוויסער געלעגענהייט צו דער יודישער קהלה אין מילאן, האט ער מיט היץ אויסגעשריגען : „וואס ווילסטו, א יודא, צייטליכע רוה, ווערענד דו קענסט די איביגע נישט געפינען איבער דיין פערעקשנט'ער בלינדקייט !" א צווייטער פאל איז פארגעקומען מיט די

יודען פון גענוא, וועלכע האבען געבעטען ביים קייזער א ערלויבניש צו פערשענערן זייער שוהל; „מיר גיבען אייך די פערלאנגטע ערלויבניש, — האט טעאדאריך זיי געלאזען ענטפערן — אבער מיר פעראכטען דעם פערלאנג, וואס שטאמט פון אייער פעראירטקייט. פון דעסטוועגען, קענען מיר נישט בעפוהלען אין ענינים פון אמונה, און צווינגען ווען ס'איז צו גלויבען נעגען זיין געוויסען". די ערלויבניש איז, איבריגענס, ארויסגעגעבען געווארען בלויז אויף דעם איינציגען מאל, און בכלל איז דעמאלט יודען פערבאטען געווען, צו בויען נייע שוהלען און זיי צו פערשענערן.

כאראקטעריסטיש פאר דער שטימונג, וואס האט געהערשט דאן אין די קרייזען פון דער קירך בנוגע צו יודען, איז דער פירוש אויף תהלים, וואס איז פערבליבען פון טעאדאריך'ס נאהנטסטען יועץ און פריינד קאסיאדאר. דאס איז געוועזען א געפיהל פון פערביטערטען כעס צו די פערעקשנ'טע בעלי גאוה'ם, וואס ווילען נישט זעהען דעם ליכטיגען אמת. „הערט, איהר יהודה'ער, — שרייט אוים מיט צארן דער פילאזאפישער מפורש — פערנעהמט, איהר הארטבעשולדיגטע, וואס דער תהלים-זינגער אסף רעדט וועגען קריסטוס'עס געבורט! איהר פערשטעהט דאך נישט אפילו די ווערטער פון אייערע אייגענע נביאים! געהט צו די פאטער'ס פון דער קירך; זיי וועלן עפנען אייערע אויערן, און איהר וועט, מיט גאט'ס הילף, געראטעוועט ווערן פון אייער אייביגער טויבקייט". און גלייך נאך דעם מוסר השכל ווערן די „טויבע" יודען אנגערופען מיט אזעלכע נעמען, ווי „ווילדע אייזלען", „שלאנגען און לייבען", „הינט" א. ג. א.

ביי דער גאנצער אנטיפאטיע צו יודען פון די טאן-געבענדע פערזאנען אין דעם אסטגאטישען איטאליען, האט זיך דא יודען פון דעסטוועגען בעדייטענד בעסער און רוהיגער געלעבט, ווי אין דעם ביזאנטינישען מזרח, און זייער לאגע איז פערבליבען נישט געענדערט אויך אונטער דער הערשאפט פון טעאדאריך'ס נאכפאלגער: זיין טאכטער אמאלאזונטא און איהר מאן טעאדאט. די יודען האבען זיך דעריבער אויך געפיהלט צוגעבונדען צו דער דינאסטיע, און ווען דער ביזאנטינישער חיל, אונטער דער אנפיהרונג פון דעם בעריהמטען וועליזאריא, האט זיך אריינגעריסען אין איטאליען (536), האבען איהם די יודען געשטעלט א שטארקען ווידערשטאנד. דער דאזיגער העלדישער בעזיגער פון די וואנדאלען, וועלכער האט שוין געהאט איינגענומען

גאַנץ סיציליען און אַ גרויסען טייל פון דרום-איטאַליען, האָט אין נעאַפּאָל געפונען פאַר זיך אַ פערביטערטען מעלטיגען געגנער אין דער געשטאַלט פון די יודישע איינוואוינער. זיי האָבען געוואוסט, וואָס זיי האָבען צו ערוואַרטען פון דער ביזאַנטינישער הערשאַפט, און ווערענד די גריכישע בעפעלקערונג פון שטאָדט, האָט זיך גלייך געוואָלט אונטערגעבען, האָבען די יודען מיט אַ אונגעוועהנליכער העלדישקייט געקעמפפט געגען די ביזאַנטינער און זיי אָבגעהאַלטען אַ לאַנגע צייט הינטער די טויערן פון שטאָדט. עס האָט שוין זאָגאַר געהאַלטען דערביי, אַז וועליזאַריאָ זאָל אינגאַנצען אויפגעבען די בעלאַגערונג, און נאָר דורך אַ שווינדעל האָט זיך איהם איינגעגעבען אָבצונאַרען די יודישע קעמפפער, וועלכע האָבען אין שטאָדט גופא נאָך אויך נישט אוועקגעלעגט דאָס געוועהר פון האַנד און נישט אויפגעהערט צו וואַרפען טויט און פייער אין די רייהען פון דער ביזאַנטינישער מחנה. נאָך דעם אויסגאַנג פון דער מלחמה, זענען די לעבען-געבליבענע יודען זיך צולאָפען אין פערשידענע ערטער, און די היסטאָרישע קוועלען פון יענער צייט ווייסען גאָרנישט צו דערצעהלען וועגען דעם גורל פון די דאָזיגע העלדען.

אַזוי האָט זיך געענדיגט די ממשלה פון די אָסטגאָטען אין איטאַליען. וועליזאַריאָ האָט נאָך אַ לענגערע צייט געמוזט קעמפפען מיט זיי; ענדליך האָט ער זיי אָבער אינגאַנצען בעזיעגט, און איטאַליען איז געוואָרען אַ ביזאַנטינישע פראָווינץ, וואָס האָט זיך געפונען אונטער דער השגחה פון אַ עקזאַרך אין ראַווענאַ (554). פאַר יודען איז אָט די ענדערונג געווען אַ שווערער קלאַפּ: זיי זענען אַרונטערגעפאַלען אונטער די בעריהמטע געזעצען פון יוסטיניאַנ׳ס קאָדעקס און האָבען געמוזט אויסשטעהן אַלערליי בעגרענצונגען און ערניעדריגונגען.

די הערשאַפט פון די ביזאַנטינער אין איטאַליען האָט זיך אָבער אויך נישט לאַנג געהאַלטען. מיט פיערצעהן יאָהר שפּעטער האָבען זיך די ריעזען-שטאַרקע לאָנגאָבאַרדען אַריינגעריסען אין לאַנד, און יוסטיניאַנ׳ס יורש האָט זיי געמוזט אָבטרעטען גאַנץ צפון-איטאַליען. די מושלים פון דעם שטאַם, וועלכע זענען געווען האַלב געצענדיענעריש האַלב טריאַניש, האָבען זיך צו יודען בעצויגען פאַלשטענדיג טאָלעראַנט, און אין דער גאַנצער לאָנגאָבאַרדישער געזעצזאַמלונג געפינט מען נישט קיין איינציגען געזעץ געגען יודען. אָט די גוטע בעציהונג צו יודען האָט זיך נישט געענדערט אפילו אויך שוין נאָכדעם, ווי די

לאנגאבארדען זענען איבערגעגאנגען צום קאטאליציזם. דאס איז געווען דערפאר, וואס די ערשטע פיהרער פון דער קירך אין יענער צייט, די פויפסטען, זענען גראד געווען מענשען מיט סבלנות און יושר. גרעגאר דער ערשטער, דער פויפסט (590—604), וואס האט בעגרינדעט און בעפעסטיגט די אלוועלטליכע ממשלה פון קאטוליציזם, האט זיך געהאלטען ביי דעם פרינציפ, אז אזוי ווי די יודען טארען זיך נישט נעהמען אזעלכע רעכט, וואס זיי האבען נישט, אזוי טאר מען ביי זיי נישט אוועקנעהמען די רעכט, וואס זיי האבען שוין. גרעגאר האט אויך צוגערעדט יודען איבערצוגעהן צום קריסטענטום און האט זיי דערפאר צוגעזאגט פערשידענע זכיות און פריווילעגיעס; ער האט אבער געגען זיי קיינע געוואלט-מיטלען נישט אנגעווענדעט און זאגאר אויסגערעדט די פראווינציעלע בישאפען פאר זייער שלעכטער בעציהונג צו יודען. דאס איינציגע, אויף וואס גרעגאר האט שטרענג מקפיד געווען, איז געווען דאס, אז יודען זאלען נישט האלטען קיין קריסטליכע שקלאפען: אין דעם האט ער געזעהן א פערברעך געגען דעם קריסטליכען כלל, לויט וועלכען א „נישט-גלויביגער" טאר קיין מאכט נישט האבען איבער א גלויביגען.

גאנץ אנדערש ווי אין ביצאנץ און איטאליען האבען אויסגעזעהן די יודישע ישובים אין די מערב-לענדער פון דעם אמאליגען רוים — פראנקרייך (גאליען) און שפאניען. דער שטראם פון די בארבארישע פעלקער, וואס האט פערפלייצט די דאזיגע לענדער, האט פונאנדער-געטרייסעלט אלע יסודות פון זייער געזעלשאפטליכען לעבען און איהם איינגאנצען צושרויפט. די רוימישע רעליגיעזע און וועלטליכע ארדנונגען זענען אזוי ווי אונטערגעגאנגען פון זיך אליין, און די ניי-ענטשטאנענע מלוכות מיט די געצענדיענערישע אדער האלב-קריסטליכע פעלקער האבען זיך אויסגעבילדעט גאנץ זעלבסטשטענדיג — אהן דער השגחה פון די רוימישע נשמה-פערזארגער. עס האט געמוזט א לאנגע צייט אריבער-געהן ביז דער קאטוליציזם האט בעקומען די אויבערהאנד אין מערב אייראפא, און אזוי לאנג האבען אויך די יודען, וואס האבען זיך אויפגעהאלטען אין די לענדער, נישט געוואוסט פון קיינע שטערונגען און רדיפות. די לעצטע הויבען זיך אן צוזאמען מיט'ן זיעג פון דער קירך — אהן דער געלייטערטער אמונה און אהן די הויכע בעגריפען פון דער הייליגער ליעבע האבען אט די פעלקער פון קיין רעליגיעזער שנאה נישט געוואוסט.

די איינוואנדערונג פון יודען אין די צוויי פראלעטבארע, רייכע פראווינצען פאלט אויס כמעט אין איין צייט מיט דער רוימישער רעפובליק אדער מיט דער הערשאפט פון די צעזאר׳ס. די יודישע סוחרים פון אלעקסאנדריע און קליין אזיע, וועלכע זענען צוליעב זייערע געשעפטען געקומען קיין איטאליען, ווי די יודישע קעמפפער, וועלכע זענען פון וועספאסיאנ׳ען און טיטוס׳ען אלס געפאנגענע פערטריעבען געווארען אין די וויטע רוימישע מקומות, — דאס זענען געוועזען די ערשטע, וואס האבען, פרייוויליג אדער געצוואונגענערהייד, אויסגעטרעטען פאר די שפעטערדיגע דורות דעם וועג צו די גאלישע און איבערישע פראווינצען. אנגעקומען ווי געשעפטסלייט אדער ווי געפאנגענע, מיט׳ן זעקעל אדער אין שקלאפען-קלייד, זענען די יודען אין פראנקרייך און שפאניען באלד אויסגעגלייכט געווארען אין זייערע רעכט מיט דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג, און די גערמאנישע פראנקען און בורגונדען, וואס האבען די ביידע לענדער איינגענומען, האבען גערעכענט די יודען פאר רוימער. אין דער פון קעניג כלאדוויג געגרינדעטער פראנקישער מלוכה (צו דער ענדע פון V-טען יאהרהונדערט) האבען יודען אויסגעמאכט א בעדייטענדען טייל פון דער אלגעמיינער בעפעלקערונג; יודען האבען געוואוינט אין אבערנע, קארקאסאנע, ארלעאנס ביז הויך אין צפון — אין פאריז און בעלגיען. בעזונדער רייך איז געוועזען דער יודישער ישוב אין דער אלט-גריכישער האפענשטאדט מארסעל, וואס האט אויך געהייסען „העברעאישע שטאדט״, אין ארלס, וואו זיי האבען ביז׳ן זעקסטען יאהרהונדערט זיך בענוצט מיט דער גריכישער שפראך, און אין דער אומגעגענד פון נארבאנא, וואו א געוויסער בארג האט זאגאר געטראגען א יודישען נאמען (מאנס יודאיקוס).

אין די לענדער האבען יודען א סך יאהרען געלעבט רוהיג און צופריעדען, זיך בעשעפטיגענדיג מיט ערד-ארבייט, האנדעל און מעדיצין. די גאלישע יודען פלעגען טראגען צוזאמען מיט א ביבלישען אויך א אלגעמיינעם נאמען (ארמענטאריוס, גאזאלאס, פריסקוס, סידעריוס) און בכלל האבען זיי זעהר גוט געלעבט מיט דער ארומיגער בעפעלקערונג. עס פלעגען פארקומען זאגאר חתונות צווישען יודען מיט קריסטען, און די קריסטליכע גייסטליכע פלעגען בעטען יודען צו זיך אדער זיך בעטייליגען אין יודישע שמחות און מאלצייטען. דאס דאזיגע צוזאמענלעבען צווישען יודען און קריסטען איז נישט געשטערט געווארען

מיט קיין זאך אפילו נאכדעם, ווי כלאָדוויג איז אריינגעטרעטען אין דער קאטוילישער קירך — די לעצטע איז איהם זעהר דאנקבאר געוועזען פאר זיין שריט (זי האט איהם געגעבען דעם טיטול: „ערשטער זוהן פון דער קאטוילישער קירך") און האט פון איהם קיין איבריגע שטרענג-קייטען בכלל נישט געפאָדערט. אין דעם משך פון דער צייט האט אפילו איין קירכען-פערזאמלונג געפרובט איבעררייסען די דאָזיגע פריינדליכע בעציהונג צווישען יודען און קריסטען; דאס האט זיך אבער נישט איינגעגעבען. דאָרט האט זיך געהאנדעלט וועגען דעם, וואס קריסטליכע גייסטליכע געהען צו יודען עסען, און דער קאָנגרעס (וואן, 465) האט ארויסגעטראָגען א רעזאָלוציע, אז דאס איז די גייסטליכע פערבאָטען, „רען וועהרענד די קריסטען געניעסען ביי יודען אלע שפייזען, זאָגען זיך די לעצטע (די יודען) אָב פון א סך קריסטליכע שפייזען, און עס זעהט אויס, אזוי ווי די קריסטליכע גייסטליכע וואלטען געשטאנען ניעדריגער פון די יודען", א ענהליכע החלטה איז אנגענומען געוואָרען אין א ג ד אין יאָהר 506, און נאָכדעם האבען די זיילען פון דער קירך נאך אלץ נישט אויפגעהערט צו מוסר'ן דעם עולם פאר דער צו-נאָהנטער חבר'שאפט מיט יודען.

די ערשטע יודענפיינדליכע שטימונג נישט מצד דעם קירך, נאָר אויך מצד דער מלוכה האט זיך ארויסגעוויזען אין בורגונדיען (דער מזרח-טייל פון דער גאלישער מלוכה) נאָכדעם, ווי דער קעניג סיגיזמונד האט אנגענומען דעם קאטוילישען גלויבען (516). דער דאָזיגער קעניג האט דער ערשטער אוועקגעשטעלט א שייד-וואנט צווישען יודען און קריסטען, און לויט זיין בעשטעטיגונג איז פערבאָטען געוואָרען נישט בלויז גייסטליכע, נאָר אפילו אויך געוועהנליכע קריסטען צו עסען ביי יודען (517). פון בורגונדיען האט זיך די שנאה צו יודען פערשפרייט אויך אין די איבריגע פראנקישע פראָווינצען, און אין די קירכען-בעשטימונגען פון די יאָהרען 538 און 545 רעדט זיך שוין וועגען דעם, אז יודען זאָלען זיך נישט ווייזען אין די גאסען וועהרענד דעם קריסטליכען פסח, „וועיל זייער ערשיינען איז א מין בעליידיגונג פאר'ן קריסטענטום". אין די זעלביגע בעשטימונגען ווערן אויך שטרענג (אונטער דער שטראָף פון חרם) פערבאָטען געמישטע חתונות צווישען יודען מיט קריסטען, און קוים האט א קריסטליכער קנעכט פון א יודען אנגענומען דאס יודענטום, האט איהם דאס געזעץ, לויט דער החלטה פון די קאָנגרעסען, נישט אנערקענט פאר קיין פרייען אפילו אין דעם

פאַל, ווען דער יודישער בעל הבית האָט איהם בעפרײַט, „ווײַל ס'איז נישט קיין יושר צו לאָזען פרײַ אזוינעם, וואָס שטאַמענדיג פון קריסט־ליכע עלטערן, וויל ער דאָך לעבען לויט די יודישע מנהגים״.

אַזוי איז די שנאה צו יודען וואָס ווײַטער אַלץ מעהר אַרײַנגע־דרונגען אין די ברײטע שיכטען פון דער בעפעלקערונג, און מיט דער צײַט האָבען אויך דאָ זיך אָנגעהויבען ווײַזען יענע געשטאַלטען פון פאַנאַטיש־ווילדע הײליגע, וואָס האָבען געוואָלט בעגליקען די נשמות פון די „פערעקשנ'טע״ יודען איבער געוואַלט, זיך נישט אָבשטע־לענדיג דערבײַ אפילו פאַר די שרעקליכסטע מיטלען. אַזאַ העלדישער קעמפּפער פאַר'ן הײליגען גלויבען איז געווען דער בישאָף אַוויטוס פון קלערמאָן, וועלכער איז געווען פאַר די יודען פון פראַנקענלאַנד דאָס, וואָס דער בלוטיגער קיריל איז געווען אַמאָל פאַר די יודען פון אַלעקסאַנדריע.

דעם דאָזיגען בישאָף זענען די יודען פון זײַן יעפּאַרכיע געווען, ווי אַ דאָרן אין די אויגען, און ער האָט יאָהרען־לאַנג געהאַלטען אין אײַן דרשה'נען פאַר זײ און אויפווײַזען די גרויסקײַט און שענקײַט פון דעם קריסטליכען גלויבען. ווען ער האָט אָבער געזעהן, אַז די יודען בלײַבען טויב צו זײַנע דרשות און לאָזען זיך בשום אופן נישט „איבער־צײַגען״ מיט גוטען, איז ער געפאַלען אויף אַן אַנדער איבערצײַגונגס־מעטאָדע: ער האָט אָנגערײצט דעם קריסטליכען המון, און דער לעצ־טער איז בעפאַלען די יודישע שוהל און זי גלײַך געמאַכט מיט דער ערד! און דערבײַ האָט זיך דער הײליגער נישט אָבגעשטעלט; ער האָט די יודען אַזוי לאַנג גערודפ'ט און געפּײַניגט ביז ער האָט זײַנם אויסגע־פיהרט: אײַן יוד האָט זיך געשמד'ט. איז אָבער דער משומד פער־אַכט און פערהאַסט געוואָרען פון דער גאַנצער יודישער קהלה, און ווען ער האָט געפּרובט דורכגעהן די גאַס אין זײַנע ווײַסע שמד־קלײ־דער, האָט איהם אַ יוד אָבגעגאָסען מיט שטינקענדיגען אײל; דאָס האָט שטאַרק אויפגעקאָכט דעם קריסטליכען המון, און ער האָט זיך, אונטער דער אָנפיהרונג פון הײליגען פּאַסטוך, אַרויפגעוואָרפען אויף די יודען און פיעל פון זײ אויסגעהרג'עט. דאַן האָבען די יודען ענדליך נאָכגעגעבען און פינף הונדערט פון זײ זענען מרוצה געוואָרען זיך אָב־צושמד'ען, כדי נצול צו ווערן פון טויט (די טרײַ געבליבענע יודען זענען אַנטלאָפען קיין מאַרסעל, 579).

די ידיעה וועגען דעם גרויסען „נצחון״ האָט זיך גלײַך פער־

שפרייט איבערן גאנצען לאנד, און דער יום־טוב פון בעגליקען מיט טבילה־וואסער פינף הונדערט יודישע נשמות איז געפייערט געווארען מיט א אונגעוועהנליכער פרייד. פון די וויכטיגסטע שטעדט זענען גייסט־ליכע געקומען זיך בעטייליגען אין דער הייליגער שמחה, און דער בישאף גרעגאר פון טור האט אויפגעפאדערט דעם פרומען איטאליע־נישען דיכטער וועננאנטיוס פארטונאטוס, ער זאל בעזינגען די העלדישע עובדא פון דעם גרויסען אוויטוס.

אין די איבריגע פראווינצען פון דער פראנקישער מלוכה זענען די אנפאלען אויף יודען נישט אזוי העפטיג געוועזען; דארט האט מען זיי אבער אויך נישט אויפגעהערט צו דריקען און צו בעליידיגען. יודען איז פערבאטען געווארען צו פערנעהמען דעם פאסטען פון ריכטער און שטייער־אבדינגער, „כדי עס זאל נישט אויסזעהען, אז די קריסטליכע בעפעלקערונג איז זיי אונטערגעגעבען“; לויט די החלטות פון אנ׳אנדער קאנגרעס זענען יודען פערפליכטעט געווארען אבצוגעבען כבוד די גייסטליכע, און רעדענדיג מיט א גייסטליכען האט זיך דער יוד נישט געטארט זעצען פריהער, איידער דער ערשטער האט דאס איהם ער־לויבט. עטליכע מלכים פון יענער צייט האבען אפילו געפרובט נאכטאן די מעשים פון דעם גרויסען אוויטוס; אזוי האט דער קעניג שילפע־ריק געצוואונגען די יודען פון זיין מלוכה צום שמד; ער האט דאס אבער נישט געטאן פון גרויס פרומקייט, און האט די נייע קריסטען נישט געשטערט צו לעבען לויט אלע געזעצען פון יודענטום.

דער זעלביגער קעניג שילפעריק האט געהאט ביי זיך אלס יועץ און נאהנטען פריינד א יודען מיט׳ן נאמען פריסקוס, וועלכער איז געוועזען זעהר געשעצט פאר זיין עהרליכקייט און בילדונג. דער קעניג פלעגט זיך מיט דעם יודען אפט בעראטען וועגען וויכטיגע ענינים און האט איהם בכלל אויך שטארק ליעב געהאט; ער האט זיך אבער נישט געקענט שענקען דעם פאקט, וואס פריסקוס איז א יוד, און נישט אויפגעהערט איהם איינצורעדען, ער זאל זיך שמד׳ען. איינ־מאל האט דער בישאף גרעגאר פון טור זיך געטראפען ביים קעניג מיט פריסקוס׳ען און זיי האבען צוזאמען פערבראכט; דערנאך האט דער קעניג, אין שפאס, ארומגענומען פריסקוס׳עס קאפ, איהם עטוואס אנגעבויגען, און זיך אבגערופען צום בישאף: „קום, גאט׳ס דינער, לעג ארויף דיינע הענד אויף איהם“. דערהערנדיג דאס, האט פריסקוס מיט שרעק זיך א ריס געטאן און בעפרייט דעם קאפ פון קעניג׳ס

הענד; דאן האט דער קעניג אויסגערופען: „אָ, דו אונטרייער שטאם, וואס גלויבט נישט אין גאט'ס זוהן!" און ווען פריסקוס האט אויף דעם געענטפערט: „גאט האט קיינמאל נישט התונה געהאט און נישט געקענט האבען קיין זוהן. ער אליין האט געזאגט דורך דעם נביא משה: איך בין גאט, און קיין אנדערער אויסער מיר איז נישטא!" — האט זיך ענטוויקעלט א הייסער וכוח צווישען איהם מיט'ן בישאף. דער לעצטער האט מיט א גאנצער רייהע אויסטייטשונגען פון דער תורה און די נביאים געוואלט דערווייזען דעם אמת פון די קריסטליכע דאגמען, און דאגעגען האט זיך פריסקוס געהאלטען ביי דעם פשוט'ען מענשליכען פערשטאנד. „עס קען נישט זיין, — האט דער יוד געטענה'ט — אז גאט זאל זיך פערוואנדלען אין א מענשען, געבוירען א קינד פון א פרוי, ליידען צרות און שטארבען. און צו וואס האט ער עס געזאלט טאן? צו וועלכען צוועק האט ער זיך געזאלט ערניעדריגען און ווערן א בשר ודם? האט ער דען נישט געקענט ארויסשיקען נייע נביאים און אפאסטאלען, כדי ארויפצופיהרען דעם מענשען אויפ'ן וועג פון אמת?" ביי אזא לאגישער ניכטערקייט מצד דעם יודישען עקשן האבען נאטירליך די אלע מגיד'ישע ארגומענטען פון דעם הייליגען בישאף קיין ווירקונג נישט געקענט האבען, און דער קעניג האט איהם ענדליך אבגעלאזען; ער האט אבער דערביי נישט אויפגעהערט צו זוכען מיטלען געגען דער יודישער עקשנות, און זענענדיג, מיט עטליכע יאהר שפעטער, אין פאריז, האט ער דארט פיעל יודען אבגעשמד'ט איבער געוואלט (581). דא האט זיך דער קעניג ווידער גענומען אויך צו דעם פערעקשנ'טען פריסקוס און האט איהם איינגעזעצט אין תפיסה; דער הייסער יוד איז דאן איינגעגאנגען אויף א קליינער פאלשקייט: ער האט זיך אבגעבעטען ביים קעניג אויף א געוויסער צייט, כלומר'שט אום בייצעוואוינען די התונה פון זיין זוהן אין מארסעל, וועלנדיג דערווייל צוזאמענעהמען זיין פערמעגען און אויסוואנדערן פון לאנד. ער האט דאס אבער נישט דערלעבט: געהענדיג איינמאל שבת אין שוהל, איינגעהילט אין טלית, איז איהם בעפאלען א געוויסער יודישער משומד, מיט'ן נאמען פאטיר, און אויפן א־ט דערשטאכען. די דאזיגע רציחה האט אויפגערודערט דער גאנצער בעפעלקערונג פון שטאדט, און פאטיר'ן האט מען געוואלט אפילו ארויסשלעפען פון דער קירך, וואו ער האט זיך בעהאלטען, נאר דער קעניג, וועלכער איז געווען פאטיר'ס טויפפאטער, האט איהם נישט געלאזען בעשטראפען און פערשיקט אין

דער שכני'שער בורגונדיע, וואָס האָט זיך אין יענער צייט געפונען אונטער דער ממשלה פון קעניג גאָנטראַם. אויך דאָ אָבער האָט דעם רוצח זיין גורל געפונען: די קרובים פון דערהרג'עטען האָבען איהם אָבגעזוכט און מיט זיין טויט אָבגעווישט דאָס פערגאָסענע בלוט.

נאָך שילפעריק'ס טויט איז דאָס פראַנקישע לאַנד אַרונטערגעפאַלען אונטער דער ממשלה פון די בורגונדער, וואָס האָבען מיטגעבראַכט מיט זיך אַ שטאַרקען רעליגיעזען פאַנאַטיזם און ממילא אויך אַ גיפטיגע שנאה צו יודען. די יודען אין דעם לאַנד זענען פאַר יענער צייט, אַ דאַנק די שווערע אויסנאַהמס־געזעצען, פעראַכט און ערניעדריגט געוואָרען פון די העכערע, ווי פון די ברייטע פאָלקסשיכטען, און די שמד־רדיפות געגען זיי זענען געווען אַזוי שטאַרק, אַז דער פויפסט גרעגאָר האָט געפונען פאַר נויטיג, אָבצוהאַלטען דעם שטראָם פונ'ם קירכליכען פאַנאַטיזם און צו מוסר'ן די קריסטליכע הייליגע פאַר זייערע אַבוריות'דיגע מעשים (591). מיט עטליכע צעהנדליג יאָהר שפּעטער האָט דער פּאַריזער קירכען־קאָנגרעס אַרויסגעגעבען אַ רייהע נייע בעשטימונגען געגען יודען, און דער קעניג קלאָטאַר II האָט די בעגרענצונגען בעשטעטיגט (615). נאָך שרעקליכער איז געווען די בעציהונג צו יודען פון קלאָטאַר'ס זוהן, דאַגאָבערט. דער לעצטער האָט זיך געוואָלט בעזונדער אויספיינען מיט זיין רעליגיעזער התלהבות, און ווען טויזענדער יודען פון דער שכנ'ישער וועסט־גאָטישער מלוכה האָבען זיך געוואָלט ראַטעווען ביי איהם אין לאַנד פון די דאָרטיגע אַכזריות'דיגע רדיפות, האָט ער אָנגעווענדט געגען זיי די שרעקליכסטע מיטלען און ענדליך אויך בעפוהלען צו טויטען די אַלע יודען, וואָס וועלן זיך נישט שמד'ען אין דעם בעשטימטען טאָג (629). די דאָזיגע שרעקליכע רדיפות זענען פאָרגעקומען אין איין צייט מיט די רדיפות געגען יודען אין ביזאַנטיען, און דאָס האָט געדיענט די היסטאָריקער אַלס יסוד פאַר דער לעגענדאַרישער השערה, אַז דער קייזער העראַקליוס פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָט אָנגעבעטען דאַגאָבערטען, ער זאָל אויך, אַזוי ווי ער, פערטיליגען די יודען פון זיין מלוכה, ווייל די שטערנזעהער (אַסטראָלאָגען) האָבען איהם, העראַקליוס'ען, נביאות געזאָגט, אַז ביזאַנטיען וועט חרוב ווערן דורך אַ „געמל'טען פאָלק". דאָס לעצטע איז, איבריגענס, מקוים געוואָרען, נאָר נישט אַזוי, ווי העראַקליוס האָט זיך עס פאָרגעשטעלט: די נעמל'טע אַראַבער האָבען זיך, אונטער

דער פאָהן פון איסלאם, ווי א שטורם אריינגעריסען אין ביזאנטיען און זי חרוב געמאכט.

אויף וויפיעל דאגאָבערט׳ס בעפעהל איז דורכגעפיהרט געוואָרן — איז נישט בעשטימט. יעדענפאלס איז א פאקט, אז יודען זענען פערבליבען אינ׳ם פראנקענלאנד אויך נאָך דאגאָבערט׳ס ממשלה, און נישט שפּעטער, ווי אין יאָהר 630, האָט דער קירכען-קאָנגרעס אין רהיימס ארויסגעגעבען נייע תקנות געגען דער צו שטארקער קרובה׳שאפט צווישען יודען און קריסטען.

צום גליק פון די פראנקישע יודען איז די מעראָווינגישע דינאַס-טיע וואָס ווייטער אלץ שוואכער געוואָרען, און די פּאקטישע הנהגה פון לאנד איז כמעט אינגאנצען איבערגעגאנגען צו די אזוי גערופענע מאיאָרדאָמ׳ס (פיהרער פון קעניגליכען הויף). די לעצטע, ווי מלוכה-פיהרער מיט א פּראקטישען פערשטאנד, האָבען פערשטאנען, אז די יודען מיט זייער ריהרעוודיגקייט און געשעפטליכע פעהיגקייטען קענען ווערן א בעדייטענדער שטאנד מיט גרויסע נוצען פאר׳ן לאנד. זיי האָבען זיך דעריבער בעצויגען צו יודען פיעל טאָלעראנטער און געזעהן אָבצושוואכען די ווירקונג פון די קירכליכע גזירות און תקנות.

אין דייטשלאנד, וואָס האָט צו יענער צייט עקסיסטירט אלס א טייל פון דער פראנקישער מלוכה, אונטערן נאָמען אויסטראזיע, זענען די יודען אויך אָבהענגיג געווען פון די מעראָווינגישע מלכים. דאָ האָבען יודען געלעבט נאָך פון די צייטען פון דער רוימישער הערשאפט, און ווי איינינגע כראָניקער ווילען האָבען, זאָלען די ערשטע יודען פון די רהיין-פּראָווינצען גאר אָבשטאמען פון די לעגיאָנען, וואָס האָבען זיך בעטייליגט אין חורבן פון בית המקדש. דאָס זאָלען האָבען געווען אוראייניקלעך פון די שענע ציונ׳ס טעכטער, וועלכע די קריגע-רישע וואנגיאָנען האָבען מיטגעבראכט מיט זיך אלס געפאנגענע אויף די ברעגעס פון רהיין און מיין, — אלס געפאנגענע און אלס לוסט-פרויען. די פון יודישען און גערמאנישען בלוט געבוירענע קינדער זענען פון די מוטער׳ס ערציוגען געוואָרען אינ׳ם יודישען גלויבען, ווייל די פאָטער׳ס האָבען זיך וועגען זיי איבערהויפּט ווייניג געקימערט, און אָט די האלב-בלוטיגע יודען זאָלען עס האָבען געווען די ערשטע גרינדער פון די יודישע קהלות אין וואָרמס און מיינץ. אלענפאלס איז בעקאנט, אז אין קעלן אויפן רהיין האָט זיך געפונען א גוט איינגע-ארדענטע יודישע קהלה נאָך מיט א צייט פריהער, איידער דאָס קריסטענ-

טום איז נתעלה געוואָרען. די פיהרער און חשוב'ע מיטגליעדער פון דער קהלה (אונטער'ן טיטול-נאָמען היערעע'ר, אַרכיסינאַגאָגוס אָדער פאַטרעס סינאַגאָגאָרום) האָבען פון די פאר-קריסטליכע קיסרים געהאַט פערשידענע פריווילעגיעס, וועלכע דער ערשטער קריסטליכער קייזער, קאָנסטאַנטין, האָט ביי זיי אָבגענומען. שפעטער, בעת דער הערשאַפט פון די פראַנקישע מלכים, האָט זיך יודען דאָ אויך פון דעסטוועגען לייכטער געלעבט, ווי אין די פראַנקישע מערב-פראָווינצען, און אין דער געזעצגעבונג פון דעם לאַנד פאר יענער גאַנצער עפּאָכע געפינט מען נישט קיין שום געזעץ געגען יודען.

א בעזונדער בעדייטענדע ראָליע אין דער יודישער, ווי אין דער אַלגעמיינער געשיכטע, האָט געשפּיעלט דער יודישער ישוב אין ש פ אַ נ-י ע ן. נאָך יהודה און בבל האָט דאָס יודישע שפּאַניען דעם שטאַרקסטען אָנטייל גענומען אין דער אויסבילדונג פון יודענטום, און ווי אין יענע לענדער אזוי אויך דאָ, זענען מיט יעדען טריט ערד פערבונדען טייערע זכרונות פאר דער יודישער אומה.

די ערשטע איינוואַנדערונג פון יודען אויף דער שענער פירענע-אישער האַלב-אינזעל פערליערט זיך אין דער אוראַלטער פערגאַנגענהייט. דאָס זענען אָהן שום ספק געווען יודען, וואָס האָבען זיך דערשלאָגען אהער צוליעב געשעפט אָדער דורך אַנדערע סבות, נאָך אין די צייטען פון דער רוימישער רעפּובליק. אָט דער קליינער יודישער קבוץ איז בעדייטענד פערגרעסערט געוואָרען מיט די קרבנות פון די אונגליקליכע מרידות אונטער וועספּאַסיאַנען, טיטוס'ען און האַדריאַנען, ווען די רוימער האָבען, לויט א געוויסער לעגענדע, אוועקגעפיהרט קיין שפּאַניען ביז אַכציג טויזענד יודישע געפאַנגענע. אויף וויפיעל די יודען זענען געווען מאַסענהאַפט בעזעצט אין געוויסע טיילען פון שפּאַניען, בעווייזען די נעמען. מיט וועלכע די דאָזיגע טיילען זענען אָנגערופען געוואָרען אין די אַלטע צייטען. די שטאָדט ג ר אַ נ אַ ד אַ האָט זיך גערופען די „יודענשטאָדט", ווייל זי איז געווען איינגאַנצען בעפעלקערט פון יודען; דעם זעלביגען נאָמען האָט געטראָגען דאָס אוראַלטע, פון די פיניקיער אויפגעבויטע טאַרראַקאָנאַ; אין קאָרדאָוואַ האָט זיך פון אַלטע דורות אָן געפונען א יודען-טויער און ביי סאַראַגאָסאַ — א פעסטונג, וועלכע האָט אין דער אַראַבישער צייט געהייסען ר ו ט אַ אַ ל י אַ ה ו ד (יודישע פעסטונג).

די שפּאַנישע יודען גופא האָבען זיך נישט בעגנוגענט מיט דעם

פאַקט, וואָס זייער קאָלאָניע האָט דאָ גענאָסען אַלע בירגערליכע רעכט, נאָך איידער די וועסטגאָטען און די אַלע איבריגע אָנגעלאָפענע פעלקער האָבען אַ פוס אַוועקגעשטעלט אויף דער שפּאַנישער ערד — זיי האָבען דורכאויס געוואָלט דערוויזען, אַז זיי זענען בכלל די ערשטע איינוואוינער פון דעם לאַנד און זענען דאָ פערוואָרפען געוואָרען נאָך אין די צייטען פון בית ראשון. אפשר דערפאַר טאַקי האָבען די שפּאַנישע יודען נישט געוואוסט פון קיינע בעגרענצונגען אין דער גאַנצער עפּאָכע פון רוים׳ס הערשאַפט, און אַפילו שפּעטער, אין די צייטען פון קריסטענטום, איז זייער לאַגע אויך געבליעבען פעסט. די איבערער און רוימער, וועלכע זענען איבערגעגאַנגען צום קריסטענטום, האָבען פריעדליך פערקעהרט מיט זייערע יודישע שכנים, און קיין אהנונג נישט געהאַט פון דעה פערביטערטען קאַמפף צווישען יודענטום און דער קירך.

די דאָזיגע טאָלעראַנטע בעציהונג צו יודען מצד דער מלוכה און מצד דעם פאָלק האָט זיך נישט געענדערט אויך שפּעטער, נאָכדעם ווי די גערמאַנישע פעלקער־שטאַמען (זועווען, וואַנדאַלען און וועסטגאָטען) האָבען פערפלייצט דאָס לאַנד און געגרינדעט דאָ די זעלבסטשטענדיגע וועסטגאָטישע מלוכה. די וועסטגאָטען זענען צופעליג געווען אריאַנער, וועלכע האָבען זיך בעצויגען פיינדליך צו די קאַטוילישע איינוואוינער פון לאַנד; די יודען דאַגעגען האָט זיך אונטער זייער ממשלה גאַנץ פריי געלעבט, און זיי זענען געווען אין אַלע הינזיכטען גלייכבערעכטיגט מיט דער הערשענדער בעפעלקערונג. פון דער גלייכבערעכטיגונג האָבען גענאָסען אויך די יודען אין דער פּראָווינץ נאַרבאָנא און אין די אַפריקאַנישע קאָלאָניעס, וואָס האָבען אָנגעהערט צו דער וועסטגאָטישער מלוכה. זיי זענען דערביבער געווען איבערגעגעבען דער וועסטגאָטישער דינאַסטיע, און ווען די פראַנקען מיט די בורגונדער האָבען זיך געוואָלט אריינרייסען אין לאַנד דורך דעם גאַלישען גרענעץ־פּאַס, צופוסענס פון די פּירענעען, האָבען די דאָרטיגע יודישע איינוואוינער אַרויסגעשטעלט געגען זיי אַ בעוואָפענטע קראַפט, אַרויסווייזענדיג דערביי אונגעוועהליכע העלדישקייטען און אַ שטאַרקען קריעגערישען מוט.

אַזוי האָבען יודען אָבגעלעבט אין שפּאַניען אַ גאַנצע רייהע דורות און קיינער האָט זייער מנוחה נישט געשטערט; אָט די יודישע מנוחה האָט זיך אָבער גלייך געענדיגט, ווי נאָר דער קאַטוליציזם האָט איבערגענומען די ממשלה אין זיינע הענד, און דער ערשטער קאַטוילישער

קעניג, רעקארעד, איז אויך געווען דער ערשטער, וואס האט געשאפען אין שפאניען א מחיצה צווישען דער יודישער און קריסטליכער בעפעלקערונג; רעקארעד אליין האט פארגעלעגט דעם סינאד א רייהע גזירות געגען יודען, און די פארשטעהער פון דער קירך האבען דעם פארשלאג, נאטירליך, אנגענומען. אויף אזא אופן איז יודען פערבאטען געווארען, זיך מתחתן צו זיין מיט קריסטען, צו בעזיצען קריסטליכע שקלאפען און צו פערנעהמען וועלכען ס'איז עפענטליכען פאסטען; דערביי איז אויך בעשלאסען געווארען, אז די קינדער פון געמישטע התונות (צווישען יודען און קריסטען) מוזען ערצויגען ווערן אין דעם קריסטליכען גלויבען (589). די דאזיגע בעגרענצונגען, וואס האבען אוועקגעשטעלט די יודען אויף א נידריגערער מדרגה פון דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג, האבען שטארק אנגעגריפען דעם שטאלץ פון די יודישע בירגער, און בעזונדער האט אויף די לעצטע שלעכט געווירקט דער פערבאט, נישט צו האלטען קיין קריסטליכע שקלאפען. דאס איז געווען א גזירה, וואס האט געמוזט פיהרען צו א פאלשטענדיגען חורבן פון דעם יודישען פערמעגען, ווייל אין יענע צייטען האט קיין ווירטשאפט נישט געקענט אויסקומען אהן דער ביליגער ארבייטס-קראפט פון געקויפטע לייב-אייגענע; יודען האבען דעריבער אנגעווענדט פערשיעדענע השתדלות'ען מבטל צו זיין די דאזיגע גזירה, און האבען געפרובט פארלעגען דערפאר דעם קעניג א גרויסע סומע געלד.

רעקארעד האט זיך אבגעזאגט פונ'ם יודישען געלד און בעקומען דערפאר א שטארקען יישר כח פון פויפסט גרעגאר; זיין גרויסע אידעע איז אבער אויך נישט פערווירקליכט געווארען, און ווי ס'האט זיך דערנאך ארויסגעוויזען, האבען יודען גאנץ ווייניג געשפירט דעם יאך פון קעניג'ס גזירות. די סבה דערפון איז געווען דאס, וואס לויט דער וועסטגאטישע קאנסטיטוציע איז די פאקטישע ממשלה איבערן לאנד געלעגען אין די הענד פון די פעאדאלען (אדעל-לייט, פריצים), און די לעצטע האבען גראד גוט געלעבט מיט יודען. זיי האבען ערלויבט יודען צו קויפען שקלאפען און האבען בכלל זיך גארנישט גערעכענט מיט די גזירות פון קעניג. ביי אזא נאכלעסיגקייט זענען די געזעצען געגען יודען פערגעסען געווארען אין א גאנץ קורצער צייט, און רעקארעד'ס נאכפאלגער אויף דעם וועסטגאטישען טראן האבען אויך נישט ארויסגעוויזען קיין שום אבנייגונג בנוגע צו יודען.

דער ערשטער פון די דאזיגע נאכפאלגער, וואס האט ווידער

אנגעהויבען רודפ'ען יודען איז געוועזען סיזעבוט (612—620). א צייט-חבר פון דעם ביזאנטינישען קייזער הערַאקליוס, איז סיזעבוט אין זיינע פערפאלגונגען געגען יודען פערגאנגען נאך ווייטער פון דעם ערשטען. סיזעבוט האט בענייט פאר יודען דעם פערבאט צו קויפען שקלאפען, און אפילו פון די אלטע שקלאפען האבען זיך אויך יודען געמוזט אבזאגען. די יודען האבען זיך ווידער געווענדעט צו די פאקטישע מושלים פון לאנד, וועלכע האבען זיך בעצויגען צו דעם גאנצען ענין פיעל לייכטער; דאס האט דעם קעניג נאכמעהר אויפגע-רייצט און ער האט בעפוילען, ארויסצוטרייבען פון לאנד אלע יודען, וואס וועלען ביז א בעשטימטען טערמין נישט אננעהמען דעם קריסטליכען גלויבען. און דער בעפעהל האט געווירקט: א סך שוואכע נאטורען האבען זיך דערשראקען און אנגענומען לפנים דאס קריסטענטום. די שטארקערע, דאגעגען, וואס האבען אויף אזא פשרה אויך נישט געוואלט איינגעהן, האבען עמיגרירט אין די שכני'שע לענדער (613).

סיזעבוט'ס נאכפאלגער איז געוועזען סווינטילא. ער איז געוועזען פונקט דער היפך פון סיזעבוט'ן, און האט אבגעשאפט אלע געזעצען געגען יודען: פאר זיין צייט האבען זיך אלע פערטריבענע אומגעקעהרט אין זייער פאטערלאנד און די כלומר'שט געשמד'טע — צו דעם גלויבען פון זייערע אבות (621—31). געהערשט האט ער אבער נישט לאנג: זיינע מעשים זענען נישט געפעלען געווארען די זיילען פון דער קירך, און זיי האבען אויף זיין שטוהל אוועקגעזעצט איינעם מיט'ן נאמען סיזענאנד. דער לעצטער איז געוועזען אינגאנצען אונטערגע-ווארפען דעם איינפלוס פון די גייסטליכע, און דער קירכען-קאנגרעס אין טאלעדא (633), וואס איז פארגעקומען אין זיין צייט, האט בעשלאסען, אז הגם מ'דארף זיך נישט בענוצען מיט קיין צוואנגס-מיטלען, אום צו שמד'ען יודען, דארף מען דאך נישט דערלאזען, עס זאלען זיך אומקעהרען צום יודענטום יענע, וועלכע האבען שוין געהאט אנגעהערט צו דער קירך. אויף דיעם סמך איז די משומדים שטרענג פערבאטען געווארען, צו היטען יודישע מנהגים און בכלל צו האבען א מגע ומשא מיט יודען. די אפענע יודען האט זיך אין דער צייט אלזא פרייער געלעבט, ווי די בעהאלטענע — די משומדים; באלד איז אבער די מנוחה פון די ערשטע אויך געשטערט געווארען. אויף דעם וועסטגאטישען טראן איז ארויף חינטילא, און זיין ערשטע עובדא איז געוועזען, צו בענייען סעזיבוט'ס בעפעהל: זיך שמד'ען אדער

פערלאָזען שפאַניען. דער דאָזיגער פאַנאַטישער קעניג האָט געוואָלט בעוואָרענען דער קירך אויך אויף דער צוקונפט, און לויט זיין פאָרשלאָג איז אויף דעם צונויפגערופענעם קירכען־קאָנגרעס (טאָלעדאַ, 638) אויסגעאַרבייט געוואָרען אַ שבועה פאַר אַלע קומענדיגע וועסטגאָטישע מלכים, אַז זיי וועלן היטען די קאַנאָנישע געזעצען געגען יודענטום.

חינטילאַ׳ס גזירות האָבען ווידער אַרויסגערופען אַ יודישע מאַסען־אויסוואַנדערונג און די איבערגעבליבענע משומדים האָבען געמוזט אונטערשרייבען אַ איינשטימונגס־אַקט (פלאַציטום), אַז זיי וועלן טריי דינען דער קירך און היטען איהרע געבאָטען.

David Davson

זעכצעהנטעס קאַפּיטעל.

יודען אין אראַביען.

דאָס לעבען פון יודען אין אראַביען אין דעם יאָהרהונדערט פון מחמד'ס אויפטרעטען און ווירקען בילדעט אַ ליכטיגען בלאַט אין דער פינסטערער יודישער גלות-געשיכטע. דאָ, אין'ם דרום-מערב ווינקעל פון אַזיען, זעהען מיר דעם יודען מיט אַ שטאָלץ אויפגעהויבענעם קאָפּ, אָהן אַ שום פּחד פאַר היילינגע קירכען-לייט און וועלטליכע טיראַנען. גלייך אין אַלע הינזיכטען מיט דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג פון לאַנד, האָבען יודען דאָ ענטוויקעלט אַ פּיעלזייטיגע קראַפט, וואָס האָט זיי גאַנץ אָפט אַוועקגעשטעלט בראש פון גרויסע אראַבישע שבטים. יודען זענען דאָ נישט בלויז בעאיינפלוסט געוואָרען פון דעם אַרומיגען לעבען, נאָר אויך אויף איהם אַ איינפלוס געהאַט; מיר בעגעגנען דאָ יודען אַלס טאָן-געבער פון דער גאַנצער סביבה, אין וועלכער זיי געפינען זיך, אַמאָל אין דער געשטאַלט פון גייסטיגע וועג-ווייזער, אַמאָל אַלס דיפּלאָמאַטען און פּאָליטישע טוער און אָפט אויך אַלס קריעגערישע העלדען.

די ערשטע איינוואַנדערונג פון יודען אויף דער פרייער אַראַבישער האַלב-אינזעל איז איינגעהילט אין אַ נעבעל פון לעגענדעס: דאָ זאָלען זיך האָבען געפונען יודען נאָך פון די צייטען פון יהושע בן נון אָדער דוד המלך. היסטאָריש וואַקסט זיך דער ערשטער יודישער ישוב אין אַראַביען צוזאַמען מיט'ן צווייטען יאָהרהונדערט פון דער קריסטליכער צייטרעכנונג; די ערשטע איינוואַנדערער זענען, ווי ס'איז

צו גלויבען, געווען אנטלאָפענע פון יהודה אין די צייטען פון איהר פאָליטישען אונטערגאַנג, און אין די שפּעטערדיגע יאָהרהונדערטער זענען די קאָלאָניעס פערמעהרט און פערגרעסערט געוואָרען מיט מאַסען אַנגעלאָפענע פון ביזאַנטיען, פערסיען און אַלע אַנדערע לענדער, וואו יודען איז אויסגעקומען צו ליידען. אָנגעקומען אין דעם לאַנד פון אונבעגרענעצטער פרייהייט, קריגערישען העלדען-מוט, לירישער ווילדקייט און פאַטריאַרכאַלע לעבענס-פאָרמען, האָבען די יודען זיך גלייך צוגעפאַסט צו דער ארומיגער סביבה און זיך ענג צוזאַמענגעלעבט מיט דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג; ווי די שבטים פון צפון-אַראַביען האָבען די יודען דאָ אויך געלעבט איינגעטיילט אין בעזונדערע גרופען, מיט בעזונדערע שייכען אָדער פאַטריאַרכען; אַזעלכע זענען געווען די שטאַמען בענו (בני)-נאַדהיר, בענו-קוראַיזאַ און בענו-נאַכדאַל.

די דאָזיגע יודישע שטאַמען האָבען געהאַט זייער מיטעלפונקט אין דער שטאָדט יאַטריב (מעדינא), וואָס האָט זיך געפונען אין אַ פרוכטבאַר-שענער געגענד. כדי זיך צו שיצען פון די שכני'שע בעדואינען, האָבען יודען בעפעסטיגט זייערע שטעדט מיט פעסטונגס-ווענט; דערביי האָבען זיי אויך, ווי די אַראַבער, זיך בעשעפטיגט מיט ערד-אַרבייט און פיה-צוכט.

פיעלזייטיגער און קולטורעלער איז געווען דאָס לעבען פון די יודישע קאָלאָניעס אין דרום-אַראַביען (תימן), אין דעם לאַנד, „וואו דער שטויב איז גאָלד, וואו עס וואַקסען אויס די געזינדסטע מענשען און די מוטער'ס געבוירען זיי אָהן שמערצען". דאָ האָבען יודען געלעבט נישט אלס בעזונדערע שבטים, נאָר אינאיינעם מיט די אַראַבער, וועלכע האָבען זיך מעהר פערנומען מיט האַנדעל, און זייער איינפלוס אויף דער אַראַבישער סביבה איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז אין אַ משך פון גאַנצע פינף הונדערט יאָהר האָט דאָס קריסטענטום זיך דאָ קיין אָרט נישט געקענט געפינען.

צוליעב דער פערוואַנדשאַפט צווישען די יודען און אַראַבער בנוגע צום בלוט (די אַראַבער רעכנען זיך אויך פאַר סעמיטען), ווי בנוגע צו דער שפּראַך און די מנהגים, האָבען זיך די יודען זעהר ווייניג אונטערגעשיידט פון זייערע שכנים. די יודישע שבטים האָבען געפיהרט מלחמות צווישען זיך, און עס פלעגט זאָגאַר פאָרקומען, אַז אַ יודישער שבט האָט זיך פעראייניגט מיט אַן אַראַבישען, כדי צוזאַמען צו בעקעמפפען אַן אַנדער יודישען שבט. יודען זענען נישט אָבגעשטאַ-

נען פון די אראבער אויך אין דער הינזיכט פון פאעזיע; ווי די לעצטע האבען זיי אויך געהאט דיכטער, וואס האבען געזונגען פון און פאר'ן פאלק.

ביי דער גאנצער אויסערליכער עהנליכקייט צו די אראבער, האבען יודען פון דעסטוועגען דאך אבגעהיט זייערע רעליגיעזע און נאציאנאלע טראדיציעס און זיי איבערגעגעבען פון דור צו דור. די אראבישע יודען האבען געפייערט די יודישע יום-טובים אין דער צייט, געפאסט אום יום-כפור, זיך אבגעהיט פון טרפה שפייזען און שטרענג געהאלטען שבת — אפילו אין דער צייט פון א מלחמה. זייער צוגעבונדענקייט צו דעם לאנד פון דער יודישער פערגאנגענהייט און צוקונפט האבען די אראבישע יודען אויסגעדריקט דערמיט, וואס זיי האבען בעת'ן דאווענען געהאלטען דאס געזיכט געווענדעט צו ציון (מורח), — ווי אלע יודען אין די גלות-לענדער, און אויף וויפיעל ס'איז צו גלויבען, האבען זיי געהאט בעציהונגען מיט די גייסטיגע יודישע צענטערן אין בבל, פון וואנען זיי האבען בעקומען אנווייזונגען וועגען די פערוויקעלטע פראגען פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען, ווייל זיי אליין האבען זיך וועניג אבגעגעבען מיט רעליגיעזע למודים. דער איינציגער אקאדעמישער פונקט פאר די אראבישע יודען, איז געווען א וועניג בעדייטענדע ישיבה אין יאטריב; דא האט מען זיך אבער אויך בעשעפטיגט נאר מיט אגדי'שע בעארבייטונגען פון דעם ביבלישען מאטעריאל. די שענע פארצייטיגע שילדערונגען פון דער ביבעל זענען א דאנק דער שטארקער דיכטערישער פאנטאזיע פון די אראבישע יודען פערפוצט און פערשענערט געווארען מיט פערשיעדענע צוגעטראכטע שטריכען און עפיזאדען, און מיט דער צייט האבען אט די צוגעפוצטע מעשות אנגעהויבען ארומגעהן צווישען דער יודישער, ווי צווישען דער אראבישער בעפעלקערונג, אלס געשעהענע פאקטען פון דער ווייטער פערגאנגענהייט.

אויף אזא אופן איז דער פאעטיש-רעליגיעזער אינהאלט פון די הייליגע שריפטען פערשפרייט געווארען אין דער אראבישער וועלט, און צוזאמען מיט איהם זענען בּיסליכווייז אריינגעדרונגען אין דער וועלט אויך געוויסע יודישע פארשטעלונגען און רעליגיעזע בעגריפען. יודען האבען די אראבער געגעבען א בעשטימטע צייט-רעכנונג, וואס האט זיי די אויגען געעפענט, פון יודען האבען די אראבער איבערגענומען נאך פיעל אנדערע עלעמענטארע ידיעות, פון וועלכע זיי האבען פרי-

הער קיין אהונגג נישט געהאט, און דאס דאזיגע ענגע צוזאמענלעבען פון די ביידע שכני'שע בעפעלקערונגען האט ענדליך געבראכט דערצו, אז גרויסע מאסען פון די אראבער זענען איינגאנצען אריבערגעגאנגען צום יודענטום. דער איבערגאנג גופא איז זיי נישט שווער אנגעקומען, ווייל דער מנהג פון מלה האט זיך ביי זיי פראקטיצירט נאך פון אלטע ציימען; אגב האט דערביי א סך מיטגעווירקט אויך דער פאטריארכא־לער סיסטעם פון דעם אראבישען לעבען: האט דער שייך (דער עלט־סטער פון שבט) זיך מגייר געווען, איז גלייך דער גאנצער שבט געווא־רען יודיש־גלויביג. אין דרום־אראביען האט זאגאר עקסיסטירט א גאנצע מלוכה פון אזעלכע יודישע אראבער; דאס זאל, לויט דער אראבישער פאלקס־לעגענדע, האבען געשעהען אויף דעם פאלגענדען אופן:

איינער פון די דרום־אראבישע (יעמענישע, תימני'שע) קעניגען מיט'ן נאמען אבו קאריבא אססאד טאבאן, האט אין פינף הונדערטען יאהר אונטערגענומען א קריעגסצוג געגען פערסיען און געגען די אראבישע פראווינצען פון ביזאנטיען, און דורכגעהענדיג די שטאדט יאטריב (מעדינא), האט ער דארט איבערגעלאזען זיין זוהן פאר א בעפעהלער. די איינוואוינער פון שטאדט זענען אבער בעפאלען דעם זוהן און איהם געטויט, און אבו קאריבא האט זיך אומגעקעהרט צוריק, כדי זיך נוקם צו זיין אן די פעררעטער. ער האט בעלאגערט די שטאדט מיט זיינע גרויסע חילות און געלאזען אויסהאקען אלע פאלמען־בוימער ארום שטאדט, פון וועלכע די איינוואוינער, אממעהרסטען יודען, האבען זייער גאנצע יניקה געצויגען. דערווייל האט זיך געמאכט, אז דער קעניג איז שווער קראנק געווארען, און אין דער גאנצער גע־גענד ארום האט זיך קיין וואסער נישט געפונען, אויף צו שטילען זיין ברענענדען דורשט. האבען זיך די בעלאגערטע דערפון דערוואוסט, און צוויי פון זיי, די יודישע חכמים קאאב און אסאד, זענען אוועק צום קעניג אין געצעלט, פועל'ן ביי איהם, ער זאל אראבנעהמען די בעלאגערונג פון שטאדט. און מיט דער בקשה אליין האבען זיך די יודישע שלוחים נישט בעפריעדיגט, דען געענדיגט האט זיך די השתדלות דערמיט, אז אבו קאריבא האט נישט בלויז אראבגענומען די בעלאגע־רונג פון שטאדט, נאר אויך אנגענומען דעם יודישען גלויבען. דעם קעניג האבען גלייך נאכגעטאן די מיטגליעדער פון זיין סוויטע, און מיט דער צייט האט זיך די גאנצע אראבישע בעפעלקערונג פון דער יעמענישער מלוכה מגייר געווען.

דאָס איז דער אינהאַלט פון דער לעגענדע; פּאַקטיש האָבען זיך אין יעמען מגייר געווען נאָר די אויבערשטע שיכטען פון דער בעפעלקערונג, און דאָס יודישקייט פון די דאָזיגע גרים האָט אויך קיין גרויסע ממשות נישט געהאַט. אַ ערנסטע בעציהונג צום יודענטום האָט אַרויסגעוויזען ערשט קאַריבאַ׳ס יונגסטער זוהן אָדער אייניקעל, מיט׳ן נאָמען זאַראַה דהו-נאַוואַס (530—520). ער האָט זיך צוגע־געבען דעם העברעאישען נאָמען יוסף (יוסף) און זיין צוגעבונדענקייט צו דער יודישער אומה איז דערגאַנגען ביז אַזוי ווייט, אַז ער האָט בעשלאָסען זיך נוקם צו זיין אָן די ביזאַנטינער דערפאַר, וואָס זיי דריקען „זיינע ברידער״ — די יודען. דער ערשטער אקט פון אָט דער נקמה איז געווען דאָס, וואָס אויף דהו-נאַוואַס׳עס בעפעהל איז געפאַנגען און געטויט געוואָרען אַ גאַנצע מחנה ביזאַנטינישע קריסטען־סוחרים, וועלכע זענען דורך תימן געגאַנגען קיין אינדיען. פון דער עובדא האָט אָבער נאָר געליטען דער אינדיש-אַראַבישער האַנדעל, ווייל די קריסטען האָבען אויפגעהערט צו קומען קיין אַראַביען. און די געראָדפ׳טע ביזאַנטינער האָבען אויך נישט געשוויגען: זיי האָבען אָנגע־רייצט אייניעם פון די קריסטליכע פירשטען, וואָס איז געווען אונטערגע־וואָרפען דהו-נאַוואַס׳ן, ער זאָל מורד זיין אין דעם לעצטען און די מרידה האָט זיך געענדיגט מיט אַ מפלה פון דעם יודיש-גלויביגען קעניג (521); באַלד איז ער אָבער ווידער צו די כחות געקומען און האָט זיך גענומען נאָך מיט מעהר פערביטערטקייט קעמפפען געגען די קריסטען פון אַראַביען. לויט געוויסע קריסטליכע קוועלען האָט דהו-נאַוואַס דעמאָלט אויסגעהרג׳עט מאַסען קריסטען פון דער שטאָדט נאַדזשראַן, וועלכע האָבען זיך אָבגעזאָגט אָנצונעהמען דעם יודישען גלויבען, און אויך די קריסטען פון די איבריגע שטעדט אין זיין מלוכה האָט ער שטאַרק געראָדפ׳ט און פערפאָלגט. דאָס האָט אַרויסגערופען אַ שטאַרקע אויפ־רעגונג אין די לענדער פון דער קריסטליכער וועלט, און די גרעסטע טייל פון דער קירך האָבען אָנגעהויבען זיך משתדל זיין ביי עטליכע מלכים, זיי זאָלען אַרויסטרעטען געגען דעם שרעקליכען יודישען קייזער. פון געוויסע זייטען האָט מען אפילו אָנגעהויבען רעדען וועגען איינזעצען אין געפענגעניש די יודישע געזעצלעהרער פון פאַלעסטינא און האַלטען זיי אַלס משכון אַזוי לאַנג, ביז דהו נאַוואַס וועט זיך נישט אָבזאָגען פון זיינע רדיפות געגען די קריסטען אין אַראַביען. בעזונדער היים זענען אַרויסגעטרעטען פאַר די געראָדפ׳טע קריסטען די בישאָפען

דוּפ און שמעון פון סיריען; דער ערשטער איז אליין אוועק קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, און וויזענדיג דעם קייזער, יוסטינוס I, א צוריסענעם און צוטרעטענעם עוואנגעליום, האט ער פערביטערט אויסגערופען: „אט דעם הייליגען ספר האב איך מציל געווען פון׳ם פייער, און וועלכען דער יודישער מלך האט איהם אריינגעוואָרפען; וועט דער גרויסער קייזער זיך איצט נישט אננעהמען פאר אונז זענען מיר אלע פערלוירען!“ דער שוואַכמוטיגער און גרוי-אלטער יוסטינוס איז אָבער גראָד פערוויקעלט געווען אין א שווערער מלחמה מיט פערסיען, און ער האט דעם הייליגען שתדלן געענטפערט: „הימיארא (תימן) איז צו-וייט פון אונז: איך קען נישט שיקען קיין חיל אין אזא ווייטער שטרעקע דורך זאמדיגע מדבריות. דערפאר וועל איך שרייבען צו דעם נעגוס פון אבעסיניען (עטיאָפּיע); ער געהערט אויך צו דער קירך אזוי ווי מיר, און איז נעהנטער צו אראביען“.

און דער נעגוס האט דעם פארשלאג אנגענומען. ער האט אוועקגעשיקט א גרויסען חיל אויף שיפען צו די ברעגעס פון אראביען, וואו עס זענען גלייך איבערגעגאנגען אויף זיין זייט אלע קריסטען פון לאנד; דער איבערראשטער יודישער קעניג האט געפרובט צונויפזאמלען זיינע כחות און זיך אנטקעגענשטעלען דעם שטארקערן שונא; די איבעריגע אראבישע פירשטען האבען איהם אבער אלע פערראטען, און זעהענדיג, אז ער האט פאר זיך קיין רעטונג נישט, האט ער בעשלאסען, צו שטארבען בעסער אליין, איידער אריינצופאלען צו די זיעגער אין די הענד: ער איז מיט זיין פערד ארויף אויף א הויכען פעלזען און האט זיך אריינגעוואָרפען אין די שטורמדיגע חוואליעס פון ים (530).

די זיעגענדע עטיאָפּיער האבען זיך נאך דעם אריינגעריסען אין לאנד מיט פייער און שווערד, געראובט, געהרג׳עט און מאסען יודען גענומען געפאנגען. דאס איז געווען די ענדע פון דער יודיש-תימנ׳ישער מלוכה, וואס איז איבער נאכט ענטשטאנען און איבער נאכט פערשוואונדען געוואָרען.

און יענער צייט האט זיך די יודען פון צפון אראביען אויך נישט רוהיג געלעבט. די יודישע קהלה אין יאטריב איז אריינגעצויגען געוואָרען אין דעם פלאנטער פון די אייביגע קריגערייען צווישען די פערשיעדענע אראבישע שבטים, און געענדיגט האט זיך דער צוזאמענשטויס דערמיט, אז די שטאדט איז ארונטערגעפאלען אונטער דער הערשאפט פון די אויסיטען און האדראזשיטען, אנשטאט דעם, וואס

זי איז פריהער געלעגען אין די הענד פון צווי יודישע שבטים.

א בעזונדער פלאץ צווישען די יודישע מיוחסים, וואס זענען בעזיגט געווארען בעת יענע ארומרייסענישען, פערנעהמט דער פירשט און דיכטער שמואל אבן-עדיה (געב. 500, געשט. 560). זיין נאמען איז פעראייביגט געווארען אין דער אראבישער פאעזיע פון דעם פאר'מחמד'נישען פעריאד און די לעגענדע האט איהם בעקרוינט מיט א רייהע העלדישקייטען און וואונדערליכע מעשים. שמואל איז געוועזען דער ראש פון א קליינעם שבט און האט בעוואוינט דעם פרעכטיגען בארג-שלאס אלאבלאק, וואו עס האבען זיך געשיצט אלע גערודפ'טע און פערפאלגטע. דערצו איז ער געוועזען בערימט אין דער גאנצער סביבה אלס בעגאבטער דיכטער, און ווען עס האט זיך געמאכט אמאל, אז דער קענדיטישער פרינץ אימרולקיים, איז פערפאלגט געווארען פון אנ'אנדער פירשט, און קיינער האט נישט געוואגט איהם ביי זיך ארייננצולאזען — האט אימיצער דעם פרינץ אנגעוויזען אויף דער שוץ-פעסטונג פון דעם יודען שמואל. „ווער איז ער?" — האט געפרעגט דער פערוואגעלטער פרינץ און קעניג פון אלע אראבישע דיכטער. „דאס איז דער יוד שמואל אבן-עדיה; נעהם מיט מיט זיך דעם דיכטער רביע, וועט ער דיך פארשטעלן פאר איהם" — האט מען איהם געענטפערט, און אין גיכען איז ער, אימרולקיים, מיט זיין שענער טאכטער און דער סוויטע אויפגענומען געווארען פון דעם יודישען פירשט און דיכטער. דעם פערפאלגטען פרינץ איז אבער די מנוחה אין שלאס ווייניג געוועזען: ער האט זיך דורכאויס געוואלט נוקם זיין אן די קעניגליכע רוצחים פון זיין פאטער; האט ער זיין טאכטער מיט זיינע פירשטליכע פאנציר'ס איבערגעלאזען ביי שמואל'ן, און אליין איז ער אוועק קיין קאנסטאנטינאפאל, צו געווינען פאר זיך דעם ביזאנטינישען קייזער. דאן האבען דעם פרינצ'ס שונאים, און בעזונדער דער ראש פון די גהאסאנידען, בעלאגערט שמואל'ס פעסטונג און געפ[illegible]ערט פון איהם, ער זאל זיי ארויסגעבען די כלי-זיין פון דעם אנטלאפענעם אימרולקיים. שמואל האט זיך אבגעזאגט, נאכצוגעבען די פאדערונג, און וויל די פעסטונג גופא איז געוועזען אונבעצווינגבאר, האבען די בארבארען זיך בענוצט מיט א אונגעוועהנליכער אכזריות געגען דעם בעלאגערטען העלד: זיי האבען פון דער אם אוועקגענומען זיינס א זויג-קינד, און געדראהעט, עס פאר איהם אין די אויגען צו טויטען, אויב ער וועט די פערלאנגטע וואפען

נישט ארויסגעגעבען. און אויך דאס האט שמואל'ן נישט וויבער געמאכט; „פעררראט איז א האלזבאנד, וואס ראסטעט קיינמאל נישט:
— האט דער העלדישער דיכטער געענטפערט די תלינים פון זיין קינד — טוט וואס איהר ווילט, איך וועל די וואפען נישט ארויס-געבען!" און די אכזרים האבען דאס קינד געשחט'ען. פון דער מעשה שטאמט דאס אראבישע שפריכווארט: געטריי ווי שמואל.

אין שמואל'ס וועגען איז געגאנגען אויך זיין זוהן שאריד, און ווען דער בעריהמטער דיכטער מיימון אשא איז צופעליג געבראכט געווארען אין שאריד'ס שלאס צווישען א גאנצער רייהע געפאנגענע, האט ער זיך געווענדעט צו איהם מיט די פערזען:

זיי ווי שמואל, ווען איהם געקוועלט האט
דער קריגער מיט זיין וואפען:
„שטעה צווישען עלענדקייט און פעררראט!
וועהל דיר פון די צוויי, א טרויריגע וואהל!"
און ער געענטפערט האט דאך געפאסט: „טויט דיין
געפאנגענעם, נישט פעררראטען וועל איך מיין גאסט!"

אזוי האבען די יודען פון צפון אראביען זיך אויך נאהנט צו-זאמענגעלעבט מיט די ארומיגע שבטים, און אין ניכען איז יאטריב ווידער ארונטערגעפאלען אונטער דער הערשאפט פון די יודישע בני-קוריזא און בני נאדיר.

זיעבעצעהנטעם קאַפּיטעל.

מחמד און זיינע מלחמות מיט יודען.

דער שטאַרקער איינפלוס פון יודישע אידעען און בעגריפען אויף די שבטים פון דער פאָדערשטער אזיען, וואס איז געוואקסען צוזאמען מיט דער יודישער בעפעלקערונג אין אראביען, האָט אין אנהויב פון זיעבעטען יאָהרהונדערט בעקומען א שאַרפען, בולט'ען אויסדריק, אין דער געשטאַלט פון א נייעם גלויבען. מחמד, „דער נביא פון מעקקא און יאַטריב", איז נישט געווען קיין זוהן פון דעם יודישען שטאַם; זיין גייסטיגע יניקה האָט ער אָבער געצויגען פון יודענטום, און נאָר די צונויפשמעלצונג פון דער יודישער וועלט-אנשויאונג מיט דער פלאַמענדער פאַנטאַזיע פונ'ם פּאָעטישען מדבר-קינד איז אים-שטאַנד געווען צו בעשאַפען דאָס גרויסע ווערק פאַר פעלקער אין דורות — דעם איסלאַם.

אין די פריעדליכע פערזאמלונגען פון די אראבישע און יודישע שבטים, וואנדערנדיג פון שטאָדט צו שטאָדט אויף מערק און ירידען, צווישען שכנים און פריינד, — אומעטום האָט אבדולאַה'ס זוהן (מחמד) געהערט רעדענדיג פון דער אמונה אין איין אייציגען גאָט, וואָס האָט אלץ בעשאַפען און הערשט איבער אלע וועלטען, פון א פּאַטריאַרך אברהם, וואָס האָט זיך איבערגעגעבען צו דיענען אָט דעם אלמעכ-טיגען גאָט, פון רעליגיעזע געבאָטען, וואָס ציילגען אויס די אמת-גלויביגע פון געצענדיענער, און פון נאָך אנדערע יודישע פאָרשטעלונ-גען און בעגריפען, דאָס האָט דעם עמפּפינדליכען נאַטור-קינד אריינ-

געפיהרט אין א וועלט פון געטליכע זעהונגען און הימלישע בילדער. מחמד'ס ערשטער נבואה-אויסרוף איז דער גרונד-געדאנק פון משה'ס תורה: „ס'איז נישטא קיין גאט, אויסער אללאה (אל)!“ אין ערשט שפעטער האט ער זיך ערלויבט צוצוגעבען צו דעם עיקר די ווערטער: „און מחמד איז זיין נביא“. אינ'ם ערשטען פעריאד האט מחמד איבערהויפט גערעדט וועגען דער איינציגקייט פון דעם אלמעכטיגען גאט און וועגען די שענדליכקייטען און אכזריות'ען פונ'ם געצענדיענריי. די דאזיגע בעציהונג צו די יסודות פון יודענטום און צו יודען גופא האבען זיך אבער באלד געענדערט צום ערגערן, און אין גיכען זעהען מיר דעם נביא פון מעקקא ארויסטרעטענדיג נעגען יודען, ווי נעגען געפעהרליכע שונאים.

ארויסטרעטענדיג מיט די ערשטע התגלות'ען אין זיין געבורטס-שטאדט מעקקא, האט מחמד געפונען גאנץ ווייניג אנהענגער פאר זיין נייער תורה. דא האט זיך געפונען דער אלטער קאאבא-טעמפעל מיט זיינע דרייהונדערט געטער, און די פאנאטישע געצענדיענער האבען דעם יונגען לעסטערער פון זייערע היילינגטימער געוואלט פערשטיינען. אבגערופען זיך אויף זיין התגלות און זי אנערקענט האבען בלויז עטליכע איינגעזעהענע תושבים פון דער יודישער יאטריב, און דאס האט מחמד'ן בעוואויגען אריבערצוטראגען דעם צענטר פון זיין טעטיגקייט אין יאטריב גופא (622).

אין דעם נייעם צענטר האט מחמד קודם כל אנגעהויבען ארביי-טען צווישען דער יודישער בעפעלקערונג. ער האט יודען פארגעשטעלט די זאך אזוי, אז זיין שטרעבונג איז, צו פערשפרייטען דאס יודענטום אין גאנץ אראביען, און אריינקומענדיג אין שטאדט אום יום-כפור, האט ער ווירקליך אויסגערופען: „מיר דארפען גיכער פון די יודען פאסטען דעם טאג“. דער „נביא“ האט זאגאר בעפוילען זיינע אנהענ-גער, זיי זאלען בעת די תפילות האלטען די אויגען געווענדט צו ירושלים.

אזוי האט זיך מחמד אלץ מעהר מקרב געווען צו יודען, און נישט קענענדיג אליין שרייבען, האט ער אפילו געהאלטען א יודישען שרייבער, וועלכען ער האט דיקטירט זיינע „נבואות“. ביי דעם אלעם האט ער אבער פון דעסטוועגען דא קיין גרויסען ערפאלג נישט געהאט און נאר געצעהלטע יודען זענען געווארען זיינע מיטהעלפער (אנסא-רען). די איבריגע האבען זיך בעצויגען מיט א געוויסען בטול צו דעם

חוצפה'דיגען נביא, וואס האט קיין גרויסע קענטעניש׳ען נישט ארויסגע־וויזען און איז נאך דערצו געווען זעהר פערדארבען און אויסגעלאסען. די יודען האבען חוזק געמאכט: „קוקט נאר אן דעם נביא, וואס ווערט קיינמאל נישט זאט און האט שטענדיג מיט ווייבער צו טאן; איז ער ווירקליך א נביא, טא זאל ער זיך מיט זיין נביאות אבגעבען, און נישט מיט ווייבער"; אדער: „ווען מחמד וואלט זיין א אמת'ער געטליכער נביא, וואלט ער ארויסגעטרעטען אין יהודה, דען נאר דארט ענט־פלעקט זיך גאט צו זיינע אויסדערוועהלטע". בעזונדער שארף זענען ארויסגעטרעטען געגען מחמד'ן דער יוד פנחס אבן עזורה, דער זוהן פון א אראבישען פאטער און א יודישער מוטער קאאב אבן אשאראב, דער הונדערט־יעהריגער דיכטער אבו אפאק און דער געלעהרנטסטער יוד פון גאנץ הערזשאס אבדאללאה. זיי האבען מיט א בעזונדער פערגלייכונג אויסגעלאכט דעם נביא פון מעקקא און חוזק געמאכט פון זיינע נבואות, גארנישט אהנענדיג, אז אט דער הילפלאזער טרוימער וועט אין גיכען הערשען איבער מיליאנען און האל־טען אין זיינע הענד דעם גורל פון א גרויסען טייל פון דער יודישער אומה.

דער פערביטערטער מחמד האט געפיהלט דערווייל זיין שוואכקייט און זיך נישט ווייסענדיג געמאכט פון דער יודישער חוזק'דיגער בעציהונג צו איהם. „מיט דעם פאלק פון דער שריפט, — האט ער אנגעזאגט זיינע אנהענגער — זאלט איהר שטרייטען אויף אנ'אנשטענדיגען אופן און זאגען: מיר גלויבען אין דעם, וואס איז אונז און אין דעם, וואס איז אייך ענטפלעקט געווארען; אונזער גאט און אייער גאט איז איינער און מיר דיענען איהם געטריי".

דער דאזיגער מצב האט זיך אבער נישט געקענט לאנג האלטען. פון איין זייט האבען די יודען אנגעווענדעט אלע מיטלען, אבצוציהען פון מחמד'ן זיינע אנהענגער, און זיי איז אפילו געלונגען אבצורעדען פון איהם דעם אנגעזעהענסטען בירגער פון יאטריב, וואס האט געזאלט אויסגעוועהלט ווערן פאר א קעניג פון שטאדט; פון דער צווייטער זייט ווידער, האבען אויך די גלויביגע גופא אנגעהויבען צושטעהן צו מחמד'ן און פאדערן פון איהם א בעשטימטע ערקלערונג וועגען זיין בעציהונג צום יודענטום. זיי האבען געזעהען, אז יודען בכלל דערווייטערן זיך פון איהם, און אפילו די יודישע אנהענגער זיינע הערן אויך נישט אויף אבצוהיטען די יודישע געבאטען, און זיי האבען געזאגט: „איז די תורה

אַ געטליך ווערק, טאָ זאָלען מיר אויך אָבהיטען איהרע געבאָטען״. דאַן האָט מחמד ערשט זיך בעשלאָסען צו מאַכען אַ געוואַגטען שריט: ער האָט זיך נישט אונטערגעגעבען דער יודישער תורה, נאָר זיך אינגאַנצען אָבגעזאָגט פון איהר. מיט דעם אַקט האָט ער אויפגעהויבען זיין פּרעסטיזש אַלס געזעצגעבער, אי זיך צוגעפּאַסט צו דעם לעבענסלוסטיג־ליידענשאַפטליכען כאַראַקטער פון זיין פאָלק, פאַר וועלכען די געזעצען פון דער תורה זענען געווען צו־שטרענג און צו־האַרב.

מחמד האָט פערעפענטליכט אַ לאַנגע סורא (התגלות), פול מיט זלזולים געגען יודען, און געהייסען זיינע אַנהענגער ווענדען פון דאַן אָן זייערע אויגען נישט צו מזרח־זייט (ירושלים), נאָר צו מערב, צו דער זייט פון מעקקאַ מיט איהר קאַאַבאַ־טעמפּעל. דעם תענית פון יום־כפור האָט ער אָבגעשאַפט, און אַנשטאָט איהם בעפעסטיגט די תעניתים פון דעם חודש ראַמאַדאַן, וועלכען די אַראַבער האָבען הייליג געהאַלטען נאָך פון אוראַלטע צייטען (624). דאָס זעלבע האָט ער געטאָן אויך מיט נאָך אַנדערע געבאָטען פון דער תורה: דעם שבת פערביטען אויף פרייטאָג, און פון אַלע טרפה מאכלים פערבאָטען נאָר חזיר און פלייש פון אַ נבלה, וואָס די אַראַבער האָבען פאַר איהם אויך נישט געגעסען.

אַ דאַנק דער דאָזיגער צופּאַסונג צו די טראַדיציעס פון דעם אַראַבישען פאָלק און צו זיין כאַראַקטער, איז די צאָהל פון מחמד׳ס אַנהענגער צווישען די אַראַבער געוואַקסען, און צוזאַמען דערמיט איז געוואַקסען אויך זיין גאוה און זיין אַכזריות׳דיגע חוצפה. דער פריהערדיגער פרעדיגער פון יודענטום האָט איצט אַליין פערשפּרייט די שענדליכסטע בלבולים אויף יודען, און נאָך די ערשטע נצחונות, וואָס ער האָט אָבגעהאַלטען איבער די אַראַבישע געצענדיענער, איז ער אַרויסגעטרעטען אין אַ אָפענער מלחמה מיט די יודישע שבטים דערפאַר, וואָס זיי האָבען זיך נישט געוואָלט אונטערוואַרפען זיין אויטאָריטעט און זיין הייליגקייט.

די ערשטע קרבנות פון מחמד׳ס צאָרן זענען געווען די יודען פון שבט קיינוקאַ. זיי האָט מחמד איבער אַ קלייניגקייט אַרויסגעפאָדערט צום קאַמפף, און די פאָרשטעהער פון דעם שבט האָבען איהם דרייסט געענטפערט: מיר זענען פריעדליכע מענשען און ווילען זיך

מיט דיר פערבינדען ; אזוי אבער, ווי דו זוכסט נאר א צוטשעטעניש, אבי זיך מיט אונז צו שלאגען , וועלן מיר דיר ווייזען , אז אונז פעהלט אויך קיין מוט נישט". און זיי האבען ווירקליך נישט ווענינ מוט ארויסגעוויזען , קעמפפענדיג גאנצע פופצעהן טאג געגען מחמד'ס שטארקער מחנה . ענדליך זענען זיי אבער בעזיעגט געווארען , און נאר די השתדלות פון דעם שטארקען אבדאלאה אבן אובייי האט זיי מציל געווען פון מחמד'ס שווערד *) .

נאך דעם צוזאמענשטויס , אין וועלכען די יודען האבען בעקומען א געוויסע שטיצע פון אראבער , האט מחמד פערעפענטליכט די סורא , אין וועלכער עס זאגט זיך : א, איהר גלויבינע , שליעסט נישט קיין פערבינדונג נישט מיט קריסטען, נישט מיט יודען : זיי קענען זיך אליין בעשיצען . ווער עס בעפריינדעט זיך מיט זיי , איז איינער פון זיי , און גאט פערטראגט נישט דעם זינדיגען פאלק . אין דעם אויפרוף האבען די איבערגעבליבענע יודישע שבטים געזעהען א געפאהר פאר זיך , און זיי האבען זיך פערבונדען מיט די אראבישע שבטים , וואס זענען אויך געווען פיינדליך געשטימט צו מחמד'ן . די לעצטע האבען אבער פערראטען זייערע יודישע קריגם-חברים , און מחמד האט ווידער אבגעהאלטען א נצחון איבער זיינע יודישע שונאים , אן וועלכע ער האט זיך אכזריות'דיג נוקם געווען (אויף זיין בעפעהל זענען זיבען הונדערט יודישע קעמפפער געטויט געווארען אין מיט'ן מארק און די איבריגע האבען געמוזט אויסוואנדערן 627 — 625) . מיט א יאהר שפעטער איז מחמד ארויסגעטרעטען געגען די יודען פון דער געגענד חיבר , און דא איז איהם דער נצחון אנגעקומען פיעל שווערער . די יודישע קריגער האבען דא ארויסגעוויזען אונגעוועהנליכע העלדישקייטען און מחמד'ס מחנה האט א סך געליטען און נישט ווענינ קרבנות געבראכט , ביז איהר איז געלונגען אריינצודרינגען אין די יודישע פעסטונגען . צו מחמד'ן אין די הענד זענען דאן אריינגעפאלען אלע אוצרות פון די רייכע חיבר'ישע יודען, און זיינע קריגער זענען צוריקגעקומען פון דער מלחמה בעלאדען מיט כל טוב .

---

*) די בעזיעגטע , אין א צאהל פון זיבען הונדערט מאן , האבען דאן אויסגעוואנדערט קיין פאלעסטינא .

צווישען די טראפפען פון דער חיבר'ישער מלחמה האבען זיך געפונען אויך צוויי שענע יודישע פרויען, וועלכע מחמד האט איבערגעלאזען פאר זיך: סאפיא, די טאכטער פון זיין טויט-פיינד הויעי, און זיינאב, די שוועסטער פון דעם העלדישען מארהאב; וועגען דער לעצטער, זיינאב, דערצעהלט די אראבישע לעגענדע, אז זי האט זיך געוואלט נוקם זיין אן דעם רוצח פון איהרע גלויבענסברידער, און האט אריינגעשיט גיפט אין'ם עסען, וואס זי האט דערלאנגט צום טיש. מחמד האט אבער דערשפירט דעם גערוך פון גיפט, און האט גלייך אויסגעשפיגען דעם ביסען פון מויל אין דער צייט, ווען איינער פון דער סוויטע האט געגעסען מעהר פון'ם פערגיפטעטען פלייש און איז געשטארבען. ווען מחמד (וועלכער האט נאכדעם געליטען פון דער פערגיפטונג א לאנגע צייט) האט געפרעגט זיינאב'ן, פארוואס זי האט עס געטאן, האט זי קאלטבלוטיג געענטפערט: „דו האסט מיין פאלק פערשאפט אונמענשליכע יסורים. איך האב מיך דעריבער געטראכט: ביזטו בלויז א העלדישער בעזיעגער, וועל איך דורך גיפט בעפרייען מיין פאלק פון א פייניגער; ביזטו-זשע א נביא, וועט דאך דיך גאט ווארנען פון מיין פלאן און עס וועט דיך נישט שאדען". דער ענטפער האט דעם נביא נישט בעפריעדיגט: ער האט זי געהייסען טויטען.

מחמד'ס טויט האט ארויסגערופען ביי יודען א שטארקע שמחה: זיי האבען געגלויבט, אז די אראבער וועלען זיך אין גיכען אויסניכטערן פון זייערע איינבילדונגען וועגען מחמד'ס געטליכקייט; דאס איז אבער נישט געשעהען. די קריעגס-לוסטיגע אראבער זענען בעהערשט געווארען פון א שרעקליכען רעליגיעזען פאנאטיזם, און זיי האבען די העמליכע בלעטער פון קאראן געגען יודען אויפגענומען מיט דער זעלביגער בעגייסטערונג, ווי די בלעטער פון יודען און דער יודישער תורה. דער קאראן איז געווארען דאס הייליגע בוך פאר א גרויסען טייל פון דער מענשהייט אין דריי ערד-טיילען, און אזוי ווי ער איז פול מיט פיינדליכע אויפרופען געגען די פערזענליכע שונאים פון נביא (די יודען), האט ער ערצויגען אין די מחמד'נישע פעלקער (ווי דאס עוואנגעליום אין די קריסטליכע) א שטארקע שנאה צו די זעלבע.

„דאך האט די פערשפרייטונג פון איסלאם, אלס א גלויבען, וואס שטיצט זיך פארט אויף דער ביבלישער וועלט-אנשויאונג, געהאט אויך גוטע פאלגען פאר יודען: דער איסלאם האט אויפגעוועקט

די שלאָפענדע כחות פון מורח און בעשאפען א נײַע אלגעמײן-מענשלי-
כע קולטור, צו װעלכער די יודען זענען אויך צוגעשטאַנען. די פאָלי-
טישע נצחונות, װידער, און די טעריטאָריאַלע בעריבערונגען פון
די מושלמענער האָבען גאנץ אָפט געבראַכט מיט זיך א ישועה
פאַר די יודען, װאָס זענען געפּײַניגט געװאָרען און אויסגעשטאַנען
אַלערלײַ רדיפות אין די דעמאָלדיגע קריסטליכע מלוכות״ (דובנאָװ).

David Dawson